

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

2012 [V] 1

Erzincan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
ISSN 1308-6510

C. V Mayıs 2012

Sahibi

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK

Sorumlu Müdür

Yrd. Doç. Dr. Veli KARAGÖZ

Editör

Yrd. Doç. Dr. Veli KARAGÖZ

Editör Yardımcısı

Yrd. Doç. Dr. Şaban ÇELİKOĞLU

Hakemli bir dergi olan Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yılda iki kez yayınlanmaktadır. Akademik usullere uygun atıf yapılmak suretiyle Dergide yayınlanan çalışmalardan alıntı yapılabilir.

Dergive yapılacak atıflarda EÜSBED kısaltmasının kullanılması tavsiye olunur.

Çalışmaların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.

İletişim Bilgileri

eusosbe_dergi@erzincan.edu.tr

Adres: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Eğitim Fakültesi Ek Bina, Kat: 2, No: 3 **ERZİNCAN**

Tlf.: +90 446 224 29 00

Faks: +90 446 224 29 01

Baskı: Ermat Ofset Erzincan

Vali Recep Yazıcıoğlu Caddesi No: 57

0 446 224 24 25

ERZİNCAN

**ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Nihat BULUT (*İstanbul Şehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi*)

Prof. Dr. Murat NİŞANCI (*Erzincan Üniversitesi İİB. Fakültesi*)

Prof. Dr. Cem BAYGIN (*Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi*)

Yrd. Doç. Dr. H. Hüsnü BAHAR (*Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi*)

Yrd. Doç. Dr. Fikret USLUCAN (*Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi*)

Yrd. Doç. Dr. Erdoğan ULUDAĞ (*Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi*)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ (*Erzincan Üniversitesi*)

Prof. Dr. Mehmet BAŞTÜRK (*Balıkesir Üniversitesi*)

Prof. Dr. Mukim SAĞIR (*Erzincan Üniversitesi*)

Prof. Dr. Enver Alper GÜVEL (*Çukurova Üniversitesi*)

Prof. Dr. Hakkı YAZICI (*Afyon Kocatepe Üniversitesi*)

Prof. Dr. Hasan ŞAHİN (*Erciyes Üniversitesi*)

Prof. Dr. Hikmet Yıldırım CELKAN (*Gaziantep Üniversitesi*)

Prof. Dr. Mehmet AKAD (*Kadir Has Üniversitesi*)

Prof. Dr. Nihat EDİZDOĞAN (*Uludağ Üniversitesi*)

Prof. Dr. Vehbi Selim ATAERGİN (*Marmara Üniversitesi*)

Prof. Dr. Nuray KARANCI (*Orta Doğu Teknik Üniversitesi*)

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Selçuk ÇOŞKUN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet OKUR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Nihat YATKIN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Salim GÖKÇEN (Erzincan Üniversitesi)
Doç. Dr. İ. Sabri BALKAYA (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. İshak Emin AKTEPE (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yunus KARAKUYU (Uşak Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Sabahattin YÜREKLİ (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hatice DUYGU ÖZER (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin BULUT (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdullah IŞIKLAR (Erciyes Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet BEDEL (Mevlana Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Orhan AKTEPE (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Filiz KIRBAŞOĞLU (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özkan DAŞDEMİR (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İbrahim BUDAK (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Murat KUMBASAR (Atatürk Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Hadi SAĞLAM

İslâm Hukuku ve Modern Hukuk Mukayesesi Gayesi

Hukuki Temsil Olan Akitlerin Değerlendirilmesi (Vekâlet Örneği).....1

The Islamib and Modenrn Law Comparision: The Evaluation

Of Representation Law' Convetions (Example of Power of Attorney)

Yrd. Doç. Dr. Veli KARAGÖZ.....57

İş Hukukunda Ayrımcılık Tazminatı

Discrimination Compensation at Labour Law

Özlem ÜNALAN

Ali Cevat Yürekli ve Yaş Destanları.....77

Ali Cevat Yürekli and Age Epics

H. Said TORTOP

Üstün Yetenekli Eğitime İlişkin Tutum Ölçeği

Uyarılma Çalışması.....89

Adaptation Study Of The Attitude Scale Towards Gifted Education

Yusuf Ziya KESKİN

Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları.....107

The Democracy Rhetoric of Democrat Party

Adem ŞAHİN/Kasım TATLILIOĞLU/İsmail KÜÇÜKKÖSE

Dini Yükleme Ölçeğinin Psikometrik Özellikleri.....131

The Psychometric Properties of the Scale of Religious Loading

Hadi SAĞLAM/Mehmet ÇOLAK/Sema GÖKBAYIR

İslâm Ceza Hukuku'nda Haksız Tahrikin

Ceza İndirimine Etkisinin Değerlendirilmesi.....159

The Assesment of the Effects of Unjust Provocation on Extra Good Time in Islamic Criminal-Law.

Adem DÖLEK

Hadîsler Işığında Mutluluğu Kazandıran Durumlardan Bazıları.....195

Some of The Aspects Geting Happiness in the Light of Hadiths

N. Fahri TAŞ

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İkinci Döneminde

Bir Seçim Olayı.....215

Ballot Event of Turkish Grand National Assembly in the Second Period

Yayın İlkeleri.....229

İSLÂM HUKUKU VE MODERN HUKUK MUKAYESESİ GAYESİ HUKUKİ TEMSİL OLAN AKİTLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ (VEKÂLET ÖRNEĞİ)

THE ISLAMIC AND MODERN LAW COMPARISON: THE
EVALUATION OF REPRESENTATION LAW' CONVENTIONS
(EXAMPLE OF POWER OF ATTORNEY)

*Hadi SAĞLAM**

ÖZET

*Bir hukûkî işlemin, genellikle o hukûkî işleme ihtiyaç duyan gerçek ve tüzel kişi tarafından yapılması esastır. Ancak bazı hallerde bu hukûkî işlem, bizzat o kişi tarafından gerçekleştirilemez. Bu işlemi yapamamasının ya ehliyet gibi **hukûkî** ya da **maddî sebepleri** bulunabilir. Bir hukûkî işlemin bizzat yapılmasına engel maddi veya hukûkî sebep bulunması halinde o hukûkî işlemi o kimsenin nam ve hesabına bir başkası tarafından (**kanunen veya irâdeten**) yapılmasını mümkün kılan sosyal bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu ihtiyaç ve zaruretlere, "vekâlet" veya "temsil" kurumunun hukuk sahasında yer almasını sağlamıştır.*

*Öte yandan bir hukûkî muamele prensip olarak o muameleyi yapan kişi hakkında hüküm ifade eder. Ancak mümessilin veya vekilin yaptığı hukûkî işlemin **hüküm ve neticeleri** genellikle ikinci bir işleme ihtiyaç duyulmadan temsil olunana veya müvekkile terettüp eder. Bu durum temsilcinin doğrudan ve dolaylı yetkili veya yetkisiz olmasına göre değişmektedir. Tek veya çift taraflı irade beyanı ile gerçekleşen ve gayesi hukukî temsil olan bu müesseseler; bir yönüyle "**yardım**" veya "**hakkın korunması**" bir yönüyle de "**ivaza veya iş görmeye**" yöneliktir. Bu çalışmamızda İslâm hukuku ile modern hukuk arasında gayesi hukukî temsil olan bu müesseselerin (temsil yetkisi ve vekâlet sözleşmesinin) geçerli olduğu akitlerin mukayesesi yapılarak bir sonuca varılması hedeflenmiştir.*

Anahtar Kelimeler: *Temsil, Vekâlet, Vesâyet, Velâyet, Kanûni Temsil, İrâdi Temsil*

* Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
hadisaglam1964@hotmail.com.

ABSTRACT

It is essential that a juridical operation should be done by a person who needs juridical operation. The reasons of this event can be found as juridical competence of factual reasons. A social foundation performs judicial operations instead of us voluntarily when factual and judicial obstacles exist. Thus, these kinds of needs provide the corporation of representation and rendition to the field of law.

In addition, a juridical operation is effectual for the person who made the operation principally. However, the consequences of the represents' juridical operations affect the people who represented without the need for second juridical operation generally. This situation can be changed that when representative has direct or indirect authorized or unauthorized. These corporations that aimed to be representation and existed by unilateral or bilateral law declaration of intention are founded to help and save the public. The purpose of this study is making comparison of modern and Islamic law in the concept of comparison that aimed to be representative.

Keywords: *Representation, Power Of Attorney, Wardship, Custady, Legal Representation, Voluntary Representation*

GİRİŞ

Yardımlaşma ve dayanışma düşüncesi insanın fitratındandır. Hemen her toplum, *sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik sosyo-politik bünyesine* uygun normlarla bu düşüncesini pratiği yansıtmıştır. Bu yardımlaşma, dayanışma ve iş bölümü ihtiyacı, aşkın değerlerin baskın olduğu toplumlarda daha çok *rızâi / karşılıksız*, aile bireyleri ve akrabalar tarafından karşılanırken; bu durum, sanayi toplumlarında kapitalizmin de ön plana çıkmasıyla yeni bir hukukî boyut kazanarak şekil değiştirmiştir. Günümüzde, küresel ekonomik hayatın dinamikleri, uzmanlığın ön plana çıkması, uluslararası ilişkilerin artması gibi gelişmeler, gerçek ve tüzel kişilerin, hukukî işlemlerini bizzat yapmalarını neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Bu nedenlerle gerçek ve tüzel kişiler, hukukî işlemlerini üçüncü şahıslar aracılığı ile yapmak zorunda kalmışlardır. Keza kişiler, küresel ticari hayatın gelişmesine paralel olarak fonksiyonlarını *temsil yetkisi* ile sürdürmüşlerdir. Bu gelişmeler, günümüzde, temsil ve vekâletin önemini daha da artırmış hukukî bir müessese haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Hukukun gayelerinden biri de toplumun her alandaki sosyal değişimini problemsiz halletmektir. İşte bu nedenlerle, kamu ve özel hukuk kapsamındaki temsil müesseselerinin her birine yönelik yasal düzenlemelere gidilmiştir. Nitekim günümüz *Borçlar Kanununda temsil, 40–48, vekâlet sözleşmesi ise, 502–514. maddeleri* arasında düzenlenmiştir. Bu iki müessesenin borçlar hukukunda düzenlenmesinin gayesi, irâdi bir sorumluluk yüklenen tarafların hak ve borçlarını belirlenmesine yöneliktir.

Ancak kanûni temsili gerektiren *velâyet*, 335–351, vesâyet ise 396–431. maddeleri arasında *Medeni Kanunda* genişçe düzenlenmiştir.¹ Bu müesseselerin Medeni Kanunda düzenlenmesinin gayesi, buradaki temsilin irâdi bir tasarruftan değil ehliyetsizlik gibi hukuken bir engelin bulunması sebebiyle kanûni bir temsil yoluyla bu kişilere, bir *himaye ve koruma* sağlanmasındandır. Bu bağlamda *velâyet ve vesâyet, kanunî bir temsili* gerektirmektedir.

İslâm fıkıh doktrininde, “*velâyet, vesâyet ve vekâlet*” konuları ayrı ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Bir *borçlar hukuku* düzenlemesi olan Mecellede vekâlet, 1449–1530. maddeleri arasında düzenlenmiştir.² Velâyet ve vesâyet müesseseleri ise kanunlaştırma yapılmadığından fıkıh kitaplarında ayrı başlıklar halinde dağınık halde bulunmaktadır.

İnsan, toplum içinde yaşayan bir varlıktır. Toplu halde yaşayan insanların, *hak ve sorumluluklarını* bilmeleri ve bunun gereğini yerine getirmeleri gerekir. Bu bağlamda naslar; bireysel ve toplumsal sorumluluk bilincinin oluşturulmasını hedeflemiştir.³ Temsil ve vekâlet bir anlamda *sorumluluk* yüklenmektir. Bu sorumluk, ehliyet açısından kişinin mükellef olup olmamasına göre değişmektedir. Mükellef ve ehliyet sahibi olan kişiler, *kanûnen* veya *irâdeten sorumluluk* taşıyabilirler.⁴ Bir hukûkî muameleyi, *hukûkî bir sebep* bulunmasından dolayı bizzat yapmaya muktedir olamayan *ehliyetsiz veya eksik ehliyetli* muhtaç kişiler,⁵ kendilerinin gerçekleştiremedikleri birçok işlemlerini, hukûkî temsil sayesinde gerçekleştirebilirler. Bu manada hukûkî temsil, (*velâyet ve vesâyet gibi*) *kanunî bir zorunluluktur*. Öte yan-

¹ Bkz. velâyet konusu MK. 335–363 maddeleri arasında; vesâyet ise 336–489. maddeler arasında geniş bir şekilde ele alınmıştır.

² Belgesay, M. R. **Hukuki Muamelelerde Temsil**, İstanbul 1941, s. 8.

³ Ahzab, 33/72.

⁴ Klasik usul kitaplarında bu ehliyetin mahiyeti vücûb ve eda ehliyeti diye ikiye ayrılır. Vücûb ehliyeti, kişinin, haklara ve borçlara ehil kılınmasıdır. Günümüz hukukunda buna kanunî kişilik denilmektedir. Eda ehliyeti ise bu kişinin medeni hakları kullanması ehliyeti olup bu ehliyeti daraltan semavî ve müktesep kısıtlamalar da mevcuttur. Vücûh ve edâ ehliyeti ve bu ehliyeti daraltan arızalar hkz. Bkz. Şa'bân, , Zekiyuddin, **Usulu'l Fıkhi'l-İslâmî**, el-Mettebetü'l-Hanefiyye, Bingâzi trs, s. 278-279; Zeydan, Abdülkerim, **el- Vecîz fi Usulu'l Fıkhi**, Dirâsâtü'l İslâmiyye, Bağdat 1973; 77-118; Ebu Zehra, Muhâmmed, **Usulu'l Fikh**, Dâru't-Tebliğ, İstanbul 1957, s.329-363.

⁵ **Pezdevî**, Ali b. Muhâmmed b. Fahru'l-İslâm, **Usulu Pezdevî**, (Keşfül-Pezdevî), IV, s. 393; **Serahsî**, Ebu Bekr Semsu'l-Eimme Muhâmmed b. Ahmed b. Sehl, **Usulu's-Serahsî**, I Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan 2005, II, s. 340; Bardakoğlu, Ali, “*Ehliyet Md*”, **DVİA**, İstanbul 1994, X, s. 534.

dan ehliyetli olup ta hukûkî bir engeli bulunmayan **gerçek veya tüzel** kişiler de hukuk düzeninin kendilerine verdiği yetkiye dayanarak kendilerinin gerçekleştiremedikleri birçok işlemlerini güven ilkesine dayanarak temsil veya vekâlet sayesinde gerçekleştirebilirler. Zira bir kimsenin bütün hukûkî muamelelerini pratikte kendisinin yapması (*hastalık, yaşlılık ve mahkûmiyet gibi*) **maddî sebeplerle** çoğu kez mümkün olamaz. Bu manada hukûkî temsil / vekâlet ise **irâdi bir tasarruftur**. Bireyler, *medeni haklarını* kullanmada değindiğimiz problemlerle karşılaşabilirler. Bu problemlerin bir kısmı kendilerinden kaynaklandığı gibi bir kısmı da kendilerinden kaynaklanmaz. Diğer bir ifade ile bir kısmı irâdi olabileceği gibi bir kısmı gayri irâdi olabilir. Esasen bu manada *temsil yetkisi ve vekâlet sözleşmesi*, insanların hayatlarını kolaylaştırmak ve hak kayıplarının önlenmesine yönelik hukukî bir tasarruftur.

Klasik literatürde temsil adı altında bir yetkilendirmeye rastlanılmamıştır. Ancak temsil yetkisinin karşılığı olarak genellikle vekâlet sözleşmesi kullanılmıştır.⁶ Verilen vekâletname örnekleri genellikle “*her kısım ve derecede beni temsile, benim yapabileceğim her işi ifa ve icraya âhara tevkile mezun... vekil nasp eyledim*”⁷ şeklindedir. Bu vekâletname örneği, aslında klasik dönemin temsil yetkisi belgesini oluşturmaktadır. Keza modern hukukta temsil için yetkilendirme, vekâlet için sözleşme kavramları kullanırken; İslâm hukukçuları genellikle vekâlette, *temsil, izin/mezun ve icazet* kavramlarını kullanmışlardır. Bunun sebebi modern hukukta temsil, mümessilin, hiçbir hak ve borç altına girmediğinden tek taraflı gayri lazım bir akit olarak görülürken; vekâlet sözleşmesi borçlandırıcı (lazım) bir akit olarak görülmesinden kaynaklanmıştır. Bu bağlamda temsil yetkisi sayesinde üçüncü bir kişiyle (dış ilişki) hukûkî bir muamele yapıldığı savunulurken; vekâlet sözleşmesinde ikili bir (iç) ilişkinin varlığı iddia edilmiştir. Öte yandan İslâm hukukunda vekâlet, kural olarak taraflar için gayri lazım bir akit olarak görülmüştür. Ancak klasik eserlerde vekâlet akdi, **icâre ve iş görme**⁸ tarzında

⁶ Mecelle Md. 1452.

⁷ Berki, Ali Himmet. **Hukuk Mantığı ve Tefsir**, Güney Matbaacılık, Ankara 1948, s. 224.

⁸ Temsil yetkisi verilen kişi emeğini kiraya verme ile iş akdi veya hizmet sözleşmesi mi yapmaktadır. İslâm hukuku terimi olarak ecir, ‘*bir hizmet akdiyle bir ücret karşılığında meşrû olan bir işi yapmak üzere emeğini kiraya veren kişi*’ anlamına gelmektedir. Ücret, menfaat bedelidir ve buna kira da denilmektedir. Taf. bkz. Mecelle, Md: 405-413-. Ecir-i hass, çalıştığı süre içerisinde müstecire bağımlıdır. Kendi hesabına iş yapamaz, yaparsa ücreti düşer. Kâsânî, Alâeddin Ebu Bekir b. Mesud, **Bedâi’u’s-Sanâi’ fi Tertibi’s-Şerâi**, IV, Kahire 1910, 192.

kurulmuşsa ücretli ve bağlayıcı, *cuâle*⁹ tarzında tek taraflı kurulmuşsa bağlayıcı olmadığı da ifade edilmiştir. Keza İslâm hukukçuları tarafından fonksiyonuna göre vekâlet, hem iki taraflı¹⁰ hem de tek taraflı hukûkî işlemleri ifade etmek için de kullanılmıştır.¹¹ Bu bağlamda akdi bir temsil olan vekâlet ile temsil yetkisi arasında bir ilişkinin varlığı da görülmektedir. Bu manada ilk dönem temsil gayeli akitler (*şirketler / ticaret hukuku dışında*), daha çok yardımlaşma ve dayanışma gayesi taşırken; günümüzde bu müesseseler, kurumsal ticari bir sektör haline gelmiştir. Nitekim bu anlamda İslâm şirketler hukukunun yapısı da vekâlet akdine dayandığı bilinmektedir. Küreselleşmenin dinamik yapı kazanması ile mal ve hizmet alım ve satımlarının artması özellikle dış ticarete yapılan işlemlerin ekserisi, hukukî zemin itibarıyla *temsil gayeli yetkilendirme* ile gerçekleşmektedir. Örneğin, *factoring, leasing, ventur kapital (risk sermayesi), reklamcılık ve pazarlamacılık* sektörlerinin birçok kademesinde temsil gayeli hukukî işlemlerle sağlanan yetki kullanılmaktadır.¹² Bu manada mümessiller, istihdamın ve hizmet sektörünün gelişmesinde âdeta katalizör görevi üstelenmişlerdir. Zira günümüzde temsil müessesesi, ticari bir örf haline gelmiş ve kurumsal bir yapı kazanmıştır. Bu sebeple temsil yetkisi gerçek ve tüzel kişiler için bir aracı kurum görevi ifa etmekte pek çok alanda yaygın bir işlerlik kazandığı da görülmektedir. Aksi takdirde temsil yetkisinin olmaması halinde gerçek ve tüzel kişiler, şirketler ve holdingler, anonim ortaklıklar, fonksiyonlarını tam olarak icra edemezler. Keza temsil yetkisine paralel olarak günümüzde vekâlet türü

⁹ Apaydın, H. Yunus, “*Cuâle Md*”, **İİGYA**, İstanbul 1997, I, s. 353–354; Aydın, Mehmet Akif, “*Cuâle Md*”, **DVİA**, İstanbul 1993, s. 77-78; Mâlikilerin kabul ettikleri özel borç ilişkilerinden biri olan *cuâle* her ne kadar bir iş ve hizmet akdi ise de *cuâlede* borç, vaat edenin tek taraflı iarede beyanından doğması ve Mâlikilere göre kabul görmesi açısından burada işlemeyi uygun görüyoruz. *Cuâle* (ödül), belirli bir işi yapana verilmesi, önceden taahhüd edilen ücret veya mükâfat demektir. *Cuâle*, ücret veren ile hizmet borçlanan arasında yapılan tek taraflı iradi bir sözleşmedir. Mahmasâni Suphi, **Nazariyetü'l-Amme li'l-Mucebat ve'l Ukud**, Beyrut 1948, II. s. 93-94; Senhûri, Abdurrezzak, **Mesâdiru'l-Hak fil-Fıkhî'l-İslâm**, Daru İhyai't-Turasil Arabiyye, Beyrut trs I. s. 42.; Taf bkz. Aydın M. Akif, “*İslâm Hukukunda Tek Taraflı Hukukî İşlem*” Adlı Makalesi, **Hukuk Araştırmaları**, sa. 1-3, MÜHF Yayınları, İstanbul 1995, VIII, s. 64-67; Eren, I, s. 285

¹⁰ Mecelle Md. 103.

¹¹ Ebu Zehra, **el-Milkiyye ve Nazariyetü'l-Akd fi'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye**, Kahire 1977, s. 178–180; Muhammed, Yusuf Musa, **el-Emvâl ve Nazariyetü'l-Hak fi'l Fıkhî'l-İslâmî**, Kahire 1987, s. 251-252

¹² Bkz. Köse, Murtaza, *İslâm Hukukunda Temsil Kavramı ve Vekâlet – Temsil İlişkisi*, **Ekev Akademi Dergisi**, yıl: 12, sayı 34, Erzurum 2008, s. 223-248.

iş görme sözleşmeleri de giderek yaygınlaşmaktadır. Hattı zatında günümüzde iş görme sektörlerinin bir kısmı da ihtisası gerektirmektedir. Bu iş görme müesseselerine ihtiyaç da günden güne artmaktadır.

Modern hukukun aksine İslâm hukukunda vekâlet ile yetkilendirme arasında bir ayırıma gidilmemiştir.¹³ Fakat klasik dönemde de vekâlet akdinin dar veya geniş iki farklı yorumu yapılmıştır.¹⁴ Zira genellikle bir teberru sözleşmesi olarak görülen vekâlet akdi kural olarak ücretsiz olup ücretli vekâlet de caiz görülmüştür.¹⁵ Klasik dönemde kural olarak vekâlet ücretsizken; ücretli olması da istisnadır. Sosyal gelişme ve değişimler karşısında, şartlara göre teoride dar anlamda yer almış vekâlet müessesesinin teorik anlamda genişletilmesi, günün şartlarına göre pratikte kurumsal bir yapı kazandırılması da önem arz etmektedir.

Temsil yetkisi ile akdi bir temsil olan vekâlet arasında çoğu zaman böyle bir ilişki bulunmasından dolayı teoride temsil ile vekâlet arasında net bir ayırıma da gidilememiş ve genellikle birbirine karıştırılmıştır. Bu nedenle acaba temsil yetkisi, bir yönüyle vekâletin ücretsiz kanadını oluştururken; vekâlet sözleşmesi daha çok ücretli kanadını mı oluşturmaktadır? Günümüzde temsil yetkisi ticari bir müessese haline geldiğinden çoğunlukla ivazlı bir karaktere sahip olduğu da bilinmektedir. Keza akdi temsil olan vekâlet çift taraflı bir hukukî muameleyken; velâyet ve vesâyet tek taraflı bir hukukî işlem olarak görülmektedir. Yoksa temsil müessesesi vekâletten farklı bir müessese midir? Akit serbestîsi ilkesi gereği, temsil yetkisi *kendine özgü niteliği olan vekâletten* bağımsız, yeni bir müessese midir? Ticari örfteki gelişmelere paralel olarak şartlara göre kamu düzenine, genel ahlaka ve başkasının haklarını ihlal etmemek kaydıyla yeni tip muameleler tesis edilebileceği de bilinmektedir. Çalışmamızda temsil ve vekâlet konularını ayrıntılı ele almaktan çok bu iki müessesenin akdi ilişki ve farklarının ele alınmasına çalışılacaktır. Bu bağlamda gayesi temsil olan müesseseler arasında ne gibi bir ilişki bulunmaktadır. Ancak bu konuyu çalışmamızın gayesi, güven ve itimada dayanan aracı bu kurumların tasarruflarının sağlıklı ve düzenli objektif bir yapıya kavuşturulması ve böylece aldanma, zarar ve mağduriyetle-

¹³ Taf. bkz. Heytemi, **el-Feteva'l-Kübra**, III, s. 85.

¹⁴ Zerkâ, Mustafa Ahmet, **el-Fıkhü'l-İslâmi fi Sevbihi'l-Cedid, el Medhalu' Fıkhî'l Âmm**, I, Dimeşk 1968, s. 290.

¹⁵ Halebi, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim, **Mülteka'l Ebhur**, II, Beyrut 1989, s. 98; İbn Cüzey, Ebû Abdullah Mustafa b. Ahmet b. Muhammed, **el-Fıkhü'l-İslâm ve Edilletuh**, Beyrut 1989, IV, s. 151.

rin önlenmesine hukukî katkı sağlamaktır. Biz çalışmamızı bu müesseselerin mahiyetleri ile aralarındaki farkların, gayesi hukukî temsil olan akitlerin hüküm ve sonuçlara etkisiyle sınırlandırmış bulunmaktayız.

I. TEMSİL VE VEKÂLET KAVRAMLARI

1. Lügat Manaları

Temsil, (تمثل) kökünden türetilmiş olup *te'fil* kalıbında mastar bir isimdir. Lügatte temsil, “bir şeyin aynını yapmak, gerçek veya tüzel kişilerin adına hareket etmek”¹⁶ anlamlarına gelir. Yani temsil, “başkasının namına bir hukukî işlem yapmadır.”¹⁷ Modern hukukta temsil, “bir kimsenin mümessil sıfatıyla diğer bir kişi adına hukukî işlem yapmasıdır.”¹⁸ Bu tür temsil işleminde daima üç kişi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, bir hukukî muameleyi başkasının hesabına yapan kimsedir ki, buna “*mümessil*” denilir. İkincisi, kendi nam ve hesabına bir hukukî muameleyi yapan kimsedir ki, ona “*mümesselün leh / temsil olunan*” adı verilir. Üçüncüsü ise, mümessil ile o hukukî muameleyi yapan kimsedir ki, bu kimseye de “*üçüncü şahıs*” denilir.¹⁹

Vekâlet, tevkil anlamında bir mastar olup lügatte; “*korumak, havale etmek, sorumluluğu yüklenmek, tevekkül etmek, güvenmek, dayanmak, teslim etmek, hıfz (muhafaza etmek), tefviz (bir işi bir başkasına bırakmak)*”²⁰ gibi

¹⁶ İbn Manzur, Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, XI, Dâru Sâdr, Beyrut 1968, s. 610–615; el-Küfevî, Eyüb b. Musa el-Hüseynî, *el-Külliyât – Mu'cem fi'l-Mustalâhâti ve'l-Furuki'l-Lugaviyye*, Matbaatu'r-Risâle, Beyrut 1993, s. 51; Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu LTD Matbaası, Ankara 1970, s. 1290; Erdoğan, Mehmet, *Fıkah ve Hukuk Terimleri*, Ensar Yayınları, İstanbul 2010, s. 566.

¹⁷ Akıntürk, Turgut, *Borçlar Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul 2009, s. 63–75; Erdoğan, s. 566; Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul 1991, II, s.336.

¹⁸ Tar. bkz. Senhûrî, Abdurrezzak, *Mesâdiru'l-Hak fi'l-Fıkhu'l-İslâmi*, I, Kahire 1954.V, s. 162–208.

¹⁹ Örneğin; Samsundan Erzurum'a tayin olunan bir memur, Erzurum'daki arkadaşına uygun bir ev kiralaması için temsil yetkisi verir ve arkadaşı da buna dayanarak onun nam ve hesabına bir ev kiralarsa buradaki temsil ilişkisinde kira sözleşmesini yapan arkadaş *mümessil*, ev sahibi, *üçüncü şahıs* Samsundaki de “*temsil olunan*” dırlar. Seyyidoğlu, Halil, *Ekonomik Terimler*, Güzem Yayınları, Ankara 1992, s. 855.

²⁰ *Firûzâbâdî*, Mecduddin Muhâmmed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, tahk. Muhâmmed Naim el-Arkasûsi, Beyrut 1993, IV s. 452; Ebu Ceyb, Sadi, *el-Kâmusu'l-Fıkhiyye*, Dimeşk 1982, s. 387; Ali Haydar, *Düreru'l Hükkâm fi Şerhi Mecelletü'l-Ahkâm*, İstanbul 1330,

kök anlamları bulunur. Tevkil ise, “bir kimseyi vekil tayin etmek, vekil bırakmak” veya “kendi işini göremeyen bir kimsenin bu işini, yeterliliğine güvendiği bir başkasına tevdi etmesi”²¹ anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile “bir kimsenin kendisinin de yapabileceği muamelattan bir işini başkasına devir etmesi, onu kendi yerine ikame etmesi” anlamında kullanılmaktadır. Vekâlette de temsilde olduğu gibi üç unsur bulunmaktadır. **Müvekkil** (temsilsiz) temsilci vasıtasıyla kendisi adına işlem yapılandır.²² **Vekil** (temsilsiz) temsil ettiği kişi adına ve hesabına hukûkî işlem yapan kişidir. **Üçüncü şahıs**, temsil işleminde vekilin, müvekkili adına kendisi ile hukûkî muamele yaptığı kişi ya da taraflardır.²³ Vekâlet yerine genellikle, *tevkil, tevfi, taslit, vesâyet, izin*²⁴ (temsilsiz), *emir rıza, irâde, meşiyet ve icâzet* kavramları da kullanılır.²⁵

2. İstilahî Manaları

Temsil istilahta, *bir hukûkî muamelenin bir kimsenin nam ve hesabına bir başkası tarafından yapılmasıdır ki muamelenin hukûkî sonuçlarının bu şahıs*

III, s. 524; Kurtûbî, Muhammed b. Ahmet b. Reşid, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1988, II, s. 301; Serahsî, **el-Mebsut**, XIX, s. 2.

²¹ İbn Manzûr, XV, s. 734; **Zebîdî**, Muhâmmmed Murtazâ, **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, VII, “VKL Md”, XIX, (tahk. Ali Şeyrî), Beyrut 1994, VIII, s. 160.

²² Seyyidoğlu, s. 947.

²³ Serahsî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmet, **el-Mebsut**, XIX, Beyrut 1978, s. 34; Kâsânî, V, s. 156; İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmet, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, Karaman Yayınları, II, İstanbul 1985, s. 252; Zerka, I, s. 430; Zeydan, s. 268; Meydânî, Abdülğani el-Ğânîmî, **Lübab fi Şerhi'l-Kitap**, IV, Dersaadet İstanbul trs, II, s. 138; Merğînânî, Ali. Bekr, **el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Müctedî**, IV, Fethu'l-Kadir ile Birlikte, İstanbul 1986, III, s. 131; **Mevsîlî**, Abdullah b. Muhâmmmed, **İhtiyâr li Tali'lil-Muhtâr**, II, İstanbul 1990, s. 156; İbn Âbidin, Muhammed b. Emin, **Reddü'l Muhtar**, V, İstanbul 1964, s. 509; Heyet, **Feteva'l Hindiyeye**, Beyrut 1980, III, s. 560; Firmûz, Muhammed, **Düreru'l Hükkâm fi Şerhi Ğureri'l Ahkâm**, II, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1976, s. 281; Zühaylî, Vehbe, **el-Fıkhu'l-İslâmiyyü ve Edilletühü**, Dâru'l-Fikr, IV, Dimeşk 1989, s. 150-165; Karaman, I, s. 195; Çeker, **Orhan, İslâm Hukukunda Akidler**, Damla Matbaası, Konya 1996, s. 196; Mecelle Md 1457; Mevsîlî, s. 332; Erdoğan, s. 601; Kâsânî, VI, s. 20; Serahsî, XXX, s. 220; Heyet, **İlmihal**, II, s. 405; Bardaklı, Ali, “Vekâlet Md”, İİGYA; IV, s. 452; Bilmen, Ömer Nasûhî, **Hukuk İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Yayınları, İstanbul 1985. VI, s. 310.

²⁴ Mecelle Md. 1452.

²⁵ Şirbînî, II, s. 222; Bilmen, VI, s. 312.

üzerine doğmasını sağlamaktır.²⁶ Borçlar Kanununda temsil, “yetkili bir temsilci tarafından bir başkası adına ve hesabına yapılan hukûkî işlemin sonuçları, doğrudan doğruya temsil olunanı bağlar.²⁷ Borçlar kanununun 502. maddesinde vekâlet sözleşmesi ise “vekilin vekâlet verenin bir işini görmeyi veya işlemini yapmayı üstlendiği sözleşmedir”²⁸ şeklinde tanımlan-

²⁶ Oğuzman, K-ÖZ, T.;, **Borçlar Hukuku Genel Hükümleri**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1995, s 150; Tunçomağ, **Kenan, Borçlar Hukuku Dersleri**, İstanbul 1965, s. 223.

²⁷ “Temsilci, hukukî işlemi yaparken bu sıfatını bildirmese, hukukî işlemin sonuçları kendisine ait olur. Ancak, karşı taraf bir temsil ilişkisinin varlığını durumdan çıkarıyor veya çıkarması gerekiyor ya da hukukî işlemi temsilci veya temsil olunandan biri ile yapması farksız ise, hukukî işlemin sonuçları doğrudan doğruya temsil olunana ait olur. Diğer durumlarda alacağın devri veya borcun üstlenilmesine ilişkin hükümler uygulanır.” **BK. Md. 40.**

²⁸ Vekâlet, temsil ve vekâletsiz iş görme birbiriyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Borçlar Kanununda vekâletsiz iş görme ise “vekâleti olmaksızın başkasının hesabına iş gören, o işi sahibinin menfaatine ve varsayılan iradesine uygun olarak görmekle yükümlüdür. Bu üç kurumda şu veya bu şekilde başkası hesabına hareket olgusuyla yakından ilgilidir. Vekâletsiz iş görme ile temsil arasında bir noktada benzerlik bulunmakla birlikte her iki kurum uygulama alanları bakımından birbirinden farklıdır. Vekâletsiz iş görme, iş gören ile iş sahibi arasında iç ilişkiyi ilgilendiren bir husustur. İş gören iş sahibi adına hareket etmiş olsa bile, caiz olan vekâletsiz iş görmeye dahi onu üçüncü kişiler arasında borç altına sokmaz. Üçüncü kişilerle olan dış ilişki temsil hukukuna ilişkin kurallar BK. düzenlenmiştir. İç ve dış ilişki ayrımı ve vekâletsiz iş görmenin yalnız iç ilişkiyle sınırlı olması bizi şu sonuca götürür. Temsil yetkisinin varlığının ya da yokluğunun tek başına vekâletsiz iş görme bakımından önem taşımaktadır. Vekâletsiz iş görmenin temsil hukukunda uygulama alanı bulunduğunu biliyoruz. Temsil yetkisinin varlığı halinde; temsilcinin temsil edilen adına hareket etmesi üçüncü kişiyle yaptığı sözleşmeden doğan haklar ve borçlar doğrudan doğruya temsil edilene geçer. Temsilci bu sözleşmeden dolayı ne hak sahibi olur ne de borç altına girer. Kısaca üçüncü kişiyle olan dış ilişki söz konusudur. Temsilce, temsil yetkisini kullanma hususunda sadece bir yetkiye sahip ise temsil olunan ile aralarındaki iç ilişkiden vekâlete ilişkin kurallar uygulama alanı bulur. Yapılan iş caiz olan bir iş ise vekâlet bir iş görme ise iş görmeden dolayı yaptığı masrafları tazmin etmekle yükümlüdür. Yetkisiz temsil halinde; vekâletsiz iş görme iç ilişkiyi, temsilin ise üçüncü kimselerle olan dış ilişkiyi ilgilendiren bir durum olmaktadır.. Temsil yetkisi ile vekâlet akdi arasındaki ayrımı netleştirmek için şu iki temel farklılık gösterilir. **BK 502.** ve devamı maddelerinde yer alan vekâlet sözleşmesi iç ilişkiyi, diğer bir ifade ile taraflar arasında hak ve borçları düzenlemektedir. Çoğu kez bir vekâlet sözleşmesi ile verilen temsil yetkisi ile BK. 40. ve devamı maddelerinde düzenlenmiştir. Temsil yetkisinin sonuçları iç ilişkide değil dış ilişkide kendini göstermektedir. Temsil yetkisi dayandığı vekâlet sözleşmesinden soyut bir varlığa sahiptir. Vekâlet sözleşmesi herhangi bir sebeple hükümsüz olsa bile temsil yetkisini geçerli kalır. Vekâlet ve temsil arasında gösterilen bu farklar olmasına rağmen vekâlet sözcüğü her zaman temsil anlamında kullanılır. **BK. Md. 506;** Güriz, Adnan, **Hukuk Başlangıcı**, Siyasal Kitapevi, Ankara 1997, s. 113.

mıştır. Vekâlet sözleşmesi doktrinde ise, vekilin başkasının menfaatine ve iradesine uygun olarak bir iş görme borcu altına girdiği bir sözleşme olarak tanımlanmıştır.²⁹

Hanefilere göre vekâlet, “kişinin belli bir tasarrufta, başkasını kendi yerine koyması”³⁰ anlamına gelir. *Şâfîiler* ise vekâleti, “bir kimsenin yapılması, kendisine ait olan niyâbete elverişli bir işi hayattayken yapılmak üzere bir başkasına tefviz etmesi”³¹ diye tanımlarlar. *Mâlikîlere* göre vekâlet, “imâret ve ibâdet dışında bir hakka sahip kimsenin, ölümünü şart koşmaksızın başkasını bu hakta kendisine nâib yapmasıdır.”³² *Hanbelîlere* göre ise, “tasarrufu caiz olanın, kendisi gibi birini, niyâbete elverişli bir konuda nâib tayin etmesi”³³ diye tanımlanmıştır. Mecelle’de ise vekâlet, taraflar arası anlaşmadan doğan hukûkî temsili ifade eden bir terim olup “bir kimsenin bizzat kendisinin de yapabileceği bir hukûkî işlemi bir başkasını yetkili kılması şeklinde”³⁴ tanımlanmıştır.

İslâm hukukunda irâdi temsilin tek kaynağı, akdi bir temsil olan vekâlet sözleşmesidir. Temsil yetkesi, vekâlet akdinin bir *sonucu* olup tek başına düşünülmemiştir. İslâm hukukçuları irâdi temsil için “*en-niyâbetü’l-ittifâkiyye*” ifadesini kullanmışlardır. Bu kavram “*en-Niyâbe*” adıyla da ifade edilmektedir ki bu da *nâiblik ve vekillik* anlamlarına da gelmektedir.³⁵ İslâm hukukunda vekâlette *izin, icazet* ve *fuzulî* kavramları kullanılırken,³⁶ modern hukukta temsilin çeşitlerine göre *yetkili ve yetkisiz* kavramları kullanılmıştır. Sonuçta her iki kurumu da *temsil müesseseleri* olarak nitelendirebiliriz.

²⁹ Aral, s. 403-416.

³⁰ Baberti, *İnâye*, VI, s. 100. Yine Hanefilerden Serahsî, XIX, s. 2; İbnü’l-Hümüm, VI, s. 553; Nezih Hammâdi, *İktisadî Fıkah Terimleri*, (Çev: Recep Ulusoy), İz yayıncılık, İstanbul 1996, s. 368.

Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul 1993, s. 546.

³¹ Şîrbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, III, s.461; Remlî, *Nihâyü’l-Muhtâc*, V, s. 14.

³² Hureşî, Şerhu Muhtasarı Halil, IV, s. 284.

³³ Buhûtî, *Keşşâfu’l-Kınâ*, III, s. 461; Senhûrî, V, s. 185.

³⁴ Mecelle Md. 1449; Ali Haydar, III, s. 525.

³⁵ Zühaylî, V, s. 71; Kurtûbî, II, s. 301; Berki, Ali Himmet, *Tarihinde İslâm Hukuku*, DİBY, Ankara 1955, s.106-107. Niyabet ancak akitlerde ve mali tasarruflarda caizdir. Yeme, içme, namaz, yemin ve ukubatta niyabet caiz değildir. Berki, 107; Şîrbînî, II, s. 217; Çeker, s. 125.

³⁶ Mecelle Md. 1452; Zühaylî, IV, 140.

II. TEMSİLİN MAHİYETİ VE ÇEŞİTLERİ

Temsil yetkisinin kaynağı *irâdi* veya *kanûni* olmak üzere ikiye ayrılır.³⁷

1. Temsil Yetkisinin Kullanılması Şekli

Temsil yetkisinin kullanılması bakımından doğrudan (*vasıtasız*) veya dolaylı (*vasıtalı*) olmak üzere ikiye ayrılır. **Doğrudan temsilde**, kendisine yetki verilmiş olan mümessilin yapmış olduğu hukûkî muamelelerin hüküm ve sonuçları muamele yapıldığı andan itibaren temsil olunana ait olur.³⁸ Mümessil bu muameleden hiçbir hak kazanmadığı gibi bir borç altına da girmez. Zira bu tür temsilde yetkili mümessil, hukûkî muameleyi temsil olunanın nam ve hesabına yapmaktadır.³⁹ Muamelelerin hükümlerinin baştan itibaren temsil olunana ait olması dolayısıyla ki, bu tür temsile hukuk dilinde doğrudan (*vasıtasız*) doğruya temsil denilmektedir.⁴⁰ Doğrudan temsilin yaptığı hukûkî muameleden doğan hak ve borçların doğrudan doğruya temsil olunana ait olabilmesi için iki şartın gerçekleşmiş olması lazımdır. *Temsil yetkisinin bulunması* ve *mümessilin temsil olunanın adına hareket etmesi* gerekmektedir.⁴¹ Keza doğrudan temsilin söz konusu olabilmesi için, mümessilin temsil yetkisine sahip bulunması yeterli değildir. Onun ayrıca temsil olunanın adına hareket etmesi yani kendisinin mümessil sıfatı ile hareket etmekte olduğunu karşıdaki üçüncü şahsa bildirecektir.⁴² Ancak hukûkî muamelelerin mümessil veya temsil olunanın biri ile yapılmasının üçüncü şahıs için önemli olmaması halinde bir sakınca bulunmamaktadır.⁴³ Mümessil başkasının nam ve hesabına hukûkî muameleler yaparken temsil olunanın iradesine

³⁷ Temsil olunanın kendisini temsil edecek olan kimseye tek taraflı bir hukukî muamele ile yetki vermek suretiyle iradesini beyan etmesine iradi temsil denilmektedir. Temsil olunan kimse ile temsilci arasındaki hukukî muameleden doğan temsil yetkisine *rizâi yetki* denir. Kanundan doğan temsil yetkisine de *kanûni temsil* denir. Esener, Turhan, **Sâlahiyete Müstenid Temsil**, Ankara Hukuku Fakültesi Yayınları, Ankara 1961, s. 31.

³⁸ Oğuzman / Öz, s. 150-154.

³⁹ Belgesay, no.112, s. 11.

⁴⁰ Oğuzman / Öz, s. 150; Reisoğlu, s. 86; Aybay, s. 64; Esener, **Temsil**, s. 95.

⁴¹ Akyol, s. 151.

⁴² Memura kiralan evde tayin olunan arkadaşına ev kiraladığını belirtmesi gerekir. Aksi takdirde doğrudan temsil değil, dolaylı temsil olur. Mümessilin nam ve hesabına hareket etmekte olduğunu açıkça bildirmesi her zaman şart değildir. Bazı istisnai haller belirtilmiştir. 1. Üçüncü şahsın kendisiyle hukukî muamele yapmakta olan kimsenin mümessil olduğunu hal ve durumda çıkarabilmesidir.

⁴³ Oğuzman-Öz, s. 153; Akıntür, s. 64.

değil, bizzat kendi iradesini açıklar ki, bu onu haberciden ayırır.⁴⁴ Doğrudan temsil Cermen hukukuna dayanır.⁴⁵

Öte yandan **dolaylı temsil** ise, kendisine yetki verilmiş olan mümessil hukûkî muameleyi yaparken onu başkasının namına yapmakta olduğunu üçüncü şahsa söylemez. Bu yüzden üçüncü şahıs karşısındaki kimsenin mümessil olduğunu bilmez. Onun bu muameleyi bizzat kendisi için yaptığını zanneder. Bu tür temsilde yetkili mümessil, hukûkî muameleyi başkası hesabına fakat kendi namına yaptığı içindir ki, bu muameleden doğan bütün hak ve borçlar, doğrudan doğruya kendisine ait olur. Mümessil bu hak ve borcu devretmeye, temsil edilen de devralmaya mecburdur. Mümessil bunları sonradan alacağını temlikin ve borcun nakli muameleleriyle temsil olunana intikal ettirilir.⁴⁶ Dolaylı temsil kavramı ise Roma hukukuna dayanır.⁴⁷

Görüldüğü gibi doğrudan temsilde mümessilin yaptığı işlemin hüküm ve sonuçları işlem yapıldığı andan itibaren temsil olunana geçerken; dolaylı temsilde, mümessilin yaptığı muamelenin hükümleri evvelâ kendi şahsında meydana gelir ve bilâhare yapılacak bir hukûkî muamele ile temsil olunana intikal ettirilir. Dolaylı temsil de mümessil muameleyi kendi namına, fakat başkası hesabına yapar. Akdin hüküm ve neticeleri bu sıfatla kendisine terettüp eder. Mümessil bilâhare ikinci bir muamele ile akdin hüküm ve neticele-

⁴⁴ Zira haberci bir hukûkî muamele yaparken bir tarafın irade açıklamasını diğer tarafa ileten kimsedir. Haberci bizzat kendi iradesini açıklamaz. Ancak mümessil bizzat kendi iradesini açıklar. Başkasının nam ve hesabına yapsa da bizzat kendi iradesini açıklar. Bu bakımdan mümessilin temyiz kudretine sahip bulunması lazımdır. Aksi halde onun açıkladığı irade hüküm doğurmaz. Mümessilin reşit olmasına lüzum yoktur. Yani mümessil bir hak kazanmayacağı gibi bir borç altına da girmeyecektir. Oğuzman-Öz, s. 155.

⁴⁵ Birsen, Kemalettin, **Borçlar Hukuku Dersleri**, İstanbul 1967, s. 131; Yavuz, Cevdet, **Türk İsviçre ve Fransız Medeni Hukuklarında Dolaylı Temsil**, İstanbul 1983, s. 18; Eren, I, s. 447.

⁴⁶ Memur arkadaşına temsil yetkisi vermiştir. Temsil yetkisi olan memur kira sözleşmesi yaparsa, fakat kendisi için değil arkadaşının namına yaptığını ev sahibine söylemezse, kira sözleşmesinden doğan hak ve borçlar, ezcümle kira konusu evin teslimini talep hakkı ve kira bedelini ödeme borcu ilk planda kendisine geçer. Bu memur sonradan söz konusu hak ve borcu temsil olunana yani memura devreder ve kira sözleşmesinin hükümleri ancak bu andan itibaren temsil olunana ait olur. Dolaylı temsil, gelişmiş bir temsil türü değildir. Akıntürk, s. 65; Esener, Turhan, **Borçlar Hukuku I, Akitlerin Kuruluşu ve Geçerliliği**, Ankara 1969, s. 228; Esener, **Temsil**, 115.

⁴⁷ Rado, Türkan, **Roma Hukuku Dersleri**, İstanbul 1992, s. 206; Özcan, Karadeniz / Çelebican, **Roma Hukuku**, Ankara 1086, s. 263; Ansay, Sabri Şakir, **Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku**, Ankara 1958, s. 51; Eren, I, s. 448.

rini temsil olunana intikal ettirir. Mümessilin yaptığı hukûkî muamelelerden doğan hak ve borçların doğrudan doğruya temsil olunana ait olabilmesi için mümessilin temsil yetkisine sahip bulunması gerekir.

1. Temsilin Yetkili veya Yetkisiz Olması Açısından Değerlendirilmesi

Temsilde yetki, esaslı bir unsur olmakla birlikte; bu temsil yetkili ve yetkisiz olmak üzere ikiye ayrılır. **Yetkili temsil**, Borçlar Kanununun'da 40.maddesinde “*yetkili bir temsilci tarafından bir başkası adına ve hesabına yapılan hukûkî işlemin sonuçları, doğrudan doğruya temsil olunanı bağlar*”⁴⁸ tanımlanmıştır. Bu irâdi yetkilendirme, kişinin, tek taraflı irade beyanıyla bir başkasına kendini temsil etme yetkisi vermesidir. Bu yetkilendirmede karşı tarafa herhangi bir borç yüklemeyip sadece temsil etme yetkisi verildiğinden yapılan bu işleme *yetkilendirme işlemi* denilmiştir. İslâm hukukunda bu işlem için *izin* tabiri kullanılmıştır.⁴⁹ Yetkilendirmede ise tek taraflı irade beyanı ile yapılan bir hukûkî işlemidir ve karşı tarafa herhangi bir borç yüklemeyip sadece ona tasarrufta bulunabilme yetkisi vermektedir. Bundan dolayı doktrinde temsil yetkisi verme işleminin soyut olduğundan bahsedilir. Yetkilendirme işleminde temsilcinin sözlü kabulü de aranmamıştır.⁵⁰ Bu temsil türünde mümessil adeta bir vasıta durumundadır. Yapılan hukûkî muamelenin sıhhati için aranan şartları temsilcinin değil, temsil olunan şahsın kendinde aramak ehliyeti rızayı bozan sebepleri onun rızasına bakarak tayin etmek gerekir.⁵¹

⁴⁸ *Temsilci, hukukî işlemi yaparken bu sıfatını bildirmese, hukukî işlemin sonuçları kendisine ait olur. Ancak, karşı taraf bir temsil ilişkisinin varlığını durumdan çıkarıyor veya çıkarması gerekiyor ya da hukukî işlemi temsilci veya temsil olunandan biri ile yapması farksız ise, hukukî işlemin sonuçları doğrudan doğruya temsil olunana ait olur.*” BK.40.

⁴⁹ Mecelle Md. 1451.

⁵⁰ Oğuzman / Öz, s. 159.

⁵¹ Bu konuda iki teori geliştirilmiştir: Eğer temsil olunanın iradesine bakılacak olursa küçüklerin, mahcurların temsil olunma imkânları ortadan kalkar. Hâlbuki muameleyi bizzat yapanın iradesine bakılmaması tenkid edilmiştir. İkinci teoriye göre temsilci hukukî muamelenin hakiki failidir. Bir aracı ve haberci mahiyetinde değildir. Bunun yaptığı hukukî muamelenin temsil edilene tesir etmesi ilgililerin bu niyet ve maksatla muamele yapmalarından ileri gelir. Bu teori 'ye göre bu hukukî muamele, hem mümessil hem de temsil edilen tarafından yapılmaktadır. Binaenaley ehliyet şartlarını ve rızayı ifsat eden sebepleri, her iki kesimde de aramak gerekir. Bu ikinci teoriden; temsilcinin temyiz kudretine sahip olması kafidir. Temsil akdi yorumlanırken; hem temsilcinin hem de onunla muameleyi yapan üçüncü şahsın rızaları göz önüne alınacaktır. Rızayı bozan sebepler araştırılırken yine temsilcinin rızasına bakılır. *İkrah, hata, hile* gibi temsil ettiği kimseyi ilzam etmemelidir. Temsilde iyi niyet arandığı yerde, hem mümessile hem de temsil olana bakılır. Keza

Mümessilin temsil yetkisi ya kanun ya da temsil edilenin iradesinden doğmuş olabilir. Gerçekten vesâyet altındaki küçükler, hacr altına alınmış mahcur-lar(kısıtlılar) temsil edilen kimselerin yani veli ve vasilerin temsil yetkileri doğrudan doğruya kanundan doğmaktadır. Bu sebeptendir ki onlara “kanûni mümessiller” denilmektedir. Temsil yetkisi bir muameleden de doğabilir. Diğer bir deyimle temsil olunan mümessile tek taraflı bir irade açıklamasıyla “temsil yetkisi” verilebileceği gibi bu yetki aralarındaki bir vekâlet sözleşme-sine de dayanabilir. Mümessil başkasının nam ve hesabına hukûkî muameleler yapabilmek iktidarına sahip bulunuyorsa, kendisine bu hususta izin verilmişse “yetkili temsil”, verilmemişse “yetkisiz temsil” den söz edilir.⁵²

Öte yandan Borçlar Kanunu’nda yetkisiz temsil “bir kimse yetkisi olmadığı hâlde temsilci olarak bir hukûkî işlem yaparsa, bu işlem ancak onadığı takdirde temsil olunanı bağlar. Yetkisiz temsilcinin kendisiyle işlem yaptığı diğer taraf, temsil olunandan, uygun bir süre içinde bu hukûkî işlemi onayıp onamayacağını bildirmesini isteyebilir. Bu süre içinde işlemin onanmaması durumunda diğer taraf bu işlemle bağlı olmaktan kurtulur.”⁵³ Görüldüğü gibi bir kimsenin gerekli yetkiye sahip olmaksızın bir başkasının nam ve hesabına hukûkî muameleler yapmasıdır. Bu tür temsil çeşitli sebeplerden ileri gelebilir. Gerçekte mümessil gibi davranan kimseye hiç yetki verilmiş olabilir. Mümessil bu yetkinin sınırlarını aşarak hareket etmiş olabilir. Yahut yetkiyi veren kişi fiil ehliyetine sahip bulunmayabilir. Bütün bu hal-lerde temsil yetkisi yoktur.⁵⁴

Yetkisiz mümessilin temsil olunanın nam ve hesabına yapmış olduğu hukûkî muamele temsil olunanı bağlamaz. Yani bu muameleden doğan hak ve borç-lar temsil olunana ait olmazlar. Bu muamelenin temsil olunanın hakkında hüküm ifade edebilmesi için temsil olunanın yapılmış olan muameleyi tasvib etmesi yani icazet vermesi gerekir. İcazet şekle bağlı olmayan mümessile veya üçüncü şahsa karşı yapılan tek taraflı bir irade açıklamasıdır. Temsil olunan icazet verdiği takdirde yapılmış olan hukûkî muamele aynen yetkili bir mümessilin yaptığı muamele gibi temsil olunanı yapıldığı andan itibaren

temsilde şekli alakadar eden hususlarda mümessilin buna riayet edip etmediğine de bakılır. Akıntürk, s. 68.

⁵² Oğuzman / Öz, s. 156-176.

⁵³ BK. Md. 46.

⁵⁴ Bir arkadaş ucuz bulduğu bir dolma kalemi bir arkadaşı için satın alması, başkasının adına kitap satın alması gibi. Akyol, s. 449.

bağlar. İcazet verilinceye kadar hukûkî muamele (*mevkuf*) askıdadır.⁵⁵ Tek taraflı bağlamazlık müeyyidelere tabidir. Bununla birlikte üçüncü şahıs hukûkî muamelenin hükümsüz hale gelmesinden dolayı uğramış olduğu zararı mümessilden isteyebilir.⁵⁶

III. TEMSİL MÜESSESELERİNİN KAPSAMI

Temsil yetkisinin kapsamı çeşitli olabilir. Hukûkî muameleden doğan temsil yetkisinin sınır ve kapsamı temsil olunan tarafından tayin edilir. Temsilcinin temsil yetkisinin sınırları içerisinde hareket edip etmediğini tayin bakımından temsil yetkisinin kapsamı büyük bir önem taşır. Temsil yetkisi, *süre, konu, şahıs ve zaman* bakımından sınırlandırılabilir. Temsil yetkisi belli bir veya bir kaç hukûkî işlem yapmak üzere verilmiş olabilir. Bu tür temsile, “*özel temsil yetkisi*” denilir. Eğer temsil yetkisi temsil olunana ait bütün işleri görülmesi için verilmişse buna “*genel temsil yetkisi*” adını verilir. Genel temsil kapsamına girmeyen özel bir yetkiye dayanarak yapılabilecek bir takım *önemli hukûkî* muameleler de vardır ki (*dava açma, sulh, hibe, gayrimenkul devir* gibi) bu yetki belgesinde bu muamelelerden herhangi biri açıkça belirtilmemiş ise mümessil o hukûkî muameleyi yapamaz. Bu takdirde mümessilin yaptığı hukûkî muamele de temsil olunanı bağlamaz.⁵⁷ Zira doktrinde genel vekâletname ile ancak mutad işlerin yapılacağı önemli işlerin yapılması için özel yetki verilmesi görüşü hâkimdir.⁵⁸ Nitekim BK. 547–554. maddeleri arasında ticari temsilciler, ticari vekiller ve diğer tacir yardımcılarını adı altında temsil yetkisinin kapsamına dâhil edilmiştir. Ayrıca temsil olunanın mümessile vermiş olduğu temsil yetkisini dilediği zaman sınırlandırabilir.

Vekâlet sözleşmesi kurulunca vekil, göreceği işin gerektirdiği tasarruf yetkisini elde eder. Bu yetkinin kapsamı her şeyden önce müvekkilin sözleşme sırasında açığa vurduğu iradesinden anlaşılır.⁵⁹ Artık bu durumda vekâletin kapsamı, müvekkilin ileri sürdüğü kayıtlarla çizilmiş olur. Takyit edilmiş vekâlette vekil, her türlü kayda uymak zorundadır.⁶⁰ Çünkü müvekkilinin menfaati, ancak onun iradesini gösterir. Müvekkil, vekilin yapacağı işlemi zaman veya mekân yönünden de sınırlandırmış olabilir. Vekâlet sözleşmesi-

⁵⁵ Gözübenli, Beşir, “*Fuzuli Md*”, **DVİA**, İstanbul 1996, XIII, s. 239.

⁵⁶ Oğuzman-Öz, s. 179; Akıntür, s. 74.

⁵⁷ Taf. bkz. Oğuzman / Öz, s. 156-173.

⁵⁸ BK. 504–505.

⁵⁹ Şirâzî, İbrahim b. Ali, el-**Mühezzeb**, Dâru'l Fikir Yayınları, Beyrut trs, I, s. 337.

⁶⁰ Kâsânî, VI, s. 27.

ne de, *süre, konu, şahıs ve zaman* bakımından da sınırlandırılabilir. Vekâlet sözleşmesinde tevkil, bazen mutlak bazen de mukayyet olabilir.⁶¹ Mutlak vekâlet, herhangi bir kayıt ve şartla sınırlandırılmamış vekâlettir. Şartlı vekâlet ise bir şarta bağlanmış, bir zamana izafe edilmiş veya bir kayıtla sınırlandırılmış olan vekâlettir. Keza varlığı başka bir şeyin varlığına bağlanmış olan vekâlette şarta bağlı vekâlet arasındadır. Vekâlet belirli bir zamana izafe edilebileceği gibi belirli bir kayıtla da sınırlandırılmış olabilir. Vekâlet ücretli veya ücretsiz de olabilir. Vekâlet ücretli olduğu zaman icara hükmünde olup vekâlet bağlayıcı hale gelir.

Vekâlet sözleşmesi belli bir veya bir kaç hukûkî işlem yapmak üzere verilmiş olabilir ki bu tür vekâlet “*özel vekâlet*” denilmektedir. Belirli bir tasarrufla sınırlı olmayan ve temsili kabil olan tasarrufları içine alan vekâlet türüne de “*genel vekâlet*” denilmektedir. Genel vekâletin müvekkilinin zararına olan tasarrufları da kapsadığını dikkate alan İslâm hukukçuları bu tür vekâletin sıhhati hakkında ihtilaf etmişlerdir.⁶² Bunlar da yukarıda ifade edildiği gibi özel bir yetkiye dayanarak yapılabilecek bir takım *önemli hukûkî* muamelelerdir ki özel yetkiyi gerektirmektedir.

IV. TEMSİLİN MÜESSELERİNİN HUKUKİ DAYANAĞI

Temsil; yukarıda da ifade ettiğimiz gibi başkasının nam ve hesabına hukûkî bir işlem yapabilmek için mümessile verilen bir yetki olup temsil olunan adına işlem yapabilmesi için temsil yetkisine sahip olması gerekmektedir.⁶³ Temsil yetkisinin hukûkî dayanağı esas alındığında temsil yetkisi gerek İslâm hukuku gerekse modern hukukta ya “*kanûn*” ya hâkimin takdiriyle meydana gelen “*kazâi*” yahutta tarafların *iradesinden* doğan “*irâdi*” temsil

⁶¹ Mecelle Md. 1456.

⁶² Zeydan, s. 286.

⁶³ Akit muamelelerinin hukukî olması için akdi yapanın ehliyetli ve irade izhar edebilecek yaş ve durumda bulunmalıdır. Bunun için küçükler, deliler ve mahcurlar akitlerde taraf olama hakları bulunmaz. Ayrıca akit yapanın iradesi hür olmalı, ikrah altında olmamalı, hata ve hile gibi iradenin sıhhatini bozan durumlara da yer verilmemelidir. Keza akdin konusu da kanuni olmalıdır, kanunun yasakladığı akitler olmamalıdır. İnsanları mukavele yapmaya sevk eden saik iş bölümü ve karşılıklı yardımlaşmadır. Tarafları akit mukavelesine riayet etmeye mecbur eden amil, çoğunlukla ahlâkî hisleri değil, hukuk kaideleri ve bu kaidelerin müeyyidesidir. Arsal, Sadri Maksudi, **Hukukun Umumi Esasları**, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, I, Ankara 1937, s. 140-145; Belgesay, no.118, s. 129.

olmak üzere kısımlara ayrılır.⁶⁴ Biz temsilin kaynağının *kanûni ve irâdi* olması açısından iki başlık altında inceleyeceğiz.

1. Temsilin Kanûni Bir Zorunluluk Olması

Veli ve vasilerin bütün hukukî temsil yetkileri onların bulunmadığı zaman velâyeti âmme hakkına sahip devlet başkanına aittir. Nitekim Peygamberimiz (sav)'in "*Sultan (devlet başkanı) velisi olmayanın velisidir*"⁶⁵ hadisi-dir.⁶⁶

a) Kanûni Temsil (Velâyet)

Velâyet, çocuğun şahsını ve mallarını idare hususunda ana ve babanın haiz olduğu hak ve vazifelerdir. Başkaları üzerinde kurulu olan yetki ve bu yetkiye dayanarak ortaya konulan tasarrufların nâfiz olması durumunu ifade eden bir kavramdır.⁶⁷ Kanundan doğan temsil salahiyetine "*kanûni temsil*" bu durumdaki mümessile de "*kanunî mümessil*" denilmektedir. Türk Medeni Kanunu'nda velâyet yasa ile düzenlenmiştir.⁶⁸ Meselâ, M.K. 335. maddesinde ergin olmayan çocuk, ana ve babasının velâyeti altındadır. Ana - baba velâyet hakkına haiz oldukları nispette çocukların kanunî mümessilidirler. Kanunî temsilde mümessilin yaptığı muamelenin hüküm ve neticeleri temsil olunana terettüp eder. Yasal sebep olmadıkça velâyet ana ve babadan alınmaz.⁶⁹ Velâyet doktrininde genellikle "*kural olarak küçüklerin, istisnai hallerde kısıtlıların bakım ve korunmalarının sağlanması için, onların şahısları ve malları üzerinde ana babanın sahip oldukları görev, yetki ve hakların tümüdür*"⁷⁰ şeklinde tanımlanmaktadır.

Velâyet meselesi genellikle ehliyetsiz veya sınırlı ehliyet sahibi olan küçükleri ve kısıtlıları ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Velâyet altındaki çocuk *fiil ehliyeti* yönünden temyiz kudretine sahip değilse *tam ehliyetsiz*,

⁶⁴ Zerkâ, Mustafa Ahmet, *el- Fıkhu'l-İslâmî, fi Sevbihî'l Cedîd*, Matbaatü Elif Bâ, Dimeşk 1968. I, s. 424; Mehennâ, Haşim Muhammed, *el-Ehliyye ve'l-Meclisu'l-Hisbiyye fi Mısır*, Matbaatü'd-Diyâi, Mısır 1935, s.193.

⁶⁵ Ebu Davud 2083, İbni Mace 1881, Tirmizi 1102.

⁶⁶ Taf. bkz. Türcan, Talip, *İslâm Hukuk Biliminde Hukuk Normu Kavramsal Analiz ve Geçerlilik Sorunu*, Ankara 2003, s. 142.

⁶⁷ Erdoğan, s. 602.

⁶⁸ Borçlar Kanunu Md.32.

⁶⁹ MK. Md.335.

⁷⁰ Tekinay / Akman / Burcuoğlu / Altop, *Borçlar Hukuku*, s. 483; Feyzioğlu, 503; Sayman / Elbir, s. 368; Zevkililer, s. 917; Oğuzman / Dunal, *Aile Hukuku*, s. 272.

temyiz kudretine sahip küçük ya da kısıtlıysa *sınırlı ehliyetsizdir*. Tam ehliyetsizlik halinde kanûni temsilcinin izin ya da icazeti olsa bile tam ehliyetsiz hiçbir hukukî işlem yapamaz ve haksız fiillerden kural olarak sorumlu tutulamaz. Kişiyeye sıkı sıkıya bağlı olan hakların kullanılması dahil olmak üzere bütün hukukî işlemleri onun velisi yapar. Velâyet altındaki çocuk sınırlı ehliyetsizse, kendisini borç altına sokan işlemleri, velisinin izni ya da icazetiyle yapabileceği gibi veli de bu işlemleri onun adına yapabilir. Kişiyeye sıkı sıkıya bağlı olan haklarının kullanılmasına ilişkin işlemleri, kanundaki istisnalar saklı kalmak şartıyla velâyet altındaki temyiz gücüne sahip çocuk tek başına velinin izni ya da icazetine gerek olmadan yapabilir. Temyiz kudretine sahip olduğu için sınırlı ehliyetsiz, haksız fiillerden de sorumludur.⁷¹

İslâm hukukunda kanûni temsilin kaynağını naslar oluşturmaktadır. Nitekim Kur'ân'ı Kerim'de "...borç altına giren kimse eğer **aklen ve beden yetersiz veya kendisi yazdıracak durumda değilse (ehliyetsiz ise) velisi adaletle yazdırsın...**"⁷² âyeti burada veli velâyetin hukukî dayanağının temelini oluşturur. Nitekim Rasulullah (sav), "*Velisi olmayanın velisi sultandır*"⁷³ hadisi de velisi olmayanın velisinin devlet olduğunu ifade etmektedir. Velâyet kuralı olarak küçük çocuklar, istisnaen de kısıtlanmış ergin çocukların korunmasına ilişkindir.

Öte yandan İslâm fıkıh usulünde ehliyet konusuna geniş yer verilmiştir. Bu ehliyet de vücûb ve eda ehliyeti olarak iki kısma ayrılmıştır. Vücûb ehliyeti, kişinin, haklara ve borçlara ehil kılınmasıdır. Günümüz hukukunda buna kanûni kişilik denilmektedir. Ede ehliyeti ise, bu kişinin medeni hakları kullanması ehliyeti olup bu ehliyeti daraltan semavî ve müktesep birçok arızalar da bulunmaktadır.⁷⁴ Bu arızalar; *çocukluk, delilik (cünun/akıl hastalığı), bunaklık (ateh/akıl zayıflığı), uyku ve baygınlık, unutma, kadınlık halleri (hayız-nifas), ölüm hastalığı, kölelik gibi semâvî arızalar ise cehâlet, sarhoşluk, şaka (hezl), ikrah, hata, sefeh ve yolculuk (sefer) gibi müktesep arızalar* sayılmıştır.

⁷¹ Taf. bkz. Oğuzman / Duran, s. 293.

⁷² Bakara 2/282.

⁷³ Buhârî, Nikâh 40; İbn Mâce, Nikâh 15; Ebû Dâvûd, Nikâh 19; Tirmizi, Nikâh 14,

⁷⁴ Vücûb ve edâ ehliyeti ve bu ehliyeti daraltan arızalar hkz. Bkz. Şa'bân, , Zekiyuddin, **Usulu'l Fıkhi'l-İslâmî**, el-Mettebetü'l-Hanefiyye, Bingâzi trs, s. 278-279; Zeydan, Abdülkerim, **el- Vecîz fi Usulu'l Fıkhi**, Dirâsâtü'l İslâmiyye, Bağdat 1973; 77-118; Ebu Zehra, Muhâmmed, **Usulu'l Fıkhi**, Dâru't-Tebliğ, İstanbul 1957, s.329-363.

Velâyet yukarıda ifade edilen sebeplerden dolayı Şârî tarafından prensipte babaya verilmiş bir hak olduğu görülmektedir.⁷⁵ Bu velâyet baba tarafından yakın akrabadan başlayarak uzak akrabaya doğru uzanmaktadır. Eksik ehliyetlinin birinci derecede baba, dede, oğul, oğlun oğlu ve amca gibi en yakından uzağa doğru bir seyir takip eder. Baba tarafından kimse yoksa velâyet anneye geçer.⁷⁶ Görüldüğü gibi velâyet, ehliyetsiz veya eksik ehliyet durumunda genellikle çocukların şahıs ve mal varlıklarının korunmasına yönelik bir işlem olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür kimselerin *mal varlıklarının idaresi, evlendirilmeleri ve korunup gözetilmeleri* ile ilgili konular, **velâyet** kavramı altında, *terbiye ve eğitim* gibi konular ise **hudâne** kavramı altında düzenlenmiştir.⁷⁷ Velâyet konusunda esas itibariyle baba ve baba tarafından erkek akrabalar, *hidâne* konusunda ise anne ve anne tarafından kadın akrabalar görevli ve yetkili kabul edilmiştir.⁷⁸ Velâyet, konusu açısından, *şahsa velâyet ve mala velâyet* diye iki kısma ayrılır. Şahsa velâyette veli, velâyeti altındaki *eksik ehliyetlinin korunması, eğitim-öğretim ve evlendirilmesi* gibi işlere velâyeti hasebiyle vekil, mala velâyeti altındaki kişinin sadece mâlî tasarruflarını onun adına yürütmekle yükümlüdür. Velinin eksik ehliyetli adına yaptığı bütün tasarruflar onun menfaatine olmalıdır, onun aleyhine olan ve zarar doğuran tasarrufları ise geçersizdir.⁷⁹ Kanûni mümessil dediğimiz bu şahıslar velâyeti altındaki kimselerin namına hukûkî muameleleri yaparlar temsil yetkisini ise temsil ettikleri bu kimselerden değil doğrudan doğruya kanundan alırlar. Günümüzdeki ifadesiyle *kanun-i temsil*, klasik ifadesiyle *velâyet* sonuçta küçüklerin ve kısıtlıların haklarının korunmasını temel alan yasal düzenlemelerdir. Bunların hukûkî dayanağı naslar ve yasalar olduğu anlaşılmaktadır.

b) Kazâi Temsil (Vesâyet)

Velâyet altında bulunmayan küçüklerin, öte yandan çeşitli sebepler yüzünden kendi kendilerini ve mallarını yönetmekten aciz ergin kişilerin kendile-

⁷⁵ Aktan, Hamza, “*Velâyet Md*”, **İİİGYA**, İstanbul 1997, IV, s. 453; Şener, Mehmet, *İslâm Hukukunda Velâyet II*” adlı makale, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir 1986, s. 162.

⁷⁶ Kâsânî, V, s. 156; İbn Âbidin, II, s. 295; İbn Kudâme, IV, s. 471; Zerkâ, I, s. 430; Karaman, I, s. 195;

⁷⁷ Zerkâ, Medhal, I, s. 38; Oğuzman, K-Dural, M, Aile Hukuku, s. 509–516.

⁷⁸ Taf. bkz. Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 306; Aktan, Hamza, “*Velâyet Md*”, **İİİGYA**, IV, s. 454–455.

⁷⁹ Taf. bkz. Karaman, I, s. 195.

rini ve mallarını korumaya ve onları temsil etmeye yönelik olan kuruma vesâyet denir.⁸⁰ Oysa vesâyet kural olarak kısıtlanmış ergin kişilerin, istisnaen de velâyet altında bulunmayan küçüklerin korunmasına ilişkindir. Medeni hukukta kural, korunmaya muhtaç tam ya da sınırlı ehliyetsizlerin velâyet altında olmaları, istisnai olarak ise vesâyet altına konulmalarıdır. Çünkü kanun koyucu korumanın en iyi şekilde ana ve baba tarafından gerçekleştirilebileceği noktasından hareket etmiştir. Ne var ki, sınırlı ya da tam ehliyetsizin her zaman velâyet altında bulunması mümkün olmayabilir. Küçüküğün ya da kısıtlının ana ve babası **ölmüş** ya da **velâyeti gereği gibi yerine getiremeyecek** durumda olabilirler. İşte bu gibi hallerde bu kişilerin korumasız kalmamalarını engellemek amacıyla Medeni Kanununda vesâyet kurumu öngörülmüştür. Buna göre vesâyet velâyeti tamamlayan ikame bir kurumdur. Vesâyet MK’da düzenlenmiş, hükümleri yönünden büyük ölçüde özel hukuk kurallarına tabi olmakla beraber, işleyişi yönünden kural olarak bir kamu kurumudur. Çünkü koruma, kamu hukuku eliyle verildiği gibi vesâyet organlarının bazıları mahkemeler de kamu kurumlarıdır. Vesâyet kural olarak bir kamu hukuku kurumudur. Vesâyet MK kamu vesâyeti ve aile vesâyeti olmak üzere iki kısımda düzenlenmiştir.⁸¹

Medeni haklarını kullanma ehliyetine sahip olmayan kimselere (*çocuklar ve mahcurlara*) mahkeme kararı ile “vasi” tayin etme işlemidir. Vasi, vesâyeti altındaki kimsenin mallarını yönetmeye ve onun adına tüm yasal işlemleri yapmaya yetkilidir.⁸² Keza MK 403. maddesinde “*vasiler, vesâyet altındaki küçüküğün veya kısıtlının kişiliği ve malvarlığı ile ilgili bütün menfaatlerini korumak ve hukûkî işlemlerde onu temsil etmekle yükümlüdür.*” Aynı zamanda MK. 426. maddesinde bir şahsa veya muayyen malların idaresi için tâyin edilen “*kayyım*” da temsil salâhiyeti kanunen tanınmıştır. Vesâyet organları, vesâyet daireleri ile vasi ve kayyımlardır.⁸³ Vasi, vesâyet altındaki küçüküğün veya kısıtlının kişiliği ve malvarlığı ile ilgili bütün menfaatlerini korumak ve hukûkî işlemlerde onu temsil etmekle yükümlüdür. Kayyım, belirli işleri görmek veya malvarlığını yönetmek için atanır.⁸⁴ Diğer bir deyişle vesâyet, bir kimsenin mallarında veya çocuklarının işlerinde tasarruf etmek üzere nasb edilen kimsedir. Kendisine “*mûsâ ileyh*” denildiği gibi haiz

⁸⁰ Aktan, “*Vesâyet Md*”, **İİGYA**, IV, S. 456.

⁸¹ Oğuzman / Dural, **Aile Hukuku**, s. 423–424.

⁸² Seyyidoğlu, s. 960.

⁸³ MK. Md. 396.

⁸⁴ MK. Md. 403.

olduğu sığata da “*vesâyet*” denilmektedir.⁸⁵ Bir şahsa veya muayyen malların idaresi için tayin edilen kayyima da temsil yetkisi kanunen tanınmıştır.⁸⁶

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi eksik ehliyetli veya ehliyetsiz kimselerin gerek şahıslarının bakım, terbiye ve gözetilmesi, şahıs varlığını temsilen hukûkî işlemlerin yapılması, gerekse mallarının korunup idare edilmesi hukûkî temsil denilen kurumun ortaya çıkarılmasını gerekli kılmıştır. Görüldüğü gibi şahıs varlığı ile ilgili görevlerin ifası ve bununla ilgili hukûkî temsil daha çok *velâyet*, mal varlığının korunup idare edilmesi ve bununla ilgili hukûkî temsili de *vesâyet* kavramıyla ifade edilmiştir. Eksik ehliyetli veya ehliyetsizlerin velisi, tabî olarak babadır. Baba çocuğunun hem şahıs hem de mal varlığı üzerinde görevli ve yetkilidir. Bir anlamda baba çocuğunun hem velisi hem de vasisidir. Baba bulunmaması durumunda ise çocukların velâyet ve vesâyeti ayrı kimselerde bulunmaktadır. Vesâyette ise, yetki babadan sonra onun tayin ettiği vâsiye, daha sonra varsa onun tayin ettiği vâsiye, daha sonra sıra hâkime ve onun tayin ettiği vâsiye gelmektedir.⁸⁷ Bu durumda sıra İslâm hukukuna göre belirlenmiş babaya ve hâkime bu konuda takdir hakkın tanınmıştır.

Bu ehliyetsizlerin daha çok mali işlerini takip etmek için velisinin vasi tayin etme şayet veli yoksa hâkimin bu ehliyetsizler için *vasi* ya da kısıtlı şahısların işlerini takip etmek için *kayyim* tayin etme hakkı bulunmaktadır.⁸⁸ Eğer bu vasiyi veli tayin edilirse, *vasiyu'l-muhtâr*, hâkim tayin edilirse *vasiyu'l-kadı* diye isimlendirilir.⁸⁹ Hâkim bu işlemi devlet başkanı adına gerçekleştirir. Zira Peygamberimiz (sav), *Velisi olmayanın velisi sultandır*⁹⁰ buyurmuşlardır. Kanûni mümessil dediğimiz bu şahıslar, vesâyet altındaki kimselerin namına hukûkî muameleler yaparlar. Temsil yetkisini temsil ettikleri bu kimselerden değil de doğrudan doğruya kanundan alırlar. İslâm hukukuna göre veli veya vaside bulunması gereken temel şartlar, ister şahsa ister mala, veli veya vasi olsun, veli ve vasinin akıllı, baliğ ve korumaları altına aldıkları kimselerin de aynı dinden olmaları ve güvenilir olmaları şartı bulunmakta-

⁸⁵ Erdoğan, s. 598; Oğuzman, K-Dural, M, **Aile Hukuku**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1994, s. 421.

⁸⁶ MK. Md. 426.

⁸⁷ Zerka, II, s. 821.

⁸⁸ Zerka, Medhal I, . 38.

⁸⁹ Mahmasânî, s. 80; Ali Hafif, s. 266; Bilmen, VII, s. 215–217.

⁹⁰ Buhârî, Nikâh 40; İbn Mâce, Nikâh 15; Ebû Dâvûd, Nikâh 19; Tirmizi, Nikâh 14.

dır.⁹¹ Buraya kadar ehliyeti kısıtlı olanların kanûni veya kazâi temsilcilerini ele aldık, şimdi de irâdi **temsîl yetkisi** ve akdi bir temsil olan **vekâleti** ele alarak aralarındaki farka değinelim.

2. Temsîlin İrâdi Bir İşlem Olması

a) İrâdi Temsil (Vekâlet)

İradî temsil, temsil olunan kimsenin kendisini temsil ettirmek için, mümessile tek taraflı bir hukûkî muamele ile **salâhiyet vermek** maksadıyla iradesini beyan etmesine istinat eder. Temsil olunan kimse ile mümessil arasındaki hukûkî muameleden doğan temsil salâhiyetine rızâ salâhiyet denilir. İradî temsilde, mümessilin, temsil yetkisini elde etmesi temsil olunanın iradesinden doğar. Temsil yetkisi verme, temsil olunan tarafından yapılan ve mümessile ulaşmasıyla birlikte hüküm ifade eden bir irade açıklaması, yani tek taraflı bir hukûkî muameledir. Mümessilin bu yetkiyi kabul ettiğini bildirmesine, hatta kendisine yetki verildiğinden haberdar olmasına dahi ihtiyaç yoktur ki bu temsili vekâletten ayıran en önemli özelliktir. Gerçekten temsil yetkisi verme tek taraflı bir hukûkî muamele olmasına rağmen, ekseri fıkıh ekollerine göre vekâlet bir “**sözleşmedir.**” Ancak bunu karşı tarafın (*vekilin*) kabul etmesiyle meydana gelir. Mamafih vekâlet sözleşmesinde çoğu kez “*temsîl yetkisinin de mevcuttur.*” Fakat vekâlet sözleşmesinde temsil yetkisinin bulunmasına da lüzum yoktur. Diğer taraftan temsil yetkisi sadece vekâlet sözleşmesinde değil, başka sözleşmelerde de örneğin hizmet veya şirket sözleşmesinde de söz konusu olabilir. Bankalarda imza yetkisi verme, bankayı temsil etme salâhiyetinin verilmesi demektir. Temsil olunan mümessile vermiş olduğu temsil yetkisini üçüncü şahıslara bildirebilir. Bunu gazetede ilan şekliyle yapabileceği gibi, ilgililere genelge göndermek suretiyle de yapabilir.

Kaynağını iradeden alan temsîlin en önemlisi vekâlet olduğu, vekâlet en az iki kişi arasında karşılıklı bir anlaşma ile kurulduğu, bu tevkilin rûknü ise icap ve kabul olduğu,⁹² bu sebeple de tarafların irade beyanları gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Müvekkil şu hususta seni vekil tayin ettim deyip te vekil dahi kabul ettim dese yahut kabule müşir başka bir söz söylese vekâlet ger-

⁹¹ Mahmasânî, s. 61; Aktan, Hamza, “*Vesayet Md*”, **İİGYA**, IV, s. 456-458.

⁹² Kâsânî, VI, s. 20; İbn Nüceym Zeynelâbidin b. İbrahim, **el-Eşbâh ve'n-Nezâhir**, Beyrut 1985, II, s. 139; İbn Âbidin, VII, s. 276; Karaman, II, s. 251; Karaman, **DVİA**, “*Akit Md*”, İstanbul 1989, s. II, s. 251; Mecelle Md. 103-104; Çeker, s. 3

çekleşir.⁹³ Vekil kendi adına hareket ederse hukuk kendine, müvekkili adına hareket ederse hukuk müvekkiline racidir.

3. Temsil Yetkisi ile Vekâlet Sözleşmesi Arasındaki İlişkiler ve Farklar

a) Her İki Müessese Arasında İlişki ve Farklar

Temsil yetkisi ile vekâlet sözleşmesi arasındaki ilişki ve farklar doktrinde tartışma konusu yapılmıştır. Vekalat ve temsil yetkisinin aynı şeyler olduğunu savunanlar olduğu gibi ayrı şeyler olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır.⁹⁴ Bu iki kavram çoğu kez birbirinin yerine de kullanılmıştır. Bugün bile çoğunlukla temsil yetkisine vekâlet, temsilciye vekil denilmektedir.⁹⁵ Bu iki kavram arasında bazı farklar da ileri sürülmüştür:

Birincisi: Sözleşmenin niteliği açısından konuya bakılacak olursa; temsil yetkisi, temsilciye bahşedilmiş hukûkî bir imkandan ibarettir. Vekâlet akdi ise vekile, hukûkî bir sorumluluk yüklemektedir.⁹⁶ Diğer bir deyişle temsil

⁹³ Hanefilere göre, vekilin temyiz gücüne haiz olması şart olup reşit olması şartı bulunmamaktadır. Buluş çağına gelmemiş çocuğa verilen vekâlet, akdin hukuku vekâlet verene ait olmaktadır. Vekil buluş çağına gelmiş ise akdin hukuku kendisine aittir. Vekâlet suretiyle temsilin şümülün hangi iş ve tasarrufların gireceği mevzuunda mecelle iki madde sevk etmiştir. Bir kimse bizzat yapabileceği hususlarda ve muamelata dair her hakkın ifa ve istifasında başkasını tevkil edebilir. Vekâlet bazen mutlak kayıtsız ve şartsız olacağını bazen de bir şartı zaman ve kayıt ile kayıtlanmış bulunacağını ifade ettikten sonra şart ve kayıtlara riayetini gerekli bulunduğunu hükme bağlamıştır. Vekilin veya vekâlet veren asılın işi yapıp bitirmesi ile bir işle tasarruf konusunda temsil hakkı veren kimsenin o iş ve tasarrufu bizzat yapma imkanı devam etmektedir. Vekâlet bağlayıcı bir akit olmadığı için ya müvekkilin vekili azl etmesi yahut da vekilin kendisini azlederek vekâleti terk etmesi ile ancak bu durumda vekâlet akdine bir başkasının hakkı karışmamış taalluk etmemiş bulunacaktır. Vekil ve müvekkilin vefatı ile vekâlet şahsi itama da dayanan bir akit olduğu için varislerin, bu akdi kabule icbarları uygun görülmemiştir. Hanefilere göre azil halinde vekilin bilinmesini şart koşmuşlardır. Ölüm halinde ise bilinmesinin şart olmaksızın vekâlet sona erer, Müvekkilde aranan şartlar: Vekâlet veren, yapılmasını istediği iş ve tasarrufu bizzat yapabilme ehliyetine haiz olacaktır. Çünkü vekâlet bir kimsenin bizzat yapabileceği birisi bir başkasına ısmarlaması, onu kendi yerine koymasıdır. Eğer işi ve tasarrufa bizzat salahiyeti yoksa yerine başkasını koymasını da düşünülemez. Buna göre akıl hastası ve temyizi bulunmayan çocuğun vekâlet etmesi mutlak olarak geçerli değildir. Temyiz yaşındaki çocuğun zarar olan tasarrufları geçerli değildir. Alım-satım kire gibi karda, zarar da getirebilecek hususlarda ise ancak velisinin izni ile vekâlet verilebilir: Ehliyet vekâlet verildiği zamanda olduğu gibi iş ve tasarrufun icra ettiği zamanda da mevcut olacaktır. Kurtûbî, II, s. 301-304; Meydânî, II, s. 138-151; İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali, **Muhalla**, VII. Beyrut trs, s.89-95.

⁹⁴ Arsebük, E, **Borçlar Hukuku**, Ankara 1950, s. 469.

⁹⁵ Oğuzman-Öz, s. 157.

⁹⁶ Tandoğan, s. 151.

yetkisiyle temsilciye herhangi bir borç yüklenilmediği halde vekâlet sözleşmesinde müvekkil ile vekil arasında akdi bir borç ilişkisi meydana gelmektedir. Ve taraflar, akdi bir sorumluluk yüklenirler.⁹⁷ Temsil yetkisi ise, temsil edilen tarafından açıklanan tek taraflı bir irade beyanı olup bu temsil yetkisinde akdi bir mesuliyet bulunmadığı savunulur. Keza vekâlet sözleşmesinde vekil, sözleşme gereği taahhüt etmiş olduğu işi yapmayı veya hizmeti ifa etmeyi taahhüt ettiğinden, vekâlet sözleşmesi ile her iki taraf borç altına girdiği savunulurken; temsil yetkisinde ise, temsil eden hiç bir borç altına girmediği, temsil salahiyetine müsteniden yaptığı hukûkî muamelenin alacaklısı ve borçlusu ise temsil edilen ile üçüncü şahıs olmasını gerekçe gösterirler.⁹⁸

İkincisi: *Temsil yetkisi ile vekâlet sözleşmesini tek ve çift taraflı olmasına göre değerlendirdikleri de görülür.*⁹⁹ Bazı borç sözleşmeleri taraflardan yalnız

⁹⁷ Bu farklılıktan dolayı borçlar kanununda vekâlet sözleşmesi ile temsil yetkisi ayrı ayrı düzenlenmiştir. BK. 502. maddesinde vekâlet sözleşmesi, vekilin vekâlet verenin bir işini görmeyi veya işlemini yapmayı üstlendiği sözleşmedir. Böylece vekilin müvekkili hesabına bir iş yapmayı taahhüt etmesine karşılık müvekkil de yapılan muamelenin hüküm ve sonuçlarını kabul edeceğini ve vekili borçlarından beri kılacağını taahhüt eder. Temsil yetkisinin mevcut olması için temsil olunan kimse ile temsilci arasında bir akdi ilişkinin varlığı şart değildir. Gerçekten temsil yetkisi temsilcinin temsil olunan adına hareket edebilmesi için verilmiş bir hukukî imkândan ibaret olup vekâlet veya hizmet akdi gibi bir akdi ilişkinin varlığını gerektirmez. Başka bir ifade ile vekâlet akdi olmadan temsil yetkisi mevcut olabilir.

⁹⁸ Bu bağlamda bir şahsa temsil yetkisi verilmesi ile o şahısla bir vekâlet akdi yapılması çoğu kez birbirleriyle karıştırılır. Uygulamada temsil yetkisi verildiğini gösteren ve çoğu kez noterce düzenlenen belgelere de *vekâletname* denilmektedir. Gerçekten çoğunlukla temsil yetkisi ile vekâlet akdi aynı zamanda bir arada bulunursa bunda bir zorunluluk yoktur. Vekâlet sözleşmesi dışında bir temsil yetkisi söz konusu olabileceği gibi temsil yetkisi verilmeden bir vekâlet akdi de mevcut olabilir. Örnekle konuyu açıklayacak olursak; bir kimse bir arkadaşına bana bir saat al demiş olsa, arkadaşı da bunu kabul ederse, aralarında bir vekâlet akdi in'ikat etmiş olur. Arkadaşı bir saat alma borcunu yüklenmiştir. Aynı zamanda o kimse arkadaşı namına ve hesabına almaya da yetkili kılınmıştır. Bu durumda vekâlet akdi ve temsil yetkisi bir arada mevcuttur. Şayet O arkadaşına eğer marka bir saat rastlarsan benim için alabilirsin demiş olsa, arkadaşı da bir taahhütte bulunmamışsa sadece arkadaşı saat almaya yetkili kılınmıştır. Fakat bir vekâlet akdi söz konusu değildir. Ama temsil yetkisi verilmiştir. Şayet o kimse arkadaşına falanca kimseden şu saati satın al, fakat benim adımla söyleme demiş olsa, arkadaşı o görevi kabul etmişse onunla arkadaşı arasında bir vekâlet akdi gerçekleşmiştir. Arkadaşı ona karşı iş görme borcu altına girmiştir. Bu durumda bir vekâlet akdi bulunmasına rağmen temsil yetkisi söz konusu değildir. Görüldüğü üzere vekâlet akdi yapmakla temsil yetkisi vermek birbirinden farklı şeylerdir. Edgü, s. 102; İnan, s. 231; Reisoğlu, s. 87.

⁹⁹ Tek taraflı irade ile tamam olan tasarruflar da üç grupta taplanabilir. Tahaahüt, va'd ve adaktır. Ayrıca cu'âle, vasiyet, ibra ve vakıf, ikrar, vekili azil, vasiyeti kabul gibi bir çok tek

birine bazıları da karşılıklı olarak her ikisine borç yükler. Taraflardan yalnız birine borç yükleyen sözleşmelere çok defa *tek taraflı sözleşme* denir. Tarafların her ikisini karşılıklı edim yükümleri altına sokan ve bu edimlerin değiş tokuş edilmesini kapsayan sözleşmelere *iki taraflı sözleşme* denir. Bazı sözleşmelerde ise başlıca edim tektir ve bunu taraflardan yalnız biri taahhüt etmiştir. Diğer taraf ise bu edimle değiş tokuş edilmek üzere değil, sadece söz konusu edimin amacını gerçekleştirmek ya da bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu giderleri karşılamak için borç altına girer. İşte karşılıklı edimler arasında bir değiş tokuş ilişkisini kapsayan sözleşmeler, tam iki taraflı sözleşme başlıca edim bir olmakla beraber karşı taraf sırf bu edimin amacını gerçekleştirmek veya bu edimin gerçekleşmesinin sağlayacak giderlerin karşılanması için bir borç düşüyorsa, bu tür edim veya borçları kapsayan sözleşmelerin tip itibarıyla tam *iki taraflı* olmaları kadar *eksik iki taraflı* olmaları da mümkündür. Vekâlet sözleşmesi, vekile ücret verilmesi kararlaştırılmış olup olmamasına göre genellikle ya *tam ya da eksik iki taraflı* sözleşme görülmüştür.¹⁰⁰

Bu bağlamda vekâlet bir akittir ki iki tarafın icap ve kabulü ile meydana gelir. Temsil yetkisi ise temsil yetkisi verenin tek taraflı irade beyanı ile gerçekleşir.¹⁰¹ Vekâlet eksik iki tarafa borç yükleyen bir sözleşme görülür-

taraflı akitlerin varlığı bilinmektedir. Bu manada temsil ve vekâlet akitinin yapısı irdelenmelidir. Vekâlet akdi iki taraflı bir akit midir? Yoksa vekâlet bir yönüyle tek bir yönüyle iki taraflı bir akit olup olmadığının ortaya konulmasında gerekmektedir. Zira temsil akdi tek taraflı bir akit olarak kabul ediliyor. Ancak temsilde yetki verilmesi durumunda bu sözleşmede de karşılıklı bir rızanın varlığı açıktır. Vekâlette de karşılıklı olarak sözlü olabileceği gibi yazılı da olabilir. Akitlerdeki karşılıklı rıza olması gerekmektedir. Tek taraflı rıza ile akit kurulup kurulamayacağı tartışma konusu olmuştur. Temsil akdi ile vekâlet akdi arasındaki ilişki şekil şartları açısından mı bulunmaktadır. Bu iki kavram arasında teoride veya pratikte bir farkın olup olmadığı ortaya konulması gerekmektedir. Mesala kefalet, genellikle tek taraflı bir sözleşme kabul edilse de Ebu Hanefe ve İmam Muhammede göre kefalette temlikî bir karakter olduğundan bir sözleşmedir. Bu sözleşmede sadece kefilin irade beyanı değil, alacaklı ve borçlunun irade beyanı ile tamam olur. Kâsânî, VI, s. 2; Tahavî, Muhtasar, Kahire 1370, s. 104; Senhûrî, I, s. 39; Ebu Zehra, s. 198.

¹⁰⁰ Tekinay / Akman / Burcuoğlu / Altop, s. 67-69.

¹⁰¹ İslâm hukukunda bir tasarruf her iki tarafa da borç yüklüyorsa ancak icap ve kabul ile yani iki taraflı irade ile tamam olur. Eğer taraflardan yalnız birisini borçlandırıyor ya da yalnızca borçlanan tarafın icabı ve iradesiyle vücut bulur. Görülüyor ki borcun doğması için yalnızca borçlunun iradesi kâfi gelmektedir. İcap ve kabulden ibaret olan akitler de dahil taraflardan her birinin borcu kendi irade beyanına dayanmakta bundan doğmaktadır. Şu halde hukukî tasarrufların temeli akit değil, tek taraflı irade beyanıdır. Taf. Bkz. Karaman, II, s. 42.

ken; temsil yetkisi ise, tek taraflı hukûkî bir işlem görülür.¹⁰² Diğer bir deyişle temsil yetkisi, temsil edilen kişi tarafından tek taraflı irade beyanı ile verilmektedir.¹⁰³ Vekâlet sözleşmesi vekil ve müvekkili arasında sözleşmeden doğan bir borç ilişkisi meydana gelmekte, vekil kendisine verilen işi veya hizmeti görmeyi borçlanmaktadır.¹⁰⁴ Vekâlet bir temsil yetkisine dayanırken; her temsil yetkisinin mutlaka taraflar arasında kurulmuş bir vekâlet sözleşmesine dayanması gerekmektedir.¹⁰⁵

Öte yandan doktrinde vekâlet sözleşmesi, eksik iki tarafa borç yükleyen bir sözleşme mi yoksa tek tarafa borç yükleyen bir sözleşmemi olduğu tartışmalıdır. Doktrinde bir kısım yazarlara göre, vekâlet sözleşmesi kural olarak eksik iki tarafa borç yükleyen bir sözleşme niteliği taşımaktadır.¹⁰⁶ Çünkü ivazsız olan vekâlet sözleşmesinde müvekkilin borçları, vekilin asli edim borcuna göre tali nitelikte bir edim borcudur.¹⁰⁷ Diğer taraftan vekâlet sözleşmesi kural olarak tek tarafa borç yükleyen sözleşme olduğunu da ifade ederler. Bu yazarlara göre vekil, müvekkiline karşı iş görme borcunu üstlenmekte, ancak müvekkilin vekiline karşı ücret ödeme borcu bulunmadığı için vekâlet sözleşmesini kural olarak tek taraflı bir sözleşme niteliğinde görürler. Kanaatimizce vekâlet sözleşmesi kural olarak eksik iki tarafa borç yükleyen bir sözleşmedir. Zira eksik iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde edimlerin birbiriyle değiştirilmesi söz konusu değildir. Ancak taraflardan birinin iş görme borcunu yüklediği akitlere iş görme akitleri denilmektedir. Bu tür vekâlet sözleşmesinde ücret bulunduğu için iki taraflı sözleşme kabul edilmektedir.

¹⁰² Aral, Fahrettin, **Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkisi**. Yetkin Yayınları, Ankara 2003, s. 410.

¹⁰³ Karşılıklı edimler arasında bir değiş tokuş ilişkisini kapsayan sözleşmeler tam iki taraflı sözleşmedir. Ancak başlıca edim bir olmakla beraber karşı tarafa sırf bu edimin amacını gerçekleştirmek veya bu edimin gerçekleşmesini sağlayacak giderlerin karşılanması için bir borç düşüyorsa bu türlü edim veya borçları kapsayan sözleşmelere de eksik iki taraflı sözleşme denir. Keza bazı sözleşmelerin tip itibarıyla tam iki taraflı olmaları kadar eksik iki taraflı olmaları da mümkündür. Vekâlet sözleşmesi, vekile ücret vermesi kararlaştırılmış olup olmamasına göre ya tam ya da eksik iki taraflı sözleşmelerdendir. Tekinay / Akman / Burcuoğlu / Altop, s. 67-69; Aral, s. 396; Oğuzman-Öz, s. 171; önen, s. 75.

¹⁰⁴ Yavuz, s. 161; Önen, s. 75.

¹⁰⁵ Tandoğan, s. 151.

¹⁰⁶ Akipek, s. 43; Aral, s. 390; Yavuz, s.620.

¹⁰⁷ Hatemi / Serozan / Arpacı, s. 391.

Üçüncüsü: Temsil yetkisi ve vekâlet sözleşmesinin hizmet verdiği alanlar açısından farklılıklara gelince; vekâlet akdi iş görecek vekil ile işi görülecek müvekkil arasında *iç ilişkiyi* ilgilendirir. Temsil yetkisi ise üçüncü şahıslarla ilişkiye girilmesini *dış ilişkiyi* ilgilendirir. Bunun için vekâlet ile temsil yetkisi arasındaki farkı göstermek için bazı *yazarlar iç temsil yetkisi ve dış temsil yetkisi* ayırımı yapmaktadırlar.¹⁰⁸

İslâm hukukunda irâdi temsilin temel kaynağının vekâlet olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Yani vekâlet sözleşmesinin bulunduğu her yerde irâdi temsil vardır. Irâdi temsil ise genel temsilin sadece bir kısmıdır. Buna göre temsil ile vekâlet arasında münasebeti şöyle açıklayabiliriz: Vekâletin bulunduğu her yerde temsil vardır, ama temsilin bulunduğu her yerde vekâlet bulunmayabilir. Bir çok hallerde fiilen beraber bulunmakla birlikte temsil yetkisi olmadan vekâlet ve vekâlet akdi bulunmadan da temsil yetkisi mevcut olabilir. Mesela temsilin diğer kısımları olan kanûni ve kazâi temsil durumlarında temsil var olmasına rağmen vekâlet bulunmamaktadır.¹⁰⁹

Modern hukukta ise vekâlet irâdi temsilin tek kaynağı olarak görülmemiştir. Temsil yetkisinin (irâdi temsil) vekâlet sözleşmesinden ayrı ve bağımsız bir mahiyete sahip olduğu kabul edilmiştir. Ancak irâdi temsil vekâlet yoluyla verilebileceği gibi hizmet, şirket, eser ve satım sözleşmelerinden birisiyle de verilebilir. Hatta bir sözleşmeye dayanmayan bir temsil yetkisi de düşünülebilir. Böylece her vekâlet sözleşmesiyle birlikte mutlaka temsilin bulunması gerekmediği ileri sürülmüştür. Çünkü bazen vekâlet konusu temsili gerektirmeyebilir.¹¹⁰ Görüldüğü gibi temsil yetkisi ile vekâlet sözleşmesi arasındaki fark bu kavramların dar veya geniş yorumlanmış biçimiyle ilgili olsa gerektir.

Dördüncüsü: Modern hukukta irade beyanları yapıldığı sırada beyan sahiplerinin bizzat hazır bulunmalarını kanunun emrettiği konularla, menfaat durumlarının özel niteliği olan *nişanlanma, evlilik, evlat edinme, vasiyet ve miras gibi* bazı işlemlerde temsil caiz değildir.¹¹¹ Pozitif hukukta bu gibi şahsa bağlı haklarda temsil işlemi kullanılmazken; İslâm hukukunda kişiye

¹⁰⁸ Ancak temsil yetkisi bir vekâlet akdi sebebiyle verilebileceği gibi bir hizmet akdi bir şirket akdi sebebiyle de verilebilir. Böyle bir işçi de, bir ortak da, temsil yetkisine sahip olabilir. Bu akitlerde iç ilişkiyi kurar. Ayrıca temsil olunan ile temsilci arasında hiç bir sözleşme ilişkisi bulunmadan da temsil yetkisi verilebilir. Aral, s. 398; Yavuz, s. 611; Tandoğan, s. 357.

¹⁰⁹ Karaman, II, s. 335–364.

¹¹⁰ Tekinay, 230–232; Hatemi /Serozan / Arpacı, 440–441.

¹¹¹ Eren, I, s. 476; Esener, s. 273–275.

özel haklarda evlenme ve boşanma gibi konularda akdi bir temsil olan vekâlet caiz görülmüştür.¹¹² Ancak İslâm hukukunda evlenme ve boşanma gibi özel nitelikli işlemler de akdi temsil olan vekâlet caiz görülmüştür.¹¹³

Beşincisi: *Temsil yetkisi* ile akdi bir temsil olan *vekâlet* arasında yetkilendirmenin kaynağı açısından da değerlendirilmiştir. Yetkilendirme, bireyin, tek taraflı irade beyanı ile bir başkasına kendini temsil etme yetkisini vermesi, karşı tarafa herhangi bir borç yüklemeyip sadece temsil etme yetkisi verildiğinden yapılan bu işleme yetkilendirme işlemi denilmiştir. İslâm hukukunda bu işlem için izin tabiri kullanılmıştır.¹¹⁴ Temsilcinin yetkisiz olması ise klasik ifade ile fuzuli kavramı ile ifade edilmiştir. Vekâlet ile yetkilendirme arasında ilişkiye gelince; modern hukukta vekâlet bir akittir ve vekile vekâlet konusu olan işi ifa borcunu (*iltizam*) yüklemektedir. Yetkilendirmede ise tek taraflı irade beyanı ile yapılan bir hukûkî işlemdir ve karşı tarafa herhangi bir borç yüklemeyip sadece ona tasarrufta bulunabilme yetkisi vermektedir. Bundan dolayı doktrinde temsil yetkisi verme işleminin soyut olduğundan bahsedilir. İslâm hukukuna göre ise yetkilendirme işlemi borçlandırma niteliğine sahip olmadığından vekâlet de kural olarak ücretsiz kabul edilmiştir. Vekâletin ücretli olma durumu ise istisnaidir. Bu durum, aşkın değerlerin baskın olduğu bir toplum yapısıyla ancak izah edilebilir. Günümüz şartlarında bir başkası adına iş görmek veya temsil yetkisi vermek genellikle ücretlidir. Günümüzde vekâlet ve temsil yetkisi, ücretsiz olma durumu istisnadır. Bu da *sosyo – kültürel ve sosyo-ekonomik* yapının değişmesiyle izah edilebilir. Bu bağlamda İslâm hukukunda klasik dönemde vekâlet akdi, kural olarak bağlayıcı değildi. Vekil, vekâlet konusu olan işi ifaya zorlanamaz. Çünkü ücretsiz olarak yapılan vekâlet bir teberru akdi olup yardımlaşma amacı taşımaktaydı. İslâm hukukuna göre kişi teberruda bulunmaya zorlanamaz.¹¹⁵ Vekil, istediği zaman vekâletten istifa edebileceği gibi müvekkil de istediği zaman onu vekâletten azl edebilir. Oysa vekâlet akdi modern hukukta borçlandırıcı (lazım) bir akit olarak kabul edilmesine rağmen İslâm hukukunda gayri lazım bir akit olarak görülmüştür.¹¹⁶ Sonuçta

¹¹² İbn Rüşd, II, . 301; Merğînânî, III, s. 136; Nevevi, Ebu Zekeriya Muhyiddin b. Şeref, **el-Mecmu Şerhu'l Mühezzeb**, XVI, Beyrut trs, 99–106; Mecelle 1454.

¹¹³ Kâsânî, VI, s. 37; Mecelle Md. 1533.

¹¹⁴ Mecelle Md. 1451.

¹¹⁵ Mecelle Md. 1512.

¹¹⁶ Kâsânî, VI, s. 37.

İslâm hukukunda yetkilendirme işlemi, vekâlet olarak kabul edilmiştir.¹¹⁷ Yetkilendirme işlemi de dâhil genel olarak vekâlette vekilin sözlü kabulü aranmamış ve onun icabı reddetmemesi vekâlet akdinin kurulması için yeterli görülmüştür.

Modern hukukta vekâlet ile yetkilendirme arasında şöyle bir ayırım daha yapılmıştır. Yetkilendirme vekilin üçüncü bir kişiyle hukûkî bir muamele yapılması durumunda söz konusu olur. İslâm hukukunda ise vekâlet ile yetkilendirme arasında böyle bir ayırma gidilmemiştir.¹¹⁸ İslâm hukukunda vekil vekâlet konusu olan işi tam olarak ifâ edebilmesi için örfen geçerli olan şeyleri yapma konusunda da yetkili sayılmıştır. Temsil (*izin*) bulunacağı her yerde vekâlet olmayabilir ama vekâletin bulunduğu her yerde izin vardır. Sonuçta bu yorumlardan görüleceği üzere kavramlar, biri diğerinin yerine kullanılmış, akdi bir temsil olan vekâletle günümüzde daha çok özel muamelelerin yapılmasına tahsis edilirken; temsil genel daha çok ticari muamelelerin yapılmasına tahsis edilmiştir. Günümüzde temsil müessesesi, birçok alanda zorunlu hale geldiğinden bir maddi hukuk sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda bu iki akdin şekil şartı olup olmamasına geçebiliriz.

b) Her İki Müessesenin Şekil Açısından Değerlendirilmesi

Şekil, iradenin belli bir tarzda ya da belli vasıtalarla açıklanmasının belli bir şekil şartına bağlanması durumudur.¹¹⁹ Kişiler sözleşme yaparlarken iradelerini yazılı ya da sözlü, açık ya da örtülü yapabilirler. Bazı sözleşmeler geçerli olarak doğabilmesi ya da ispat olunabilmesi için çeşitli şekil şartlarına bağlanmış olabilir. Bunlar, *kanûni geçerlilik şekli* ve *irâdi geçerlilik şekli* diye ikiye ayrılabilir. Taraflar sözleşmeyi kendi aralarında *yazılı şekilde* beyan etmelerine *adi yazılı şekil*, resmi bir memur huzurunda tanzim etmeleri halinde ise *resmi yazılı şekil* denilir. Resmi yazılı şekilde, hukukî işlemin yazılı yapılmasında bir resmi makamın katılımı söz konusudur. Resmi şekilde icra edilen hukukî işlemler kural olarak noterler tarafından yapılır.¹²⁰

¹¹⁷ Mecelle Md. 1452.

¹¹⁸ Taf. bkz. Heytemi, **el-Feteva'l-Kübra**, III, s. 85.

¹¹⁹ Arsebük, Esat, **Borçlar Hukuku**, I, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1943, s. 329.

¹²⁰ Taf. bkz. Esener, **Temsil**, s. 31.

*Medeni Kanun ve Borçlar hukukunda temsil yetkisi ve vekâlet sözleşmesinin geçerliliği için resmi şekil öngören bir hüküm mevcut değildir.*¹²¹ Akitlerde kural olarak şekil şartı bulunmamaktadır. Bir akdin hukûkî netice doğurabilmesi için tarafların irade beyanının açıkça belirlenmesi yeterlidir. Bununla birlikte kanun bazı istisnai hallerde iradenin belli bir *şekilde* açıklamasını şart kılmıştır. Borçlar Kanununun 583. maddesinde kefalet sözleşmesi, yazılı şekilde yapılmadıkça ve kefilin sorumlu olacağı azamî miktar ile kefalet tarihi belirtilmedikçe geçerli olmaz. Nitekim MK. 135. maddesinde evlenecek kimselerin başvuru ve töreni “*evlenecekler tarafından yazılı veya sözlü olarak yapılır*”¹²² diyerek şekil şartlarını ortaya koymuştur. Keza MK. 705. gayrimenkul satımı hakkında irade beyanının da resmi bir şekilde tespit edilmiş olması gerekir. Bu hükme göre hukuksal işlemlerde şekle bağlılık ancak kanunda öngörülen hallerde söz konusu olacaktır. Kanun koyucu bazı hukuksal işlemler için şekil şartını öngörmesindeki amaç tarafların hak ve hukukunun korunmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda temsil daha çok rızai bir akit özelliği taşıması anlamında herhangi bir şekil şartı bulunmamasına rağmen; vekâletin daha çok özel yetki verilmesini gerekli kılan avukatlık gibi iş görme sözleşmeleri için yazılı şekle tabi tutulmuştur.

Borçlar hukukunda temsil yetkisinin şekil şartının olmayışı, temsil yetkisinin şekilsizce verilmesi ve bu yetkinin açık olduğu kadar örtülü olarak verilebileceği görülmektedir. Mümessilin yapacağı hukûkî muamele bir şekle tabi olsa bile buna ilişkin temsil yetkisinin şekilsizce verilebileceği kabul edilmiştir. Ancak bununla birlikte uygulamada bankalarda mümessilden yetkisini gösteren bir belge, tapuda yapılacak muamelelerde de temsil yetkisinin yazılı, hatta noterce düzenlenmiş resmi bir belge istenmektedir. Mümessilin temsil yetkisini ispat etmeye yarayan bu yazılı belgeye “*selahiyetname*” veya “*yetki belgesi*” denir. Ancak tekrar belirtelim ki; temsil belgesi Borçlar Kanunumuza göre temsil yetkinin üçüncü şahıslara karşı isbatına yardım eder. Uygulamada yetki belgesine *selahiyetname* veya *vekâletname* de denir. Klasik dönemde bu yetki, vekâlet kavramıyla ifade edilmişken; günümüzde temsil

¹²¹ Nitekim Borçlar Kanununun 1. maddesinde “*sözleşme, tarafların iradelerini karşılıklı ve birbirine uygun olarak açıklamalarıyla kurulur*” demektedir. İrade açıklamasının ise, açık veya örtülü olabileceğini beyan etmektedir. Yine Borçlar Kanununun 12. maddesinde sözleşmelerin geçerliliği, kanunda aksi öngörülmedikçe, hiçbir şekle bağlı değildir. İrade beyanının bağlayıcı bir kuvvet kazanması için onun belli bir şekle bürünmüş olmasına kural olarak gerek bulunmamaktadır. Belgesay, no. 32, s. 37.

¹²² Evlenme sözleşmesinin hukukî olması için bugünkü hukuk sistemlerinde muayyen devlet memuru huzurunda ve onun iştirakiyle addolunması lazımdır.

yetkisi kavram kullanılarak bu kavramla hem kanûni hem de irâdi temsil ifade edilmiştir. Taraflar kendi aralarında anlaşarak vekâlet için yazılı ya da resmi şekil şartı öngörebilirler. Böyle bir vekâletin geçerlilik açısından şekle tabi olup olmadığı doktrinde tartışmalıdır.

İslâm hukukunda ise sözleşmelerde asıl olan rıza olduğu için akitler genellikle şekle tabi değildir. Tarafların rızaları olan icap ve kabul ile gerçekleşir.¹²³ Kamu menfaatinin gerektirmediği konularda akitlerin şekil şartlarının bulunmaması hukukun bir gelişimi kabul edilmiş, bu manada İslâm hukukunda akitlerde genellikle şekil şartı bulunmadığı söylenebilir. Şekil ise bazı akitlerde belli amaçlarla ve istisnai olarak aranmaktadır. Fakat rıza beyanının yazılı olmasına da hiçbir engel bulunmamaktadır.¹²⁴ İslâm hukukunda yazılı delil ancak şahitlerle hukûkîlik vasfı kazanır.¹²⁵ Ancak bazı akitlerin geçerli olabilmesi için de naslara dayalı kanunlar, bir takım şekil şartları ve merasimler getirmiştir. *Evliliğin ilanı, şahitlik, resmi makam şartları, taşınmazlarla ilgili mülkiyet, irtifak ve rehin gibi tapuya tescil şartı* bulunan özel nitelikli akitler bu türdendir. Ancak rızâ akitler ki bunlarda şekil şartları söz konusu olmayıp karşılıklı rızâ yeterli görülmektedir. Klasik dönemdeki irade beyanı da tarafların haklarının korunmasına yönelik bir takım şekil şartları bulunduğu görülmektedir. Bu dönemde akdin şekil şartları hakkındaki tartışmalar bir yana, akdin yapılışında lafızlara büyük bir ehemmiyet atfedilmiştir. Hukûkî fiillerin hukûkî netice doğurması için bu lafızların iradenin sıhhat şartları arasında kabul edilmiştir.

Sonuçta temsil yetkisi de bazı özel mahiyetli hukûkî işlemlerin yürütülmesinde vekâlet gibi yazılı olarak istenmesi, temsil yetkisinin bir salahiyetname ile belgelendirilmesi vekâlet sözleşmesine benzetilebilir. Keza vekâlet, dar manada iki tarafın icap ve kabulü ile kurulabileceği gibi tek taraflı olarak temsil mahiyetinde yorumlanmasının önünde de bir engel bulunmamaktadır. Sözlü hukukun hâkim olduğu dönemlerde karşılıklı irade beyanı ile gerçekleşen bu vekâlet sözleşmesi bugün daha çok iş görme akdi olarak algılanması bu noktada bir ayrışmaya gidildiği sanılmaktadır. Bu bağlamda vekâlet daha çok özel borç ilişkisine takyit edilmişken; temsil, tek taraflı irade beyanı ile verilen işlemlere tahsis edildiği görülmektedir. Sonuçta temsil, tasarrufta bir

¹²³ Şener, Abdulkadir, **İslâm Hukukunda Hibe**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1984, s. 37.

¹²⁴ Mecelle Md. 69-173.

¹²⁵ Atar, Fahrettin, **İslâm Adliye Teşkilatı**, Gaye Matbaası, Ankara 1979, s. 211.

başkasını kendi yerine ikame etmesi olduğuna göre bu da ya risâlet ya vekâlet ya da temsil yetkisi ile gerçekleşebilir.

4. Vekâlet Risâlet ve Temsil İlişkisi

Temsil ile en sıkı ilişki içinde olan müesseseler, vekâlet ve risâlettir. Bu üç müessesenin birbirleriyle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkisi bulunmaktadır. Vekâlet sözleşmesinde muhakkak surette temsil olmayabilir. Yukarıda değinildiği gibi vekâletin bir akid olduğu karşılıklı icap ve kabul ile kurulduğu ve taraflara karşılıklı bir yükümlülük getirdiği savunulurken; temsilin ise bir akid olmadığı, tek taraflı bir hukûkî muamele olduğu, mümesselin her halde kabulüne ihtiyaç bulunmadığına yer verilmiştir. Ancak tatbikatta vekâlet sözleşmesi yapıldığında bundan ekseriye temsil sahaliyetinin varlığı da kabul edilir.

Temsil yetkisi veya vekâlet sözleşmesi ile vekile veya mümessile tasarrufta bulunma yetkisi verilirken; risâlet ile böyle bir yetki verilmemiştir. Risâlette sadece gönderenin iradesini diğer tarafa iletme görevi verilmiştir. Resul / haberci akdi kendisine değil doğrudan temsilde olduğu gibi gönderene izafe etmesi gerekirken; vekil isterse kendi adına isterse müvekkili adına doğrudan veya dolaylı olarak akit yapabilir. Haberi gönderenin elçiyi azletmesiyle risâlet sona ererken; müvekkil vekili azlettiği haberi vekile ulaşmadığı müddetçe vekâlet devam eder ve dolayısıyla o sırada vekilin yaptığı tasarruflar sahih olarak kabul edilir.¹²⁶ Haberci akidle ilgisi olmadığı için akdin hüküm ve haklarının tümü gönderene aitken; vekilin icra ettiği akitte hüküm müvekkile ait iken akdin hukuku kendisine ait olur.¹²⁷ Vekil ve temsilci olabilmek için mümeyyiz olmak şartı aranırken; haberci olabilmek için gönderenin iradesini diğer tarafa iletme gücü yeterli görülmüştür. Şafiiler ise resulü sadece haberi ulaştıran kişi olarak değil vekil gibi akitte de bulunabilen kişi olarak kabul etmişlerdir.¹²⁸ Nitekim Âli İmran 144. ayetinde “*Muhammed ancak rasuldür...*” ayeti sadece kendisine verileni tebliğ etmekle görevli olduğu şeklinde yorumlayanlar olduğu gibi Şâfiî gibi Peygamberin aynı zamanda vekil olduğunu da ifade etmişlerdir. Bu konu bilginler arasında tartışmalıdır. Biz konunun sadece resulün bir elçi olduğu noktasında genel kanaati ifade ile yetineceğiz. Nitekim Mecelle resul bir kimse tasarrufta dahil olmaksızın bir kimsenin sözünü diğerine tebliğ etmek-

¹²⁶ Mecelle Md. 1523.

¹²⁷ Mecelle Md. 1461-1462.

¹²⁸ Kâsânî, VI, s. 23; İbn Manzur, IV, s. 1105; Zerka I, s. 314-315.

tir diye tanımlamıştır.¹²⁹ Bunun sonucu olarak da kendisi değil gönderen akitte taraf olmaktadır. Sonuçta temsil, vekâlet ve resül kavramları çoğu kez birbiri yerine kullanılmasına rağmen temsil ve vekâlet arasında umum husus bir özellik bulunmakla birlikte resül kelimesi daha çok bir vasıta ve elçi kabul edilmektedir.

Mecelle’de vekâlet ile risâlet arasındaki emri birbirinden ayırmış ve ayrı tarif ve hükümlere bağlamıştır. Vekâlet bir kimse işini başkasına tefviz etmek ve kendi yerine ikame etmektir. Risâlet ise bir kimsenin tasarrufta tesiri olmaksızın bir kimsenin sözünü diğerine tebliğ etmektir. Rasul ile vekil arasında fark, vekil (*temsilci*) akdi müvekkile (*temsil olunana*) izafe etmez, kendi adına hareket eder. Haberci haberi, mutlaka gönderene bağlı olarak söyleyecek ve akdi ona izafe edecektir. Nitekim Mecelle’de *risâlet vekâlet kabilinden olmadığı* ifade edilmiştir.¹³⁰ Keza yetkilendirme yani *izin ve icazetin tevkil*¹³¹ olduğu vurgulanmıştır. Aynı şekilde *icazet-i lahika vekâleti sabıka hükmünde*¹³² görülmüştür.

Vekâlet ve temsil arasındaki ilişki daha çok temsilin tek taraflı irade beyanı ile kurulması noktasında kurulabilir. Mâlikî mezhebi akdi temsil noktasında tek taraflı hukûkî işleme borç doğurucu bir nitelik tanımakla dikkat çekmektedirler.¹³³ Mâlikîlere göre aralarında bir sözleşme olmadan bir kimseye bir

¹²⁹ Mecelle Md. 1450.

¹³⁰ Mecelle Md.1454.

¹³¹ Mecelle Md. 1452.

¹³² Mecelle Md. 1454.

¹³³ Hanbeliler ibrayı, tek taraflı bir hukukî işlem sayarken;(bu Zehra, s. 198) ibrayı Mâlikîler ibra edilen kimsenin kabulünü ibranın gerçekleşmesi için şart koşar bu içtihatlarıyla ibrayı iki taraflı bir hukukî işlem saymaktadırlar. Hanefîlere göre ibra tek taraflı bir hukukî işlemdir. İbra edilenin kabulüne gerek olmaksızın ibra edenin tek taraflı irade beyanıyla geçerli olarak meydana gelir. Ancak ibra edilen açık bir red ile ibrayı geçersiz hale getirebilir. (Ebu Zehra, s. 197) Vasiyette tek taraflı irade beyanıyla tamamlanan bir hukukî işlemdir. Vasiyet yapılan kimsenin kabulüne ihtiyaç yoktur. Ancak diğer mezhepler arasında bu konuda da tartışmaları bulunmaktadır. Aynı durum vakıflar için de sözkonusudur. İslâm hukukçuları tek taraflı hukukî işlemlere geniş bir faaliyet alanı tanımakla birlikte onun genel bir borç kaynağı olmasını kabul etmezler. Mâlikîlerin kabul ettikleri özel borç ilişkilerinden biri olan cuâle her ne kadar bir iş ve hizmet akdi ise de cuâlede borç, vaad edenin tek taraflı iarede beyanından doğması ve Mâlikîlere göre kabul görmesi açısından burada işlemeyi uygun görüyoruz. Cuâle (ödül), belirli bir işi yapana verilmesi, önceden taahhüd edilen ücret veya mükâfat demektir. Cuâle, ücret veren ile hizmet borçlananın arasında yapılan tek taraflı iradi bir sözleşmedir. Sözleşmenin konusu, hizmet borçlananın ücret veren hesabına, *neticesi kati olmayan ihtimâle dayanan*, gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belli olmayan meçhul bir iş yapmasıdır. Ödenecek

şeyi vermeyi veya yapmayı taahhüt eden kimsenin bu taahhüdünü (iltizam) ölmüş veya iflas etmiş olmadıkça bağlayıcı olduğunu ifade etmişlerdir.¹³⁴ Aynı şekilde bir sebep göstererek vaade bulunan veya vadi mukabilinde karşı tarafa bir külfet yükleyen bir kimsenin bu vadi de bağlayıcı kabul etmişlerdir.¹³⁵ Bunun en dikkate değer örneği cuâledir. Bu durumda bir zımnî kabulden de bahsedilemez. Bu vaad tek taraflı bir irade beyanıdır. Cuâle için bazıları iki bazıları da tek taraflı bir hukûkî işlem olduğunu ileri sürmüşlerdir. Şâfiî ve Hanbelîlerce cuâleyi iki taraflı bir işlem sayarken; Hanefîler bunun ne tek ne de çift taraflı hukûkî işlem olmasına bakmadan bunun kanunla düzenlenmiş olmasını gerekçe gösterirler. Hanefîlere göre burada borcun kaynağı kanun olmaktadır. Hanefîlerin tek taraflı hukûkî işlemin borç doğurmasına pek sıcak bakmadıkları anlaşılmaktadır. Mâlikîlerin tek taraflı irade beyanını borç doğurucu olarak kabul etmelerinin örneklerinden biri (*temsil yetkisinde olduğu gibi*)de icabın bağlayıcılığıdır. Diğer mezheplerde icapta bulunan karşı taraf kabul ettiğini belirtmedikçe icabından dönebilmektedirler.¹³⁶ Böylece bu hukukçulara göre kabule kadar icabın bağlayıcılığı söz konusu değildir. Ancak kabulde birlikte hukûkî işlem tamamlanmaktadır. Mâlikîler tek taraflı irade ile borç doğurma noktasında Cermen hukuku ile benzer bir tavır sergilemişlerdir.¹³⁷ Pratikte tek taraflı irade beyanının hukûkî sonuç doğurması hakkında örnekler bir hayli fazladır. Nesebin ikrarı, talak, azat, nezir bunların bazılarıdır. Neticede İslâm hukukunda borcu yüklenen tarafın irade beyanı hukûkî işlemin tamamlanması için yeterli olmaktadır. Teberru mahiyetindeki hukûkî işlemler gurubunda olan vakıf, vasiyet, ariyet, hibe, kefalet gibi işlemlerde ise tek taraflı irade beyanı hukûkî işlemin geçerli olarak doğması için yeterli olmaktadır.

İslâm hukuku başlangıçtan beri temsil olunan şahsın namına hukûkî neticeler doğuran bunun için ikinci bir muameleye ihtiyaç bırakmayan temsili tanımak ve uygulamakla bunu sırf haber iletme manasında habercilikten ve mümessilli aracıdan (*resulden*) ayırmaktadır. Hanefî fikhının muteber kaynaklarına

bedel de bu muhtemel neticenin gerçekleşmesi şartına bağlıdır. (Mahmasâni Suphi, *Nazariyetü'l-Amme li'l-Mucebat ve'l Ukud*, Beyrut 1948, II. s. 93-94; Senhûrî, I. s. 42.; Taf bkz. Aydın M. Akif, "*İslâm Hukukunda Tek Taraflı Hukukî İşlem*" Adlı Makalesi, **Hukuk Araştırmaları**, sa. 1-3, MÜHF Yayınları, İstanbul 1995, VIII, s. 64-67; Eren, I, s. 285.

¹³⁴ Senhûrî, I, s. 42; Zerka, II, s. 1030.

¹³⁵ Mahmasani, II, s. 92-93; Senhûrî, I, s. 42.

¹³⁶ Mecelle Md. 183.

¹³⁷ Senhûrî, I, s, 28.

dayanan mecelle (*vekâlet*) habercilik ve aracılık (*risâlet*) bu ikisi arasında bulunan emir birbirinden ayırmış, ayrı tarif ve hükümlere bağlamıştır. Vekâlet, bir kimse işin başkasına tevfiz etmek (*ısmarlamak, bırakmak*) ve ol işte onu kendi yerine ikame eylemektir. Risâlet, bir kimse tasarruf da dâhil (*tesiri*) olmaksızın bir kimsenin sözünü diğerine tebliğ etmektir. Vekil, akdi müvekkile izafe etmez. Kendi adına hareket eder. Hâlbuki resul, haberi gönderene bağlı olarak söyleyecektir. Akdi bir temsil olan vekâlette vekil, aldığı yetki sayesinde kendi iradesini açıklarken; risâlet gönderenin iradesini taşımaktadır. Ancak hemen ifade edelim ki vekilde, şahsa sıkı sıkıya bağlı veya kabızla tamam olup bazı özelliği bulunan akitleri yapma konusunda rasül / elçi gibi görülmesi daha sonra ele alınacaktır.

5. Temsil Müesseselerinin Geçerli Olup Olmadığı Alanlar

Temsilin geçerli olmadığı yerlerde genellikle vekâlet de geçerli değildir. Temsil müesseselerinin geçerli olup olmadığı alanları devredilemez ve kişiye sıkı sıkıya bağlı yani hak düşürücü (iskatlar) veya kabızla tamam olan aynî akitler olmak üzere ikiye ayrılabilir.

1. Kişiyi Sıkı Sıkıya Bağlı Olan ve Hak Düşürücü Akitler

Bir kısım akit ve tasarruflar vardır ki bunları temsilci kendi adına hareket ederek kendi ismine izafe ederek yapamaz. Bunlar fıkıh literatüründe hak düşürücü (iskatlar) olarak da adlandırılır. Temsilci, bu akitlerde temsil olunanın adını anmak ve izafe etmek mecburiyetindedir. Devredilemez ve kişiye sıkı sıkıya bağlı ve hak düşürücü olan akitlerde temsil, müvekkiline izafe edilmesi gerekir. Bunlar, *nişanlanma, evlenme, manevi tazminat isteme, vasiyet, miras, şahitlik ve yemin, evlat edinme ve velâyet hakkının kullanılması, evlilik dışı çocuğu tanıma gibi* kişiye sıkı sıkıya bağlı olan haklar, vekâletname aracılığı ile kullanılmaz.¹³⁸ Çünkü bu gibi işler kişiye sıkı sıkıya bağlı işlemlerdendir ve ancak kişinin kendisi tarafından yapılabilir.

Evlenme, boşanma, muhalaa, köle azad etme, köleyi mükatabe etme, taammüden öldürme tazminat üzerine anlaşma, inkâr karşısında anlaşma gibi bunların hepsi birer ıskattır. Bir takım hakları düşürme mahiyetindedir. Nikâh, kadının erkeğe haram oluşunu ortadan kaldırırken, boşanma helal oluşunu ortadan kaldırır. Diğer bir ifade ile evlendirme akdi kadının erkeğe haramlığını düşürmekte, boşanma muhâlae helal olmasını düşürmekte, kasten öldürmekte, tazminat üzerinde anlaşmayı kısıtı düşürmekte, inkâr karşısında anlaşma hakkın bir kısmını düşürürken bir kısmını kurtarmaktadır. Bu

¹³⁸ Zevkliler/Havutçu, s. 336; Yavuz, s.612; Tandoğan, s. 153.

tasarruflarda ibra manası da vardır. Bu akit ve tasarruflarda vekil bir aracı, haberci (resul) mahiyetindedir. Bu tür akit ve tasarruflarda vekil akdi müvekkiline izafe etmelidir. Böylece vekil sadece bir aracı olup haberci konumunda olmaktadır. Habercide olduğu gibi burada da akdin hüküm ve hakları müvekkile ait olmaktadır. Hak düşürücü tasarruflarda diğer taraf için müvekkil önemlidir. Çünkü bu tasarruflardan önce aralarında bir hak mevcuttur ve bu tasarruflar bu hakkın düşürülmesi için yapılır. Vekil için böyle bir durum söz konusu olmadığından bu tasarrufları kendine izafe etmesi düşünülemez. Bundan dolayı vekil bu tasarruflarda sadece bir aracı olup akdi müvekkile izafe etmelidir. Akit müvekkile izafe edilince akdin hakları da müvekkile ait olmaktadır. Bundan dolayı hak düşürücü ve aynı akitlerden olmamalarına rağmen şirket ve mudarebe akitlerinde akdin müvekkiline izafe edilmesi gerektiği kabul edilmiştir. Çünkü bu tür akitlerde de müvekkilin şahsı önemlidir.¹³⁹

Akdin hüküm ve hukukunun temsil olunanın adına yapılması vekilin onun adına hareket etmiş olmasıdır. Kaideye göre temsil olunanın adına yapılan onun ismine izafe edilen tasarruflar da hüküm ve hukuk temsil olunana ait olur.

İslâm hukuk literatüründe kişi kendi yapabileceği meşru bir muameleyi bir başkasını da vekil tayin edebilir. Vekâlete, *hac, kurban, zekât ve kefaretlar gibi mali yönü bulunan ibadetlerin ifasında; evlenme, boşanma, satım, dava, şirket, sulh, vasiyet, hibe gibi tek veya iki taraflı borç ilişkileri kurulması ve sonuç doğurmasında* sıkça başvurur. İbadetlerin yerine getirilmesi konusunda vekâletin caiz olup olamayacağı, ibadetin cinsine göre değişir. İbadetler bedeni, mali ve hem mali hem de bedeni olmak üzere üçe ayrılır. Namaz, oruç gibi sırf bedeni olarak yapılan ibadetlerde vekâlet caiz görülmemiştir.¹⁴⁰ Zekât, sadaka, kurban gibi mali olan ibadetlerde ise vekâlet caiz görülmüştür.¹⁴¹ Hac ve umre gibi hem bedeni hem de mali yönü bulunan ibadetlerde ise vekâletin cevazı, müvekkilin durumuna göredir. Müvekkil bu ibadeti bizzat yapamayacak durumda ise yerine bir başkasını vekil tayin edebilir. Aksi takdirde bu hac ibadetini de bizzat kendisinin yapması gerekmektedir. Bu kayıt farz olan hacca dairdir. Nafîle türünden olan hac veya umrede vekâlet ise genellikle caiz görülmüştür.¹⁴²

¹³⁹ Mecelle Md. 1460.

¹⁴⁰ Şirbînî, II, s. 219.

¹⁴¹ İbn Rüşd, II, s. 301.

¹⁴² Kurtûbî, II, s. 301; Şirbînî, II, s. 219; İbn Kudâma, V, s. 208; Mevsîlî, I, s. 170.

Öte yandan bir haksız fiilin yapılmasında da temsil ve vekâlet sözleşmesinin konusunu oluşturmaz.¹⁴³ Bir işin veya bir hizmetin müvekkilinin iradesine ve menfaatine uygun olarak görülmesi gerekmektedir. Mümessil sözleşmeyi yaparken esaslı bir hata, hile veya ikrah etkisiyle yapmışsa temsil edilen sözleşmeye bağlı olmayıp fesh edebilir. Mümessil kural olarak sahip olduğu temsil yetkisini bir başkasına tamamen veya kısmen istisnalar (*saklı kalmak kaydıyla*) kullandıramaz. Başkasını yetkili kılamaz. Görüldüğü gibi ibadette temsil ve vekâlet, mali olan dini vecibelerde kabul edildiği halde bedeni olanlarda kabul edilmez. Vekâlet konusuna fukaha tarafından delil olarak gösterilen nasslar, İslâm hukukunda temsil işleminin günümüz boyutuyla belki de daha farklı boyutta ele alınması ve teori geliştirme imkânını verecektir.

2. Kabızla Tamam Olan Aynî Akitler

Bazı akid ve tasarruflar vardır ki bu akid ve tasarruflar tek taraflı almak veya vermek suretiyle borç doğurduğundan ancak kabz ile tamam olurlar. Bunlar *hibe, kefalet, vasiyet sadaka, karz, ariyet, vedia, rehin* gibi aynî akitlerdir. İşte bu akit ve tasarrufların, vekil adına yapılması tartışmalı olmakla birlikte müvekkilin adına onun ismini zikredilerek yapılması gereklidir.¹⁴⁴ Bu akit ve tasarruflarda vekil, aracı ve haberci durumunda olduğu akdin *netice ve haklarının da* müvekkile ait olduğu savunulmuştur. Hibe edilen malı alan, ariyet alan, kendisine bir mal emanet edilen, bir malı alacaklı namına rehin olarak alan kimsenin bütün bunları yaparken temsil olunan namına hareket etmesi gereklidir. Vekil, tek taraflı irade beyanı ile tamam olacak bu akit ve tasarruflarda aracı ve haberci durumundadır. Tek taraflı irade ile gerçekleşen aktin netice ve hakları da tabi olarak müvekkiline racidir.

Bu tür tek taraflı kabul ile gerçekleşen tasarrufların alanının değil de verenin vekiline gelince, vekil tasarrufu kimin adına yaparsa yapsın akdin netice ve hukûkî müvekkile döner. Mesela bir malı müvekkilinin namına ödünç veren bir vekil "*bunu sana ödünç veriyorum*" diyerek kendi adına hareket etmiş olsa dahi ödünç veren müvekkildir. Alacaklı kendisi olduğu gibi talep ve tesellüm hukuku da kendisine aittir. Bir kimsenin kendisine ait olmayan bir malı teslimde malın sahibi kabul edilmesi mümkün değildir. Şirket ve mudarabe ortaklıkları da bu akitler içerisinde muteale edilirler. Ancak bu akitler kabız meselesinden ziyade bu akitlerin şahsa bağlı olmasından kaynaklan-

¹⁴³ Zevkliler/Havutçu, s. 335; Yavuz, s.610; Akipek, s. 33.

¹⁴⁴ Mecelle Md. 1460.

maktadır.¹⁴⁵ Vekilin temsilen yaptığı akdin neticesi de tabi olarak müvekkile ait olacaktır. Vekil bu durumda emanetçi konumunda görülmüştür. Sonuçta akdin eser ve neticesi temsil olunan namına sabit olduğu, vekilin resul sıfatında elçi olduğu anlaşılmaktadır. Aynî akitlere gelince hüküm ve netice temsil yoluyla müvekkile aittir. Bu akitler vekil, müvekkiline izafe edince kendisi bir resul mesabesinde bulunmuş olur. Vekil böyle bir akdi müvekkiline izafe kılmazsa müvekkili için sahih olmaz. Çünkü bu tür tasarruflar, iskaten kabilindedir. Bunlarda hükümler sebeplerine mukaarın olması lazımdır. Burada sebep ise müvekkildir. Sebep olan müvekkiline izafe etmek akdi kendi namına yapmış olmaktadır.¹⁴⁶

6. Temsilcinin Temsil Olunan, Vekilin Müvekkili Adına Akdi İzafe Etmesi

Temsilcinin temsil olunana, vekilin müvekkiline akdi izafe etme konusu doktrinde tartışılmıştır. Temsilcinin, temsil olunan adına tasarrufta bulunması konusuna gelince; bu durum temsil yetkisinin doğrudan veya dolaylı olmasına göre değişmektedir. Doğrudan temsilde, yetkili temsilci, hukûkî muameleyi temsil olunanın nam ve hesabına yaparken; dolaylı temsilde yetkili temsilci, hukûkî muameleyi kendi adına yapmaktadır. Diğer bir ifade ile yetkili temsilci, hukûkî muameleyi ya doğrudan doğruya temsil olunan adına ya da dolaylı olarak kendi adına yapar. Temsilci, temsil olunan namına sözleşme yapmak için bir irade açıklamasında bulunduğu zaman sanki temsilci değil de temsil olunanın iradesini açıklıyor farz edilir. Ancak mümessil başkasının nam ve hesabına hukûkî muameleler yaparken; temsil olunanın iradesine değil, bizzat kendi iradesini açıklar ki bu onu haberciden ayırır. Zira bu tür doğrudan temsilde yetkili mümessil, hukûkî muameleyi temsil olunanın nam ve hesabına yapmakta olup akdi de temsil olunana izafe eder. Dolaylı temsilde ise temsilci akdi kendine izafe eder.¹⁴⁷ Öte yandan temsil yetkisinde mümessil, prensip olarak her türlü meşru hukûkî muamele yapabilir. Ancak modern hukuk sisteminde de bazı istisnalar getirilmiştir. Haksız, hukuka ve ahlaka aykırı olan fiillerde temsil bulunamaz. Nitekim münhasıran şahsa bağlı olan haklar, hiçbir şekilde temsil sureti ile kullanılamazlar.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Kâsânî, VI, s. 34; Senhûrî, V, s. 196; Karaman, II, s. 348.

¹⁴⁶ Bilmen, VI, s. 323.

¹⁴⁷ Akıntürk, s. 68.

¹⁴⁸ Oğuzman / Öz, s. 163-164.

Vekâlette, vekilin yapacağı akdin, kime izafe edeceği konusu da İslâm hukukçuları arasında ihtilaflıdır. Zira vekilin akdi, kendisine veya müvekkiline izafe etmesi **akdin hukuku** ve **akdin hükmü** açısından önem arz eder. İslâm fıkında vekil, vekâleti sebebiyle akdi genellikle kendisine izafe etmesi kuralıdır. Müvekkili kast ederek kendi adına muamele yapması istisnai bir durum olarak görülmüştür. Ancak bu genel kuralın bazı istisnaları da bulunmaktadır. Örneğin, kabız olmada tamam olmayan ve modern hukukta aynı akitler diye adlandırılan *hibe, arîye, vedia, rehin ve karz* gibi akitlerde vekil akdi müvekkile izafe etmek zorundadır.¹⁴⁹ Ayrıca bu tür akitlerin ekserisi rehin hariç teberru karakterlidirler. Teberru ise herkese açık olduğundan kabzeden kişi için geçerli olur. Vekilin kabzettiği şey İslâm hukukçularının ittifakıyla emanet hükmündedir.¹⁵⁰ Keza kişiye sıkı sıkıya bağlı olan haklarda da vekil akdi müvekkiline izafe etmek zorundadır. Bunlar, *nişanlanma, evlenme, manevi tazminat isteme, vasiyet, miras, şahitlik ve yemin, evlat edinme ve velâyet hakkının kullanılması, evlilik dışı çocuğu tanıma gibi* kişiye sıkı sıkıya bağlı olan haklar, vekâletname aracılığı ile kullanılmaz.¹⁵¹ Bu akitlerin müvekkile izafe edilmesinin sebebi bu akitler, kabızla tamam olduklarından kabzeden kişi kendi adına akdi tamamlamış kabul edilir. Bundan dolayı vekil, kabızda bulunurken akdi müvekkile izafe etmelidir. Yoksa akit kendisi için geçerli olacaktır. Keza kişiye sıkı sıkıya bağlı olan akitler de böyledir.¹⁵² Bu tür akitlerde vekil haberci konumundadır. Vekil, akdi ister kendisine ister müvekkiline izafe etsin, akdin hüküm ve sonuçları müvekkiline intikal eder. Zira bu tür akitlerde vekil, elçi konumunda bulunmaktadır. Hanefiler ve Malikilerden bir görüşe göre, bu tür akitlerde vekil, akdi müvekkiline izafe etmesi gerekir. Ancak akdi kendisine izafe ederse akdin hüküm ve sonuçları vekiline ait olur. Bu akitlerin dışında vekil, ister kendisine isterse müvekkiline izafe etsin akdin hüküm ve neticeleri müvekkili için sabit olur. Bu durumda doğrudan veya dolaylı temsil yapılması da fark etmez. Modern hukukta dolaylı temsilde akdin hakları ve hükmü vekile ait olur. Ancak daha sonra müvekkiline devretmesi gerekirken; İslam fıkıh doktrininde doğrudan müvekkile intikal eder. Şâfiîlerin itibar edilen bir görüşte vekilin akdi müvekkiline izafi etmesini vacip görürlerken: Hanefilerce

¹⁴⁹ Ali Haydar, III, s. 571.

¹⁵⁰ Ali Haydar, III, s. 502.

¹⁵¹ Zevkliler/Havutçu, s. 336; Yavuz, s.612; Tandoğan, s. 153.

¹⁵² Zühayli, V, s. 115.

tercih edilen görüş ise vekilin serbest bırakılmasıdır.¹⁵³ Hanefiler vekilin, akdi kendisine veya müvekkiline izafet konusunda serbest olduğunu, akdin haklarının ise akdin izafe edildiği kişiye ait olduğu görüşü daha isabetli olduğu kanaatindeyiz. Çünkü vekil haberci gibi olmayıp kendi iradesiyle akitte bulunmaktadır. Başka bir ifade ile akit müvekkilinin iradesiyle değil vekilin iradesiyle kurulmaktadır. Bu takdirde gerek temsil yetkisinde, mümessilin akdi kendisine veya temsil olunana izafe etmesi gerekse vekâlet sözleşmesinde vekilin akdi kendisine veya müvekkiline izafe edilmesi akdin hüküm ve sonuçları bakımından önem arz eder.

7. Temsil Yetkisi ve Vekâlet Sözleşmesinin Hüküm ve Sonuçları Hakkında Doktriner Görüşler

Akdi hükümden maksat, akit yapılmakla ulaşılmak istenen asıl sonuçtur. O da genellikle işlemin konusunu teşkil eden “*şeyin*” *mülkiyetidir*. Ancak akdin hukuku ise, akdin asıl amacı olan hükmünü gerçekleştirmeye yönelik ikinci derecede “*hak ve borçlar*” kastedilmektedir.¹⁵⁴ Mesela bir satım akdinde akdin aslı amacını teşkil eden satılanın mülkiyetinin alıcıya geçmesi ve semenin mülkiyetinin de satıcıya geçmesine akdin *hükümü* denilmiştir. Buna karşılık satıcının semeni talep etme ve elde edene kadar satılana vermemesi, satıcının da satılanı kabz etme gibi durumlar da *akdin hakları* olarak isimlendirilir.¹⁵⁵

a) Temsil Yetkisinin Hüküm ve Sonuçları Hakkında Doktriner Görüşler

Hukûkî işlemlerin *hüküm ve neticeleri* yani o işlemde doğacak olan *hak ve borçlar* kural olarak *işlemi yapan* kişilere ait olmalıdır. Ancak temsilcinin yaptığı işlemin hükümleri doğrudan doğruya temsil olunana intikal ediyorsa, doğrudan (*vasıtasız*) temsil, sözü edilen hükümler önce temsilciye sonra temsil olunana intikal ediyorsa dolaylı (*vasıtalı*) temsilden bahs edilir. Temsilcinin yaptığı işleme ait hükümlerin doğrudan temsil olunana intikal etmesi için gerekli *temsil yetkisine* sahip bulunan temsilcinin, hukûkî işlemi temsil olunanın hesabına ve adına yapması gerekmektedir. Mümessil işlemi yaptığı

¹⁵³ Zühayli, V, s. 115-118.

¹⁵⁴ İbn Kudâme, V, s. 142.

¹⁵⁵ Akdin hakları konusunda fakihler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Hanefiler akit kime izafe edilirse akdin hakları da kendisine ait olur kuralını ilke olarak kabul ederken; Şafiilere göre vekil akdi kendine izafe etse bile aktın hakları çoğunlukla müvekkile ait olmaktadır. Mâlikîler göre bu haklar çoğu zaman vekile aitken; Hanbelilere göre bu hakların istisnasız müvekkile ait olacağı kabul edilmiştir. Senhûrî, **Mesadir**, V, s. 200.

sırada bu işlemi temsil olunan hesabına yaptığını beyan ederse, temsil olunanın adına davranmış olur. Hukûkî işlemin sonuçları da temsil olunana intikal eder. Dolaylı temsil yetkisine sahip temsilci, temsil olunanın hesabına fakat kendi adına işlem yaparsa o işleme ait hükümler temsilcide kalır. Dolaylı temsilde temsil olunan ile üçüncü kişi arasında hiçbir hukûkî bağ meydana gelmez. Bu temsilden doğan hak ve borçların temsil olunana intikal ettirilmesi için ikinci bir işleme ihtiyaç duyulur.¹⁵⁶

Temsilde, yapılan hukûkî muamelenin hüküm ve sonuçlarının temsil olunana ait olduğunu açıklamak amacıyla doktrininde pek çok teori ileri sürülmüştür. Bunlardan bazıları şunlardır: Temsilci, temsil olunan namına sözleşme yapmak için bir irade açıklamasında bulunduğu zaman sanki temsilci değil de temsil olunanın iradesini açıklıyor farz edilir. Temsilcinin iradesi hukûkî bakımdan temsil olunanın iradesine tekabül eder. Sonuçta hukûkî işlemi temsilcinin iradesi doğurduğu halde sanki temsil olunanın iradesiymiş gibi hüküm ve sonuç meydana getirir. Bu görüş bilimsel çevrelerce kanûni temsilciler noktasında tasvip görmemiştir.¹⁵⁷

Temsilcinin yaptığı hukûkî işlemin hüküm ve sonuçlarının temsil olunana ait olmasının sebebi, temsilcinin temsil olunanın iradesini taşıyan bir vasıta olmasıdır. Hukûkî işlemi, temsil olunanın iradesi meydana getirmektedir. O halde akdedilen işlemin geçerlilik şartları, temsil olunana göre tayin edilir. Temsilci ve habercinin birbirine karıştırıldığı gerekçesiyle bu anlayışta bilim çevrelerince tasvip görmemiştir. Zira habercinin görevi başkasının iradesini taşımaktan ibaret olduğu halde temsilci kendi iradesini açıklar.

Halefiyet teorisini ileri sürenler ise, hukûkî işlem geçerliliği ve sonuçları ile parçalanmaz bir bütünü teşkil eder. İslâm hukuku ile modern hukuk anlayış arasında ihtilafın nedeni de burada yatmaktadır. Bir hukûkî işlemin hüküm ve sonuçlarının birbirinden ayrılması noktasında bulunmaktadır. Sebep (fiil ve hareket) temsilcinin şahsına taalluk ettiği halde hukûkî işlemin hüküm ve sonuçları temsil olunana aittir. Temsilde bir bütün olan hukûkî işlemin bölünmesi söz konusudur. Akdi yapan hukûkî temsilci, akdin hüküm ve sonuçlarına yabancı kalmakta bunlar temsil olunana ait olmaktadır. Bu görüş tarzı da genellikle tasvip görmemiştir. Temsil yetkisi, temsil yoluyla yapılan işlemin inşâi unsuru olduğu, temsil, hukûkî işlemin değiştirilmesi şeklinde yorumlanamaz. Diğer bir teoriye göre, temsil olunan ile temsilcinin iradesi müşterek olarak bir hukûkî işlemde birleşmek suretiyle meydana gelmekte-

¹⁵⁶ Reisoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 87; Esener, **Temsil**, s. 127.

¹⁵⁷ Esener, s. 4.

dir. Bu görüşte temsil olunan tarafından kapsamı tayin edilen temsil yetkisi ile temsili birbirine karıştırdığından dolayı kabul edilmemiştir.¹⁵⁸

Temsil nazariyesinde temsilcinin haberciden farklı olduğunu, habercinin sadece iş sahibinin bir aleti olduğu halde temsilcinin kendisine has bir iradeyi beyan ettiği ileri sürmüşlerdir. Alman, Fransız ve İsviçre doktrinleri ise temsilcinin kendi iradesini açıklamak suretiyle yaptığı bir muamelenin temsil olunanın hukûkî sahasında hüküm ve sonuç meydana getirdiği kabul edilmiştir. Bu nazariyeye göre temsilci tarafından yapılan muameleye itibar edilmekte ve bu muamelenin hüküm ve sonuçları temsil olunana terettüp etmektedir. Temsilcinin kendi iradesi ile yaptığı muamelenin hüküm ve sonuçlarının temsil olunana ait olması, kanûni temsilde kanun ve akdi temsilde temsil olunan tarafından temsilciye verilmiş bulunan temsil yetkisine dayanır. Yani *kanun* veya temsilciye verilmiş olan *temsil yetkisi* temsilcinin yaptığı hukûkî muamelenin meydana gelmesi için aranılan kanûni bir şarttır.¹⁵⁹

Görüldüğü gibi mümessil, tarafından akdedilen hukûkî muamelenin hüküm ve neticelerinin temsil olunanın hukûkî sahasında meydana gelir. Ancak temsil yetkisi mümessilin başkası namına hareket etmesi mümessil tarafından akdedilen mukavelenin hüküm ve neticeleri bir başkasının yani temsil edilenin hukûkî sahasında meydana gelir. Tek taraflı bir hukûkî muamele¹⁶⁰ ile verilen temsil yetkisi neticesinde mümessilin yaptığı hukûkî muamelelerden meydana gelecek borçlar o muamelenin yapılmasında hazır bulunmamış olsa bile temsil olunan kimseye terettüp ettiği anlaşılmaktadır.

b) Vekâlet Sözleşmesi Hüküm ve Sonuçları Hakkında Doktriner Görüşler

Vekilin yaptığı akdin, hüküm ve haklarının kime ait olacağı konusu vekilin akdi kime izafe edeceği konusuna bağlıdır. Vekâlet sözleşmesiyle vekil, müvekkili yerine geçtiğini ve vekâlet konusu olan tasarrufu onun hesabına yapma yetkisi elde ettiğini ifade etmiştik. Keza vekil, vekâlet akdine dayanarak yapacağı tasarrufları kime izafe etmesi gerektiğine de değinmiştik. İşte akdin vekile veya müvekkile izafe edilmesine göre tarafların, akdin hüküm ve haklarının elde edilmesi, İslâm hukukuna özgü bir yaklaşımdır. Bu bağ-

¹⁵⁸ Esener, s. 5.

¹⁵⁹ Esener, s. 4-11.

¹⁶⁰ Tek taraflı hukukî işlemler arasında vakıf, vasiyet, ariyet, hibe, ibra, kefalet, cuâle gibi tek taraflı irade beyanı hukukî işlemin geçerli olarak doğması için yeterli olmaktadır. Aydın, Mehmet, **İslâm Hukukunda Tek Taraflı Hukukî İşlem**, Hukuk Araştırmaları Dergisi, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 61-67.

lamda fakihler, bir işlemde doğan **hak ve borçları, akdin hükmünden** ayırmışlardır. Bunları farklı hükümlere tabi tutmuşlardır. Gerekece olarak da vekilin yapmış olduğu tasarrufların hükümlerini, vekâlet kavramının yorumu yanında genellikle vekilin hukûkî işlemi kendisine ya da müvekkiline izafe etmesiyle açıklamışlardır. Bu bağlamda vekâlet akdinin hükmünü, hukûkî işlemin izafe edildiği duruma göre ya vekil ya da müvekkili için sonuç doğuracağını ifade etmişlerdir. Nitekim Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikîlere göre vekilin yaptığı işlemin **hükmü** ve buna bağlı **hak ve borçlar** doğrudan doğruya müvekkile intikal eder. Akdin hukukunda vekil asıldır; fakat akdin hükmü bakımından hiç bir zaman asıl olmayıp müvekkilinin temsilcisi görülmektedir. Bu bilginler, şahsa sıkı sıkıya bağlı ve devredilemez haklardan olan nikâh akdi vekili ve resüle bu durumu kıyas yaparak bu hükme vardıkları sanılmaktadır. Zira nikâh vekili ve elçisi vasıtasıyla kurulan akdin gerek hükmü gerekse hak ve borçları ittifaken müvekkile ait olur.¹⁶¹ Keza *hibe ve iare gibi* ancak kabız ile tamamlanan akitlerde de akdin hükmü müvekkili adına gerçekleşir. Vekil akdi kendisine izafe etse de yine akid müvekkili adına sabit olur. Çünkü vekil bu akitlerde, sadece bir elçi ve bir aracı konumunda görülmüştür.¹⁶² Hükmün mucebi intikale elverişli olmayan sözleşmelerde vekilin bir yabancından / resulden farkı bulunmamaktadır.

Hanefî fıkhî ekolü genellikle, *alım-satım, kira gibi* müvekkile izafe edilmesine gerek kalmadan yapılabilen sözleşmelere ait hak ve borçların vekile taalluk ettiği görüşünü savunmaktadırlar. Çünkü kişinin, başkası adına yaptığı beyan edilmedikçe asl olan kendisi için iş görmesi ve tasarruf yapmasıdır.¹⁶³ Keza bir fiilin hükmü failine izafe edilir. Gerçi vekilin üzerinde tasarrufta bulunduğu hak ona ait bulunmamaktadır. Fakat vekâlet sözleşmesi vekile, o hak üzerinde tasarrufta bulunma yetkisini bahşeder. Vekil, tasarruf yetkisini müvekkilden alınca artık bu akitleri kendi adına yapmaya yetkili olur. Bu durumda yapılan akit, vekile ait bir ehliyetle kurulmuş olur. Dolayısıyla Hanefîler bu sözleşmeden doğan hak ve borçların da vekile ait olması gerektiğini savunmaktadırlar.¹⁶⁴ Hanefîler, akdin vekile ait ehliyetle kurulduğunu ifade etmekle vesâyet ve velâyet gibi kanûni temsilin geniş mana-

¹⁶¹ İbn Kudâme, V, s. 141.

¹⁶² Taf. bkz. Aybakan, Bilal, **İslam Hukukunda Vekâlet Sözleşmesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. 64-66.

¹⁶³ Merğînânî, III, s. 114.

¹⁶⁴ Serahsî, XIX, s. 34; Senhûrî, V, s. 200.

da vekâletle yürütülebileceğine de işaret bulunmaktadır. Keza zımnem de olsa dolaylı temsilin ilk dönem emareleri olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan Hanefiler vekilin, müvekkile sıkı sıkıya bağlı olan haklarında (vekilin bu konuda ehliyesiz kabul edip) söz konusu hak ve borçlar vekile değil müvekkile ait olduğunu dile getirirler. Bunlar, bireye sıkı sıkıya bağlı olan *nikâh, mal karşılığında boşama, mal karşılığında azad, hul', amden katlin kan bedeline dair sulh, kitabet, davalının inkârı üzerine sulh gibi* sözleşmeden doğan haklardır. Müvekkile izafe edilmesi gereken bu işlemlerden doğan hak ve borçlar da müvekkile ait olur.¹⁶⁵ Keza kabızla tamam olan aynî akitler de böyledir. Çünkü vekil, bu işlemlerin tümünü müvekkili adına yapmak zorundadır. Aksi takdirde işlemin bütün sonuçları vekile ait olur. Hattı zatında bu işlemlerin hükmü, bir şahıstan diğer şahsa intikal etmeye de elverişli değildir. Şâfiîler ve diğer fıkıh ekolleri akitler arasında bir ayırım yapmaksızın bunlardan doğan sonucun bütünüyle müvekkile ait olduğu görüşündedirler. Hatta vekilin akdi kendi adına yapması bu sonucun doğmasına engel değildir. Her hâlükârda vekilin yaptığı işlemin sonuçları müvekkiline intikal eder. Şâfiîlerin bu anlayışı günümüz hukuklarındaki doğrudan (vasıtasız) temsil nazariyesine oldukça uygun düşmektedir. Keza vekilin, sözleşmeyi müvekkilin hesabına ve adına yapması halinde Hanefiler de aynı kanaati paylaşmaktadırlar. Görüldüğü gibi Şâfiîler ve onların görüşünü paylaşan diğer mezhepler, vekilin, akdi kendisine izafe edemeyeceği konularda resul/elçi konumunda gördükleri, kendisine izafe edebileceği konularında ise doğrudan temsil gibi akdin hukûkî sonuçları ise doğrudan müvekkiline intikal edeceğini dile getirirler. Bu yaklaşım tarzıyla Şâfiîler günümüzün yetkili temsil nazariyesini benzer görüşleri sürdükleri anlaşılmaktadır.¹⁶⁶

Ekseri fakihler, vekil aracılığı ile gerçekleşen akdin hükmünün, vekil hakkında değil de bizzat müvekkilin kendisi hakkında gerçekleşeceği üzerinde ittifak etmiş olduklarını zikretmiştik. Vekil sözleşmeyi, ister kendisine izafe etsin, isterse müvekkiline isnat etsin fark etmez. Bu sözleşmelerin hükmü

¹⁶⁵ Müvekkile izafe edilmesi gereken akitlerin hakları müvekkile racidir. Nikâh, mal karşılığı talak, hulu, kasten öldürme bedeli karşılığında sulh, müddei aleyhin ikrarı karşılığında sulh vb akitlerde olduğu gibi. Şayet evlilik sözleşmesinde akdi müvekkiline izafe edecek olursa akdin hükmü müvekkili hakkında sabit olur. Şayet kendisine izafe edecek olursa akdin hükmü kendisi için sabit olur. Bunlar kişiye sıkı sıkıya bağlı olan haklardır.

Semerkandî, III, s. 235.

¹⁶⁶ Taf. bkz. Tanrıverdi, Hasan, **İslam Hukukunda ve Modern Hukukta Vekalet Akdi**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Şanlıurfa 1998, s. 61-68.

müvekkiline döner. Çünkü vekil, müvekkilinin adına konuşan ve onun lehine akit yapan kimsedir. O bu konuda yetkisini (*velâyetini*) müvekkilinden almıştır. Bu sözleşmeni sonuçlarının önce vekilin lehine sabit olmasına, arkasından da onun vasıtasıyla müvekkiline intikal etmesine gerek bulunmamaktadır. Müvekkile izafe edilmesi gerekmeyen her türlü sözleşmeyi vekil, kendisine izafe etmekle yetinir.

Vekil, müvekkiline izafe edilmesine gerek bulunmayan tasarruflardan birini kendi adına yaptığında onun yaptığı bu işlem, üçüncü şahıs açısından şu veya bununla yapılmış olması fark etmeyen türden bulunuyorsa o işleme ait sonuçların doğrudan doğruya müvekkile intikal etmesi yadırganmayabilir. Ama vekilin kendi adına yaptığı işlem, üçüncü şahıs için kiminle hukûkî ilişkiye girdiğini bilmesi açısından önem taşıyorsa bu durumda o işlemin sonuçlarının müvekkile intikal ettiği görüşünü savunmak pek uygun gözükmemektedir. Gerçi Şâfiîlere göre vekilin yaptığı işlemde doğan hak ve borçların mutlak olarak müvekkile ait olduğu belirtilmişse de Şâfiîler de akdin hukukunun vekilin şahsını ilgilendirdiğini kabul etmişlerdir. Şu farkla ki Hanefiler, vekili akdin hukuku konusunda malik gibi görmüşlerdir. Buna göre vekâlette akdin hukuku vekilin, hükmü müvekkilin olmaktadır. Oysa Şâfiîler, bu konuda vekili malik derecesine çıkarmamışlardır. Hanefiler bu durumda dolaylı temsile benzer bir nazariyeyi benimsememiş olmaları oldukça ilgi çekicidir. Ne var ki Hanefiler dolaylı temsilden farklı olarak vekilin işlemi kendi adına yapması halinde de işlemin hükmünün müvekkile ait olduğunu ileri sürerler. Ancak söz konusu işlemin hükmü doğrudan müvekkile intikal etmez. Önce vekile daha sonra müvekkile intikal eder. Hanefiler dolaylı temsilden farklı olarak, vekilin işlemi kendi adına yapması halinde de işlemin hükmünün müvekkile ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak söz konusu işlemin hükmü doğrudan müvekkile intikal etmez, önce vekile daha sonra müvekkile intikal eder. Fakat hükmün vekilden müvekkile intikali için günümüz hukuk düzenindeki gibi¹⁶⁷ ayrı bir işlemin yapılmasına gerek yoktur. Vekil hukûkî işlemleri doğrudan doğruya temsilci sıfatıyla müvekkili adına ve dolaylı temsilci olarak kendi adına yapabilir.¹⁶⁸ Vekil, dolaylı temsilen yani müvekkili hesabına kendi adına hareket ettiği takdirde kazanmış olduğu hak ve şeylerin sahibi olur. Fakat vekil, bilahare bunları müvekkiline

¹⁶⁷ Reisoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 87.

¹⁶⁸ Aral, s. 415.

devretmek zorundadır.¹⁶⁹ Fakat hükmün vekilden müvekkile intikali için günümüz hukuku düzenindeki gibi ayrı bir işlemin yapılmasına gerek bulunmamaktadır. Sonuç vekilin hukuk alanından müvekkilin hukuk sahasına kendiliğinden intikal eder. Oysa modern hukukta dolaylı temsil sonucunda vekilin şahsında ortaya çıkan sonuçların müvekkile intikali için ikinci bir işleme ihtiyaç vardır. Hanefilerin sahip olduğu dolaylı temsil anlayışı işte bu noktada modern hukukta düzenlenmiş bulunan dolaylı temsil müesseselerinden farklılık gösterir.

Hemen hemen tüm mezhepler akdin müvekkiline izafe edilmesi durumunda akdin hüküm ve sonuçları hakkında genel bir icma olduğu söylenebilir. Günümüzdeki doğrudan temsil yetkisinde olduğu gibi akdin hak ve borçları müvekkiline ait olur. Vekilin müvekkiline izafe ederek yaptığı muamelelerin günümüzdeki yetkili mümessilin doğrudan temsilde olduğu gibi yapılan muameleler hakkında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak vekil akdi müvekkile izafe etmemesi durumlarında fakihler arasında ihtilafın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durumda fakihler akdin hukuku ile hükmünü birbirinden ayırmışlardır. Hanefiler ve Malikiler bu durumda dolaylı temsilde olduğu gibi akdin hukukunun vekile ait olduğunu ifade ederlerken; Şâfiî ve Hanbelîler akitler arasında bir ayırım yapmaksızın bunlardan doğan sonucun bütünüyle müvekkile ait olduğunu ifade etmişlerdir.

8. Temsil ve Vekâlet Yetkisinin Sona Ermesi

Vekâlet her iki taraf hakkında gayri lazım bir akittir. Bir akdin gayri lazım olması, karşı tarafın rızasına gerek olmadan o akdi tek taraflı feshedebilmesi demektir. Bu akdin caiz olmasının sebebi, her iki tarafın da o akdin bağlayıcı olmamasında menfaatinin bulunmasındandır.

Temsil yetkisi veya vekâlet yetkisinin sona ermesi arasındaki ilişki benzerdir. Temsil yetkisi veya vekâlet, belli bir muamelenin yapılması için verilmişse bu muamelenin yapılması ile sona erer. Belli bir süre için verilmişse o sürenin bitmesiyle sona erer. Tarafların ölümüyle,¹⁷⁰ gaipliğine karar veril-

¹⁶⁹ Batı hukukunda vekil, temsil olunanın namına hareket eder. Eğer tasarrufta onu zikretmezse karşı tarafın onun vekil olduğunu bilmesi vekil ve müvekkile muamele yapmanın fark etmemesi hali müstesna akdin neticesi müvekkiline değil, vekile ait olur. Batı da umumi prensip vekilin müvekkili adına muamele yapmasıdır. Müvekkili kastederek kendi adına muamele yapması istisnadır. İslâm hukukunda vekil muameleyi kaide olarak kendi adına yapar. Müvekkili adına değil. Bunun akdin neticesi olarak mülkiyetin nakli vekil ile üçüncü şahıs arasında değil müvekkil ile üçüncü şahıs arasındadır. Kurtûbî, II, s. 301.

¹⁷⁰ Mecelle Md. 1527; İbn Hazm, **el-Muhalla**, VII, s. s. 94.

mesi ile de sona erer. Mümessilin yetkiden vazgeçtiğini bildirmesi yani istifa etmesi de temsil yetkisinin sona erdirir. Aynı şekilde vekilin istifası, müvekkilin vekilini azli ile de sona erer.¹⁷¹ Temsil olunan ve müvekkil temsil yetkisini her zaman geri alabilir. Sonuçta vekâlet ve temsil, azil veya istifa ile sona erebileceği gibi taraflardan birinin ölümü veya ehliyetini kaybetmesiyle de sona erebilirler.¹⁷²

Mümessil yetkisinin sona erdiğini biliyorsa o zamana kadar yapılan hukûkî muameleler temsil olunanı ve haleflerini bağlar. Fakat üçüncü şahıslar yetkinin sona erdiğini bilmiyorlarsa iyi niyet kuralına ters düştüğü için bağlamaz. Bilmiyorsa iyi niyetli üçüncü şahıslar korunur. Mümessilin veya temsil olunanın ölümü, gaipliği, fiili ehliyeti kaybetmesi ve sona ermişse iyi niyetli olsalar da mümessil ile yaptıkları hukûkî muameleler temsil olunanı veya haleflerini bağlamaz. Yetkisi bitince hemen temsil olunan salahiyetnameyi ondan almalı ayrıca üçüncü şahıslara yetkisiz olduğu bildirilmelidir. Yetkisi alınmış fakat belge alınmayan mümessilin yaptığı hukûkî muamelelerden üçüncü şahısların zararını tazmin ederler.¹⁷³ Hukuk sistemleri bir şahsın akdın iki tarafını da temsil etmesini yahut bir tarafı bakımından asil karşı taraf bakımından vekil olmasını kabul etmemektedir. Sonuçta İslâm hukuku, temsilcinin akdi kendisine izafe etmiş olsa bile sonuçlarını temsil olunana izafe etmekle çok ileri bir aşama sergilemiştir.¹⁷⁴

SONUÇ

Karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ve işbirliği / iş taksimi düşüncesi insan-
noğlunun fitratındandır. Hemen her toplum, *bu fitri* düşüncesini çeşitli şekil-
lerde pratiğe yansıtmıştır. Karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma ihtiyacı,
aşkın değerlerin baskın olduğu tarım toplumlarında genellikle *teberru karak-
terli* olup bu toplumlarda *iş birliği ve iş taksimi ihtiyacının, genellikle geniş*
aile üyeleri ve akrabalar tarafından karşılanmıştır. Esasen bu olgu, çağının
sosyo-kültürel özelliğini yansıtmaktadır. Bu durum, sanayi toplumlarında
kapitalizmin de ön plana çıkmasıyla yeni bir hukukî boyut kazanarak *şekil*
değiştirmiştir. Bu klasik dönem anlayışı, toplumsal ve ticari gelişmeler karşı-
sında, aşkın değerlerin zayıflaması ve çağın ihtiyaçlarının çeşitlenmesi ve
zorlamasıyla da yeni bir boyut kazanmış genellikle *ivazlı bir karaktere* bü-

¹⁷¹ Mecelle Md. 1521–1522.

¹⁷² İbn Hazm, **el-Muhalla**, VII, s. s. 94.

¹⁷³ Oğuzman / Öz, s. 176–179; Esener, **Temsil**, s. 175-197.

¹⁷⁴ Karaman, II, s.361.

rünmüştür. Diğer bir ifade ile *sosyo-ekonomik* nitelik kazanmıştır. Günümüzde, küresel ekonomik hayatın dinamikleri, uzmanlığın ön plana çıkması, uluslararası ilişkilerin artması gibi gelişmeler, **gerçek ve tüzel kişilerin**, hukukî işlemlerini bizzat yapmalarını neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Bu nedenlerle gerçek ve tüzel kişiler, hukukî işlemlerini üçüncü şahıslar aracılığı ile yapmak zorunda kalmışlardır. Keza bu kişiler, küresel ticari hayatın gelişmesine paralel olarak fonksiyonlarını temsil **yetkisi** ile sürdürmüşlerdir. Bu gelişmeler, günümüzde, temsil ve vekâletin önemini daha da artırmış sistematik bir yapı kazanmasına zemin hazırlamıştır.

Temsil, bir kimsenin **temsilci** sıfatıyla gerçek veya tüzel kişi hesabına hukukî muamele yapmak anlamında kullanılmıştır. Temsil yetkisinde, temsilcinin yaptığı hukukî muameleden doğan **hak ve borçlar**, doğrudan doğruya temsil edilene aittir. Temsilci, bu muameleden doğan hakları kendisi kazanmadığı gibi borçlardan da sorumlu değildir. Ancak bu sonucun doğabilmesi için temsilcinin temsil edilen adına ve **temsil yetkisine** sahip olması gerekmektedir. Temsil edilen, temsilciye, bu yetkiyi **tek taraflı irade** beyanıyla verir. Temsil yetkisi vermeye ilişkin hukukî muamelelerin geçerliliği hiçbir şekle bağlı değildir. Uygulamada yetkili olduğunun ispat edebilmesi için temsilciye **yetki belgesi** verilir. Başkası adına ve hesabına hukukî muamele yapan kimsenin temsil yetkisi yoksa **yetkisiz temsil** söz konusu olur. Temsil edilen, yetkisiz temsilcinin yaptığı hukukî muameleye "*icazet*" vermedikçe yani sonradan bunları kabul ettiğini bildirmedikçe, onun için bir borç kaynağı doğmaz. Böylece yetkisiz temsilcinin yaptığı muamele, **mevkuf** bir işlem olarak kalır.

Bir hukukî muameleyi ehliyetsizlik gibi **hukukî bir sebeple** bizzat yapmaya güç yetiremeyen kimseler, bu hukukî muameleyi kanûni temsilcileri aracılığıyla yaparlar. Bu manada **yetki, kanunî bir temsildir**. Öte yandan ehliyetli olup ta hukukî bir engeli bulunmayan gerçek veya tüzel kişiler de, birçok işlemlerini irâdi temsil sayesinde gerçekleştirirler. Zira bir kimsenin bütün hukukî muamelelerini pratikte kendisinin yapması (*hastalık, yaşlılık ve mahkûmiyet gibi*) **maddi sebeplerle** çoğu kez mümkün olamaz. Bu manada **yetki ise irâdi bir temsildir**. Temsil ve vekâlet, **irâdi bir tasarrufken; velâyet ve vesâyet, kanunî bir tasarruftur**. Bireyler, *medeni haklarını* kullanmada bir takım **maddi ve hukukî** problemlerle karşılaşabilirler. Bu problemlerin çözümünde temsil müesseseleri, insanların hayatlarını kolaylaştırmakta ve onların hak kayıplarını önlemektedir. Bu bağlamda **irâdi temsil**, genellikle tarafların hak ve borçlarının belirlenmesine yönelikken; **kanunî temsil**, kişilere bir himaye ve koruma sağlamaktadır.

Küreselleşmenin dinamik yapı kazanması ile mal ve hizmet alım ve satımının artması özellikle dış ticarete yapılan işlemlerin ekserisi, hukukî zemin

itibariyle *temsil gayeli yetkilendirme* ile gerçekleşmektedir. Örneğin, *factoring, leasing, ventur kapital (risk sermayesi), reklamcılık ve pazarlamacılık* sektörlerinin birçok kademesinde temsil gayeli hukukî işlemle sağlanan yetki kullanılmaktadır. Bu manada mümessiller, hizmet sektörünün gelişmesinde âdeta katalizör görevi üstelenmişlerdir. Zira günümüzde temsil müessesesi, ticari bir genel örf haline gelmiş ve *kurumsal bir yapı* kazanmıştır. Bu sebeple temsil yetkisi gerçek ve tüzel kişiler için bir *aracı kurum görevi* ifa etmekte pek çok alanda yaygın bir işlerlik kazandığı da görülmektedir. Temsil yetkisinin olmaması halinde gerçek ve tüzel kişiler, şirketler ve holdingler, anonim ortaklıklar, fonksiyonlarını tam olarak icra edemezler.

Vekâlet sözleşmesi, günümüzde daha çok bir iş görme sözleşmesi konumdadır. Vekil, vekâlet sözleşmesinde iş görme borcunun borçlusu, müvekkil ise alacaklısıdır. Keza temsil yetkisine paralel olarak günümüzde vekâlet türü iş görme sözleşmeleri de giderek yaygınlaşmaktadır. Hattı zatında günümüzde iş görme sektörlerinin bir kısmı da *ihhtisas* gerektirmektedir. Temsil yetkisinin vekâlet akdi ile verilmesinin yaygın bir uygulama olması, temsil ve vekâlet teriminin çoğu kez aynı anlamda kullanılması ve temsil yetkisi ve vekâlet sözleşmesinin karıştırılması sonuçlarını doğurmaktadır. Temsilde, temsil yetkisi verenin tek taraflı bir irade beyanı geçerliyen; vekâlet sözleşmesinde, vekil ve müvekkili arasında sözleşmeden doğan bir borç ilişkisi meydana gelmektedir. Klasik literatürde temsil adı altında bir yetkilendirme bulunmazsa da temsil yetkisinin karşılığı olarak genellikle akdi bir temsil olan vekâlet sözleşmesi kullanılmıştır. Bu durum, İslâm fıkıh doktrininde o günün *sosyo-kültürel* yapısı gereği temsil yetkisine bugünkü manada belki de ihtiyaç duyulmamış olabileceği gibi o koşullarda bu ihtiyaç vekâlet kavramı altında ifa edildiği kuvvetle muhtemeldir. Vekâletin ücretsiz oluşu da bunun bir göstergesidir. Hemen her konuda olduğu gibi bu konuda da kavram kargaşası yaşanmaktadır. Keza modern hukukta temsil için yetkilendirme, vekâlet için sözleşme kavramları kullanırken; İslâm hukukçuları vekâlet ve izin kavramlarını kullanmışlardır. Bunun sebebi modern hukukta temsil, mümessilin, hiçbir hak ve borç altına girmediğinden tek taraflı gayri lazım bir akit olarak görülürken; vekâlet sözleşmesi borçlandırıcı (*lazım*) bir akit olarak görülmüştür. Bu bağlamda temsil yetkisi sayesinde üçüncü bir kişiyle (*dış ilişki*) hukukî bir muamele yapıldığı savunulurken; vekâlet sözleşmesinde ikili bir (*iç*) ilişkinin varlığı iddia edilmiştir. Temsil yetkisi ile vekâlet sözleşmesi arasında çoğu zaman böyle bir iç ilişki bulunmasından dolayı teoride temsil ile vekâlet arasında net bir ayırma da gidilmemiştir. Bu bağlamda temsil yetkisi ve vekâlet sözleşmesinin konusu, doktrinde genellikle birbirine yerine kullanılmıştır. Sosyal gelişme ve değişimler karşısında, şartlara göre teoride dar anlamda yer almış vekâlet müessesenin teorik an-

lamda genişletilmesi, günün şartlarına göre pratikte kurumsal bir yapı kazandırılarak sistemleştirilmesi gerekmektedir.

İslâm fıkıh doktrininde vekil, vekâleti sebebiyle akdi genellikle kendisine izafe etmesi kuraldır. Müvekkili kast ederek kendi adına muamele yapması istisnai bir durum olarak görülmüştür. Ancak bu genel kuralın bazı istisnaları da bulunmaktadır. Fakihler, bir işlemde doğan **hak ve borçları, akdin hükmünden** ayırmışlardır. Bu durum, akdin vekile veya müvekkile izafe edilmesine göre tarafların, akdin **hüküm ve haklarının** elde edilmesi, İslâm hukukuna özgü bir yaklaşımdır. Mezhep ekollerince akdin müvekkiline izafe edilmesi durumunda genellikle akdin hüküm ve sonuçlarının müvekkile ait olduğu konusunda genel bir icma olduğu söylenebilir. Günümüzdeki doğrudan temsil yetkisinde olduğu gibi akdin hak ve borçları müvekkiline ait olur. Ancak vekil, akdi müvekkile izafe etmemesi durumunda fakihler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bu durumda fakihler akdin hukuku ile hükmünü birbirinden ayırmışlardır. Hanefiler ve Malikiler bu durumda dolaylı temsilde olduğu gibi akdin hukukunun, vekile hükmünün ise müvekkile ait olduğunu içtihat etmişlerken; Şâfiî ve Hanbelîler akitler arasında bir ayırım yapmaksızın bunlardan doğan sonucun bütünüyle müvekkile ait olduğunu ifade etmişlerdir. Neticede aktin hükmü konusunda ittifak varken; akdin hakları konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu bağlamda akdin, müvekkile izafe edilmesi gerekenler ile müvekkile izafe edilmesi gerekmeyen konularında ihtilaf bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Hanefiler ve Malikiler, akit kime izafe edilirse akdin haklarının kendisine ait olduğunu içtihat etmişlerdir. Yani akdin hukukunun vekile, hükmünün ise müvekkile ait olduğu kanaatini benimsenmişlerdir.

KAYNAKÇA

- AKINTÜRK**, Turgut, **Borçlar Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul 2009.
- AYDIN**, Mehmet Akif, “Cuâle Md”, **DVİA**, İstanbul 1993, s. 77-78.
- AKİPEK**, Şebnem, **Alt Vekâlet**, Vedat Kitapçılık, Ankara 2003.
- AKTAN**, Hamza, “Velâyet Md”, **İİİGYA**, IV, s. 454–455.
- _____, “*Vesâyet Md*”, **İİİGYA**, IV, s. 456–458.
- ARSAL**, Sadri Maksudi, **Hukukun Umumi Esasları**, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, I, Ankara 1937.
- AKYOL**, Şener, **Türk Medeni Hukukunda Temsil**, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2009.
- ALİ HAFİF**, el-Milkiyye fi’ş-Şeriatî’l-İslâmiyye, Beyrut 1990.
- ALİ HAYDAR**, **Düreru’l Hükkâm fî Şerhi Mecelletü’l-Ahkâm**, I-IV, İstanbul 1330.
- ARAL**, Fahrettin, **Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkisi**. Yetkin Yayınları, Ankara 2003.
- ARSEBÜK**, E, **Borçlar Hukuku**, Ankara 1950.
- AYDIN M.** Akif, “*İslâm Hukukunda Tek Taraflı Hukûkî İşlem*” Adlı Makalesi, **Hukuk Araştırmaları**, sy. 1–3, VIII, MÜHF Yayınları, İstanbul 1994.
- ANSAY**, Sabri Şakir, **Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku**, Ankara 1958.
- APAYDIN**, H. Yunus, “*Cuâle Md*”, **İİİGYA**, İstanbul 1997, I, s. 353–354
- AYDIN**, Mehmet, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Yayınları, İstanbul 1996.
- AYBAKAN**, Bilal, **İslam Hukukunda Vekâlet Sözleşmesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.
- BABERTİ**, **Muhammed b. Mahmud**, **Şerhu’l-‘Înâye âle’l-Hidâye**, (Fethu’l-Kadir’in hâmişinde), VI, Mısır 1317.
- BARDAKIĞLU**, Ali, “*Vekâlet Md*”, **İİİGYA**; IV, s. 452.
- _____, “*Ehliyet Md*”, **DVİA**, İstanbul 1994, X, s. 534.
- BEHÛTÎ**, Mansur b. Yûnus b. İdris, **Keşşâfu’l-Kınâ an Metni’l-İknâ**, VI, (nşr. Halil Musaylîhî Mustafa), Dâru’l Fıkr, Buyrut 1982.
- BERKİ**, Ali Himmet, **Açıklamalı Mecelle**, Hikmet Yayınları, İstanbul 1979.

- BERKİ**, Ali Himmet, **Hukuk Mantığı ve Tefsir, Kanun ve Mukavelelerin Tanzim ve Tefsirine Ait Kaide ve Esaslar**, Güney Matbaacılık, Ankara 1948.
- BERKİ**, Ali Himmet, **Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku**, DİBYayınları, Ankara 1955.
- _____, **Tarihinde İslâm Hukuku**, DİBY, Ankara 1955.
- BELGESAY**, M. R. **Hukuki Muamelelerde Temsil**, İstanbul 1941.
- BİRSEN**, Kemalettin, **Borçlar Hukuku Dersleri**, İstanbul 1967.
- BİLMEN**, Ömer Nasûhî, **Hukuk İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Yayınları, I-VIII, İstanbul 1985.
- BUHÂRÎ**, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **el-Câmiu’-Sahih**, (Sahihü’l-Buhârî) Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- ÇEKER**, Orhan, **İslâm Hukukunda Akidler**, Damla Matbaası, Konya 1996, s. 196.
- DEVELİOĞLU**, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Doğuş LTD Matbaası, Ankara 1970.
- EBU DAVUD**, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistani, **Sünen**, Çağrı Yayınları İstanbul 1982.
- DÖNDÜREN**, Hamdi, **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**, İstanbul 1993.
- EBU ZEHRA**, el-Milkiyye ve Nazariyetü’l-Akd fi’ş-Şeriatü’l-İslâmiyye, Kahire 1977.
- EBU CEYB**, Sadi, **el-Kâmusu’l-Fıkhiyye**, Dımeşk 1982.
- ESENER**, Turhan, **Borçlar Hukuku I, Akitlerin Kuruluşu ve Geçerliliği**, Ankara 1969.
- _____, **Salâhiyete Mustenit Temsil**, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1961.
- EBU ZEHRA**, Muhâmmmed, **Usulu’l Fıkh, Dâru’t-Tebliğ**, İstanbul 1957.
- EDGÜ**, Ekrem, **Borçlar Hukuku Umum Hükümleri**, İstanbul 1978.
- ERDOĞAN**, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri**, Ensar Yayınları, İstanbul 2010.
- EREN** Fikret, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, Beta Yayınları, 6. Baskı, I, İstanbul 1998.
- FEYZİOĞLU** Necmeddin, **Borçlar Hukuku, İkinci Kısım, Akdin Muhtelif Nevileri, (Özel Borç İlişkileri)**, İÜYayınları, 3. Baskı, I, İstanbul 1976.

- FİRMÛZ**, Muhammed, **Düreru'l Hükkâm fi Şerhi Ğureri'l Ahkâm**, II, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1976.
- FÎRUZÂBÂDÎ**, Mecduddîn Muhâmmmed b. Ya'kûb, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, tahk. Muhâmmmed Naim el-Arkasûsî, Beyrut 1993.
- GÜRİZ**, Adnan, **Hukuk Başlangıcı**, Seyasal Kitapevi, Ankara 1997.
- GÖZÜBENLİ**, Beşir, "Fuzuli Md", **DVİA**, İstanbul 1996, XIII, s. 239.
- HATEMÎ**, Hüseyin / **SEROZAN**, Rona / **ARPACI**, Abdülkadir, **Borçlar Hukuku Özel Bölümler**, İstanbul, 1992.
- HALEBÎ**, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim, **Mülteka'l Ebhûr**, II, Beyrut 1989.
- HEYET**, **Feteva'l Hindiyeye**, III, Beyrut 1980.
- _____, **İlmihâl, İslâm ve Toplum**, İSM Yayınları, II, İstanbul 1999.
- HURAŞÎ**, EbûAbdillah Muhammed b. Abdilllah, **Şerhu Muhtasarı Sîydî Hafîl**, VII, Daru'lFıkr, Beyrut, trs.
- İBN ABİDİN**, Muhammed b. Emin, **Reddü-l Muhtar**, I-VIII, İstanbul 1964.
- İBN KAYYIM**, Muhammed b. Ebu Bekr el- Cevziyye, **İ'lâmü'l-Muvakkûn an Rabbi'l-Âlemîn**, I- II, Beyrut 1993.
- İBN KUDÂME** Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah, **el-Muğni**, I- IV, Beyrut 1992.
- İBN MANZUR**, Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü'l-Arab**, XI, Dâru Sâdr, Beyrut 1968.
- İBN RÜŞD**, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmet, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, Karaman Yayınları, II, İstanbul 1985.
- İBN NÜCEYM**, Zeynelâbidin b. İbrahim, **el- Eşbâh ve'n-Nezâhir**, Beyrut 1985.
- İNAN**, Ali Naim, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, AÜHFY, Ankara 1984.
- İBN HAZM**, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmet b. Sâid, **el-Muhalla**, IX, Mısır 1969.
- İBN CÜZEY**, Ebû Abdullah Mustafa b. Ahmet b. Muhammed, **el- Fıkhü'l-İslâm ve Edilletuh**, IV, Beyrut 1989.
- KARAMAN**, Hayrettin, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, II, Nesil Yayınları, İstanbul 1991.
- _____, **DVİA**, "Akit Md", İstanbul 1989, s. II, s. 251.
- KÂSÂNÎ**, Alâeddin Ebu Bekir b. Mesud, **Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi**, V, Kahire 1910.

- KÖSE**, Murtaza, *İslâm Hukukunda Temsil Kavramı ve Vekâlet – Temsil İlişkisi*, **Ekev Akademi Dergisi**, yıl: 12, sayı 34, Erzurum 2008, s. 223–248.
- KÜFEVÎ**, Eyüb b. Musa el-Hüseynî, **el-Külliyât – Mu’cem fi’l-Mustalâhâtî ve’l-Furuki’l-Lugaviyye**, Matbaatu’r-Risâle, Beyrut 1993.
- MAHMASÂNÎ**, Suphi, **Nazariyetü’l-Âmme li’l-Mucebât ve’l Ukudfi’ş-Şeriatî’l-İslâmiyye**, II, Beyrut 1948.
- MEHENNÂ**, Haşim Muhammed, **el-Ehliyye ve’l-Meclisu’l-Hisbiyye fi Mısır**, Matbaatü’d-Diyâi, Mısır 1935.
- MERĞİNÂNÎ**, Ali. Bekr, **el-Hidâye Şerhu Bidâyeti’l-Mübtedî**, IV, Fet-hu’l-Kadir ile Birlikte, İstanbul 1986.
- MEVSÎLÎ**, Abdullah b. Muhâmmmed, **İhtiyâr li Tali’lil-Muhtâr**, II, İstanbul 1990.
- MEYDÂNÎ**, Abdülğani el-Ğânîmî, **Lübab fi Şerhi’l Kitap**, II, Dersaadet İstanbul trs.
- MOLLA HÜSREV**, **Dürreru’l Hukkâm fi Şerh-i Ğureri’l Ahkâm**, II, İstanbul 1318.
- MUHAMMED**, Yusuf Musa, **el-Emvâl ve Nazariyetü’l-Hak fi’l Fıkhî’l-İslâmî**, Kahire 1987.
- NEVEVÎ**, Ebu Zekeriya Muhyiddin b. Şeref, **el-Mecmu Şerhu’l Mühezzeb**, XVI, Beyrut trs.
- NEZİH HAMMÂDÎ** *İktisadî Fıkh Terimleri*, (Çev: Recep Ulusoy), İz yayıncılık, İstanbul 1996.
- OĞUZMAN**, K / **DURAL**, M, **Aile Hukuku**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1994.
- OĞUZMAN**, K / **ÖZ**, T, **Borçlar Hukuku Genel Hükümleri**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1995.
- ÖNEN**, **Turgut**, **Borçlar Hukuku**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1995.
- REİSOĞLU**, Safa, **Borçlar Hukuku**, Ankara 1984.
- ÖZCAN**, Karadeniz / **ÇELEBİCAN**, **Roma Hukuku**, Ankara 1086.
- RADO**, Türkan, **Roma Hukuku Dersleri**, İstanbul 1992.
- REMLÎ**, Şemsuddin Muhammed b. Ahmet, **Nihayetü’l-Muhtaç ilâ Şerhi’l Minhâc**, VIII, Beyrut 1984.
- SAYMAN**, F. H, **ELBİR**, H, K, **Türk Eşya Hukuku**, **Ayni Haklar**, İstanbul 1958.

- SEMERKANDÎ**, li'Alâiddin, **Tuhfetü'l-Fukahâ**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, III, Beyrut 539h,
- SENHÜRÎ**, Abdurrezzak, **Mesâdiru'l-Hak fi'l-Fıkhü'l-İslâmi**, I, Kahire 1954.
- SERAHSÎ**, Şemsüddin Muhammed b. Ahmet, *el-Mebsut*, XV, Beyrut 1978.
_____. **Usulu's-Serahsi**, I Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lubnan 2005.
- SEYYİDOĞLU**, Halil, **Ekonomik Terimler**, Güzem Yayınları, Ankara 1992.
- ŞA'BÂN**, Zekiyuddin, **Usulu'l Fıkhî'l-İslâmî**, el-Mettebetü'l-Hanefiyye, Bingâzi trs.
- Şener**, Mehmet, *İslâm Hukukunda Velâyet II*" adlı makale, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir 1986.
- ŞİRÂZÎ**, İbrahim b. Ali, *el-Mühezzeb*, Dâru'l Fikir Yayınları, Beyrut trs.
- ŞİRBİNİ** Muhammed Hatip, **Muğni'l Muhtaç ilâ Mârifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc**, I-IV, Beyrut trs.
- TAHÂVÎ**, Ebi Cafer Ahmet b. Muhammed Sellâme, (thk. Abdullah Nezir Ahmet), **Muhtasar İhtilâfu'l-Ulemâ**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâm, IV, Beyrut 1997.
- TANDOĞAN** Haluk, **Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkisi**, BTHAE Yayınları, I-II, Ankara 1987.
- TANRIVERDİ**, Hasan, **İslâm Hukukunda ve Modern Hukukta Vekâlet Akdi**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Şanlıurfa 1998
- TÜRCAN**, Talip, **İslâm Hukuk Biliminde Hukuk Normu Kavramsal Analiz ve Geçerlilik Sorunu**, Ankara 2003.
- TUNÇOMAĞ**, Kenan, **Borçlar Hukuku Dersleri**, İstanbul 1965.
- TEKİNAY / AKMAN / BURCUOĞLU / ALTOP**, **Tekinay Borçlar Hukuku**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1993.
- YAVUZ**, Cevdet, **Türk Borçlar Hukuku Özel Hükümler**, İstanbul 1989.
- Yavuz** Cevdet, **Türk İsviçre ve Fransız Medeni Hukuklarında Dolaylı Temsil**, İstanbul 1983.
- ZEBÎDÎ**, Muhâmmmed Murtazâ, **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, VIII, "VKL Md", XIX, (tahk. Ali Şeyrî), Beyrut 1994.
- ZERKÂ**, Mustafa Ahmet, **Medhalu'l -Fıkhıyyü'l Âmir**, Dâru'l-Fıkr, Di- maşk 1968.

_____, **el- Fıkhü'l-İslâmi fi Sevbihi'l-Cedid, el Medhalu' Fıkhî'l Âmm**, I, Dimeşk 1968.

ZEVKLİLER, Aydın / **HAVUTCU**, Ayşe, **Türk Borçlar Hukuku Özel Hükümler**, Ankara 2006.

ZEYDAN, Abdülkerim, **el-Medhal li Diraseti'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye**, Amman 1990.

_____, **el- Vecîz fi Usulu'l Fıkhî**, Dirâsâtü'l İslâmiyye, Bağdat 1973.

ZEYLÂÎ, Abdullah b. Yusuf, **Tebyinü'l-Hakâk ala Kenzi'l-Dekâik**, V, Beyrut trs.

ZÜHAYLÎ, Vehbe, **el-Fıkhü'l-İslâmiyyü ve Edilletühü**, Dâru'l-Fıkr, IV, Dimeşk 1989.

İŞ HUKUKUNDA AYRIMCILIK TAZMİNATI

DISCRIMINATION COMPENSATION AT LABOUR LAW

*Yrd. Doç. Dr. Veli KARAGÖZ**

ÖZET

Ayrımcılık tazminatı işveren tarafından işçiye ödenen tazminatlardan biridir. Bu tazminat, eşit davranma borcunun ihlali sonucunda ortaya çıkar. Eşit davranma borcunun kaynağı ise Anayasa m. 10 ve İş Kanunu m. 5 tir. Eşit davranma borcu aynı nitelikteki işçiler için söz konusudur.

Anahtar kelimeler: Ayrımcılık Tazminatı, Eşitlik İlkesi, İşveren.

ABSTRACT

Discrimination Compensation is one of the compensation paid by the employer to the employee. This Compensation arises the violation of the employer's "principle of equality". The principle of equality is depends on Constitution Article 10 and Turkish Labour Act Article 5. "Principle of equality" applicable to workers of the same situation.

Key words: Discrimination Compensation, principle of equality, employer.

I. GİRİŞ

Ayrımcılık tazminatı, işverenin eşit davranma yükümlülüğünün ihlali durumunda işçiye dört aya kadar ücreti tutarında verilebilecek olan tazminattır. İşçi ayrımcılık tazminatından başka yoksun kaldığı diğer haklarını da talep edebilir. Bunlara sosyal yardımlar, ikramiye ve seyyanen uygulanan zamlar örnek gösterilebilir.

Çalışmamızın birinci ve ikinci bölümünde, eşit davranma borcunun kapsamı, nispiyeti ve eşit davranma borcunun uygulanma koşullarından bahsedilecektir. Eşit davranma borcu Anayasa'nın 10. maddesinde ve İş Kanunu'nun 5. maddesinde düzenlenmiştir. Eşit davranma borcu, işverenin, haklı nedenler bulunmaksızın işçileri arasında farklı davranmaması, haksız ayırma bulunmaması, keyfi davranışlardan kaçınması; haklı nedenler varsa ayırma bulunması, farklı davranmaması yükümlülüğünü ifade eder. Eşit davranma borcu aynı nitelikteki işçiler arasında uygulanır. İşverenin farklı

*Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı

nitelikteki işçiler arasında ayırım yapması da gerekebilir ki, bu da eşit davranma yükümlülüğünün kapsamına girer. Zira, aynı niteliğe sahip olmayan kimselere mutlak manada eşit davranılması da adalet ve hakkaniyetle bağdaşmaz. Bu nedenle eşit davranma borcunun uygulanma koşulları üzerinde de ayrıntılı olarak durmak gerekmektedir.

Üçüncü bölümde ise, ayrımcılık tazminatına hak kazandıran haller, ayrımcılık tazminatının miktarı ve ispat yükü konuları üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır. Ayrımcılık tazminatına hak kazandıran halleri incelerken borcun mutlak olarak uygulanacağı haller ile borcun mutlak olarak uygulanmayacağı hallere değinmek gerekir. Eşit davranma borcunun uygulanacağı haller; sosyal yardımlar, işverenin yönetim hakkı, greve katılmayan işçilerin çalıştırılması durumudur. İşverenin eşit davranma borcunun olmadığı haller ise, iş sözleşmesinin feshi ve işçinin ücretidir. Ancak kural olarak, işverenin işçiye yapmış olduğu farklı işlemi haklılaştırabilmesi, diğer deyişle ayırımı haklı kılan objektif nedenleri ortaya koyması gerekmektedir.

Son bölümde, ayrımcılık tazminatı ile iş güvencesi, sendikal tazminat ve kötüniyet tazminatı arasındaki ilişki üzerinde durulacaktır. Ayrıca, Yargıtay uygulamasında ayrımcılık tazminatının iş sözleşmesinin sona ermesinde hangi hallerde talep edilebileceğine de değinilecektir.

II. EŞİT DAVRANMA İLKESİ

A. İş Hukukunda Eşit Davranma İlkesi

İşverenin iş sözleşmesinden doğan borçlarından biri de eşit davranma yükümlülüğüdür. Eşitlik ilkesinin temelinde adalet ve hakkaniyet düşüncesi yatmaktadır¹. 4857 sayılı İş Kanunu ile beraber eşit davranma ilkesinin, işverenin borçlarından biri olmasından ziyade iş hukukunun temel ilkelerinden biri haline geldiği söylenebilir².

¹ **Tuncay** Can, İş Hukukunda Eşit Davranma İlkesi, İstanbul 1982, s. 10.

² **Doğan Yenisey** Kübra, “Eşit Davranma İlkesinin Uygulanmasında Metodoloji Ve Orantılılık İlkesi”, Legal İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, C.2, S.7, 2005, s. 974-1003, s. 974; Öğretideki bir görüşe göre ise, İş K. m. 5’de yer alan düzenleme, sadece 4857 sayılı İş Kanunu kapsamındaki işçiler açısından söz konusudur. Basın İş Kanunu, Deniz İş Kanunu ve Borçlar Kanunu kapsamındaki işçiler açısından AY. m. 10’da yer alan genel kural uygulanır (**Alpagut** Gülsevil, “Belirli ve Kısmi Süreli İş Sözleşmelerinde Ayırım Yasağı ve Oransallık İlkesi”, Ali Güzel’e Armağan, İstanbul 2010, C. I, s. 29).

Hukukumuzda eşitlik ilkesinin dayanaklarını Anayasa'nın 10. maddesi ile İş Kanunu'nun 5. maddesi oluşturmaktadır. Anayasa'nın 10. maddesinde “*kanun önünde eşitlik*” başlığı altında *eşitlik ilkesi* düzenlenmiştir. Anılan hükme göre; “*Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetmeksizin kanun önünde eşittir. Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz*”. Anayasa'nın 10. maddesi tüm hukuk düzenimizde geçerli, bireyler arası ilişkilerde daima göz önünde tutulması gereken bir eşitlik ilkesi öngörmüştür³.

Anayasa'nın 10. maddesinde öngörülmüş bulunan eşitlik ilkesi, İş Kanunu'nun 5. maddesinde özel olarak düzenlenmiştir. İş hukukunda eşit davranma borcu, işverenin işçileri arasında ayırım yapmaması şeklinde bir borç olarak somutlaşır. Ayırım yapmama yükümlülüğü, şekli eşitlik anlayışının, eşit davranma borcunda görünüş biçimidir. Objektif olarak işverenin, işçileri arasında ayırım yapmasını gerektiren durumlar söz konusu olduğunda şekli eşitlik eşitsizliğe yol açabilir. Bu gibi durumlarda işveren, işçileri arasında ayırım yapmak zorundadır. İşte bu zorunluluk da eşit davranma borcu içinde yer alır ve eşit davranma borcunun, maddi anlamda görünüşünün sonucu olarak karşımıza çıkar⁴.

Eşit davranma borcu, işverenin, haklı nedenler bulunmaksızın işçileri arasında farklı davranmaması, haksız ayırimda bulunmaması, keyfi davranışlardan kaçınması; haklı nedenler varsa ayırimda bulunması, farklı davranması yükümlülüğünü ifade eder⁵.

İşverenin, eşit işlem yapma borcuna aykırı davranışı doğrudan ya da dolaylı şekilde olabilir. Örneğin, bütün işçilere yapılan ücret zammından, hiçbir haklı neden olmaksızın bir işçinin yararlandırılmaması doğrudan ayırimcı davranıştır. Buna karşılık tarafsız bir uygulama olarak görünen, ancak

³ **Süzek Sarper**, İş Hukuku, 5. bs., İstanbul 2009, s. 397.

⁴ **Mollamahmutoğlu Hamdi**, İş Hukuku, 3. bs., Ankara 2008, s. 536; **Tuncay**, s.5-6.

⁵ **Mollamahmutoğlu**, s. 536; **Tunçomağ/Centel**, s. 130; **Narmanlıoğlu Ünal**, İş Hukuku (Ferdî İş İlişkileri I), Yeniden Gözden Geçirilmiş 2.bs., Ankara 1994; **Sümer Haluk Hadi**, İş Hukuku, 10. bs., Konya 2004, s. 79; **Doğan Yenisey**, Kübra, “ İş Hukukunda Eşitlik İlkesi Ve Ayırimcılık Yasağı”, Çalışma ve Toplum Dergisi, S, 11, 2006, s. 66; **Ertürk Şükran/Gürsel İlke**, “İş Hukukunda Eşit Davranma İlkesi”, Prof. Dr. Sarper Süzek’e Armağan, İstanbul 2011, C. I, s. 429. Aynı yönde karar için bkz. Y9HD, 22.04.2008, 13930/9895 (Kazancı İçtihat Bankası).

işçilerden bir gruba yönelik olarak eşit olmayan bir duruma yol açan uygulamalar, örneğin kadın ve erkek işçiler arasında ücret ve iş koşullarına ilişkin ayrımcı davranışlar dolaylı ayrımcılık olarak kabul edilebilir⁶.

B. Eşit Davranma Borcunun Nispiliği

Eşit işlem borcu, işverenin tüm işçilere mutlak biçimde eşit davranacağı anlamına gelmez. İş hukukunda eşit davranma ilkesi mutlak değil nispi bir nitelik taşır⁷. Bu borç aynı nitelikteki veya aynı ya da benzer durumdaki işçiler için söz konusudur. İşveren, işçinin yaptığı işin niteliği, uzmanlığı, öğrenimi, kıdemi gibi objektif nedenlerden dolayı ayırım yapabileceği gibi çalışkanlık, yetenek gibi subjektif (haklı) nedenlere dayanarak da farklı işlem yapabilir⁸. Ayrıca işveren ölçülülük ilkesi uyarınca ayırım gözetmede haklı bir amaç izlemişse daha doğrusu bu davranışını haklılaştırabilir ve yapılan ayırım izlenen bu amaçla orantılı ise, eşit davranma borcu ve ayırım yapma yasağı ihlal edilmiş olmaz⁹. Eğer işveren, işçileri arasında *farklı davranmasını gerektiren* haklı ve objektif nedenlerin varlığına rağmen bu durumu göz önünde bulundurmaz ise somut olayın özelliğine göre eşit davranma borcunu ihlal etmiş olabilir¹⁰.

Bununla birlikte eşit davranma borcu, bazı sınırlı hallerde mutlak bir nitelik taşır. İşveren, işçileri arasında bazı nedenlere bağlı olarak hiçbir şekilde ayırım yapamaz. Örneğin ırk, etnik köken, cinsiyet gibi nedenlerden dolayı ayırım yapmama borcu mutlaklıktır. Bu gibi durumlarda işçiler arasında, işe almadan iş ilişkisinin devamı ve sona ermesine kadar tüm konularda daha önce belirtilen sebeplerden dolayı ayırım yapmamakla yükümlüdür. Ancak işverenin kanun tarafından cinsiyet, uyrukluk bakımından öngörmüş olduğu kurallara göre uygun davranması eşit davranma borcuna aykırılık olarak

⁶ **Mollamahmutoglu**, s. 537.

⁷ **Tuncay**, s. 120-121; **Süzek**, s. 401; **Keser Hakan**, “4857 sayılı İş Kanunu’na Göre İşverenin İş Sözleşmesi Yapma Yükümlülükleri ve Bunlara Aykırı Davranması Durumunda Karşılaşacağı Yaptırımlar”, Resul Arslanköylü’ye Armağan, Kamu-İş 2004, C. 7, S. 3, s. 60.

⁸ **Süzek**, s. 401; **Tuncay**, s. 5, 23; **Narmanhoğlu**, s. 234; **Yıldız**, s. 66.

⁹ **Yenisey Doğan**, s. 996 vd. Bu yöndeki kararlar için bkz. Y9HD, 03.07.2007, 14473/21553; Y9HD, 25.07.2008, 27309/22094 (Kazancı İçtihat Bankası). Aksine sözleşme hükümlerinin geçersizliği için bkz. Y9HD, 07.07.2009, 25544/20096 (Kazancı İçtihat Bankası).

¹⁰ **Yıldız** Gaye Burcu, İşverenin Eşit İşlem Yapma Borcu, Ankara 2008, s. 66.

nitelendirilemez. Diğer ifade ile, kanun hükümlerinin gereği olarak işverenin farklı davranması, eşit davranma borcunun dışında kalır¹¹.

C. Eşit Davranma Borcunun Uygulanma Koşulları

İşverenin eşit davranma borcu, aşağıdaki koşulların varlığı halinde söz konusu olan bir borçtur.

1. Aynı İşyerinin İşçileri Olma

Eşit davranma borcu, işverenin, aynı işyerinde çalışan işçilerine karşı yükümlü olduğu bir borçtur. Aynı işverenlerin işyerindeki uygulamalar, aynı işverenin aynı işyerindeki uygulamalar bakımından eşit davranma borcuna konu olmazlar¹². Öğretideki bir görüşe göre ise, tamamen birbirine benzeyip tekdüzen esaslarla yönetilen, yer itibarıyla birbirlerine yakın bulunan veya işçilerin birinden diğerine nakli sık olarak gerçekleşen aynı işletmeye bağlı işyerlerinin oluşturduğu özel durumlarda, istisnaen, işverenin eşit davranma borcundan söz edilebilir¹³.

2. İşyerinde Bir İşçi Topluluğunun Varlığı

Eşit davranma borcunun uygulanabilmesi için işverenin aynı işyerinde birden fazla işçisinin bulunması zorunludur. Bu nedenle, bir işçinin çalıştığı işyerinde veya birden fazla çalışan bulunmakla birlikte diğerlerinin bu sıfatı taşımadıkları işyerlerinde işverenin eşit davranma borcundan bahsedilemez. Kısaca eşit davranma borcunun söz konusu olabilmesi için işyerinde çalışanların işçi sıfatına sahip olması gerekir¹⁴. Ancak, ayırım yasakları söz konusu olduğunda, işveren o işyerinde tek bir kişi dahi çalışsa ayırım yasaklarını ihlal etmiş olabilir¹⁵.

İşverenin diğer bir işverenle geçici iş ilişkisi kurması halinde, diğer bir ifadeyle geçici iş ilişkisi içindeki ödünç işçilere karşı da işverenin eşit davranma yükümlülüğü bulunmamaktadır. İşyerinde birden fazla işçi çalışmakla birlikte, kendisine iş sözleşmesiyle bağlı bir işçisi bulunan,

¹¹ **Mollamahmutoğlu**, s. 538.

¹² **Centel Tankut/Demircioğlu** Murat, İş Hukuku,12. bs., İstanbul 2007, s. 119; **Yıldız**, s. 179; **Tuncay**, s. 148. Aynı yöndeki karar için bkz. Y9HD, 12.02.2008, 33247/114 (Kazancı İçtihat Bankası).

¹³ **Centel/Demircioğlu**, s. 119; **Tuncay**, s. 149.

¹⁴ **Mollamahmutoğlu**, s. 544.

¹⁵ **Akyiğit** Ercan, İçtihatlı ve Açıklamalı 4857 Sayılı İş Kanunu Şerhi, Ankara 2008, s. 314; **Yıldız**, s. 186.

diğerleri ödünç işçi ya da taşeron işçisi olan işverenin ne kendi işçisi karşısında ne de ödünç ve taşeron işçiler karşısında eşit davranma borcu yoktur¹⁶. İşyerinde birden fazla işçi bulunmakla beraber, işverene *iş sözleşmesiyle bağlı olan ve bir topluluk oluşturan* (en az iki işçi) işçilere karşı eşit davranma borcundan bahsedilebilir. Ayrıca eşit davranma borcu işçi topluluğunu ilgilendiren konularda söz konusu olabilir. Örneğin, çalışkan bir işçinin ödüllendirilmesi biçimindeki kişisel uygulamalar, işyerindeki işçi topluluğunu ilgilendirmediği sürece, eşit davranma borcundan söz edilemez¹⁷.

İşveren ile işçi arasında var olması zorunlu olan iş ilişkisinin tamamen sona ermesinden ya da işçi ile işveren arasında iş ilişkisi kurulmadan önce işverenden eşit davranması istenemez¹⁸.

3. Hukuken Kollektif Nitelikte Davranışta Bulunma

İşverenin eşit davranma borcu işyerinde yapmış olduğu kolektif uygulamalarda söz konusu olur. Hukuken kolektif nitelikteki davranışlar, genel, objektif nitelikteki uygulamalardır. Bir veya bir kısım işçi, bu nitelikteki uygulamaların dışında tutulduklarında eşit davranma borcunun ihlalinin bahsedilebilir. Bir veya birkaç işçiye ikramiye verilmemesi, ikramiye kolektif nitelikte bir uygulama olduğundan, eşit davranma borcuna aykırılık oluşturur¹⁹.

4. Zamanda Birlik

Eşit davranma borcunun uygulanabilmesi için işverenin işyerinde yapmış olduğu uygulamaların aynı zaman birimi içinde meydana gelmiş olması gerekir. Yoksa geçmişte yapılan bir uygulama eşit davranma borcuna aykırılık olarak nitelendirilemez ve bir şeyi talep etme hakkını vermez²⁰. Aynı zaman dilimi kavramından anlaşılması gereken, işyerindeki

¹⁶ Mollamahmutoğlu, s. 544.

¹⁷ Demircioğlu/Centel, s. 120.

¹⁸ Tunçomağ Kenan/Centel Tankut, İş Hukukunun Esasları, 2. bs., İstanbul 1999, s. 131; Tuncay, s. 151; Aktay Nizamettin/Arıcı Kadir/Senyen-Kaplan Tuncay, İş Hukuku, Ankara 2007, s. 158.

¹⁹ Mollamahmutoğlu, s. 544; Tuncay, s. 150.

²⁰ Tuncay, s. 150; Yıldız, s. 189.

karşılaştırılabilir durumdaki işçilerin çalışma koşullarının aynı şekilde devam ettiği süredir²¹.

III. AYRIMCILIK TAZMİNATI

A. Genel Olarak Ayrımcılık Tazminatı

Eşit işlem yapma borcuna aykırı davranışın yaptırımı İş Kanunu'nun 5. maddesinin 6. fıkrasında düzenlenmiştir. Bu maddeye göre iş ilişkisinde veya sona ermesinde 5. maddede belirtilen fıkra hükümlerine aykırı davranıldığında işçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilir. 2821 sayılı Sendikalar Kanunu'nun 31. maddesi hükümleri saklıdır. Kanun açıkça “*iş ilişkisinde veya sona ermesinde*” bu tazminatı öngördüğünden iş ilişkisinin kurulmasında eşit davranma borcuna aykırılık halinde talep edilmemesi gerekmektedir. Bu durumda ayrımcılığa maruz kalan işçi genel hükümlere göre tazminat talep edebilir.

İş hukukunda işverenin eşit davranma borcu iş ilişkisi içerisinde bulunduğu işçiler arasında keyfi uygulamaları önleme amacı güttüğü halde, 5. maddenin 3. fıkrasında iş sözleşmesinin yapılmasında cinsiyet ayrımcılığı yasağı özel olarak düzenlemiştir. Ancak 5. maddenin 6. fıkrasında iş sözleşmesinin yapılmasında cinsiyet ayrımı yapılmasını ayrımcılık tazminatına hak kazandıran haller içine dâhil etmemiştir. Kanunun açık düzenlemesi dolayısıyla iş sözleşmesinin yapılmasında cinsiyet ayrımcılığı ayrımcılık tazminatının kapsamına sokulamaz. Ancak, bu davranışın Borçlar Hukuku anlamında haksız fiil teşkil ettiği, bu nedenle diğer şartların oluşması halinde, iş başvurusu ayrımcılık nedeniyle reddedilen kişinin, Borçlar Kanunu hükümlerine göre uğradığı zararın tazminini haksız fiil esasları çerçevesinde talep edebileceği de öğretide ifade edilmektedir²². Ancak bu halde, cinsiyet ayrımcılığı yasağının amacının haksız fiil hükümleri kapsamında tazminat talep etmekten çok, bu kişilerin iş ilişkisinin kurulmasında cinsiyet ayrımcılığına uğramamaları olduğu hususunun da göz ardı edilmemesi gerektiği de vurgulanmaktadır²³.

²¹ Yıldız, s. 190 vd.

²² Demiral Cavit, “ 4857 Sayılı İş Kanununda Cinsiyet Ayrımcılığı “, E – Akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler İnternet Dergisi, S. 37, 2005, s. 21- 22.

²³ Demiral Cavit, “ 4857 Sayılı İş Kanununda Cinsiyet Ayrımcılığı “, E – Akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler İnternet Dergisi, S. 37, 2005, s. 21- 22.

B. Ayrımcılık Tazminatına Hak Kazandıran Haller

Ayrımcılık tazminatına hak kazanabilmek için eşit davranma borcunun mutlak olarak uygulanamayacağı durumlar ve borcun mutlak olarak uygulanacağı durumları ayrı başlıklar altında incelemek gerekir.

1. Borcun Mutlak Olarak Uygulanamayacağı Durumlar

Farklı çalışma koşullarına tabi işçiler için eşitlik ilkesinde söz edilemez. Bu durumdaki işçiler arasında ayırım yapılabilir. Ancak bunun işin niteliğine ve objektif ölçülere uygun olması gerekir²⁴.

a) İşçinin Ücretinde

Farklı yeteneklere sahip işçiler arasında ücretler yönünden, işçilerin nitelikleri göz önünde tutularak ayırım yapılabilir. Eşitlik ilkesi sadece eşit niteliklerin varlığı halinde söz konusu olabileceğinden, eşit davranma borcu yaş, kıdem gibi objektif niteliklerle ve kabiliyet, liyakat, beceriklilik gibi subjektif niteliklerle sınırlı bulunmaktadır.²⁵

İşveren, belli bir gruplandırma esasına ya da performans değerlendirmesine dayanmayan ücret zammı (seyyanen zam) uygulamakta ise bu zam oranından bütün işçilerin yararlandırılması gerekir²⁶.

İşveren genç işçilere daha fazla zam oranı uygularken emeklilik hakkını kazanmış ancak çalışmasını sürdüren yaşlı işçilere daha düşük bir zam oranı uygulayamaz²⁷.

Öğretideki bir görüşe göre, işverenin farklı zam uygulamasını haklılaştırabildiği durumlarda bu farklı uygulama geçerli sayılmalıdır. İşverenin bireysel nitelikteki ücret zamlarının sözleşme özgürlüğü ilkesine tabi olduğu ancak işverenin ücret konusunda eşit davranma yükümlülüğünün bulunmadığı şeklinde bir genelleme yapılması doğru değildir²⁸.

İşveren, kıdemi teşvik ya da üretimin belli seviyeyi geçmesi durumunda veya herhangi başka bir nedene dayanarak işçilerine prim ödüyor ise, burada da işverenin eşit davranma borcundan söz edilebilir. Ayrıca toplu iş

²⁴ Çelik Nuri, İş Hukuku Dersleri, 23. bs., İstanbul 2010, s. 180.

²⁵ Doğan Yenisey, Kübra, “ İş Hukukunda Eşitlik İlkesi Ve Ayrımcılık Yasağı”, Çalışma ve Toplum Dergisi, S, 11, 2006, s. 66- 67.

²⁶ Yıldız, s. 212.

²⁷ Özdemir Erdem, “Ücret Artışında Eşitlik Ve Adalet “, Legal İş ve Sosyal Güvenlik Hukuk Dergisi, C. 2, S.5, Ocak-Mart 2005, s. 252-253.

²⁸ Yıldız, s. 214.

sözleşmesinin uygulandığı işyerlerinde, taraf işçi sendikasına üye olan ya da dayanışma aidatı ödeyenler ile bunların dışında kalan işçiler arasında ücret farklılığının bulunması eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz²⁹.

b) İş Sözleşmesinin Feshinde

İş sözleşmesinin feshinde işverenin eşit davranma borcunun söz konusu olup olmadığı öğretide tartışmalıdır.

Öğretideki bazı yazarlara göre, iş sözleşmesinin feshi hallerinde kural olarak eşit davranma borcundan söz edilemez. Fesih hakkının kötüye kullanılması durumları dışında, işveren aynı durumdaki işçilerden istediği işçinin iş sözleşmesine süreli fesih yolu ile son verebilir. Ancak bu durumda fesih hakkının kötüye kullanılmaması gerektiği de ifade edilmektedir³⁰. İş Hukuku öğretisindeki karşı görüşteki bazı yazara göre ise, iş sözleşmesinin feshinde eşit davranma borcu söz konusudur³¹. İşverenin iş sözleşmesinin feshinde eşit davranma borcunun bulunduğunu savunan bir görüşe göre, iş sözleşmesi feshedilen işçi dava açtığında, işveren görünürde davacı işçi ile aynı durumda olan işçiler arasında neden onu seçerek iş sözleşmesini feshettiğini, neden diğer işçileri çalıştırmaya devam ettiğini, işçinin kişisel özellikleri ya da işin, işyerinin ya da işletmenin meşru menfaatleri açısından haklılaştırılabilir. İşveren fesihle ilgili olarak almış olduğu kararın ayrımcı nitelik taşımadığını ispatlayamazsa yapılan fesih eşitlik ilkesine aykırı sayılmalıdır³².

Kanaatimizce, işverenin işçinin iş sözleşmesinin feshinde eşit davranma borcunun bulunup bulunmadığını somut olaya göre değerlendirmek gerekir.

Ayrımcı yasaklarındaki durum şu şekildedir: Anayasa'nın 10. maddesi ve İş Kanunu'nun 5. maddesi ile 18. maddesinin 3/a, b ve d fıkralarında düzenlenmiş bulunan dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, sendikal nedenlerle iş sözleşmesini feshederek ayrımcı yasaklarını ihlal eden işveren eşitlik ilkesine aykırı davranmış olur.

Yargıtay'ın konuya ilişkin vermiş olduğu bazı örnek kararları zikretmekte fayda görüyoruz. Yargıtay, işyerinde çalışan işçiler için farklı fesih bildirim süreleri öngören sözleşme hükümlerini (kıdemli işçiler için artırılmış, buna karşılık belirli bir tarihten sonra işe giren daha az kıdeme sahip işçiler için

²⁹ Yıldız, s. 214- 215.

³⁰ Çelik, s. 181; Yenisey, Eşitlik İlkesi, s.69.

³¹ Tuncay, s. 213 vd; Yıldız, s. 257-258.

³² Yıldız, s. 258.

yasal fesih bildirim sürelerinin uygulanması) eşitlik ilkesine aykırı bulmamıştır³³.

Yargıtay'ın bu konudaki başka bir kararına göre, norm kadro uygulaması uyarınca geçici işçilerin öncelikle işten çıkarılması gerekirken, bunların yerine aynı işi daha düşük ücretli işçilere yaptırmak amacıyla, sadece kadın işçileri işten çıkarması eşit davranma borcuna aykırı bir davranıştır³⁴.

İşçilerin davranışlarına dayanan fesihte, işveren koşulları gerçekleşmişse iş sözleşmesini işçinin davranışlarına dayandırarak bildirim sürelerine uymak suretiyle İş Kanunu'nun 18. maddesine göre süreli fesih veya İş Kanunu'nun 25. maddesinin 2. fıkrası uyarınca derhal haklı nedenle fesih yoluyla sona erdirebilir. Ancak bu fesihler ayırım yasağına aykırı olabileceği olayın özelliğine göre eşit davranma borcuna aykırılık da oluşturabilir³⁵.

Yargıtay'ın bu konuda vermiş olduğu bir karara göre: “*Davacı, davalıya ait bankada operasyon yönetmeni olarak görev yapmıştır. Aynı şubede pazarlama yetkilisi olarak çalışan S.A'nın yapmış olduğu usulsüz bankacılık işlemleri sebebiyle bankanın zarara uğratıldığı ve davacının da... denetim görevini yapmadığı ileri sürülerek... iş sözleşmesi feshedilmiştir.. Öte yandan, şube müdürünün bankadaki işlemlerden birinci derecede sorumlu olduğu belirtildiği halde, aynı karar doğrultusunda şube müdürü hakkında ihtar cezası uygulandığı görülmektedir... adı geçen şahsın usulsüz işlemlerinden sorumluluk birinci derecede şube müdürüne ait olmalıdır. Bu durum Müfettiş raporu ile disiplin kurulu kararında da belirtilmiştir. Buna rağmen şube müdürü, uyarı cezası ile cezalandırılmıştır ve olayda daha az sorumluluğu olan davacı işçinin iş sözleşmesi feshedilmiştir. Bu şekilde davalı işveren, işçiye karşı eşit işlem yapma borcuna aykırı davranmıştır. Bu sebeple feshin haklı olduğunun kabul edilmesi mümkün değildir*”³⁶.

İşverenin eşit davranma borcu, iş akdinin işçilerin davranışları nedeniyle haklı nedenle ya da süreli feshinde değil olayın özelliğine göre sözleşmenin işletmenin, işyerinin ve işin gerekleri nedeniyle sona erdirilmesinde de uygulanabilir. Yargıtay'ın vermiş olduğu isabetli bir karara göre, işletme gereği olarak reorganizasyon nedeniyle yapılan süreli fesihlerde işten çıkarılan müdürün durumunun diğer müdürle karşılaştırılması gerektiğini

³³ Y9HD, 7. 12. 2006, 12851/ 32166 (Kazancı İçtihat Bankası).

³⁴ Y9HD, 11. 9. 2006, 18576/ 21357, Kamu- İş Bülteni, 2007, S.53, s. 22.

³⁵ **Süzek**, s. 409.

³⁶ Y9HD, 1. 2. 2005, 7540/2732 (Kazancı İçtihat Bankası).

belirtmek suretiyle eşit işlem yapma ilkesine uygun davranma zorunluluğuna işaret etmiştir. Yargıtay'a göre: “Yönetim kurulu kararı gereği yapılan organizasyon değişikliği sebebiyle... yalnız davacının hizmet akdinin feshedildiği görülmüştür... Mahkemece yapılacak iş davacı ile aynı görevi yapan merkez şube müdürlüklerinin kapanması nedeniyle işverenin diğer bir işinde görevlendirilen 34 eski merkez müdürünün durumu ile karşılaştırılarak tek davacı hakkında sözleşmenin feshi yoluna gidilmesinin haklı nedeni bulunup bulunmadığı araştırılmalı tüm dosya birlikte değerlendirilerek sonuca gidilmelidir”³⁷.

2.Eşit Davranma Borcunun Mutlak Olarak Uygulanabileceği Durumlar

a) Sosyal Yardımların Verilmesinde

Sosyal yardımlar, eşit davranma borcunun asıl uygulama alanını oluşturur³⁸. İşveren tarafından işçilere, belirli bazı niteliklere sahip olmalarına göre bazı sosyal yardımlar verilebilir. Burada işverenin kendi isteğiyle işçilere karşı yerine getirdiği edimler söz konusudur. Bu durumda işverence tespit edilen esasların gerçekleşmesiyle işçinin eşit davranma borcuna dayanarak söz konusu yardımın verilmesine ilişkin talep hakkı doğacaktır. Ancak bu talep hakkı toplu iş sözleşmesi ya da iş sözleşmesine dayanıyor ise, eşit davranma borcu değil, bu hukuk kaynaklarından birinin uygulanması söz konusudur.

b) Yönetim Hakkına İlişkin Konularda

Yönetim hakkı; işverenin, işin yapılması konusunda tek yanlı düzenlemeler getirme yetkisini ifade eder. İşverenin emir ve talimat verme hakkında da eşit davranma borcu önemli yer tutar. Örneğin, sigara içme yasağının uygulanmasında işverenin tüm işçiler arasında ancak giriş- çıkış kontrollerinde, fazla çalışmalarda, tatil ve gece çalışmalarında, işin işçilere dağıtımında ise aynı nitelikteki işçiler arasında ayırım yapmaması gerekir³⁹.

c) Greve Katılmayan İşçilerin Çalıştırılmasında

İşveren, greve katılmayan veya katılmaktan vazgeçen işçileri çalıştırıp çalıştırmamakta serbesttir (TSGLK m. 33/II). Kanun bu durumda işçiler arasında, işverenin bu işçileri çalıştırıp çalıştırmaması yönünden ayırım yapma olanağının bulunup bulunmadığı konusunda açık değildir.

³⁷ Y9HD, 11. 12. 2003, 20222/20604 (Kazancı İçtihat Bankası).

³⁸ Tunçomağ/Centel, s. 131.

³⁹ Tuncay, s. 157 vd.; Süzek, s. 407; Çelik, s. 183.

d) İşçinin Mesleki Durumunda

1. Kısmi Süreli Çalışan İşçiye Karşı Ayrım Yasağı

İş Kanunu'nun 5. maddesi 2. fıkrasında esaslı nedenler olmadıkça işverenin tam süreli çalışan işçi karşısında kısmi süreli çalışan işçiye farklı işlem yapamayacağı hükmü yer almaktadır. İş Kanunu'nun 13. maddesinin 2. fıkrasında da ayrımı haklı neden olmadıkça salt iş sözleşmesinin kısmi süreli olmasından ötürü kısmi süreli işçiye tam süreli emsal işçiye göre farklı işlem yapılamayacağı öngörülmüştür. Bu fıkra hükmüne göre, kısmi süreli işçinin ücret ve paraya ilişkin bölünebilir menfaatleri, tam süreli emsal işçiye göre çalıştığı süreye orantılı olarak ödenir.

2. Belirli Süreli Çalışan İşçiye Karşı Ayrım Yasağı

5. maddenin 2. fıkrasına göre, esaslı nedenler olmadıkça, belirli süreli çalışan işçi, belirsiz süreli çalışan işçi karşısında farklı işleme tabi tutulamaz. Bu fıkra hükmünde yer alan ayrım yasağı, 12. maddenin 1. fıkrasında da “*Belirli süreli iş sözleşmesi ile çalıştırılan işçi, ayrımı haklı kılan bir neden olmadıkça, salt iş sözleşmesinin süreli olmasından dolayı belirsiz süreli iş sözleşmesiyle çalışan emsal işçiye göre farklı işleme tabi tutulamaz.*” hükmüyle ifade edilmiştir.

C. Ayrımcılık Tazminatının Özellikleri

1. Genel Olarak İşçilerin Hakları

4857 sayılı İş Kanununda işverenin ayrım yapma yasağına aykırı davranmasının yaptırımı özel olarak düzenlenmiştir. Kanunun 5. maddesinin 6. fıkrası gereğince “*İş ilişkisinde veya sona ermesinde yukarıdaki belirtilen fıkra hükümlerine aykırı davranıldığında, işçi dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilir. 2821 sayılı Sendikalar Kanununun 31 . maddesi hükümleri saklıdır*”.

İşçi, eşit davranma borcunu ihlal etmesinden dolayı işverenin ödemek zorunda olduğu ayrımcılık tazminatının dışında ödemek zorunda yoksun kaldığı hakları her şeyden önce talep edebilir. İşçi örneğin eşitlik ilkesine aykırı olarak ödenmeyen veya eksik ödenen ücretini, ikramiyesini veya sosyal yardımları isteyebilir.

Ayrıca, yoksun kaldığı hakları talep hakkından başka, işçi ücretinin ödenmemesi nedeniyle İK 24/II-e uyarınca ya da İK 24/ II-f fıkrasında yer

verilen “çalışma koşullarının uygulanmaması” hükmüne dayanarak iş sözleşmesini derhal haklı nedenle feshedebilir.⁴⁰

Yargıtay’ın ücret artışında eşit davranma borcunailişkin bir kararında, “Eşit işe eşit ücret prensibi gereği Ocak 2000 tarihinde uygulanan zam sonucu davacı ile aynı statüde bulunan modelist şeflerin ücretlerinin ne kadar olduğu belirlemeli, aynı kıdem ve aynı statüdeki işçilerden davacının daha az ücret almak konumunda kaldığı belirlenirse şimdiki gibi davacının sözleşmeyi fesihinde haklı olduğu kabul edilerek kıdem tazminatı isteği hüküm altına alınmalıdır”⁴¹. denilerek, borca aykırılığın haklı fesih nedeni olduğu açıkça ifade edilmiştir.

2. Ayrımcılık Tazminatında Miktar Ve İspat Yüğü

Ayrımcılık tazminatı olarak adlandırılan bu tazminat, işçinin çıplak ücreti esas alınarak hesaplanır. Ücretin ekleri olan ikramiye, prim ve paraya ilişkin sosyal yardımlar bu tazminatın içerisinde yer almaz. Ayrımcılık tazminatı işçinin dört aya kadar ücreti tutarında olduğundan, tazminatın tutarı, dört aylık ücret tutarını aşmamak üzere ve olayın özelliğine göre işveren tarafından yapılan ayrımcılığın ağırlığına, işçinin işyerindeki işi ve konumuna, kıdemine uygun olarak hakim tarafından belirlenecektir.

Ayrımcılık tazminatı, teknik anlamda bir tazminat olmayıp eşit davranma borcuna aykırılığın hukuki yaptırımı olduğundan dolayı, işçinin ayrımcılık tazminatını talep edebilmesi için salt ayrımcılık oluşturan bir işleme ya da davranışa maruz kalması yeterli olup ayrıca bir zararın ortaya çıkması gerekmez⁴².

Öğretide, eşit davranma borcuna aykırılığın yaptırımı olarak kanunda düzenlenen ayrımcılık tazminatının miktarının nisbi emredici olduğu ve tazminat miktarının toplu iş sözleşmeleri veya iş sözleşmeleri ile artırılmasına bir engel bulunmadığı da ifade edilmektedir⁴³.

Ayrımcılık tazminatında ispat yükü, işverenin eşit davranma borcuna aykırı davrandığını ispat yükü işçiye düşer (m. 5/son fıkra). Ancak aynı fıkra hükmüne göre, ispat yükü iki halde yer değiştirir ve işveren ispatla yükümlü olur. Bu haller şunlardır:

⁴⁰ Yıldız, s. 327; Yenisey, Eşitlik İlkesi, s. 76.

⁴¹ Y9HD, 18. 2. 2003, 13208/1836 (Kazancı İçtihat Bankası).

⁴² Mollamahmutoğlu, s. 553; Süzek, s. 415; Yenisey, Eşitlik İlkesi, s. 77; Yıldız, s. 329.

⁴³ Süzek, s. 415; Tuncay, s. 36; Mollamahmutoğlu, s. 553.

Eşit davranma borcuna aykırılık iddiası iş sözleşmesinin işveren tarafından 20. maddede belirtildiği gibi sebep gösterilmeksizin veya geçerli sebep olmaksızın feshedildiği bağlamında ise, kısaca iş sözleşmesinin sona ermesinde eşit davranma borcuna aykırılık iddiası halinde, örneğin iş sözleşmesinin, işçinin etnik kökeni ya da siyasi düşüncesi buna benzer sebeplerle feshedildiği iddiasına karşı feshin hukuken geçerli bir nedeni bulunduğunu, 20. maddenin 2. fıkrası gereğince işveren ispatla yükümlü olur. Feshin geçerli sebebe dayandığını 20. madde hükmüne göre kanıtlamasına rağmen feshin etnik kökeni veya siyasal düşüncesi veya benzeri sebeplere dayandığı iddiasını sürdüren işçi 20. maddenin 2. fıkrası gereğince iddiasını ispatlamakla yükümlü olur⁴⁴.

İşçi, işverenin eşit davranma borcunu ihlal ettiğini ispat edememekle birlikte, bir ihlalin varlığı ihtimalini kuvvetli bir şekilde gösteren bir durumu ortaya koyduğu takdirde, işveren, böyle bir ihlalin mevcut olmadığını ispatlamak zorundadır⁴⁵.

Bu ikinci halde ispat yükünün işverene düşmesi için, işçinin hâkimde ihlalin kuvvetli bir ihtimal olduğu yönünde kanaat oluşturacak somut ve objektif durumları ortaya koymalıdır. Örneğin, rakip adaya destek veren belediye işçisinin seçimi takiben işinin ve işyerinin değiştirilmesi bir ihlalin varlığı olasılığını güçlü bir biçimde gösteren durum olarak kabul edilmelidir. İşçinin yapılan bu değişikliği reddi, İş Kanunu'nun 22. maddesi kapsamında fesihle sonuçlanmamış olsa bile işveren, 5. maddenin son fıkrası hükmü uyarınca değişikliğin objektif nedenlere dayandığını ve bu nedenle bir ihlalin mevcut olmadığını ispat etmedikçe tazminat ödemek zorundadır⁴⁶.

D. Ayrımcılık Tazminatının Kötüniyet Tazminatı İş Güvencesi Tazminatı ve Sendikal Tazminat İle İlişkisi

Kural olarak, ayrımcılık tazminatına hükmedilmesi, işçinin Kanunun başka hükümlerine göre zarar koşuluna bakılmaksızın talep edebileceği tazminatları etkilemez. İşçi iş sözleşmesinin sona ermesinde ayrımcılığa maruz kalmış ise, ayrımcılık tazminatından başka ihbar tazminatı ve kıdem tazminatı talebinde de bulunabilir.

⁴⁴ Mollamahmutoğlu, s. 553.

⁴⁵ Mollamahmutoğlu, s. 554.

⁴⁶ Mollamahmutoğlu, s. 554.

İş sözleşmesinin feshinde ayrımcılık yapılması durumunda, aynı zamanda kötüniyet tazminatı veya iş güvencesi tazminatı da talep edilip edilemeyeceği konusu ise tartışmalıdır.

1- Ayrımcılık Tazminatı – Kötüniyet Tazminatı İlişkisi

Öncelikle, ayrımcılık tazminatı – kötüniyet tazminatı ilişkisi ele alınacak olursa, işveren tarafından yapılmış olan ayrımcılık, ahlak ve iyiniyet kurallarına da aykırı aynı zamanda kötüniyetli bir davranış olarak da nitelendirilebilir. Bu sebeple, ayrımcı bir fesih aynı zamanda kötüniyetli bir fesihtir. İşçinin ayrımcılık tazminatı ile kötüniyet tazminatını birlikte isteyip isteyemeyeceği konusunda öğretide fikir ayrılığı mevcuttur.

Öğretideki bir görüşe göre, ayrımcılık sureti ile yapılan fesih, ayrımcılık tazminatını gerektirir. Ancak diğer ayrımcılık hallerinden farklı olarak fesihte kötüniyetin yaptırımını ayrıca öngörölmüş olduğundan (m. 17) ayrımcılık oluşturan bir fesih halinde hem ayrımcılık hem de kötüniyet tazminatı talep edilebilir⁴⁷.

Öğretideki aksi görüşe göre ise, kötüniyet tazminatı ile ayrımcılık tazminatının birlikte talep edilmesi olanaklı değildir. Çünkü, her iki tazminatın talep edilebilmesi için bunun kanunda açık bir şekilde düzenlenmiş olması gerekmektedir. Ayrıca, kötüniyetli olarak nitelendirilen davranışlar aynı zamanda ayrımcılık da oluşturan davranışlar olduğundan aynı nitelikteki bir davranış için iki ayrı tazminat talep edilemez⁴⁸.

2- Ayrımcılık Tazminatı – İş Güvencesi Tazminatı İlişkisi

Ayrımcılık tazminatı ile iş güvencesi tazminatının birlikte talep edilip edilemeyeceği hususu da öğretide tartışmalıdır.

Ayrımcılık tazminatı ile birlikte iş güvencesi tazminatına hükmedilemeyeceği görüşü, işverenin aynı davranışının birden fazla hukuki yaptırıma bağlanmasının mümkün olmadığı düşüncesine dayanmaktadır⁴⁹.

⁴⁷ **Mollamahmutoglu**, s. 555; **Süzek**, s. 417.

⁴⁸ **Bakırcı Kadriye**, “İş Güvencesi Kapsamındaki İşçilerin Doğrudan Tazminat Talep Hakları ve Kötüniyet veya Sendikal Tazminat ile Ayrımcılık Tazminatı İlişkisi”, *Sicil İş Hukuku Dergisi*, S. 2, Haziran 2006, s. 119; **Odaman Serkan**, “Ayrımcılık Tazminatının Diğer Tazminatlarla Birlikte Mevcudiyeti Sorunu Üzerine Görüşler”, *Sicil İş Hukuku Dergisi*, Haziran 2008, s. 80; **Akyigit**, s. 319; **Çelik**, Nuri, “İşçilerin İşten Çıkarılmalarında İhbar ve Kıdem Tazminatları Dışında İsteyebilecekleri Tazminatlara İlişkin Sorunlar”, *Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*, S. 14, 2007, s. 489.

⁴⁹ **Çelik**, *Tazminatlar*, s. 493. Aynı yönde Yargıtay Kararı için bkz. Y9HD, 6. 6. 2007, 30630/18174.

Aksi görüşte olan yazarlar ise ayrımcılık tazminatı ile iş güvencesi tazminatının birlikte talep edilebileceğine ilişkin görüşlerini şu şekilde gerekçelendirmektedirler: bu iki tazminatın dayandığı esaslar birbirinden farklıdır. İş güvencesi tazminatı, işçinin işe başlatılmamasının yaptırımıdır. Örneğin ekonomik neden gösterilerek işten çıkarılan ancak feshin ekonomik nedenden değil ırki mensubiyetinden kaynaklandığını m. 20/ II ye istinaden kanıtlayan siyahi bir işçinin işe başlatılmaması halinde iş güvencesi tazminatından başka, geçersiz fesih mutlak ayırım yasaklarından birine aykırılık da teşkil ettiğinden, ayrımcılık tazminatı talep etme hakkı da olmalıdır⁵⁰.

3- Ayrımcılık Tazminatı – Sendikal Tazminat İlişkisi

Ayrımcılık tazminatı ile sendikal tazminatın birlikte talep edilmesi mümkün değildir. İK 5/ VI da bu konuda açık düzenleme getirilmiştir. Bu düzenlemede, dört aya kadar ücret tutarında ayrımcılık tazminatı öngörüldükten sonra “2821 sayılı Sendikalar Kanununun 31. maddesi hükümleri saklıdır” kuralına yer vermiştir. Bu hüküm karşısında SK m. 31' de yer alan sendikal tazminatla ayrımcılık tazminatına birlikte hükmedilemeyeceği açıktır⁵¹. Yine, iş güvencesi kapsamında olsun ya da olmasın işçinin iş sözleşmesi feshedilmeksizin işveren tarafından sendikal bir nedenle farklı muameleye tabi tutulması durumunda da, işçi hem sendikal tazminatı hem de ayrımcılık tazminatını talep edemez⁵².

Sendikal nedenle iş sözleşmesi feshedilen iş güvencesi kapsamındaki işçi ayrımcılık tazminatı isteyemeyeceği gibi sendikal tazminatı da talep edemez. Sendikal ayrımcılık nedeniyle öngörülen yaptırım sendikal tazminat olduğundan ayrıca ayrımcılık tazminatı talep edemez. İş güvencesi kapsamındaki işçi ise bu durumda doğrudan sendikal tazminatı da talep edemeyecektir. Çünkü, işgüvencesi kapsamındaki işçinin geçersiz sayılan fesih sonucunda işe başlatılmaması halinde talep edebileceği iş güvencesi tazminatı, 2821 sayılı Kanunun sendikal ayrımcılığı düzenleyen m. 31/VI' da düzenlenen sendikal tazminat miktarı göz önünde tutularak belirlenecektir. Diğer bir ifadeyle, iş güvencesi kapsamındaki işçinin sözleşmesinin sendikal sebeple feshedilmesi halinde, İK' da m. 21/ I' de öngörülen iş güvencesi tazminatının miktarı Sendikalar Kanunu'nun 31. maddesinde belirtilen bir

⁵⁰ Mollamahmutoğlu, s. 555; Odaman, s. 80; Süzek, s. 417.

⁵¹ Çelik, Tazminatlar, s. 490; Mollamahmutoğlu, s. 555; Süzek, s. 415; Akyiğit, s. 319.

⁵² Tuncay A. Can, “Birden Fazla Tazminatın Kapsamına Giren Bir Eylemde Hangi Tazminata Hükmedilecektir?” Sicil İş Hukuku Dergisi, Haziran 2008, s. 109.

yıllık ücret tutarından az olamayacaktır. İşte belirtilen bu sebeplerden dolayı, işçi işgüvencesi kapsamında ise sendikal ayrımcılığa uğraması halinde sadece iş güvencesi tazminatı isteyebilecek ancak bu tazminatın miktarı bir yıllık ücretten az olamayacaktır. Eğer işçi işgüvencesi kapsamındaki bir işçi değil ise ve sendikal nedenle iş sözleşmesi feshedilirse işçi bu durumda sadece sendikal tazminat isteyebilecektir. Çünkü sendikal nedenlerle ayırım, İK m.5’de belirtilen ayırım yasağının özel bir halidir ve bu işçilerin sendikal tazminat yanında ayrımcılık tazminatı talep etmesi mümkün olamayacaktır. Sonuç olarak bu durumdaki işçi, bu sendikal tazminat ile ihbar tazminatı ve kıdem tazminatı dışında her hangi bir tazminat talep edemeyecektir⁵³.

IV. SONUÇ

Ayrımcılık tazminatı, işverenin eşit davranma borcuna aykırı davranması sonucunda İş Kanununun 5. maddesinde belirtilen dört aylık ücret tutarına kadar verilebilecek olan tazminattır. Ancak ayrımcılık tazminatının iş ilişkisinin devamında veya iş sözleşmesinin sona ermesinde uygulama alanı bulması işçi lehine olan bir durum değildir. Çünkü, işveren tarafından yapılan ayrımcılık kişilerin işe alınması ya da alınmaması durumunda da söz konusu olabilir. Ancak İş Kanununun 5. maddesi iş ilişkisinin kurulmasında yapılan ayırımı ayrımcılık tazminatına hak kazandıran haller kapsamına almamıştır. Bu hususunda, ayrımcılık tazminatı kapsamına alınmasında yarar vardır.

Ayrımcılık tazminatının diğer tazminatlar ile birlikte talep edilip edilemeyeceği konusu tartışmalı olan bir husustur. Tazminat bir zenginleşme aracı olmadığından, kanunda aksi ön görülmedikçe, hukuka aykırı davranışın karşılığı olan zarar bir defa tazmin edilir. Dolayısıyla, ayrımcılık tazminatı işgüvencesi tazminatıyla birlikte talep edilemez. Zira, ayrımcılıkla yapılan fesih geçerli bir nedene dayanan fesih değildir.

Bununla birlikte, yapılması gereken öncelikle tazminatlar arasındaki ilişkinin açıkça kanunla düzenlenmesidir. Bu düzenleme yapılırken, işçiye iş güvencesi hükümlerine başvurma veya ayrımcılık tazminatı talep etme konusunda seçimlik hak tanınmalıdır. Böylelikle işçi, feshin geçersizliğine karar verilmesi durumunda -arzusu hilafına- işverene başvurma ve tekrar aynı işyerinde çalışmak zorunda bırakılmamış olacaktır.

⁵³ Mollamahmutoglu, s. 556.

Sendikal tazminat işçinin bir yıllık ücreti tutarında olabileceği için sendikal nedenle iş sözleşmesi feshedilen işçi, iş güvencesi kapsamında ise iş güvencesi tazminatı bir yıllık ücreti tutarından az olamaz. Sendikal nedenle fesih aynı zamanda ayrımcılık oluşturan bir hal olduğu için sendikal tazminat ile ayrımcılık tazminatı birlikte talep edilemez. Kötüniyet tazminatı ile ayrımcılık tazminatı da birlikte talep edilemez. Çünkü, kötüniyet tazminatı sebepleri aynı zamanda ayrımcılık tazminatı sebepleridir.

Sonuç olarak, ayrımcılık tazminatı iş ilişkisi kurulmasından öncesini de kapsmalı ve bu tazminatın diğer tazminatlarla olan ilişkisi açıkça düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Aktay** Nizamettin/**Arıcı Kadir/Senyen-Kaplan** Tuncay, İş Hukuku, Ankara 2007.
- Akyiğit** Ercan, İctihatlı ve Açıklamalı 4857 Sayılı İş Kanunu Şerhi, Ankara 2008.
- Alpagut** Gülsevil, “Belirli ve Kısmi Süreli İş Sözleşmelerinde Ayrım Yasağı ve Oransallık İlkesi”, Ali Güzel’e Armağan, C. I, İstanbul 2010.
- Bakırcı** Kadriye, “İş Güvencesi Kapsamındaki İşçilerin Doğrudan Tazminat Talep Hakları ve Kötüniyet veya Sendikal Tazminat ile Ayrımcılık Tazminatı İlişkisi”, Sicil İş Hukuku Dergisi, S. 2, Haziran 2006.
- Centel** Tankut/ **Demircioğlu** Murat, İş Hukuku, 12. bs., İstanbul 2007.
- Çelik** Nuri, “İşçilerin İşten Çıkarılmalarında İhbar ve Kıdem Tazminatları Dışında İsteyebilecekleri Tazminatlara İlişkin Sorunlar”, Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, S. 14, 2007.
- Çelik** Nuri, “İşçilerin İşten Çıkarılmalarında İhbar ve Kıdem Tazminatları Dışında İsteyebilecekleri Tazminatlara İlişkin Sorunlar”, Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, S. 14, 2007.
- Çelik** Nuri, İş Hukuku Dersleri, 23. bs., İstanbul 2010.
- Demiral** Cavit, “ 4857 Sayılı İş Kanununda Cinsiyet Ayrımcılığı “, E – Akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler İnternet Dergisi, S. 37, 2005.
- Doğan Yenisey** Kübra, “Eşit Davranma İlkesinin Uygulanmasında Metodoloji Ve Orantılılık İlkesi”, Legal İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, S.7, 2005.
- Doğan Yenisey**, Kübra, “ İş Hukukunda Eşitlik İlkesi Ve Ayrımcılık Yasağı “, Çalışma ve Toplum Dergisi, S.11, 2006.
- Ertürk** Şükran/Gürsel İlke, “İş Hukukunda Eşit Davranma İlkesi”, Prof. Dr. Sarper Süzek’e Armağan, C. I, İstanbul 2011.
- Keser** Hakan, “4857 sayılı İş Kanunu’na Göre İşverenin İş Sözleşmesi Yapma Yükümlülükleri ve Bunlara Aykırı Davranması Durumunda Karşılaşacağı Yaptırımlar”, Resul Arslanköylü’ye Armağan, C. 7, S. 3, Kamu-İş 2004.
- Mollamahmutoglu** Hamdi, İş Hukuku, 3. bs., Ankara 2008.
- Odaman** Serkan, “Ayrımcılık Tazminatının Diğer Tazminatlarla Birlikte Mevcudiyeti Sorunu Üzerine Görüşler”, Sicil İş Hukuku Dergisi, Haziran 2008.

Özdemir Erdem, “Ücret Artışında Eşitlik Ve Adalet “, Legal İş ve Sosyal Güvenlik Hukuk Dergisi, C. 2, S.5, Ocak-Mart 2005.

Süzek Sarper, İş Hukuku, 5. bs. , İstanbul 2009.

Tuncay A. Can, “Birden Fazla Tazminatın Kapsamına Giren Bir Eylemde Hangi Tazminata Hükmedilecektir?” Sicil İş Hukuku Dergisi, Haziran 2008.

Tuncay Can, İş Hukukunda Eşit Davranma İlkesi, İstanbul 1982.

Yıldız Gaye Burcu, İşverenin Eşit İşlem Yapma Borcu, Ankara 2008.

ALİ CEVAT YÜREKLİ ve YAŞ DESTANLARI

ALİ CEVAT YÜREKLİ AND AGE EPICS

Özlem ÜNALAN*

ÖZET

Yaşnâme geleneği XI. Yüzyıldan günümüze kadar gelmiş bir destan geleneğidir. Hoca Ahmed Yesevi' nin 88 dörtlükten oluşan hikmetleri, edebiyatımız da ilk gerçek yaşnâme sayılmaktadır. Âşık Edebiyatındaki ilk yaş destanı örneği ise XVI. yüzyılda yaşayan Kurbanî'ye aittir. İnsan hayatının safhalarını konu edinen bu destan, bebeklikten 100 yaşına kadar ki insan ömrünü ele almıştır. Günümüzde ise yaşnâme geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri Ali Cevat Yürekli'dir. Yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde Yürekli, yazmış olduğu üç yaşnâme ile günümüzde en fazla yaş destanı örneği veren şair olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Yaş destanı, yaşnâme, Ali Cevat Yürekli.

ABSTRACT

Yasname is an epic tradition which is carried through recent day since the 11th century. Hoca Ahmed Yesevi's wisdoms which are being constituted of 88 quatrains are considered as the first authentical yaşnâme. The first pattern of Age epic belongs to Kurbanî who lived in the 16th century. This epic treats with human life stages, from childhood to the age of 100. In the present day, Ali Cevat Yürekli became one of the most important representatives of the yaşnâme tradition. At the end of our researches it is became clear that Yürekli, with his three yaşnâmes, is the author who wrote the most yaşnâmes in the recent time.

Key Words: Age epic, yaşnâme, Ali Cevat Yürekli

*Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi (Folklor) Yüksek Lisans öğrencisi.

GİRİŞ

Her yaşın durumuna göre insan hayatını konu edinen yaş destanları, âşıklar tarafından ortaya konulan ve insan hayatının ana rahmine düşmesinden, ölümüne kadar olan safhaları yaş kademelerine göre konu edinen destan türleridir.¹

Hayrettin İvgin, genellikle baba sulbünden ve ana rahminden başlamak üzere, yüz yaşına kadar insan ömrünü yıllara göre anlatan bu çeşit şiirlere yaş-nâme adını vermiştir.²

Yaşnâmeler, XI. yüzyıldan günümüze kadar edebî bir gelenek olarak devam eden ve örneklerine daha çok halk şiirinde rastladığımız bir destan çeşitidir. Doğu Anadolu ve Azerbaycan âşıkları arasında mahresnâme olarak adlandırılmaktadır.³

Âmil Çelebioğlu ilk yaş destanı örneğinin Yusuf Has Hâcib'e ait olduğunu belirtmiştir. Buradaki yaş destanı örneklerine Kutadgu Bilig'in 364-377. beyitler arasında rastlanmaktadır.⁴ Söz konusu beyitlerde 30.40.50 ve 60. yaşlardaki insanoğlunun özelliklerinden söz edilmektedir. Gerçek bir yaş-nâme veya yaş destanı değildir. Sadece gençlik ve ihtiyarlık dönemleri kıyaslanırken sayılan yaşların özellikleri üzerinde durmuştur. Beyitlerde, gençlik yıllarının göz açıp kapayıncaya dek geçtiği hatırlatılmakta, bu yılların yararlı işler yapılarak geçirilmesi gerektiği konusunda öğüt verilmektedir.⁵

Bu konuda Doğan Kaya “*dikkatli incelendiğinde aslında bunların doğan her canlının zamanla yaşlanacağını ve hayatının sona ereceğini anlatan ve yaş-nâme niteliği taşımayan şiirler olduğu görülecektir.*”⁶ diyerek Kutadgu Bilig'in 364-377. beyitlerini ilk yaş destanı olarak almamıştı

¹ Doğan Kaya, *Yaşnâmeler*, Ankara, 2004, s.11.

² Hayrettin İvgin, “Halk Şiirinde Yaş Destanları”, *Çağrı Dergisi*, Nisan 1980, s.16.

³ Hayrettin “İvgin, Âşık Şenlik'in Yaşnâmesi”, *Âşık Şenlik Sempozyum Bildirgeleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,2000, s.137.

⁴ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig I*, (Çeviren: Reşit Rahmeti Arat), TDK Yayınları: 458, Ankara, 1979, s.51- 52.

⁵ Nail Tan, “Yaş Destanları ve Yunus Emre'nin Bir Şiiri Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, S: 561, 1998,226-232.

⁶ Doğan Kaya, *Yaşnâmeler*, Ankara, 2004, s.15.

Hoca Ahmed Yesevî' nin 88 dörtlükten oluşan hikmetleri, edebiyatımız da ilk gerçek yaşnâme sayılmaktadır.⁷ Hoca Ahmed Yesevî, bu hikmetlerinde yaş yaş bütün hayatını anlatmaktadır.

Kırgızlara ait olan ve dünyanın en hacimli destanı olarak bilinen Manas destanın Er Koşay bölümü yaş destanı örneği teşkil etmektedir.⁸

Âşık Edebiyatındaki ilk yaş destanı örneği ise XVI. yüzyılda yaşayan Kurbanî'ye aittir. “Yahşdır” redifli şiiri on birli hece ölçüsüyle, koşma nazım biçimiyle dörtlükler halinde yazılmıştır. İnsan hayatının safhalarını konu edinen bu destan, bebeklikten 100 yaşına kadar ki insan ömrünü ele almıştır.

Yunus Emre'nin, divanında yaşnâmeye yakın bir şiiri bulunmaktadır fakat tam bir yaşnâme olduğunu söylemek yanlıştır. Şiir, hayatın iyi işler yaparak, hayır işleyerek yaşanması gerektiğini öğütlemektedir.

Bilinen en hacimli yaşnâme Kıbrıslı şair ve yazar Oğuz Yorgancıoğlu'na ait olup 144 dörtlüktür. Dörder yaşnâmeye sahip olan Karacaoğlan ve Mahdum Kulu ise Âşık Edebiyatının en çok yaş destanına sahip olan isimleridir.⁹

Bazı şairler de kendi hayatlarını anlatan yaş destanı yazmışlardır. Kağızmalı Cemal Hoca, Yusufelili Fahrî, Malatyalı Âşık Balı, Mevlüt İhsanî, Tortumlu Ruhanî, Konyalı Âşık Mehmet, Reyhanî gibi şairlerin kendi hayatlarını anlatan destanları vardır. Günümüz halk şairlerinden Ali Cevat Yürekli, verdiği üç yaşnâme örneği ile yaşayan âşıklar arasında en fazla yaş destanı örneği veren kişi olmuştur.

1.Yaşnâmelerin Muhteva Bakımından Tasnifi

Yaşnâme, Hayat Destanı, Ömür Destanı ve Yaş Türküsü olarak da adlandırabileceğimiz yaş destanları; insan ömrünü yaş basamaklarına göre ele alan manzumelerdir. Bu destanların temelinde insanoğlu ve onun inişlerle çıkışlarla dolu yaşamı vardır.

Bazı yaşnâmeler genç kızların 10 ile 20 yaşları arasındaki durumlarını anlatır. Onların bu yaş aralığında yaşadığı fiziki ve ruhî değişimi ele alır. Fehmi Gür'ün bu tarzda yazılmış yaş destanı şu şekildedir:

⁷ Âmil Çelebioğlu, Türk Edebiyatında Yaşnâmeler, Türklük Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 1985, s.254-267.

⁸ Çelebioğlu, s. 268.

⁹ Çelebioğlu, s.269.

Fidan Gibi

On birinde bir kız gördüm

Bağda bitmiş fidan gibi

On ikide huri melek

Can içinde canan gibi

...

On dokuzda fırsat geçer

Bir kuştur kafesten uçar

Yirmisinde olur naçar

Yel götürür saman gibi¹⁰

...

Bazı yaş destanlarında yer yer öğütler bulunabileceği gibi kimisinde şairin acıları, sevinçleri, özlemleri veya sitemleri dile getirilir. Bu tarzda yazılmış yaş destanına örnek olarak Duran Tamer'in "*Bitti Tükendi*" isimli yaşnâmesini örnek verebiliriz:

Bitti Tükendi

...

On beşinde aşk bağını gezmeden

Dosta varam dedim eller sezmeden

Yâr göğsüne altın inci düzmeden

Eyvah bu genç ömrüm bitti tükendi

...

Sekseninde kapıları açmadan

Duran'ın gülleri koku saçmadan

Gönül bağım ırmak olup taşmadan

Eyvah bu genç ömrüm bitti tükendi¹¹

¹⁰ Ramazan Çiftçi, *Arapgirli Halk Şairi Fehmi Gür Hayatı- Sanatı- Bütün Şiirleri 1*, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları 2, Malatya, 2000, s.45-46.

¹¹ Doğan Kaya, "*Yaşnâmeler*", (Duran Tamer, *Sevdanın Yeli*), Ankara, 2004, s.155-156.

Doğuştan başlayarak bebeklik, çocukluk, gençlik, orta yaşlılık ve ihtiyarlık dönemlerini basamak basamak işleyen yaş destanları da vardır. Ali Rıza'nın *Benzer* isimli yaş destanı bu türe örnek verilebilir:

Bir yaşında sürüm sürünür
İkisinde ipek gibi örünür
Üç yaşında gâyet tatlı görünür
 Petekten bölünmüş ballara benzer
 ...
Yetmişinde kimse bakmaz sözüne
Sekseninde sızı iner dizine
Doksanında nazar etsem yüzüme
 Virânedede esen yellere benzer¹²

Konuları bakımından yaş destanları hakkında son olarak ölüm ötesi, kabir hayatı, sırat, cennet ve cehennem gibi daha derin konulara yer veren yaş destanları söylenebilir. Bunlar sayıca çok fazla değildir. Aynı şiirle bir elif-nâme örneği de vermiş olan Zahmî şiirinde yaş basamaklarına geçmeden önce Âdem ve Havva'dan, insanoğlunun ana rahmine düşmesinden söz eder. Daha sonra bir yaşından başlayarak yüz yirmi beşe kadar olan insan ömrünü ele alır. Son olarak da ölüm ve ötesinden, kabir hayatından söz eder.

...
 O kanı yer iken dünyaya çıktım
 Anamın rahminde zağlandım aktım
 Anama babama gül gibi koktum
 Kaptı beni sarmaladı yorgana
Bir yaşımda yorgana sarılıp yattım
İkide sütün tadını tattım
Üç yaşımda memeyi de terk ettim
Dört yaşımda gezer oldum bîgân
 ...

¹² Refik Ahmet Sevengil, *Çağımızın Halk Şairleri*, İstanbul, 1967, s. 280-281.

Kefene sardılar bu beyaz teni
 Âhiri böyledir pâk et sen seni
 Bir karanlık yere koydular beni
 Melekler yanıma geldi pinhâne

Pinhân iki melek yanıma geldi
 Dinden îmandan haberler sordu
 Cevap veremedim topuzlar vurdu
 Ağlamaktan gözüm döndü büryana¹³

...

İnsan ömrünün doğum öncesi ve ölüm sonrasıyla da ilişki olduğunu düşünen şairler, Hz. Nuh gibi bin yıl yaşayan peygamberleri örnek vererek insanın sonunun ölüm olduğunu dile getirirler.

2.Yaşnâmelerin Şekil Özellikleri

Yaşnâmeleri, gerek işlenen konu gerek dörtlük sayısı gerekse kullanılan ölçü bakımından değerlendirdiğimizde bir destan türü olarak nitelendirebileceğimizi rahatlıkla söyleyebiliriz. Dörtlüklerle yazılmış pek çok yaş destanı bulunmakla birlikte beyit ve bentlerle yazılmış şiir örnekleri de mevcuttur.

Koşma biçimindeki yaş destanları 11’li hece ölçüsü yazılmış olup dörtlük sayısı 5 ile 88 arasında değişmektedir. Beyitlerle yazılan yaşnâmeler ise mesnevi ve gazel biçiminin de kafiyelenmiştir. Bu yaşnâmelerin dışında bilmece ve tekerleme biçiminde söylenen anonim ürünlerde bulunmaktadır.

3. Ali Cevat Yürekli’ nin Hayatı

Ali Cevat Yürekli, 1950 yılında Sivas’ın İmranlı ilçesi, Cerit köyünde doğmuştur. Gül ile Mehmet Ali çiftinin ilk erkek çocuğudur. İlkokulu köyünde okuyan Yürekli, ortaokulu dışarıdan bitirmiştir. Yirmi yaşına kadar köyde kalmış, çiftçilikle uğraşmış, yirmi yaşında Kayseri’de paraşütçü komando olarak askerliğini yapmıştır.

Askerlik sonrasında Ankara’ya yerleşmiş, yirmi beş sene bir kamu kuruluşunda çalışmaya başlamıştır. 1967’de ilk evliliğini gerçekleştirmiş, 1976’da eşi vefat edince bir süre sonra ikinci evliliğini yapmıştır. 1974’te “*İmranlı*”, 1984’te “*Şu Gurbet*”, 2007’de “*Anadolu’m*” isimli kasetlerini çıkarmıştır. 1997’de “*Ozanın Gönül Defteri*”, 2006’da “*Bir Ozanın Kaleminden Yöremiz*

¹³ Amil Çelebioğlu *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul,1998, s.429-433.

ve *Kültürümüz*” adlı kitapları yayınlanmıştır. 1996’da çalıştığı kurumdan emekli olan Yürekli ’nin, üç çocuğu vardır.¹⁴

Ali Cevat Yürekli, insan ömrünü dört mevsime benzetmiş ve şu şekilde kategorize etmiştir:

İnsanoğlu doğduğunda çocukluğu yaza benzer. Herkes onu sever, kucaklar, ona güler. Baharda koyun ve kuzuların meleşip oynadıkları gibi onlar da anne ve babaları ile koşuştururlar. Anne ve baba bir ağaçtır, bir daldır, bir gölgedir. Doğan çocuksa o ağacın bir meyvesidir. Yeni dallarda fişkıran taze bir sürgündür. Dalıyla, çiçeğiyle, meyvesiyle sevilir.

İlkbahar mevsimi, insanoğlunun ergenlik çağıdır. 10-30 yaş arasındır. Artık sıcağa soğuğa, sevmeye, kızmaya alışır. Gençtir, kanı gürdür, yokuşlar gözüne düz görünür. Evlilik çağıdır, evlenir, verimli olmaya başlar. Yetişmiş bir başak gibi bir meyve gibi artık içeriye dışarıya alışıktır, ömrün en sevimli çağıdır.

Güz mevsimi, insanoğlunun 30-60 yaş arasındır. Yani en verimli çağıdır, evlidir. Çoluk çocuk sorumluluğu bir yandan aile reisidir. Bütün ağır yükler, sorumluluklar üstündedir. Oğlan evlenir, kızlar gelin edilir. Düğün dernek derken tıpkı güz mevsimidir. Bağ bozulur, bahçe bostan sökülür. Bir yandan kazandığını harcamaya başlar, herkes ona bakar. Her şey onun sorumluluğundadır onun sözü geçer.

Kış mevsimi altmışın üstündedir, saç sakalı beyazlar, beli bükülmeye başlar. Yüzleri buruşur. Artık eskisi sevilmez, sözü dinlenmez, biraz daha yaşlanır. Sofrası bile ayrılır. Tıpkı kış mevsimi gibi hiçbir şeyi sevilmez, ne zaman ki vadesi yeter ölür, toprak olursa işte o zaman hayat biter.¹⁵

4. Ali Cevat Yürekli’ nin Yaş Destanları

4.1 Dediler

Bin dokuz yüz elli dünyaya geldim
Çünkü hep ağladım, gülmez dediler
Büyüdüm düzenin kölesi oldum
Bu kimseye boyun eğmez, dediler

¹⁴ Doç. Dr. Fatma Ahsen Turan, Ezgi Bolçay (edt.), *Sazın ve Sözü'nün Sultanları Yaşayan Halk Şairleri V*, (Özlem Ünalın, *Ali Cevat Yürekli*), Ankara,2011, s.9.

¹⁵ Ali Cevat Yürekli, *Ozanın Gönül Defteri*, Ankara,2006,s.19.

On yaşında okuryazar olmuşum
On beşimde gezer tozar olmuşum
Yirmide haksıza kızar olmuşum
Hiçbir yerde geri kalmaz dediler

Yirmi beş yaşında yuvamı kurdum
Çokça uğraşıp da kafamı yordum
Saz çalıp türküler söyleyip durdum
Yine de bu saz çalmaz, dediler

Otuzumda düzen verdim sazıma
Nasihatler ettim oğul kızıma
Hiçbir güzel dayanamaz nazıma
Açmış bir çiçektir solmaz, dediler.

Yaş **otuz beş** her zorluğa alıştım
Bu hayatın çilesiyle yarıştım
Kırkımda kendimle yeni barıştım
Hayatta küsmeyi bilmez, dediler

Kırk beşimde karlar yağdı başıma
Boyun eğdim hayal ile düşüme
Şimdi de girdim ben **elli** yaşına
Yürekli eserin ölmez dediler

Ali Cevat Yürekli I. yaş destanında, yaş basamaklarını beşer beşer beşer sınıflandırmış, on yaşından kırk yaşına kadar olan yaş dizinini ele almıştır. “*Dediler*” redifli bu yaşnâmede şair kendi hayatından kesitler sunmuştur.

4.2 Doğuştan Ebediyete Hayat

Anandan doğunca severler seni
Fırtına koparan yele benzersin
Yaramazsın diye döverler seni
Ağlasan da yine güle benzersin

Onunda sana hep çocuksun derler
Çalıştırırlar hep hakkını yerler
On beşinde görür sağırlar körler
Petekten süzölmüş bala benzersin

Otuz beş olunca artıyor yükün
Kırkında kâmil dir yenilmez hakkın
Kırk beşinde güçlü sıkıysa dokun
Aklı başından bir kula benzersin

Altmış beşinde saç dökölür gider
Yetmişinde belin bükölür gider
Sekseninde kanın çekilir gider
Yolcusu olmayan yola benzersin

Doksanından sonra kuruyor bağın
Artık ıfık vermez fitilin yağın
Yavaş yavaş seni bekler toprağın
Issız kalmış susuz çöle benzersin

Yürekli artık geç duyarlar seni
Kefenin biçilir soyarlar seni
Sonunda mezara koyarlar seni
Ne gelmiş ne gitmiş kula benzersin¹⁶

Yürekli, “*Benzersin*” redifli şiirinde bir önceki yaş destanına olduğu gibi yaş basamaklarını genel itibariyle beşerli biçimde ayırmıştır. Onuncu yaştan başlamış, on beşten otuz beşe çıkmıştır. Elli ve elli beşinci yaşlara yer vermeyip altmış beşten devam etmiş doksanıncı yaşa kadar onar ilerlemiştir. Bebeklik döneminden ölüm sonrasına kadar anlattığı bu şiirinde insan ömrünün genel itibariyle yaşadığı değişiklikleri ele almıştır.

¹⁶ Doç. Dr. Fatma Ahsen Turan, Ezgi Bolçay (edt.), *Sazın ve Sözü*n Sultanları Yaşayan Halk Şairleri V, (Özlem Ünalın, Ali Cevat Yürekli), Ankara, 2011, s.25.

4.3 Hayat Destanı

Dal yeşerir çiçek meyveyi verir
Ağlayarak bir can gelir dünyaya
Gözlerini açar dünyayı götür
Herkes seni sever kulundur senin
Yaşın **on** olunca çocukluk çağın
Gün ne gün büyürsün dik olur başın
Seni çok severler bacı kardaşın
Sanki fani dünya malındır senin

Yaşın **yirmi** olur gençlik çağındır
Seven gönüllerin bahçe bağıdır
Gönül sofrasının kaymak yağıdır
Sen memnunsun dünya çölündür senin

Yaşın **otuz** olur kurulur yuvan
Daha genç görünür bitmiyor havan
Sana hiç fark etmez yağlıyla yavan
Kuru soğan ekmek balındır senin

Yaşın **kırk** olunca çürür dişlerin
Siyahlar kalmaz beyazdır saçların
Yerini hiç bulmaz hayal düşlerin
Bunlar daha iyi halindir senin

Yaşın **elli** olur çileler başlar
Sana şahin olur kargalar kuşlar
En yakınım bile hep seni dışlar
Bir damla yaş bile selindir senin

Yaşın **altmış** olur geçmiyor sözün
Artık dinlemez eşinle oğlunla kızın
Kış dönmüş olur baharın yazın
Artık tipi boran yolundur senin

Yaşın **yetmiş** olur tutmaz dizlerin
Pus iner gözüne görmez gözlerin
Kırışır suratın solar yüzlerin
Hayatın kuruyan dalındır senin

Yaşın **seksen** olur kuruyor kanın
Bal ile yağı bile istemez canın
Mezarındır artık sarayın hanın
Oturduğun koltuk salındır senin

Yürekli'yim der ki biter acılar
Toplanır başına kardeş bacılar
Ruhuna Fatiha okur bacılar
Artık konuşmayan dilindir senin

Yürekli üçüncü yaş destanında ise onuncu yaştan başlayıp doksana kadar devam eden yaş dönemlerini onarlı basamaklar halinde ele almıştır. Bu yaş destanında da insan hayatındaki olağan değişiklikler anlatılmıştır. Her üç yaşnâme de on birli hece ölçüsü ile dörtlükler halinde yazılmıştır.

SONUÇ

Ali Cevat Yürekli, günümüz âşık şiirinin önemli temsilcilerindendir. Yazmış olduğu yaş destanları ile bu türün günümüzdeki seçkin örneklerini vermiştir. Bu çalışmamızda yaş destanlarının tanımlarına yer verdikten sonra konuları bakımından yaş destanlarını örneklerle değerlendirip, yaşnâmelerin şekil özellikleri üzerinde durduk.

Ali Cevat Yürekli'nin hayatını ele aldıktan sonra onun yaş basamakları hakkındaki görüşlerine yer verdik. Ardından söz konusu olan üç yaşnâmeyi şekil ve muhteva bakımından değerlendirdik.

KAYNAKÇA

- ÇELEBİOĞLU, Âmil; “*Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, Türk Edebiyatında Yaşnâmeler*, İstanbul, 1998.
- ÇİFTÇİ Ramazan, *Arapgirli Halk Şairi Fehmi Gür Hayatı- Sanatı- Bütün Şiirleri I*, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları 2, Malatya, 2000.
- HÂCİB, Yusuf Has; “Kutadgu Bilig I”, çeviren: Reşit Rahmeti Arat, *TDK Yayınları*: 458, Ankara, 1979.
- İVGİN, Hayrettin; “Halk Şiirinde Yaş Destanları”, *Çağrı Dergisi*, Nisan 1980.
- İVGİN, Hayrettin; “Âşık Şenlik’in Yaşnâmesi”, *Âşık Şenlik Sempozyum Bildirgeleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- KAYA Doğan, *Yaşnâmeler*, Ankara, 2004.
- SEVENGİL Refik Ahmet, *Çağımızın Halk Şairleri*, İstanbul, 1967.
- TAN, Nail; “Yaş Destanları ve Yunus Emre’nin Bir Şiiri Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, S: 561, 1998.
- TURAN Fatma Ahsen, Ezgi Bolçay (edt.), *Sazın ve Sözü’n Sultanları Yaşayan Halk Şairleri V* (Özlem Ünalın, Ali Cevat Yürekli), Ankara, 2011.
- YÜREKLİ Ali Cevat, *Ozanın Gönül Defteri*, Ankara, 2006.

ÜSTÜN YETENEKLI EĞİTİME İLİŞKİN TUTUM ÖLÇEĞİ UYARLAMA ÇALIŞMASI

ADAPTATION STUDY OF THE ATTITUDE SCALE TOWARDS GIFTED EDUCATION

H. Said TORTOP*

ÖZET

Bu çalışma, Üstün Yetenekli Eğitime İlişkin Tutum Ölçeği'nin (ÜYETÖ) Türkiye'deki geçerlik ve güvenilirliğini test etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, çalışma grubu olarak 2011-2012 öğretim yılında Zonguldak ve Isparta ilinde ilköğretim okullarında görev yapan 347 öğretmen belirlenmiştir. Veriler kişisel bilgi formu ve Üstün Yetenekli Eğitime İlişkin Tutum Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. ÜYETÖ geçerliliğine yönelik olarak dil, içerik ve yapı geçerliliği incelenmiştir. İçerik geçerliliğine yönelik olarak üstün yetenekli eğitimle ilgili uzman 3 kişiden görüş alınmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık Cronbach α katsayısının 0.69 olduğu bulunmuştur. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) sonucunda ölçekte bazı modifikasyonlara gidilmiştir. Faktör analiz bulguları orijinal çalışmayı destekler niteliktedir. ÜYETÖ Türkçe versiyonunun özellikleri, Türk öğretmenlerinin üstün yetenekli eğitime ilişkin tutumlarını ölçmek için uygundur.

Anahtar kelimeler: Üstün yetenekli eğitimi, tutum, geçerlik, güvenilirlik

ABSTRACT

This research was performed to test the validity and reliability of Attitude Scale towards Gifted Education (ASGE) in Turkey. The research was conducted with 347 primary teachers who worked in Zonguldak and Isparta city at 2011-2012 educational term. The data were collected by demographic form and ASGE. Regarding the ASGE validity, language, content and structure validity was examined. Regarding the content validity, opinions of three experts on gifted education were taken and factor analysis for structure validity was made. Regarding the scale structural validity, internal consistency was examined. Reliability internal consistency coefficient of the scale was found to be $\alpha=0.69$. As a result of confirmatory factor analysis (CFA) with the study group of participants some modifications were made. The fit indices

* BEÜ. Ereğli Eğitim Fak. Fen ve Tek. Öğrt. Bölümü

were deemed satisfactory as original scale. Therefore, the psychometric properties of the Turkish version of ASGE were satisfactory and can be used to measure attitude towards gifted education of Turkish teachers.

Key words: *Gifted education, attitude, validity, reliability*

GİRİŞ

Günümüzde eğitimde fırsat eşitliği perspektifinden bakılınca, her bireyin yeteneklerinin maksimum düzeyde geliştirmesinin bireysel hakkı olduğu söylemiyle tartışılan konular arasında üstün yetenekli eğitim meselesi gelmektedir. Ancak üstün yetenekli eğitimle ilgili çalışmalar gelişmiş ülkelerde iyi bir noktaya gelmiş olmasına rağmen Türkiye’de son yıllarda önemi anlaşılmaya başlanmıştır (Ataman, 1998; Levent, 2011). Üstün yetenekli bireyin tanımı şu şekilde yapılabilir; zekâ, yaratıcılık, liderlik kapasitesi veya özel alanlarda yaşıtlarına göre yüksek düzeyde performans gösterdiği uzmanlar tarafından belirlenen IQ puanı 130 ve üstü olan öğrencilerdir (MEB, 2012). Bir çok araştırmacı tarafında üstün yetenekli bireylerin normal eğitim olanaklarında, eğitim ihtiyaçlarını karşılayamadıkları belirlenmiştir. Bu yüzden bir çok ülkede üstün yetenekli bireylerin eğitim gereksinimleri ihmal edilmektedir (Abram, 1982; Gallagher, 2003; Mönks & Pflüger, 2005; Renzulli & Reis, 1985; Sak, 2011; VanTassel-Baska, 1997). Üstün yetenekli öğrencilerin eğitiminde öğrenciyi aktif kılan, ilk elden deneyim sağlayan yöntem ve tekniklerle zenginleştirilmiş programlarla eğitim gereksinimleri karşılanabilir (Feldhussen, 1986; Hebert & Neumeister, 2000; Renzulli, 1999; Sak, 2011; Tomlinson, 1999). Bu eğitim programlarını uygulayabilecek eğitimcilerde ihtiyaç vardır. Ancak, üstün yetenekli çocuklara sunulan eğitim ve bu eğitimin onların akademik ve duygusal gereksinimlerini karşılamaya etkileri ile ilgili öğretmenlerin bilgi eksikliğinin olduğu birçok araştırmada vurgulanmaktadır (Gallagher, 1996; Gross, 1994; Sak, 2011). O yüzden ilk önce yapılması gereken bu çocuklar için oluşturulan programlara ve üstün yetenekli eğitime ilişkin öğretmenlerin tutumlarının ne şekilde olduğunun belirlenmesidir (Davis & Rimm, 2004).

Üstün yetenekli eğitimle ilgili önemli çalışmaların ABD ve Kanada’da başladığı görülmektedir (Gross, 1994; Renzulli & Reis, 1985; Gagne & Nedau, 1985). Bu çalışmalarla ilgili olarak toplumun bilhassa öğretmenlerin ve öğrenci velilerinin üstün yeteneklilik ve üstün yetenekli eğitimi ile ilgili tutumu belirlemek için ölçek geliştirme çalışmasının Kanada’da Nedau (1984) ve Gagne ve Nedau (1985) tarafından yapıldığı görülmektedir. Bu ölçeğin orijinali “Opinions about the Gifted and Their Education” olarak belirtilmektedir. O zamandan bu zamana kadar birçok araştırmada kullanılan bu ölçeğin

ülkemizdeki üstün yeteneklilerin eğitimiyle ilgili çalışmalarda kullanılması oldukça önemlidir. Lassig (2003) yaptığı çalışmada Avustralya'daki öğretmenlerin üstün yeteneklilerin eğitimiyle ilgili tutumlarının belirlenmesinde bu ölçeği kullanmıştır. Ayrıca, McCoach, D. & Siegle, D. (2007) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin üstün yeteneklilerin eğitimine ilişkin tutumlarının kendilerini üstün yetenekli olarak algılama durumlarına göre nasıl farklılaştığını yine bu ölçeğe bir tane daha alt boyut ekleyerek yapmışlardır. Bu açıdan ÜYETÖ'nün adaptasyon çalışmasının yapılması amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, ÜYETÖ'nin adaptasyon çalışması yapılan Türkçe versiyonunun geçerli ve güvenilir olup olmadığı araştırma sorularına cevap aranmıştır.

YÖNTEM VE MATERYAL

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, öğretmenlerin üstün yeteneklilik ve üstün yetenekli eğitime ilişkin tutumların belirlenmesinde tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, daha çok kişilerin inanç, görüş, tutum gibi özelliklerinin betimlenmesinde kullanılır (Büyüköztürk vd. 2011).

Çalışma Grubu

Literatürde, geçerlik ve güvenilirliği yapılacak ölçekte var olan madde sayısının 10 katı kadar bir örneklemin çalışma için ideal olduğu belirtilmektedir (Tezbaşaran, 1997; Tavşancıl, 2002). Bu çalışmada uyarlaması yapılacak ölçek olan ÜYETÖ toplam 34 maddeden oluştuğu için çalışmaya Zonguldak ilinde 2011-2012 öğretim yılında ilköğretim okullarında görev yapan 347 öğretmen çalışma grubu olarak alınmıştır. Öğretmenler belirlenirken üstün yetenekli öğrencilerin yetenek alanlarının ortaya çıkmasında etkili olan branşlar olan, müzik, resim, matematik, fen, sınıf öğretmenliği (2. ve 3. sınıfi okutan) ve okul öncesi belirlenmiştir. Bilim ve Sanat Merkezi (BİLSEM) yönergesine göre üstün yetenekli öğrencilerin tanılanmasında 2 ve 3. sınıf öğretmenlerinin önerisi dikkate alınmaktadır. Aşağıda çalışma grubuna dikkat edilen öğretmenlerin demografik özellikleri verilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Araştırma kapsamında yer alan ilköğretim öğretmenlerinin sosyo-demografik özellikleri

Cinsiyet (N=347)		<i>f</i>	%
	Erkek	135	38,9
	Kadın	212	61,1
Branş (N=347)			
	Fen ve Teknoloji	44	12,7
	Matematik	48	13,8
	Müzik	17	4,9
	Görsel Sanatlar	16	4,6
	Teknoloji Tasarım	28	8,1
	Sınıf	154	44,4
	Türkçe	40	11,5
Yaş (N=347)			
	20-25 yıl	22	6,3
	26-30 yıl	71	20,5
	31-35 yıl	98	28,2
	36-40 yıl	67	19,3
	41-45 yıl	43	12,4
	46-50 yıl	20	5,8
	51 + yıl	26	7,5
Kıdem (N=347)			
	20-25 yıl	48	13,8
	26-30 yıl	88	25,4
	31-35 yıl	71	20,5
	36-40 yıl	66	19,0
	41-45 yıl	36	10,4
	46-50 yıl	14	4,0
	51 + yıl	24	6,9
Mezun olunan okul (N=347)			
	Eğitim Enstitüsü	28	8,1
	Eğitim Fakültesi	309	89,0
	Yüksek Lisans	10	2,9

Veri toplama araçları

Araştırmanın verileri, demografik veri toplama formu ve 34 maddeden oluşan ÜYETÖ ile toplanmıştır.

Üstün Yeteneklilik ve Üstün Yetenekli Eğitime İlişkin Tutum Ölçeği: ÜYETÖ, ilk defa Nadeau (1984) ve Gagne ve Nadeau (1985) tarafından geliştirilen (Opinions about the gifted and their education) ölçeğin orijinali 34 maddedir. ÜYETÖ orijinal ölçekte, Üstün Yeteneklilerin İhtiyaçları ve Destek Boyutu (ÜYİDB), Üstün Yeteneklilere Özel Hizmetlere Karşı Olma (ÜYÖHKOB), Üstün Yeteneklilerin Toplumsal Değeri Boyutu (ÜYTDB), Üstün Yeteneklilerin Dışlanması ve İzolasyonu Boyutu (ÜYDİB), Özel Yetenek Sınıfları Oluşturma Boyutu (ÖYSOB), Sınıf Atlama Boyutu (SAB) olmak üzere 6 boyut bulunmaktadır. ÜYETÖ orijinal ölçeği altboyutları; ÜYİDB; 1., 9., 11., 14., 15., 16., 30., 32., ÜYÖHKOB; 3., 4., 5., 12., 18., 23., 26., 27., 28., ÜYTDB; 13., 17., 24., 25., 33., ÜYDİB; 19., 22., 31., ÖYSOB; 2., 6., 20., 21., SAB; 7., 8., 10., 29., 34., maddelerden oluşmaktadır (Gagne & Nedau, 1985).

Araştırmanın Etiği

ÜYETÖ'ni geliştiren araştırmacılardan biri olan Francouis Gagne'den ölçeğin Türkçeye uyarlanması için e-posta ile yazılı izin alınmıştır.

BULGULAR

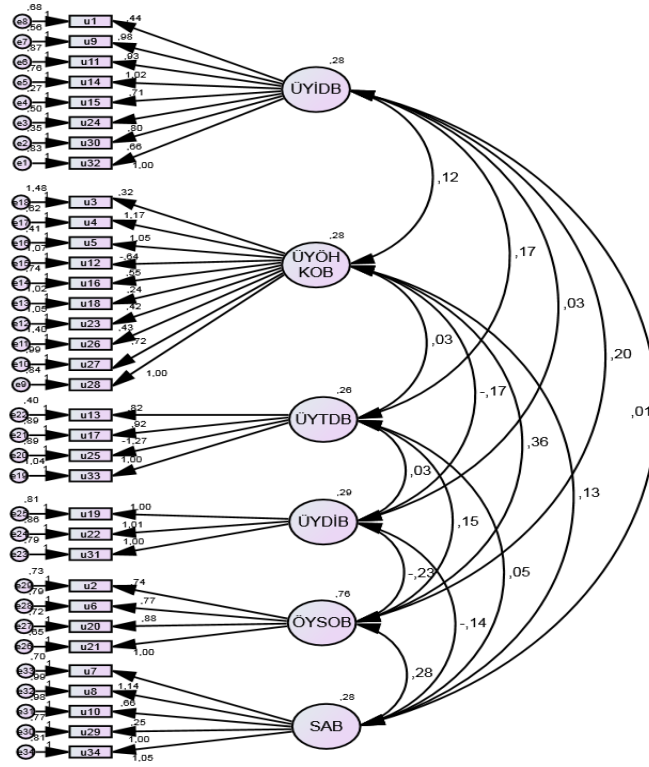
ÜYETÖ Türkçe formunun geçerliliği

Dil ve anlam geçerliliğine yönelik olarak ÜYETÖ 10 dil bilimcisi tarafından İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir. Tüm çeviri metinleri araştırmacılar tarafından tek tek incelenerek her bir maddeyi en iyi temsil eden Türkçe metin hazırlanmıştır. Ölçek uyarlama çalışmalarında orijinal formula çeviri yapılan formdaki maddelerin eşdeğer olduğunun saptanması için üstün yetenekli eğitim alanında uzman ve iyi İngilizce bilen 5 uzmandan görüş alınmıştır. Uzmanlara ölçeğin orijinali ve çevirisi birlikte verilmiştir, ölçeğin maddelerinin uygunluğunu değerlendirmeleri için 0-10 arasında (0= hiç uygun değil, 10 = tamamen uygun) bir puan vermeleri istenmiştir. Uzmanların görüşleri arasında % 91 oranında uyum olduğu görülmüştür. Daha sonra Türkçe form her iki dili iyi bilen iki dilbilimci tarafından tekrar İngilizceye çevrilmiş ve bu çevirinin orijinal ölçek ile benzer olup olmadığı değerlendirilmiştir. Uzman değerlendirmeleri sonrasında birkaç maddesinde ifade değişikliği yapıldıktan sonra kullanımının uygun olacağı düşünülen bu ölçek, 20 tane ilköğretim öğretmenine uygulanmıştır. Olumsuz geri bildirimler olmadığından geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları için yeterli büyüklükteki örnekleme uygulanmasına karar verilmiştir. Verilerin toplanacağı Zonguldak ve

Isparta İl Milli Eğitim Müdürlüklerinden izin alınmıştır. Elde edilen veriler, bilgisayar ortamında SPSS programına girilmiştir. Ayrıca doğrulayıcı faktör analizi için AMOS programı kullanılmıştır.

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Bu çalışmada Gagne & Nedau (1985) tarafından geliştirilen ÜYETÖ'nün 6 faktörlü yapıda olduğunun doğruluğunun sınanması amacıyla alan yazında son yıllarda sıklıkla karşılaşılan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sürecine yer verilmiştir (Barrett, 2007). Doğrulayıcı faktör analizi için Amos programından yararlanılmıştır. Sınanan model için kovaryans matrisleri kullanılmış ve yapılan DFA uyum istatistikleri ve modifikasyon sonuçları incelenmiştir (Byrne, 2011). DFA sürecinde Ki-Kare uyum testi (χ^2), İyi Uyum Testi (GFI), Karşılaştırmalı Uyum Testi (CFI), Normleştirilmiş Uyum Testi (NFI), ve Yaklaşık Hataların Ortalama Karakökü (RMSEA) değerleri hesaplanmıştır (Byrne, 2011). χ^2/df oranının 3 ya da daha düşük olması, CFI, NNFI, NFI, GFI, AGFI değerlerinin .90'dan yüksek olması, RMSEA anlamlılık düzeyinin .06'dan düşük olması genel olarak faktör yapısının uyumlu olduğunun bir göstergesidir (Kline, 1998; Kahn, 2006; Hoe, 2008). Genel olarak GFI, AGFI ve CFI değerlerinin .80 ve .90 arasında olması yapının iyi uyuma elverişli olmasını temsil eder; .90 ve üzeri değerler ise yeterli iyi uyumu yansıtır (Arbuckle, 2011). RMSEA değerinin ise .05'ten düşük olması mükemmel uyuma, .05-.08 arası değer alması kabul edilebilir uyuma .08 ile .10 arası değer alması vasat uyuma işaret etmektedir (Hoe, 2008). DFA sonucunda ilk model şu şekildedir.

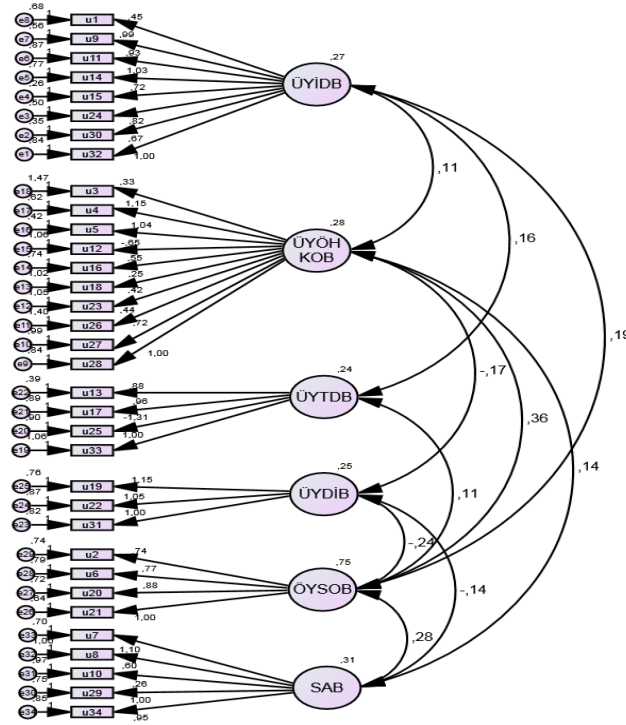
ÜYİDB: Üstün Yeteneklilerin İhtiyaçları ve Destek Boyutu, **ÜYÖHKOB:** Üstün Yeteneklilere Özel Hizmetlere Karşı Olma, **ÜYTDB:** Üstün Yeteneklilerin Toplumsal Değeri Boyutu, **ÜYDİB:** Üstün Yeteneklilerin Dışlanması ve İzolasyonu Boyutu **ÖYSOB:** Özel Yetenek Sınıfları Oluşturma Boyutu, **SAB:** Sınıf Atlama Boyutu

Şekil 1. Model 1' in gösterimi

$\chi^2=1274.9$, $df=512$, $p=.000$; RMSEA, 0.066; $\chi^2/df=2.49$; NFI=.549; CFI=.664; GFI=.810; PCLOSE= .000 olarak bulunmuştur.

Şekil 1'de gösterilen modelde, boyutlar arasındaki kovaryanslarının anlamlılık düzeyleri incelenmiştir. p değerlerinin .05 den büyük olan gruplar belirlenmiştir. Bu alt boyutlar, ÜYİDB-ÜYDİB arasında (.211), ÜYİDB-SAB arasında (.538), ÜYÖHKOB-ÜYTDB arasında (.277), ÜYTDB-ÜYDİB

arasında (.221) anlamlılık görülmüştür. Modelin daha uyumlu olması için p değerinin 0.05 den büyük olduğu ilişkilerin yeniden kurularak model oluşturulması önerilmektedir (Hoe, 2008; Arbuckle, 2011). Bu yüzden Model 2 oluşturularak DFA yeniden yapılmıştır (Bkz.Şekil 2).

ÜYİDB: Üstün Yeteneklilerin İhtiyaçları ve Destek Boyutu, **ÜYÖHKOB:** Üstün Yeteneklilere Özel Hizmetlere Karşı Olma, **ÜYTDB:** Üstün Yeteneklilerin Toplumsal Değeri Boyutu, **ÜYDİB:** Üstün Yeteneklilerin Dışlanması ve İzolasyonu Boyutu **ÖYSOB:** Özel Yetenek Sınıfları Oluşturma Boyutu, **SAB:** Sınıf Atlama Boyutu

Şekil 2. Model 2'nin gösterimi

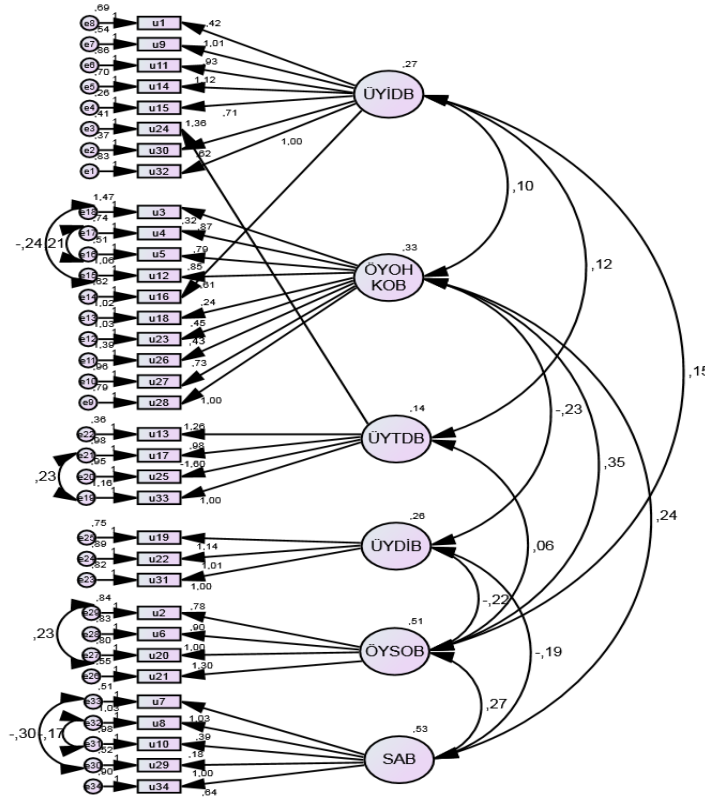
$\chi^2=1283.2$, $df=517$, $p=.000$; RMSEA, 0.065; $\chi^2/df=2.48$; NFI=.546; CFI=.662; GFI=.807; PCLOSE=.000 olarak bulunmuştur.

Burada RMSEA değerinde çok az da olsa düşüş görülmüştür. Ancak Model 2'de maddeleri regresyon ağırlıkları indeksine bakılmıştır. Bazı maddeleri

farklı boyutlara girmesi halinde daha uyumlu bir modelin olabileceği DFA analizinde gözükmemektedir (Hoe, 2008; Arbuckle, 2011). M.I. değerleri yüksek olan bu maddeler sırasıyla Madde 24 (M.I.=6.802) ve Madde16 (M.I.=31.802) şeklindedir. Ayrıca, Madde 11 ve Madde 21 inde benzer şekilde yüksek M.I değerleri bulunmaktadır. Bunların DFA da gözükken şekilde alt boyutlara yönlendirilmesiyle oluşturulan modelin uyumunda düşme meydana gelmiştir. Bu maddelerin ölçeğin teorik temellerini etkilemeyecek şekilde modelin oluşturulmasına dikkat edilmiştir. Örneğin, “Madde24: Bir toplum ilerlemek için üstün yetenekli bireylerin yeteneklerini en üst düzeyde geliştirmelidir.” Gagne’nin (1991) orijinal ölçeğinde Üstün Yeteneklilerin İhtiyaçları ve Destek Boyutu (ÜYİDB) boyutu altında olan bu maddenin, yapılan DFA’ inde çıkan sonuçlara göre Üstün Yeteneklilerin Toplumsal Değeri Boyutu (ÜYTDB), boyutuna girmesi daha uygun görülmüştür.

“Madde 16:Okullarımız üstün yetenekli öğrencilerin özel eğitim ihtiyaçlarını karşılamada zaten yeterlidir” Gagne (1991) orjinal ölçekte yani Üstün Yeteneklilere Özel Hizmetlere Karşı Olma (ÜYÖHKOB) boyutu altında olan bu maddenin, yapılan DFA’ inde çıkan sonuçlara göre Üstün Yeteneklilerin İhtiyaçları ve Destek Boyutu (ÜYİDB) alınmasının daha uygun olacağı görülmüştür.

Yapısal eşitlik modellemelerinde, uyum indekslerinden sonra modifikasyon indekslerine (MI) bakılabilir. MI, gözlenen değişken ile gizil değişkenler arasında kovaryansa bakarak modele ilişkin modifikasyonlar önermektedir. Bu modifikasyonlar hata terimleri temelinde oluşturulur. Önerilen modifikasyonlara bakıldığında, 18-15, 17-16, 21-19, 29-27, 30-33, 31-32 numaralı hata terimlerinin birbirine bağlanmasıyla modelin ki-kare değerinde önemli düzelme olacağı görülmüştür. “İki hata teriminin birbirine bağlanması, her iki gözlemlenen değişkenin kovaryans matrisinin eşitlenmesi anlamına gelmektedir”(Meydan ve Şeşen, 2011). Bu yüzden kuramsal olarak aynı faktör altındaki hata terimlerinin birleştirilmesi sağlanmıştır. Bu düzeltmeler ardından model tekrar test edilmiştir (Bkz. Şekil 3). Uyum indeksleri şu şekilde bulunmuştur. $\chi^2=1123.9$, $df=511$, $p=.000$; RMSEA, 0.059; $\chi^2/df=2.19$; NFI=.603; CFI=.73; GFI=.830; PCLOSE= .000 olarak bulunmuştur.

ÜYİDB: Üstün Yeteneklilerin İhtiyaçları ve Destek Boyutu, **ÜYÖHKOB:** Üstün Yeteneklilere Özel Hizmetlere Karşı Olma, **ÜYTDB:** Üstün Yeteneklilerin Toplumsal Değeri Boyutu, **ÜYDİB:** Üstün Yeteneklilerin Dışlanması ve İzolasyonu Boyutu **ÖYSOB:** Özel Yetenek Sınıfları Oluşturma Boyutu, **SAB:** Sınıf Atlama Boyutu

Şekil 3. Model 3'ün gösterimi

Bunun dışında, ayrıca sekonder DFA modeli yapılarak modelin uyum durumu incelenmiştir. Bu model Şekil 4'te gösterilmiştir.

$\chi^2=1370.0$, $df=521$, $p=.000$; RMSEA, 0.069; $\chi^2/df=2.37$; NFI=.516; CFI=.626; GFI=.794; PCLOSE= .000 olarak bulunmuştur.

Model 4 incelendiğinde Model 3'teki uyum indekslerinde düşüşler görülmektedir. Yapısal Eşitlik Modeli ve DFA ile ilgili alan yazında belirtilen duruma göre en uygun modelin Model 3 olduğu görülmektedir (Hoe, 2008; Arbuckle, 2012).

Güvenilirliğe İlişkin Bulgular

ÜYETÖ güvenilir olup olmadığının araştırılması için cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı incelenmiştir. ÜYETÖ cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ise .69 bulunmuştur. Bu açıdan bakıldığında güvenilirlik katsayısı arzu edilen düzeye oldukça yakındır (Tavşancıl, 2002, Büyüköztürk, 2007).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Yapılan çalışma sonucunda Gagne ve Nadeau (1985) tarafından geliştirilen (Opinions about the gifted and their education) adlı ölçeğin Türkçe uyarlama çalışması sonucunda geçerlilik ve güvenilirliği sağladığı görülmektedir. Yapılan DFA sonucunda en uygun modelin araştırmada Model3 olarak belirtilen model olduğu $\chi^2=1123.9$, $df=511$, $p=.000$; RMSEA, 0.059; $\chi^2/df=2.19$; NFI=.603; CFI=.73; GFI=.830; PCLOSE= .000 olarak bulunmuştur. Bu bulgular ışığında modelin uyumlu bir model olduğu söylenebilir (Byrne, 2011). Ardından yapılan güvenilirlik ve toplam-madde korelasyonu analizleri sonucunda da güvenilir bir ölçek de olduğu söylenebilir (Büyüköztürk, 2007).

Çalışma sonucunda elde edilen sonuçlara göre ÜYETÖ'nin ülkemizdeki üstün yeteneklilerin eğitimiyle ilgili araştırmalarda kullanıma uygun olduğu görülmüştür. ÜYETÖ'nin Türkçe formu elde edilen şekliyle eklere konulmuştur. Üstün yeteneklilerin eğitimiyle ilgili araştırmalar açısından ülkemizin eksikliği bulunmaktadır (Sak, 2011). Bu alandaki araştırmaların çoğaltılması için üstün yeteneklilerin eğitimiyle ilgili ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarına önem verilmelidir.

KAYNAKLAR

- Abram, G.C. (1982). *Gifted education: the recruitment/selection process of teachers for gifted elementary programs and the perceptions of teachers and principals*. Doctoral Thesis, University of Southern California, USA.
- Arbuckle, J.L. (2012). IBM SPSS Amos 19 User's Guide. www.amosdevelopment.com/download/amos.pdf
- Ataman A., (1998). *Üstün Zekâlılar ve Üstün Yetenekliler*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 183-185.
- Barrett, P. (2007). Structural equation modelling: adjudging model fit. *Personality and Individual Differences*. 42. 815-824
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (8. baskı), Ankara: PegemA Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.,K., Akgün, Ö.,E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, PegemA yayıncılık, 8. baskı, Ankara.
- Byrne, B.M., (2011), *Structural Equation Modeling with AMOS: Basic Concepts, Applications, and Programming*. Second Edition. Mahwah, NJ: LEA, London.
- Davis, G., & Rimm, S. (2004). *Education of the gifted and talented* (5th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Feldhussen, J. F. (1986). *A conception of giftedness: conception of giftedness*. In R.J. Steinberg, J.E Davidson (Eds), *Conception of Giftedness*. New York: Cambridge University press.
- Gagné, F., & Nadeau, L. (1985). Dimensions of attitudes toward giftedness. In A. H. Roldan, (ed.), *Gifted and talented children, youth and adults: Their social perspective and culture* (pp. 148-170). NY: Trilium Press.
- Gagné, F. (1991). Brief presentation of Gagné and Nadeau's attitude scale: *Opinions about the gifted and their education*. Montreal: University of Québec.
- Gallagher, J. J. (1996). Educational research and educational policy: The strange case of acceleration. In C. P. Benbow & D. Lubinski (Eds.), *Intellectual talent: Psychometric and social issues* (pp. 83-92). Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Gallagher, J. J. (2003). Issues and challenges in the education of gifted students. In N. Colangelo & G. A. Davis (Eds.), *Handbook of gifted education* (3rd ed.) (pp. 11-23). Boston: Pearson Education.

- Gross, M. U. M. (1994). Changing teacher attitudes to gifted students through inservice training. *Gifted and Talented International*, 9(1), 15-21.
- Hébert, T. P., & Neumeister, K. L. S. (2000). University mentors in the elementary classroom: supporting the intellectual, motivational, and emotional needs of high-ability students. *Journal for the education of the gifted*, 24, 122-148.
- Hoe, S.L. (2008). Issues and procedures in adopting structural equation modeling Technique. *Journal of Applied Quantitative Methods*. 3(1). 76-83.
- Kahn, J. H. (2006). Factor analysis in counseling psychology research, training, and practice: Principles, advances, and applications. *The Counseling Psychologist*, 34, 684-718.
- Kline, R. B. (1998). *Principal and Practice of Structural Equation Modeling*. New York: The Guilford Press.
- Lassig, C J. (2003) Gifted and talented education reforms: Effects on teachers' attitudes. In B. Bartlett, & F. Bryer, and D. Roebuck (Eds.), *Proceedings 1st Annual International Conference on Cognition, Language, and Special Education Research: Reimagining Practice: Researching Change* (pp. 141-152).
- Levent, F. (2011). *Üstün yetenekli çocukların hakları el kitabı, anne baba ve öğretmenler için*. Çocuk vakfı yayınları, İstanbul.
- MEB, Bilim Sanat Merkezi Yönergesi (2012). http://mevzuat.meb.gov.tr/html/2593_0.html
- Meydan, C.H., Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulaması*. Ankara: Detay Yayıncılık
- McCoach, D. & Siegle, D. (2007). What predicts teachers' attitudes toward the gifted? *Gifted Child Quarterly*, 51, 246.
- Mönks, F.J. & Pflüger, R. (2005). *Gifted Education in 21 European Countries: Inventory and Perspective*. Retrieved July 18, 2012, from www.bmbf.de/pub/gifted_education_21_eu_countries.pdf
- Nadeau, L. (1984). *Construction d'une echelle rfattitude face a la douance (enfants doues)*
[Construction of an attitude scale toward giftedness (gifted children)]. Unpublished master's thesis, University du Quebec a Montreal, Montreal.
- Renzulli, J. S. & Reis, S. M. (1985). *The schoolwide enrichment model: A comprehensive plan for educational excellence*. Mansfield Center, CT: Creative Learning Press.

-
- Renzulli, J.S., (1999). What is thing called giftedness and how do we develop it? A twenty- five year perspective, *Journal for the education of gifted*, 23(1), 3-54
- Sak, U. (2011). Üstün yetenekliler eğitim programları modeli (ÜYEP) ve sosyal geçerliliği. *Eğitim ve Bilim*. 36(161), 1-17.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara. Nobel Yayıncılık.
- Tezbaşaran, A. A. (1997). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. İkinci baskı. Ankara: Türk Psikologlar derneği yayımları.
- Tomlinson, C. A. (1999). *The differentiated classroom: Responding to the needs of all learners*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- VanTassel-Baska, J. (1997). Excellence as a standard for all education. *Ro-eper Review*, 20(1), 9-12

Ek1. Üstün Yetenekli Eğitimi Tutum Ölçeği (ÜYETÖ)

- 1.Okullarımız üstün yetenekli öğrencilere özel eğitim hizmetlerini sunmalıdır.
- 2.Üstün yetenekli öğrencilerin eğitim gereksinimlerinin karşılanmasının en iyi yolu onları özel sınıflara koymaktır.
- 3.Özel eğitim hizmetlerine en fazla ihtiyaç duyan öğrenciler öğrenme güçlüğü olan öğrencilerdir.*
- 4.Üstün yetenekli öğrenciler için yapılan özel programlar seçkinlik (elitizm) oluşturacağı için sakıncalıdır.*
5. Üstün yetenekli öğrenciler için yapılan özel eğitim hizmetleri ayrımcılığı gösteren bir işarettir.*
- 6.Üstün yetenekli öğrenciler için özel sınıflar oluşturulması, diğer öğrencilerin kendilerini değersiz hissetmesine neden olur.*
- 7.Sınıf atlayan üstün yetenekli öğrencilerin çoğu, kendilerinden yaşça büyük olan gruba sosyal uyum sağlamada zorluk çekerler.*
- 8.Üstün yetenekli öğrenci açısından bulunduğu sınıfta zaman kaybetmesi, atlanılan bir üst sınıfa uyum sağlamasından daha fazla zarar verir.
- 9.Üstün yetenekli çocuklar eğitim ihtiyaçları yeterince karşılanmadığı için okullarında genelde sıkılırlar.
- 10.Üstün yetenekli çocukların aileleri çocuklarının sınıf atlaması için devamlı baskı yapar.*
- 11.Üstün yetenekli öğrenciler eğitim ihtiyaçları yeterince karşılanmadığı için normal sınıflarda zamanlarını boşa harcarlar.
- 12.Bizler üstün yetenekli öğrencilerden çok öğrenme güçlüğü olan öğrencilere özel destek vermekle sorumluyuz.*
- 13.Üstün yetenekli kişiler toplumumuz için çok değerli bir hazinedir.
- 14.Okullarımızda üstün yetenekli öğrencilerin özel eğitim ihtiyaçları sıkça ihmal edilmektedir.
- 15.Üstün yetenekli bireylerin, yeteneklerini tam olarak geliştirmek için özel ilgi ve desteğe ihtiyaçları vardır.
- 16.Okullarımız üstün yetenekli öğrencilerin özel eğitim ihtiyaçlarını karşılamada zaten yeterlidir.*
- 17.Toplumun üstün yetenekli bir bireyi olarak düşünülmeyi çok istiyorum.
- 18.Üstün öğrencilerin yeteneklerinin geliştirilmesinde büyük sorumluluk ailelerinin-dir.*
- 19.Bir çocuk üstün yetenekli olarak etiketlenirse arkadaş edinmede daha fazla zorluk çeker.
- 20.Üstün yetenekli öğrencilerin normal sınıflarda öğrenim görmeleri sağlanmalıdır, çünkü üstün yetenekli öğrenciler diğer öğrencilerin için bir entellektüel uyarıcı rolü üstlenirler.*

- 21.Öğrencileri üstün yetenekli ve diğerleri diye ayırırsak, daha birçok etiketlemeleri de artırırız örneğin güçlü-zayıf, yeterli-yetersiz gibi.*
- 22.Bazı öğretmenler, üstün yetenekli öğrenciler tarafından otoritelerinin sarsıldığı hissederler.
- 23.Okullarımızda üstün yetenekli öğrencilerimiz zaten ayrıcalıklı konumdadır.*
- 24.Bir toplum ilerlemek için üstün yetenekli bireylerin yeteneklerini en üst düzeyde geliştirmelidir.
- 25.Biz üstün yetenekli öğrencilere özel eğitim hizmeti sunmakla geleceğimizin söz sahibi sınıfını oluşturmaktayız.*
- 26.Vergi mükellefleri, küçük bir azınlık olan üstün yeteneklilerin özel eğitim ihtiyaçları için vergi vermek zorunda olmamalıdır.*
- 27.Normal düzeydeki çocuklar toplumumuzun ana kaynağıdır, bu yüzden onlar ilgi odağımızda asıl onlar olmalı.*
- 28.Eğer üstün yetenekli çocuklara özel destek ve ilgi verilirse kibirli veya bencil olabilirler.*
- 29.Üstün yetenekli öğrenciler sınıf atlatılırsa, önemli fikirlerini yitirirler (bilgilerinde boşluklar oluşur).*
- 30.Öğrenme gücüne sahip olan öğrenciler için ayrılan yatırımların aynısını üstün öğrenciler için de yapmalıyız.
- 31.İnsanlar tarafından kıskanıldıkları için üstün çocuklar genelde dışlanırlar.
- 32.Okulların normal programları üstün öğrencilerin entellektüel merakını söndürür.
- 33.Yarının toplumunun liderleri çoğunlukla günümüzün üstünlerinden meydana gelecektir.
- 34.Üstün çocukların büyük çoğunluğuna sınıf atlaması için izin verilmelidir.

* olumsuz ifadeler

ÜYETÖ Altboyutları (Modifiye edilmiş Model 3'e göre)

Üstün Yeteneklilerin İhtiyaçları ve Destek Boyutu (ÜYİDB): 1,9,11,14,15,16,30,32

Üstün Yeteneklilere Özel Hizmetlere Karşı Olma Boyutu (ÜYÖKOB):3,4,5,12,18,23,26,27,28

Üstün Yeteneklilerin Toplumsal Değeri Boyutu (ÜYTDB):13,17,24,25,33

Üstün Yeteneklilerin Dışlanması ve İzolasyon Boyutu(ÜYDİB): 19,22,31

Özel Yetenek Sınıfları Oluşturma Boyutu (ÖYSOB):2,6,20,21

Sınıf Atlama Boyutu (SAB): 7,8,10,29,34

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI**

THE DEMOCRACY RHETORIC OF DEMOCRAT PARTY

*Dr. Yusuf Ziya KESKİN***

ÖZET

1950–1960 tarihsel aralığında yaşanan Demokrat Parti iktidarı uygulamaları daha sonraki süreçte; siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda önemli etkiler yaratmıştır. Bu eksende, Demokrat Parti'nin özgürlükçü demokratik düzen ve liberal ekonomi söylemleriyle geldiği iktidardaki uygulamaları ve bu uygulamaların etkileri üzerinde durulmuştur. DP'nin 1950 yılında başlayan iktidar sürecinde ilk dört yıl ekonomik ve demokratik dönüşüm açısından önemli bir evreyi temsil etmiş, 1954 yılından itibaren ekonomik verilerin tersine dönüşü ve muhalefetin sert söylemleri, DP'nin tutum ve uygulamalarında söylemleriyle uyumlayacak ölçüde sapmaları doğurmuştur. Özellikle tek parti iktidarı dönemi bürokratik unsurların ve üniversite öğretim üyelerinin sert muhalefeti karşısında daha da sertleşen DP, devleti ve toplumu kontrol altına alma noktasında daha totaliter bir yönetim anlayışına bürünmüştür. Bu dönem ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapılanma günümüz Türkiye'sinin ortaya çıkmasında önemli bir role sahiptir. Kapitalist sistemin kurum ve kültürüne sahip olmadan yaşanan ekonomik dönüşüm, dış politikada ABD eksenli bir yaklaşım, siyasal hayatta patronaj ve tek adam anlayışına bağlı siyaset anlayışı ve iktidar-muhalefet ilişkilerinde yaşanan kırılmalar, günümüz siyasal, sosyal ekonomik ve kültürel yapısının ortaya çıkmasında belirleyici unsurlar olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, tek parti dönemi, siyasal partiler, laiklik algısı, liberal ekonomi.

ABSTRACT

The topic of the article is the democracy rhetoric of the Democrat Party during the period 1950-1960. In this context, three different separate phases have been identified in the light of the evolution and transformation of democracy rhetoric of Democrat Party during years. The first phase is covered by the years 1945-1950, when

* Bu makale “27 Mayıs 1960 – 12 Mart 1971 Askeri Müdahaleleri'nin Türk Devlet Teşkilatı ve Siyaset Hayatına Etkileri” konulu doktora tez çalışmasının bir bölümü esas alınarak hazırlanmıştır.

** Erzincan Bilim ve Sanat Merkezi Sosyal Bilimler Birimi Öğretmeni

Democrat Party was in opposition. In this phase, the rhetoric of democracy was based on to the idea of to strenghten democracy and to improve fundamental rights and freedoms. In the second phase covering the period 1950-1954, the rhetoric of democracy was started to slow down and the limits of the fundamental rights and freedoms began to determined in this context. The third phase covering the years 1954- 1960 reflects a period when Democrat Party moved away from democracy and established an authoritarian governance.

Keywords: *Democracy words, Democrat Party, Republican People's Party, single party period, political power struggle.*

GİRİŞ

Biçimsel olarak cumhuriyet rejiminin kurumlarını barındıran tek parti yönetimi, kendini koruyabilmek amacıyla sıkı bir kontrol mekanizması oluşturmuş ve devlet örgütünün tamamına seçkin ve bürokratik bir dünya görüşü hâkim olmuştur. Çağdaşlaşma parolasıyla yola çıkan bu zümre; ülke ve halk için neyin iyi neyin kötü olduğuna cahil ve gelenekçi köylülerin karar veremeyeceğini ve bu konuda kolayca aldatılabileceklerine inanmıştır.

Tek Parti iktidarı kendisini toplumun modernleşmesinde tek ve vazgeçilmez olarak gördüğü için, resmi söylemin dışında bir ifadeye yaşam hakkı tanımamış, dolayısıyla bu dönemde sosyolojik anlamıyla, dönüşümü sağlayacak gerçek manada ne merkez, ne de çevre Türkiye’de henüz oluşmamıştır. Tek parti iktidarının göz ardı ettiği önemli bir husus, tarihsel sürece uygun ilerleyen tepeden inme modernizasyon hareketinin kimi uygulamalarının, taban tarafından içselleştirilmediği ve tabanın devlet ve toplum içerisindeki rolü noktasında önemli bir muhalefeti barındırdığı gerçeğidir. II. Dünya savaşı sonrasında dış siyasi gelişmeler, içerde ekonomik ve toplumsal kaygılar, Tek Parti yönetimini sarsmış, başlangıçta şartların zorlamasıyla kontrollü bir demokrasi modeli düşünen CHP, ilerleyen dönemde kontrolü elinden kaçırmıştır. Burada altının çizilmesi gereken belki de en önemli nokta, bu dönüşümün istemli ve demokrasi hayranlığının bir sonucu olmadığıdır.

Demokrat Parti Uygulamaları

II. Dünya Savaşı sonrası kurulan tüm partilere rağmen¹, Türkiye’de hâkim olan devletçi ve tekçi anlayışın sona ermesini sağlayan değişim sürecini, DP’nin kurulması ve geniş bir halk desteğine sahip olması başlatmıştır. Bu süreçte Anadolu’da birçok kişi; DP’nin üyelerine sağladığı kişisel çıkar seçeneğinden yararlanmak ve hatta bu seçkinlerin yerine geçmek amacıyla, siyasal parti üyeliğinin anlamını bilmeden DP’ye yönelmiştir².

DP programı iki ana görüşe vurgu yapmıştır. Partinin siyasal hedefi ülkede demokrasinin evrensel boyutta gerçekleşmesini sağlayarak, temel hak ve özgürlükleri genişletmektir³. Bunların yanında dernek kurma özgürlüğü ve tek dereceli seçim sistemi talep edilmiş ayrıca seçim güvenliği üzerinde önemle durulmuştur. Ekonomik alanda ise, özel girişimin ve sermayenin ekonominin temel unsuru olduğu belirtilmiştir. Laikliğin dinsizlik olarak algılanmaması gerektiği üzerinde durulmuş ve din özgürlüğünün diğer özgürlükler kadar önemli olduğu savunulmuştur⁴. Ancak burada vurgulanması gereken önemli nokta, DP’nin kuruluşu ve muhalefeti esnasında ortaya koyduğu bu ilkelerden iktidarı döneminde önemli ölçüde sapmalar yaşadığıdır.

¹ II. Dünya Savaşı sonrası, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (24 Mayıs 1946), Liberal Demokrat Parti(11 Mart 1946), Çiftçi ve Köylü Partisi (24 Nisan 1946), Türkiye Sosyal Demokrat Partisi (26 Nisan 1946), İslâm Koruma Partisi (19 Temmuz 1946), Türk Muhafazakâr Partisi (8 Temmuz 1946), Türkiye Yükselme Partisi (3 Temmuz 1946), Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi (30 Eylül 1946) gibi adlarında da anlaşılacağı gibi, değişik amaçlarla pek çok parti kurulmuş, ancak bunlar genellikle siyasal yaşamda etkin olamamış, tabela partisi olarak kalmışlardır. (Bkz: Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938 – 14 Mayıs 1950)*, 4. Kitap, I.Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, ss.223–225.)

² Cem Eroğul, *Demokrat Parti – Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s.13.

³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler, 1859–1952*, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s.662.

⁴ “Partimiz lâikliği devletin siyasette, dinle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır. Gerek dinî tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehasşislar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığının bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdır. Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına yurddaşlar arasında sevgi ve tesanütü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekkürü karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır”. (Bkz: *Demokrat Parti Program ve Tüzüğü*, Doğu Matbaası, Ankara 1953, ss.49–51.)

DP savunduğu liberal düşüncelerle, kısa bir zamanda yirmi üç yıldan beri tek parti yönetiminin izlediği seçkin ve baskıcı politikalarından hoşnutsuz kitlelerin sempati ve desteğini kazanmayı başarmıştır. DP, liderlik kadrosunu oluşturan yeni girişimci ve tüccarlar sınıfı ile alternatif bir seçkinler grubu olarak örgütlenmiştir. Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni işadamları grubunun çıkarları, tek parti dönemi seçkinlerinin çıkarlarıyla paralel değildir. DP, sadece bu grubun çıkarlarını temsil etmeyen, aynı zamanda beklentileri artan köylüler ve yerel seçkinlerin de büyük kısmını temsil etmeyi amaçlayan bir parti olmuştur⁵.

CHP döneminin dinsel gruplara karşı yürüttüğü katı politika ve laiklik anlayışına karşın, DP'nin dine daha hoşgörülü yaklaşımı, köylü ve taşralıların bu yeni partiyi desteklemelerinde diğer önemli bir vesiledir. DP, aynı zamanda tek parti döneminin otoriter uygulamalarına ve bürokrasiye de karşı bir hareket olarak ortaya çıkmış ve bu nedenle de aynı görüşleri paylaşan geniş kitlelerin desteğini sağlamıştır⁶. Yükselen muhalefetin DP çevresinde toplanmasında, yöneten-yönetilen ikiliğinin netleşmesi de önemli paya sahiptir. Mevcut ideolojik algılama ve siyaset kurumunun, gelişmeler karşısında sosyolojik bir analizle çözüm üretememesi, olayların seyrinde temel belirleyici unsur olmuştur. Günümüz siyasetinin zaman zaman toplumla yaşadığı kopukluğun temelinde de sosyal yapının ve dönüşümlerinin doğru analiz edilememesinin önemli payı vardır.

Bu dönemde batı ittifakı içerisine giren Türkiye'de, bir yandan ülkenin savunma anlayışı, ordunun yapısı ve savunma kurumları, bu yeni yapının gerekleri doğrultusunda şekillenirken, ortaya çıkan bu yeni yapı, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sivil-asker iktidar ortaklığının sona ermesine ve askeri bürokrasinin bu ortaklığın dışında kalmasına sebep olmuştur⁷. Batı dünyası 19. yüzyılda kültürel ve sosyal gelişimin bir sonucu olarak bu dönüşümü gerçekleştirerek modern demokrasinin bel kemiğini oluşturmuştur. Batı dünyasında 19. yüzyılda yaşanan bu rekabet, Türkiye'de ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında başlayabilmiştir. Siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel dinamiklere dayanan bu bilek güreşi, günümüzde dahi uzlaşmaya dayalı tahammül kültürünün yerleşmesi ve güçlenmesinin önündeki en önemli etkenlerden birisidir.

⁵ Tanel Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.25.

⁶ Birsan Örs, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, Der Yayınları, İstanbul 1996, s.151.

⁷ Ümit Özdağ, *Ordu-Siyaset İlişkisi*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991, ss.168-169.

1950 SEÇİMLERİ VE DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI

14 Mayıs 1950 seçimlerinde, DP % 53,3 oy oranı ile 401 milletvekilliği kazanırken⁸, CHP % 39,9 oy oranı ile 69 milletvekilliği kazanmıştır. Millet Partisi % 3,1 oy oranı ile 1 milletvekilliği kazanmış ayrıca bu seçimde 9 bağımsız milletvekili de parlamentoya girmiştir⁹.

DP döneminde yapılan listeli çoğunluk sistemi sonunda¹⁰, iktidar partisi aldığı oyun çok üstünde mecliste temsil edilmiştir. Örneğin 1950 seçiminde; %53 oy'a karşılık %83,57 temsil, 1954 seçiminde; %56,61 oy'a karşılık %92 temsil, 1957 seçimlerinde ise; %47,70 oy oranına karşılık %92 temsil oranı elde etmiştir. Bu oy oranları ve milletvekilliği dağılımıyla, iktidar yüksek oranda temsil hakkı elde ederken, muhalefetin ise eksik oranlı temsili söz konusu olmuştur¹¹.

Yirmi yedi yıllık tek parti döneminde yaşanan sıkıntılar, 1950 seçimlerinde CHP'nin yaşadığı hezimette önemli rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşı ile daha da artan hoşnutsuzluk, Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi, Milli Koruma Kanunu ve güvenlik güçlerinin bazı görevlilerinin halka karşı uyguladıkları baskılar, CHP'ye karşı muhalefeti besleyen unsurlar olmuştur. Öte yandan, DP'nin yurt çapında oluşturduğu örgütlenme, halkla bütünleşmesini sağlamış, ayrıca basının önemli bir bölümünün DP'yi desteklemesi,¹² 1950 seçimlerinden DP'yi zaferle çıkarmıştır¹³.

⁸ CHP adayı Süreyya Anamur tarafından bu durum "...Demokratlar, siyaseti ilk defa halka kadar indirmeyi ve halka mal etmeyi bilmişlerdir... Böylece köylüler, işçiler, esnaf, ticaret veya sanayi mensupları, basın insanları, şehir, kasaba ve köy toplumlarının bütün tabakaları birden sahneye çıktılar..." şeklinde ifade edilmiştir (Bkz: Cemil Koçak, *Siyasal Tarih (1923-1950)- Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, (10.Baskı), Cem Yayınları, İstanbul 2008, s.158.)

⁹ Sadettin Bilgiç, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995, s. 7.

¹⁰ Çoğunluk sistemi basit bir düşünceye dayanır. Bir seçim çevresinde en çok oyu alan parti, o seçim çevresindeki milletvekilliğini ve milletvekilliklerinin tümünü alır. (Bkz: Yılmaz Aliefendioğlu, "Seçim Sistemleri ve Siyasal Etkileri," *Gündem, Çankaya Üniversitesi*, Sayı:21, Nisan 2005, s.11.)

¹¹ Erdoğan Günel, *Türkiye'de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üstündeki Etkileri*, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s.159.

¹² Dünya Gazetesi sahibi ve başyazarı Bedii Faik, DP'nin iktidar olmasında basının rolünün çok büyük olduğunu ifade ederek şunları söylemiştir: " Bayar bunu çok güzel ifade etmiştir. Biz bir gazeteci heyeti olarak kendisini ziyarete gittiğimiz zaman, bize demişti ki: "Bir kuş, olarak, kanadımıza kuvvetin sizlerden geldiğini biliyoruz." Matbuat kanununun tadilini isti-

Demokrat Parti iktidarı ile parlamentonun yapısı büyük ölçüde farklılaşmıştır. Çok partili sisteme geçişle birlikte, yasama organının yapısı serbest meslek sahipleri ve girişimciler lehine değişmiştir¹⁴. Muhalefete iktidar yolunun açılmasıyla, bürokratlar tek parti dönemindeki üstünlüklerini yitirmiş, halk; asker, bürokrat ve aydın kesiminin iktidarına ortak olmuştur¹⁵. Osmanlıdan bu yana, ilk defa geleneksel yönetici grupların dışında bir grubun siyasi hayatta sivrilmesiyle, bürokrasinin siyasi iktidarla var olan işbirliği de sona ermiştir. Kamu kesiminin öncülük ettiği ve denetiminin büyük ölçüde bürokrasinin elinde olduğu ekonomik düzen yerine, özellikle ticaret ve sanayi alanlarında özel sektörün öncülüğünü esas alan yeni bir ekonomik düzene geçilmiştir. Bu dönüşüm, siyasi gücü azalan bürokrasinin ekonomik gücünün azalmasını da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, dört yılda bir sandık başına giderek vekillerini belirleyen halkın, bu vekillerin çıkardığı yasaların uygulanmasında yine bürokrasiye mahkûm olduğu da ayrı bir gerçektir.

Bu dönemde uluslararası gelişmeler de Türkiye lehine gelişmeye başlamıştır. Soğuk Savaşın iki temel aktörü ABD ve SSCB, etkinlik alanlarını genişletmek amacıyla rekabete girişmiş, jeopolitik açıdan çok önemli hale gelen Türkiye'ye yakınlaşmaya çalışmışlardır. ABD; SSCB'nin yayılcı politikalarına karşı bölge ülkelerine yönelik başlattığı Truman ve Marshall yardımları, bu dönemde Türkiye'yi askeri ve ekonomik olarak rahatlatmıştır. Ekonomide her ne pahasına olursa olsun, büyüme stratejisinin benimsenmesiyle Türk ekonomisi 1950 yılından itibaren çok hızlı bir şekilde büyümüştür¹⁶.

yorduk. 'Müsterih olun, o kanun çıkacak' dedi. (Bkz: Nazlı Ilıcak, "15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor", Cilt II, Kervan Yayınları, İstanbul 1975, s.460.)

¹³ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s.178.

¹⁴ Mümtaz Turhan, "Siyasal Elitler- Gündoğan", Ankara 1991, s.165, Ayrıca Bkz: Cemal Altan, Türkiye'de 1950-1960 Dönemi Milletvekillerinin Sosyolojik Özellikleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 22, (Aralık 2008), s.30.

¹⁵ Bu dönemde bürokrasinin halka bakışı ile ilgili olarak özellikle halk arasında anlatılan bir olayda; Dönemin Ankara Valisi Nevzat Tandoğan; Osman Yüksel Serdengeçti'nin kendisi hakkında konuştuğunu işitince tutuklanmasını istemiş, makamına getirildiğinde Serdengeçti'ye "Ulan Öküz Anadolu! Sizin milliyetçilikle, komünizmle ne işiniz var! Milliyetçilik lazımsa bunu biz yaparız. Komünizm gerekirse onu da biz getiririz. Sizin iki vazifeniz var: Birincisi çiftçilik yapıp mahsul yetiştirmek, ikincisi askere çağırdığımızda askere gelmek!" (Bkz: Aziz Üstel, 'Öküz Anadolu sen nerden benim efendim oluyorsun!', Star, 5 Ocak 2012).

¹⁶ İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi; 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa 1998, s.15.

Bunun yanında Marshall Yardımı ile başlayıp günümüze kadar devam eden, dışa bağımlı bir ekonomi, ürettiği ile yetinmeyip, daha fazlası için dışarıya el açan, bunun içinde bağımsızlığından tavizde bulunmaya başlayan bir Türkiye modeline kayış sürecini de başlamıştır. Kapitalizmin reel değerlerine sahip olmadan ortaya çıkan kapitalist anlayış, evrensel boyutta rekabetten uzak, devlet desteği ile palazlanan ve kamu kaynaklarıyla beslenen yeni yetme bir sınıfı ortaya çıkarmış, bu sonuç da mevcut yapıyla mağduriyeti artan kitlelerin muhalefetini arttırmıştır.

Türkiye de yaşanan bu iktidar değişimi aynı zamanda önemli boyutta sosyal ve kültürel değişimi de beraberinde getirmiştir. Şehirli ve bürokrasiye yakın CHP uygulamalarına karşı, DP daha kırsala ve köylüye yönelik politikaları ön plana çıkarmıştır. 1950–54 yılları arasında Türkiye de yaşanan ekonomik gelişmeler, özellikle kırsal alanda refah seviyesini arttırmıştır. Bu dönemde Makineli tarıma geçiş teşvik edilmiş, ekilebilir toprakların oranı %60 artmıştır¹⁷. Tarımın ortalama büyüme hızı %13,2'yi bulmuş ve %9,2'lik sınaî büyüme hızını belirgin bir biçimde aşmıştır. Tarım kesiminin milli gelir içindeki payı 1946–47 ortalaması olarak %43,6 iken, 1952-53'de bu oran %44,7'ye çıkmıştır¹⁸.

Ayrıca yaşanan diğer bir önemli değişim, ortaya çıkan hızlı nüfus artışı olmuştur. 1940–1945 döneminde nüfus artış hızı %1.702 iken bu oran 1950–55 döneminde %2,775'e ve 1955–60 döneminde de %2,853'e yükselmiştir¹⁹. Bu nüfus artışında doğum oranının artması kadar, ölüm oranlarının düşmesi de etkili olmuştur.

DP döneminde kırsal kesimin sübvansiyonlarla desteklenmesi, makineleşmenin tarımsal üretimde etkinliğinin artması, buradaki nüfusun yatay hareketliliğini hızlandıran ve kitlesel boyutlarda kentlere göç sürecini başlatan unsurlar olmuştur²⁰. Kitlesel göç hareketi, Türkiye'nin hem kırsal hem de kentsel mekânlarında önemli boyutlarda bir değişimin yaşanmasının önünü açmıştır. Kentsel mekânlarda ortaya çıkan bu değişim, yeni toplumsal sınıfların oluşmasına zemin hazırlarken Türkiye'de siyasetin merkezinde de yeni

¹⁷ 1950 yılında tahıllar ve diğer bitkisel alanlar 9868 bin hektar iken bu oran 1955 yılında 14556 bin hektara yükselmiştir.(İstatistik Göstergeler, DİE, 1923–2007)

¹⁸ Ülkü İleri, *Türkiye'de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri*, Tühis Yayınları, Ankara 2009, s.209.

¹⁹ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*, İmge Kitapevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2000, s.55.

²⁰ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, (26.Basım), Remzi Kitapevi, İstanbul 2000, s.151.

bir çevrenin oluşmasına neden olmuştur. Kentlerin çekiciliğinden ziyade, kırsalın iticiliğinden kaynaklanan kitlesel göçler, etkisini özellikle atmışlı yıllardan itibaren gösterecek, siyasi, sosyal ve kültürel bir bütünlük arz etmiştir. Ortaya çıkan bu yeni toplumsal katmanlar, özellikle 27 Mayıs sonrasında Türk siyasetinin farklı renklerini oluşturmuştur. Bunun yanında siyasal ve ekonomik dönüşüm, beraberinde sosyal dönüşümü harekete geçirerek, günümüzde dahi devam eden sanayileşme ve kentleşmeye bağlı problemleri de üretmiştir.

Genel siyaset anlayışı itibari ile daha liberal ve özgürlükçü bir yaklaşım içerisinde bulunan DP, din konusundaki hassasiyetinin bir sonucu olarak, 16 Haziran 1950'de Türkçe ezan yerine Arapça ezan okunmasının önündeki engeli kaldırmıştır²¹. Bu karar orduda rahatsızlık yaratmasına²² rağmen DP din alanına yeni serbestlikler tanımaya devam etmiştir. Nitekim din eğitimi genişletilerek bu konuda verilecek eğitim ailelerin isteğine bırakılmış, imam hatip okullarının sayısı arttırılmış ve cami yapımında ciddi bir artış görülmüştür²³.

Ancak DP, bu olumlu gelişmelerin yanında, söylemleriyle hiç uyuşmayan uygulamalara da imza atmıştır. TBMM 8 Ağustos 1951'de, CHP'ye bağlı bir örgüt olan Halkevleri ve Halk odalarını devletleştiren yasayı kabul etmiştir²⁴. Ayrıca DP iktidarı, CHP iktidarının son döneminde başlatılmış olan Köy Enstitülerini yok etme projesini tamamlayarak, Şubat 1954'te Enstitüleri klasik öğretmen okullarına dönüştürmüştür²⁵.

DP'nin birinci döneminde özellikle ekonomik alanda yakalanan başarı sonunda, 2 Mayıs 1954 seçimlerinde DP 503, CHP sadece 31 sandalye kaza-

²¹ Bilinenin aksine bu süreçte ezanın yeniden Arapça okunmasına CHP tarafından da karşı çıkılmamıştır. CHP Trabzon milletvekili, Cemal Reşit Eyüpoğlu meclis görüşmeleri esnasında, partisinin ibadet dilinin Türkçe olmasını yeğlediğini ancak ulusal bilincin bu konuyu halledeceğinden ötürü, CHP'nin Arapça ezan meselesine karşı gelmeyeceğini açıklamıştır. (Bkz: Başak Ocak Gez, "Türkçe Ezan Meselesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. II, Sayı: 6-7, İzmir 1997, ss. 163-164, Ayrıca bkz: 5665 Sayılı Türk Ceza Kanununun 526 nci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, (1950), *T.C.Resmî Gazete*, Sayı:7335, 17 Haziran 1950)

²² Mehmet Ali Birand, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, (6.Baskı), Milliyet Yayınları:136, İstanbul Mart 1993, s. 85.

²³ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.339.

²⁴ Neşe Yeşilkaya, *İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.80

²⁵ İleri, s.205.

nabilmiştir. Bu sonuçlar üzerine, ulusal iradeyi tek belirleyici olarak gören Başbakan Adnan Menderes, izledikleri politikanın halktan destek gördüğünü ve değiştirilmeye gerek olmadığı sonucunu çıkarmıştır²⁶. DP'nin ikinci kez iktidara gelişi daha çok Menderes'in katkılarıyla gerçekleşmiştir. Bu sonucun ardından Menderes, kendisini adeta tek başına bir parti olarak görmeye başlamış, bu durum da tek adam yönetimine doğru gidilmesine yol açmıştır²⁷. DP'nin ikinci dönem seçimleri de kazanmasına rağmen, devleti, orduyu, yargıyı, üniversiteleri ve basını mutlak olarak elinde tutamaması, kontrolü sağlamak adına baskıcı bir tutuma bürünmesine de sebep olmuştur²⁸. 1954 seçimlerinde CHP'ye oy verdiği için Malatya bölünerek Adıyaman ili kurulmuş, Kırşehir CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın memleketi olması dolayısıyla ilçe haline getirilmiştir²⁹. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet etmekten CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ve CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı tutuklanmıştır³⁰. Demokrasinin algılanmasında CHP'den farklı bir tutuma sahip olmayan DP bu alana söylemleriyle farklılık getirmiş, uygulamada ise çoğunluğun her şeyi yapmaya hakkı vardır anlayışıyla fütursuzca davranmıştır.

İktidarın baskıcı yönetimi, muhalefet üzerinde baskı kurması, ekonominin kötüye gitmesi ve enflasyonun artması ile DP, kentli tabanının ve üniversite üyelerinin desteğini kaybetmeye başlamıştır. Bununla birlikte enflasyondan ilk etapta etkilenmeyen kırsal kesimin desteğini korumuştur³¹. Savaş döneminde yaşanan ekonomik sıkıntılarının ve jandarma baskısının sorumlusu olarak CHP'nin algılanmasının bu sonuçta önemli etkisi olmuş ayrıca CHP'nin laiklik anlayışından kaynaklanan kötü anılar da bu desteğin devamında etkili olmuştur.

27 Ekim 1957 seçimlerine gelindiğinde, DP'nin 424, CHP ise 178 sandalye kazanması, DP'nin gücünü devam ettirmesine rağmen toplumun bazı kesim-

²⁶ Stanford Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt II, E Yayınları, İstanbul 1982, s.483.

²⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecindeki Türkiye (1945–1980)*, (3. Baskı), (Türkçesi: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 2007, ss.63–64.

²⁸ Ahmad, s.48.

²⁹ Mete Tunçay, *Siyasal Tarih (1950–1960), Çağdaş Türkiye 1908–1980 Türkiye Tarihi:4*, (Derleyen: Sina Akşin), (4. Basım), Cem Yayınevi, İstanbul Ekim 1995, ss. 179–181.

³⁰ Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, s. 166.

³¹ Eroğul, ss. 164–167.

lerindeki desteğini kaybettiğini de ortaya çıkarmıştır. Çünkü DP iktidarı, zaman içinde CHP'yi eleştirdiği konuma kendisi gelmiştir. CHP, ilk demokrasiye geçiş denemelerinde herhangi bir parti içi ya da dışı muhalefete tahammül edememişse, süreç içerisinde DP de aynı konuma gelmiş, hiçbir şekilde muhalefete tahammül edemeyen bir tavır takınmıştır³². İç siyasette bunlar yaşanırken, dışarıda meydana gelen bir olay DP'nin baskıcı tutumunu daha da artırmasına vesile olmuştur. 14 Temmuz 1958 tarihinde, Irak'ta gerçekleştirilen devrim, DP'nin kendisine yönelik bir askeri müdahale gerçekleştirilebileceği düşüncesine yol açmıştır. Bu düşünce sonucu, DP özellikle muhalefet partisine karşı baskıcı uygulamalarını daha da artırmıştır. Bu süreçte DP hükümeti, muhalefeti ve özgürlükleri kısıtlayıcı sert idari ve hukuki önlemlere başvurmuş, ülke içinde ciddi krize yol açacak “*Vatan Cephesi*” adlı kitlesel örgütlenme hareketi başlatmıştır. Bu harekete katılanlar vatanperver ilan edilerek, katılma listeleri radyoda ilan edilmeye başlanmış, katılmayanlar ise değişik metotlar kullanılarak siyasal baskılara maruz kalmıştır³³. Toplumdaki değişim ve talepleri doğru okuyamayan DP, toplumu ikiye bölüp, toplumsal birliği bozacak sonuçları olan, tehlikeli bir siyasal uygulamaya başvurmuştur. Bu uygulama ilerleyen yıllarda partilerin temel siyaset tarzı haline gelmiş, keskin söylemler ve çıkışlarla mevcut tabanı koruma ve genişletme amacı güdülmüştür.

DP'nin uygulamaları, genç cumhuriyet kuşaklarını, Kemalist rejime karşı tehdit oluşturabilecek bir yapının ortaya çıkmasına neden olabileceği düşüncesiyle kaygılandırmıştır. DP iktidarının, laikliği zayıflattığı iddiaları, aydınların ve üniversite öğretim elemanlarının tepki ve protestolarına sebep olmuştur. Muhalif basın kuruluşlarının bu dönemde iktidar tarafından baskı altına alınması ve gazete kapamalar, iktidar-muhalefet gerginliğini daha da arttırmıştır³⁴.

İktidar ile muhalefet arasındaki ilişkileri geren etkenlerden birisi de; CHP lideri İsmet İnönü ve DP lideri Adnan Menderes'in kışkırtıcı sayılabilecek konuşmalarıdır. Menderes'in DP'li milletvekillerine hitaben: “*Siz isterseniz hilafeti bile getirebilirsiniz, orduyu yedek subaylarla bile idare edebilirim, odunu aday göstersem milletvekili seçilir.*” sözlerine karşılık, İsmet İnönü'nün: “*Çareler tükenince ihtilal mübah olur, sizi ben bile kurtaramam.*” gibi sözleri, zaten bir hareketlilik içerisinde olan orduda, itici bir unsur ol-

³² Ahmad, s.134.

³³ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, ss.187 – 188.

³⁴ Ahmad, s.136.

muştur³⁵. Bu karşılıklı atışmalar; Menderes'in İnönü'ye karşı sağduyu kaybının bir örneği olduğu gibi, on yıl boyunca İnönü'nün Menderes'i yıkmak için kullandığı taktiği de göstermektedir. Muhalefetin mücadelesi sertleşti-çe Demokrat Parti hırçınlığını artırmış, bu yolda elindeki iktidar gücünü de kullanmaktan da çekinmemiştir³⁶.

DP iktidarı ekonomik alanda, 1954 yılından itibaren problemler yaşamaya başlamıştır. Tehlikenin ilk belirtisi dış ticarete ortaya çıkmış, DP hükümetinin ilk yıllarındaki elverişli koşullar, 1954 yılında Kore savaşından sonra ortadan kalkmıştır. Savaş Türkiye'nin geleneksel ihraç maddesi olan tarım ürünlerine olan talebi ve dolayısıyla bunların dünya piyasalarındaki fiyatlarını arttırmışken, savaşın sona ermesi hem talebi hem de fiyatların düşmesi sonucunu doğurmuştur. Bunun ekonomiye etkisi oldukça ağır olmuştur³⁷. Alınan borçların geri ödenmesinin giderek zorlaşması üzerine, 4 Ağustos 1958'de dolar, TL karşısında 2,2 misli değerlendirilerek 1 dolar 9 TL'ye çıkarılmış ve aynı yıl enflasyon oranı %40'a ulaşmıştır. DP'nin son döneminde zamlar bütün ürünlere yansımış, bazı ürünlerde 10 yıl içerisindeki artış oranları büyük boyutlara ulaşmıştır. Maaş ve ücretlerdeki artışlar ise, bu hayat pahalılığının yükseliş hızına göre çok geride kalmıştır³⁸. Tüccar, işadami, yatırımcı ve çiftçi kesimi yararına izlenen ekonomik politikalar, ilk dönemde bu kesimlerden DP'ye büyük destek sağlamışsa da, enflasyonun yükselmesi ve ithalatın sınırlandırılması ile piyasada bazı malların bulunmaması, halkta hoşnutsuzluğu arttırmıştır³⁹.

Bu gelişmeler ordu içindeki DP aleyhtarı faaliyetlerin artmasına da neden olmuştur. Ordu içinde artan örgütsel faaliyetler, fazla gizli kalamamıştır. Siyasi çevrelerde, orduda hükümete karşı bir komplonun ortaya çıkarıldığı ve birçok subayın tutuklandığı yolunda söylentilerin yoğunlaşması üzerine, hükümet tarafından 16 Ocak 1958'de dokuz subayın tutuklandığı resmen açıklanmıştır⁴⁰. 9 Subay olayı ile ilgili soruşturma dört ay sürmüştür; Tümgeneral Cemal Tural başkanlığındaki askeri mahkeme 26 Mayıs 1958 günü, sa-

³⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam III. Cilt 1950–1964*, (6. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul Kasım 2000, s.258.

³⁶ Eroğul, ss.168–169.

³⁷ Yaşar Baytal, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950–1957)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, (Kasım 2007), s.556.

³⁸ Aydemir, ss. 262–263.

³⁹ Örs, ss.153–154.

⁴⁰ Eroğul, s.140.

nıklardan sekizi hakkında beraat kararı almış, muhbir Binbaşı Samet Kuşçu ise, orduyu isyana teşvik etmekten iki yıl hapse mahkûm edilmiştir⁴¹. Aslında bu sonuç, asker-siyaset ilişkilerinde tam bir kırılma noktasıdır. Mahkeme sonucunda zanlıların tamamının beraat edip de suçlu ortaya çıkarmanın cezalandırılması, asker içerisinde var olan cuntaları daha da cesaretlendirmiştir. Bu süreçte Menderes'in gelişmeler karşısındaki pasif tavrı, sonraki olaylarda önemli rol oynamıştır⁴².

Bu dönemde, iktidar ile muhalefet arasındaki iplerin tamamen kopma noktasına gelmesi 18 Nisan 1960 tarihinde Mecliste Kabul edilen "*TBMM Tahkikat Encümenlerinin Vazife Salahiyetleri Hakkında Kanun*" sonunda yaşanmıştır⁴³. Bu kanun, meclis içinden seçilecek on beş kişilik bir komisyonun muhalefet ve bir takım basının faaliyetleri hakkında soruşturma yapmasını ve suçlu gördüklerinin yargılanmasına karar verme yetkilerini vermiş, ayrıca komisyonu gazete ve dergi kapama yetkisiyle donatmıştır⁴⁴. DP iktidarının muhalefet ve basınla ilişkilerinin alabildiğine gerginleştiği bir dönemde, çıkarılan bu kanun muhalif basının söylemlerini daha da sertleştirmesine yol açmış, gelişmelerden güç alan muhalefet, daha sert ve tavizsiz söylemler geliştirmiştir⁴⁵.

⁴¹ Öztürk, s.69.

⁴² Samet Kuşçu bir mülakatta gelişmeleri şöyle yorumlamıştır: "...Yanındaki adamlar yanlış yönlendirmişler. Menderes'in Özel Kalem Müdürü Muzaffer Ersü, asker kökenliydi. Cuntayla irtibatlıydı. Bilgileri ulaştırmamış veya yanlış aktarmış. Milli Savunma Bakanı ve yaveri de örtüyor üzerini. İhmal, vurdumduymazlık ve uyutma var".(Bkz: Aksiyon, Sayı:861, 06.06.2011)

⁴³ Tahkikat Komisyonu'nun DP Meclis Grubu'nda müzakeresinden sonra bir bildiri yayınlanmış ve bu bildiri "*Cumhuriyet Halk Partisi'nin yıkıcı gayri meşru ve kanun dışı faaliyetlerinin memleket sathında cereyan tarzı ve bunların mahiyeti ve hakikatlerinin nelerden ibaret olduğunu tahkik ve tesbit etmek ve bununla beraber memleketin her tarafında yaygın bir halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerine intikal etmek, ezcümle matbuat meselesini, adli ve idari mevzuat ve bunların ne surette tatbik edilmekte olduğunu tetkik ederek bir neticeye varmak üzere Meclis Tahkikatı açılmasına karar verildiği*" açıklanmıştır. (Bkz: Pınar Kaya Özçelik, "Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(3), Ankara 2010, s.184)

⁴⁴ Eroğul, s.236.

⁴⁵ "Her şey önümüzdeki günlerin elektrikli bulutlar getirdiğini göstermektedir. DP muhalefetinin kesifleşen kampanyasına tahrik ve tertipler görmüş, asabileşmiştir. CHP ise artık çok kuvvetlendiği hissine sahiptir. Bu kanaatin verdiği güvenle iktidara karşı mücadelesini, boyun eğmeden yürütmek azminde görünüyor. Bu haleti ruh iyedeki iki cephenin Mecliste bugün başlayacak müzakereler sırasında çatışmalara yol açmalarından korkuluyor." (Bkz: *Milliyet*, 18 Nisan 1960.)

Bu kanun, iktidara olan tepkileri daha da arttırmış, iktidara karşı yürütülen eylemlerin ve sokak gösterilerinin doruğa çıkmasına yol açmıştır. Nihayetinde 21 Mayıs'ta Ankara'da Harp Okulu öğrencilerinin başlarında subay ve komutanlarıyla yürümesi, DP iktidarının sonunu hazırlamıştır⁴⁶.

DP iktidarı bir kısım basın ve muhalefete itham edilen suçlamalarla ilgili olarak, normal adli mekanizmaları harekete geçirip varsa suçluları cezalandırmak yerine, konunun Meclis' te kurulacak bir komisyon aracılığıyla soruşturmasını tercih etmiştir. Bu süreçte DP yanlısı Zafer Gazetesi Başbakanın tüm radyo ve mitinglerdeki konuşmalarını eksiksiz vermeye çalışmıştır⁴⁷.

1950 tasfiyeleri ile ordu üzerinde otoritesini kuran DP'nin orduyu önemsemediği, askeri küçük düşürmeye çalıştığı ve bazı DP yöneticilerinin ordu düşmanlığı yaptığı iddiaları, ordunun tepkisine sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ordu içinde ortaya çıkan yığılmalar, maaş ve ücret azlığı, tıkanıklığı gidermek için yapılan tasfiyeler, ordudaki huzursuzluğun temelini oluşturmuştur. Siyasi atmosferin giderek ısınması, sokak eylemleri ve ekonomide yaşanan tıkanmalar ordudaki huzursuzluğu daha da arttırmıştır. Emekli olan Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel, 3 Mayıs günü veda mesajıyla birlikte 13 maddelik uyarı mektubu hazırlamış ve Başbakan Adnan Menderes'e ulaştırılmak üzere Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e vermiştir. Gürsel mektubunda bütün kötülüklerin kaynağı olduğuna dair memlekette genel bir kanaat bulunan Cumhurbaşkanı'nın istifa etmesi, bazı bakanların değiştirilmesi, İstanbul ile Ankara vali ve emniyet müdürlerinin değiştirilmesi gibi taleplerde bulunmuştur. Gürsel mektubunda ayrıca hükümetin yaptıklarının yetersizliğinden şikâyetle iyi şeylerin de yapıldığını, ancak bunları sömürge idarecilerinin de yapmış olduğunu belirtmiştir. Gürsel; Cumhurbaşkanı'nın istifa etmesini ve yerine A. Menderes'in getirilmesini yegâne kurtuluş çaresi olarak önermiştir⁴⁸. Bu ve benzeri gelişmeler, çok partili döneme geçildikten sonra, profesyonel askerin de sivil aydınlar gibi siyasetle ilgilenmelerinde etkili olmuş, ordu içerisinde gruplaşmalara ve iktidara karşı gizli oluşumların uç göstermesine sebebiyet ver-

⁴⁶ Sedef Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2007, s. 28.

⁴⁷ "...Perde kalktı, sahne meydana çıktı, kavuklar devrildi, başlar milletimizin gözleri önündedir. Bu fesat yuvalarını dağıtmak, membalarını kurutmak, milletimizi huzura kavuşturmak bizim için elbette mukadderdir." (Bkz: Zafer, 1 Mayıs 1960.)

⁴⁸ Örsan Öymen, *Bir İhtilal Daha Var*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986, s.214

miştir⁴⁹. Burada göz ardı edilmemesi gereken diğer bir husus, bir kısım siyasilere ve aydınların etkin muhalefet kanadı içerisinde almaya çalıştıkları Silahlı Kuvvetler mensuplarının daha sonra asli görevlerine dönme konusunda gösterdikleri isteksizliktir.

İktidara karşı ortaya çıkan protesto gösterilerinin en ünlülerinden birisi olan “555K” Mitingi Kızılay’da büyük bir kalabalığın oluşmasına neden olmuştur. Adnan Menderes, Kızılay’da göstericileri yatıştırmak için göstericilerin arasına girmiş, ancak göstericilerin elinden bir gazetecinin arabasına bindirilerek kurtarılabilmektedir⁵⁰. Bu olaylar esnasında sıkıyönetimde görevli subayların görevlerini yapmadıkları, ayrıca protestoculara yol gösterip, yardımcı oldukları iddiaları bu dönem ordu-hükümet ilişkileri açısından da önemli bir göstergedir⁵¹.

1.2.3.DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI ÜZERİNE

1950–60 arası yaşanan Demokrat Parti dönemi, Türk siyaset hayatında önemli bir dönemeci ifade eder. Bu süreçte, demokratikleşme, ekonomik dönüşüm ve dünya ile bütünleşme açısından önemli bir gelişim yaşanmış, ancak bu gelişmelerin yanında etkileri günümüze kadar süren kimi problemler uygulama ve anlayışları da içerisinde barındırmıştır. DP’nin on yıllık iktidarı döneminde, ekonomik alanda dönüş noktası 1954, siyasal alanda ise dönüş noktası 1955’tir. Kısacası DP önceleri yükselen bir çizgi izlemiş, ekonomik, siyasal ve sosyal dengelerin değişmesiyle, hızlı bir düşüşe geçmiştir.

1950 seçimleri sonucunda ezici bir çoğunlukla iktidara gelen DP, başlangıçta özellikle ekonomik alanda önemli bir büyüme yakalamıştır. DP’nin ilk yıllarında elde ettiği başarının temelinde, toplumun hayat standartlarında gerçekleştirdiği atılım bulunmaktadır. 1950–1953 yıllarını kapsayan ilk dört yılda, ulusal gelir neredeyse yüzde kırk oranında artmıştır. Bu ilerlemenin esas kaynağı, tarım kesimi olmuştur. Bu yönüyle Demokrat Parti döneminin Türkiye’de yarattığı en önemli değişim, kırsal kesimin hayat standartlarında yarattığı belirgin bir iyileşme ve gelişmedir. CHP’nin iktidar yıllarında köylünün ağır vergilere tabii tutulması, devlet yatırımlarından yeterince pay alamaması gibi eksikler DP döneminde büyük ölçüde ortadan kaldırılmış, kırsalda önemli bir refah artışı sağlanmıştır. Bu gelişmelerin Türkiye’nin

⁴⁹ Öztürk, ss.65–67.

⁵⁰ Aydemir, s. 695.

⁵¹ Erdoğan Günel, *Türkiye’de Demokrasinin Yüz Yıllık Serüveni*, Karakutu Yayınları, İstanbul 2009, s. 142.

demokrasisi üzerindeki en önemli etkisi, günümüze kadar uzayacak kırsal kesimin sağ ve daha muhafazakâr partilere, sol ve şehirli unsurların da CHP üzerinde odaklanması olarak gerçekleşecektir.

DP devletin elinde boş duran toprakların önemli bölümünü köylüye dağıtmış, meraları kısmen ekim alanı haline getirmiştir. Bu uygulama hem tarım alanını genişletmiş, hem de kırsal alanda yeni istihdam imkânı sağlamıştır. Bunun yanı sıra, tarımda hızlı bir makineleşme sağlanmış, traktör sayısını kısa zamanda on katına çıkarılmış, köylüye bol ödünç para dağıtmış, tarım ürünlerinde yüksek fiyat siyaseti uygulayarak tarım kesiminin zenginleşmesine hizmet edilmiştir. İklimin tarımsal üretim için beklenenden iyi gitmesi ve Kore Savaşı nedeniyle tarım ürünlerine dış talebin artması, bu yönde girilen çabaların daha da etkili olmasını sağlamıştır. DP'nin milli gelir atılımı, tarım kesimiyle de sınırlı kalmamıştır. Karayolu ve köprü yapımı bu dönemde çok hızlanmış, demir ve bakır cevheri üretimi önemli ölçüde artmış, şeker, çimento ve dokuma alanlarında büyük ilerlemeler sağlanmıştır. Özellikle tarım kesimine yönelik politik uygulama ve ulaşım alanında sağlanan yeni kolaylıklarla, ülkede önemli bir gelişim yaratılmıştır⁵². Bu ekonomik gelişmenin finansmanı, Truman Doktrini sonrasında tamamlayıcı bir unsur olarak ABD tarafından devreye sokulan Marshall Planı ile sağlanmıştır. Marshall Planı ile tarıma yapılan yatırım, tarımda kullanılan malzemenin kalitesinin ve teknolojisinin yükselmesine ve Türkiye'nin büyük bir tarım hamlesi yaparak üretimini arttırmasına önemli bir katkı sağlamıştır. 1948–1952 yılları arasında alınan bu ekonomik yardım ile 1950'lerin başlarında Türkiye, dünyanın en önde gelen buğday üreticilerinden biri olmuştur. Bu olumlu gelişmelerinin yanında cumhuriyet sonrası yakalanan ekonomik bağımsızlık bu dönemden itibaren su almaya başlamış, dış ticaret açığı da büyümeye başlamıştır. Her şeyden önce tarımın modernizasyonu için ABD'den sağlanan teknik malzemenin, onarım ve yedek parça olarak dışa bağımlı olması, kaynağın tekrar yurt dışına çıkışını zorunlu kılmıştır. Bunun yanında ABD'nin yardım koşulu olarak sunduğu karayollarının geliştirilmesi şartı, demiryollarının önemini kaybetmesiyle sonuçlanmış, karayollarına yönelik araç, yedek parça ve petrol alımı, dışa bağımlılığını daha da arttırmıştır. Marshall Planı ile yaşanan süreç, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türk kamuoyundaki imajını güçlendirmiş, Türk kamuoyunda Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı büyük bir ilgi ve hayranlık yaratmıştır. Bu bakış açısındaki değişim, Türkiye'yi Küçük Amerika olma sürecine sokmuştur. Marshall Planı ile yaşanan

⁵² Eroğul, s.276.

bu süreç, Türkiye'nin var olan iç ve dış dengelerinde büyük değişimlere neden olmuş, Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin yönünü de büyük ölçüde belirlemiştir⁵³.

1954 yılından itibaren ekonomik alandaki bu gelişmeler tersine dönmeye başlamıştır. Ekonomik alandaki plansızlık, önemli bir kaynak savurganlığına neden olmuştur. Gerekli önlemler alınmadan yürütülen makineleşme, hem erozyonu hızlandırmış, hem de ülkenin dışa bağımlılığını artırmıştır. Yatırımlar, çok kez oy kaygısıyla yönlendirilmiş, verimlilik ilkesi yeterince göz önüne alınmamıştır. Yol ve köprü ihaleleri, devlet sırtından büyük vurgunlara yol açmıştır. Diğer önemli bir problem, büyük ticaret ve kısmen de sanayi burjuvazisinin güçlenmesine karşılık, çalışan halk kesimlerinin ve özellikle sabit gelirli orta sınıf mensuplarının güç kaybına uğraması olmuştur⁵⁴.

Bunun gibi kırsal alanda da, gerçek manasıyla bir toprak reformu yapılmadan girişilen makineleşme çabası, yarattığı ekonomik ve sosyal farklılaşmalarla, işletmelerin büyük toprak sahipleri elinde toplanmasına, yoksul ve orta halli köylülerin ise bu gelişimden yeterince pay alamamasına yol açmış, kırsaldan büyük şehirlere olan göçü hızlandırmıştır⁵⁵. Ödemeler dengesinin bozulması, dış kredi kaynaklarının kesilmesi, ekonomiyi zora sokmuş ve Türkiye ilk kez bu dönemde IMF'nin kapısını çalmak zorunda kalmıştır.

1950 öncesi CHP'yi basın, üniversite, dernek ve sendikal haklar gibi konularda devamlı eleştiren DP, ülkede demokrasinin olmadığını savunmuştur. Fakat DP, iktidarının ilk döneminde basın, sendika ve derneklerin faaliyetlerine yasal çerçevelerde izin verirken, CHP'nin tekrar kuvvetlenmeye başlaması ile sert tedbirler almaya başlamıştır. CHP geleneğinden ortaya çıkan, hatta demokratik uygulamaların olmaması sebebiyle CHP'den ayrılan DP yöneticileri, her ne kadar özgürlükleri savunan, liberal ekonomiyi benimseyen ve demokrasiden bahseden söylemlerle yola çıkmış olsalar da, zaman içerisinde hükümeti kaybetme endişesi ile vaatlerinden saparak demokratik olmayan uygulamalara başvurmuştur. Demokrat Parti'nin muhalefette benimsemiş görüldüğü özgürlükçü çizginin kırılacağı, iktidarının ilk yıllarından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Birçok DP'li, CHP'nin iktidardan uzaklaştırılması ile hedeflenen özgürlüğün sağlandığına inanmış ve bu ne-

⁵³ Barış Ertem, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini Ve Marshall Planı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21) Haziran 2009, ss.394-395.

⁵⁴ Korkut Boratav, *Gelir Dağılımı*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969, s.188.

⁵⁵ Süleyman İnan- Ercan Haytoğlu, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2006, s.130.

denle DP iktidara geldikten sonra özgürlüklerin genişletilmesine yönelik söylemi terk etmişlerdir⁵⁶. Üstelik DP iktidarı, muhalefetteyken eleştirdiği CHP iktidarının baskıcı politikalarına benzer politikalar üretmekten geri kalmamıştır.

DP 1950–1960 arasında üniversite özerkliğinin zedelenmesi, basın hürriyetinin kısıtlanması, siyasi parti ve cemiyetlere toplanma yasağının getirilmesi, Mecliste diğer parti milletvekillerine konuşma hakkının verilmemesi gibi birçok anti-demokratik yasa ve uygulamalara girişmiştir. CHP iktidarında, jandarmanın kırsal kesim üzerindeki baskısından şikâyet eden DP, kendi iktidarı döneminde bunu ağırlıklı olarak üniversite ve aydın kesim üzerinde polis baskısına dönüştürmüştür⁵⁷. Hükümetlerin polis teşkilatı üzerindeki baskıları ve partizan uygulamaları daha sonraki dönemde de bu kurumun saygınlığını ve güvenilirliğini zayıflatan temel unsurlar olmuştur.

Türkiye'de bu süreç içerisinde en önemli etkiyi siyasi partiler yapmış, ülkede tek parti geleneğinden, çok partili siyasal yaşama geçilerek bir siyasal parti kültürü oluşturulmuştur. Bu siyasal partileşme sürecinde, toplumun aydınlatılmasında basın ve üniversite, işçi ve memurların haklarının savunulmasında üniversite ve sendikalar, meslek gruplarının dayanışması ve kitle örgütlerinin oluşmasında dernekler, birlikler ve odalar etkin olmuştur. Toplumda bireysellikten sivil toplum kavramına ve toplu mücadeleye doğru önemli adımlar atılmıştır. Ülkede 1957 yılı sonrasında siyasal partiler, basın, sendika, dernek ve üniversitelerin DP'ye karşı mücadelesi ve DP'nin sivil toplum örgütlerine karşı tutum ve davranışları 1960 Darbesi'ni getirmiştir. Böylece ülkede sivil toplum örgütleri önemli bir toplumsal güç olmuş, bu dönemde ülkede her şeye rağmen sendika, dernek, üniversite, basın gibi sivil toplum örgüt geleneği oluşmaya başlamıştır⁵⁸.

DP'nin sınıfsal yapısı ve hangi unsurların çıkarlarına hizmet ettiği, değerlendirmeye yapanın bakış açısına göre değişen oldukça tartışmalı bir konudur.

⁵⁶ Demirel, s.499.

⁵⁷ “DP iktidarlari dönemi, Türk polis teşkilatı açısından sıkıntılı bir sürecin yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle polisin siyasallaştığı ve Hükümetin oyuncağı olduğu iddiası bu dönemde sık sık gündeme getirilmiştir. DP hükümetlerinin iç güvenlik yaklaşımları, yaşanan siyasi olaylar ve özellikle 27 Mayıs öncesi yoğunlaşan olaylar, Emniyet Teşkilatı'nı oldukça yıpratmıştır. Bu nedenle Emniyet Teşkilatı, askeri yönetiminin en çok mercek altına aldığı kurum olmuştur.” (Bkz: Ali Dikici, “Demokrat Parti Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı”, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:3, Sayı:5, Kış 2009, s.88)

⁵⁸ Yüksel Kaştan, “Türkiye'de Demokratikleşme Hareketleri İçinde Sivil Toplum Örgütleri (1945- 1960)”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (32), (Güz 2006), s.81.

Siyasal liberalizm terimleriyle bunun tek-parti baskısına karşı yükselen bir halk hareketi olduğu ileri sürüldüğü gibi, memleketi kapitalist ve emperyalist bloğa teslim eden büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi ortaklığı olduğu da iddia edilmiştir. Bu değerlendirmelerin her ikisi de belirli açılardan doğruluk payına sahiptir. Göz ardı edilemeyecek gerçek ise, özellikle bu dönemin ilk yıllarında Türkiye'nin o zamana kadar görülmemiş bir gelişme içine girdiğidir⁵⁹. Ancak sınıfsal alanda ortaya çıkan en önemli yenilik, toplumda şehirli-köylü ya da bürokrat-tüccar ayrımının yanına alaturka-alafranga ayrılığı getirmiş olmasıdır.

Bu ayrışma da dikkati çeken önemli bir unsur, laikliği algılayış farklılığıdır. CHP'nin sert, tavizsiz ve mutlak seküler laiklik anlayışı, muhafazakâr kesimin tepkilerine sebep olmuş, DP ve onun yolunu takip eden siyasi oluşumlar ise, değer yargılarını ön planda tutan ve bireyin inançlarını yaşamasının önündeki engelleri kaldırma prensibinden hareket etmiştir. Bu tür bir politik anlayış; siyasi baskı ve merkezin ideolojik tecavüzü karşısında mahalli gelenekleri savunarak önemli bir oy artışı sağlamıştır⁶⁰. Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetiminde, devletin kuruluşundan beri etkili olan devletçi seçkinler ve gelenekçi liberaller arasındaki mücadele de gelenekçi liberaller güç kazanmıştır⁶¹.

DP'nin Türk siyasi hayatında göz ardı edilemeyecek temel rolü, merkez sağ siyasetin temelini atmış olmasıdır. Merkez sağ ve diğer sağ partileri birbirinden ayıran nokta aşırılıklara olan uzaklıklarıdır. Merkez sağ partiler aşırılıklara tam anlamıyla kapalı iken, diğerleri aşırılıkları belli bir oranda kendi bünyelerinde toplayabilen ve aşırılıklara daha hoşgörülü yaklaşabilen partilerdir. Merkez sağ çizgi, liberal ekonomik politikalarla, toplumun inanç, değer ve hayat biçimlerinin modernleşmeyle birleştirilmesi üzerine kurulmuştur. Merkez sağ siyaset, toplumun geniş kesiminin inanç, değer yargılarının ve hayat biçimlerinin siyasi temsili olarak kabul görmektedir⁶². Bu yol, büyük bir ölçüde yeni koşullara uyum sağlayarak devam ettirilmiştir. DP ve diğer merkez sağ partiler bir ölçüye kadar benzer bir siyaset anlayışını izle-

⁵⁹ Musa Taşdelen, *Siyaset Sosyolojisi*, Kocav Yayınları, İstanbul 1997, ss.177-178.

⁶⁰ Çağlar Keyder, *Türk Demokrasisinin Ekonomi Politikası, Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Derleyen: İrvin Cemil Schich, ve E.Ahmet Tonak), Bilim Dizisi, Belge Yayınları, İstanbul 1992, s.97.

⁶¹ Mehmet Altan, *Darbelerin Ekonomisi*, Sis Yayıncılık, İstanbul 2006, s.63.

⁶² Hüseyin Çavuşoğlu, "Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2), Elazığ 2009, s.265.

yerek, öncelikle ekonomik liberalizm, dini hassasiyetler ve milliyetçilikten meydana gelen bir siyaset anlayışı oluşturmuşlardır. DP'nin Arapça ezan yasağını kaldırması partiye büyük bir oy potansiyeli sağlamış, DP'den sonra gelen merkez sağ partiler, DP'nin din üzerinden elde ettiği oyları korumak ve arttırmak için benzer politikalara başvurmuşlardır⁶³.

Merkez sağ ile sol arasında günümüze kadar devam en temel çatışmalardan birisi DP ile başlayan bu dinci siyaset kavgasıdır. Türkiye solu, toplumun değer yargılarıyla gerçek bir buluşmayı bir türlü başaramamış, bundan dolayı merkez sağın din eksenli söylemlerinin laikliğe aykırı olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Merkez sağ ise eline geçirdiği bu ganimeti kimseye kaptırmamak için var gücüyle çalışmıştır. DP'liler de halkın muhafazakâr eğilimlerini tatmin vaadinde bulunarak halkı kendi cephelerine çekmeyi başarmışlardır⁶⁴. Bu mücadele tek parti döneminde yer altına inen cemaat yapısının etkin şekilde siyaset arenasına girmesine sebep olmuş, modernitenin en temel göstergelerinden olan, ferdin bireyselleşmesinin önündeki en önemli bariyer olmuştur.

Popülizm ve Patronaj sistemi, çok partili rejim içinde DP'den sonra da diğer partilerin vazgeçemeyecekleri temel unsurlar olmuşlardır. Bu anlayışa bağlı olarak, bürokrasinin partizanlaşması ve parsellenmesi süreci de bu dönemde hız kazanmıştır.

Türk siyasetinin bu dönemdeki iki temel aktörü DP ve CHP'nin ortaya koydukları tavır, evrensel bir ideolojiye sahip olamadıklarını da ortaya çıkarmaktadır⁶⁵. DP; demokrasiyi söylemlerinde bolca kullanan, ancak bazı alanlardaki tavır ile tek parti dönemini aratan uygulamalara imza atmıştır. Zira Demokrat Parti muhalefet yıllarında geliştirilmesini ve genişletilmesini talep ettikleri demokrasi anlayışı, iktidarı döneminde demokrasiyi sınırlandırmaya dönük bir pratiğe dönüşmüştür. Bu süreçte Demokrat Parti'nin siyasal söylemi, demokrasi savunusundan, demokrasinin sınırlarının vurgulanmasına kaymıştır⁶⁶. CHP ise; değişen iç ve dış dinamiklerin geç farkında oluşunun açığını kısa sürede kapatma ve iktidarı yeniden ele geçirme adına aceleci ve

⁶³ Nuray Mert, *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, Selis Yayınları, İstanbul 2007, s.135.

⁶⁴ Bahri Savcı, *Demokrasimiz Üzerinde Düşünceler*, A.Ü. SBF Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1963, ss.35-36.

⁶⁵ Fahri Yetim, *Ulus ve Zafer Gazetelerinin Karşılaştırmalı İncelemesi(1957-1960)*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara 2006, s.207.

⁶⁶ Özçelik, s.186.

oldukça uzlaşmaz bir siyaset şekli belirlemiştir. Her iki parti de, ideolojik yetersizlikleri dolayısıyla güncel siyasi atışmayı temel politika olarak belirlemiş, tıkanan toplumun önünü açıcı çözüm yolları üretememiştir.

Tek parti iktidarı döneminde siyaset ve toplum arasındaki ilişki tek yönlü bir seyir izlerken, DP'nin kuruluşundan sonra bu ilişki yöneten ve yönetilen arasında karşılıklı etkileşime dayanan daha etkin bir sürece dönüşmüştür. Dolayısıyla Türk toplumunda yeni bir siyasi kültürün, siyasi sosyalleşme sürecinin, siyaset-toplum ilişkisinde bir değişim sürecinin başlamasında DP'nin önemli bir rolü vardır⁶⁷.

SONUÇ

Günümüzde tarihsel kişilikler ve olayların değerlendirilmesinde, bilimsel analizlerden ziyade, ideolojik algıların ön planda tutulması objektif bir sonuca ulaşmayı da zafiyete uğratmakta, bu tarz bir yaklaşım; geçmiş olayların aklar ya da karalar silsilesi olarak addedilmesi sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla DP döneminin tarihsel analizinde de benzer bir kısır döngü varlığını sürdürmektedir. Merkez sağ ve muhafazakâr unsurlar açısından Adnan Menderes, İslam'ın ve demokrasinin sembolü olarak addedilip, toz konulmazken, sol unsurlar açısından memleketi emperyalistlere teslim eden bir hain olarak kabul edilmektedir. Her iki taraf açısından, bilimsel bir yaklaşım olmaktan ziyade duygusal bir yaklaşımın sonucu olan bu söylem, objektif ve faydacı bir sonuç doğurmamaktadır. Dolayısıyla adı geçen dönemin değerlendirmesinde ideolojik bakış açısından kurtulabilmek sürecin ilk adımını oluştururken, bu döneme ait artıları ve eksileri bilimsel verilerle ortaya koyabilmek ikinci adımı oluşturmaktadır.

DP söylem ve uygulamalarının, Türk siyaset, ekonomi ve kültürel yapısı üzerindeki etkileri yadsınamaz bir gerçektir. Bu döneme kadar, içine kapalı, demokrasiyi şekilsel olarak yaşatan ve tabanıya kopuk bir yönetim anlayışından; daha liberal, dışa açık ve halkını kucaklayan bir yönetime geçiş bu dönemin getirdiği en önemli değişimdir. Kırsal kesimin ekonomi içerisindeki katkısını artırarak, bu sosyal yapının hayat standartlarında belirgin bir iyileşme başarısını gösteren DP, aynı şekilde bu unsurların merkeze yaklaşması ve demokrasi kültürünün gelişmesinde önemli bir ivme yaratmıştır. Bu döneme bakışta sosyolojik bir pencere açıldığında, dönemin aynı zaman-

⁶⁷ Ensar Yılmaz, *Dp'nin İktidara Geliş Süreci (1945-1950)*, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.307.

da siyaset-toplum ilişkisinde bir değişime ve siyasi sosyalleşmede yeni bir aşamaya tekabül ettiği görülmektedir.

Ancak bu olumlu unsurların yanında ekonomide planlı bir sürecin işletilememesi, uzun vadeli çıkarların kısa vadeli çıkarlara feda edilmesi ve ekonomik alanda dışa bağımlılığın temellerinin bu dönemde atılması, etkilerini günümüze değin sürdüren bir kısır döngüyü de ortaya çıkarmıştır. Çok partili siyasal yaşamda tek adam anlayışının ve buna bağlı olarak parti içi demokrasinin etkisizleştirilmesi, günümüz parti anlayışının ilk hali olması açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. Bunun yanında çoğunluk anlayışının(ki bu dönemden sonra ortaya çıkan iktidarlar oy çoğunluğuna dayansa da toplam oy tabanı açısından hep azınlık statüsünde kalmıştır) her şeyi yapabilme olarak algılanması yine bu dönemde başlamış, modern demokrasinin en temel göstergelerinden biri olan çoğulculuk anlayışının gelişmesi de günümüzde dahi istenen seviyeye getirilememiştir.

KAYNAKLAR

- 5665 Sayılı Türk Ceza Kanununun 526 nci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, (1950), *T.C.Resmî Gazete*, Sayı:7335, 17 Haziran 1950.
- Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecindeki Türkiye (1945–1980)*, (3. Baskı), (Türkçesi: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 2007.
- Aksiyon*, Sayı:861, 06 Haziran 2011.
- Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946–1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.
- Aliefendioğlu, Yılmaz, “Seçim Sistemleri ve Siyasal Etkileri,” *Gündem, Çankaya Üniversitesi*, Sayı:21, (Nisan 2005), ss.11–16.
- Altan, Cemal, “Türkiye’de 1950–1960 Dönemi Milletvekillerinin Sosyolojik Özellikleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 22, (Aralık 2008), ss.23–37.
- Altan, Mehmet, *Darbelerin Ekonomisi*, Sis Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam III. Cilt 1950–1964*, (6. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul Kasım 2000.
- Baytal, Yaşar, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950–1957)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, (Kasım 2007), ss.545–567.
- Bilgiç, Sadettin, *Türkiye’de Seçimler ve Seçim Kanunları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995.
- Birand, Mehmet Ali, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, (6.Baskı), Milliyet Yayınları:136, İstanbul Mart 1993.
- Boratav, Korkut *Gelir Dağılımı*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969.
- Bulut, Sedef, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2007.
- Çavdar, Tefvik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1950’den Günümüze*, (4. Baskı), İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2000.
- Çavuşoğlu, Hüseyin, “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2), Elazığ 2009, ss.265–278.
- Demirel, Tanel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Demokrat Parti Program ve Tüzüğü*, Doğu Matbaası, Ankara 1953.
- Dikici, Ali, “Demokrat Parti Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı”, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:3, Sayı:5, Kış 2009, ss.61–94.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti – Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1998.

- Ertem, Barış, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini Ve Marshall Planı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21) Haziran 2009, ss.377–397.
- Gez, Başak Ocak, “Türkçe Ezan Meselesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. II, Sayı: 6–7, İzmir 1997, ss. 157–168.
- Günel, Erdoğan, *Türkiye’de Demokrasinin Yüz Yıllık Serüveni*, Karakutu Yayınları, İstanbul 2009.
- Günel, Erdoğan, *Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üstündeki Etkileri*, Turhan Kitabevi, Ankara 2005.
- Haytoğlu, Ercan- İnan,Süleyman, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2006.
- Ilıcak, Nazlı, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor*, Cilt II, Kervan Yayınları, İstanbul 1975.
- İleri, Ülkü, *Türkiye’de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri*, Tühis Yayınları, Ankara 2009.
- İstatistik Göstergeler, DİE, 1923–2007.
- Kaştan, Yüksel, “Türkiye’de Demokratikleşme Hareketleri İçinde Sivil Toplum Örgütleri (1945- 1960)”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (32), (Güz 2006), ss73–90.
- Keyder, Çağlar, *Türk Demokrasisinin Ekonomi Politikası, Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Derleyen: İrvın Cemil Schich, ve E.Ahmet Tonak), Bilim Dizisi, Belge Yayınları, İstanbul 1992.
- Koçak, Cemil, *Siyasal Tarih (1923–1950)- Çağdaş Türkiye (1908–1980)*, (10.Baskı), Cem Yayınları, İstanbul 2008.
- Kongar, Emre, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.
- Kongar,Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, (26.Basım), Remzi Kitapevi, İstanbul 2000.
- Mert, Nuray, *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, Selis Yayınları, İstanbul 2007.
- Milliyet*, 18 Nisan 1960.
- Örs, Birsen, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler*, Der Yayınları, İstanbul 1996.
- Öymen, Örsan, *Bir İhtilal Daha Var*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986.
- Özçelik, Pınar Kaya, “Demokrat Parti’nin Demokrasi Söylemi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(3), Ankara 2010, ss.163–187.
- Özdağ, Ümit, *Ordu-Siyaset İlişkisi*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991.
- Parasız, İlker, *Türkiye Ekonomisi; 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa 1998.

- Savcı, Bahri, *Demokrasimiz Üzerinde Düşünceler*, A.Ü. SBF Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1963.
- Shaw, Stanford Shaw-Ezel, Kural *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt II, E Yayınları, İstanbul 1982.
- Taşdelen, Musa, *Siyaset Sosyolojisi*, Kocav Yayınları, İstanbul 1997.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859–1952*, Arba Yayınları, İstanbul 1995.
- Tunçay, Mete, *Siyasal Tarih (1950–1960), Çağdaş Türkiye 1908–1980 Türkiye Tarihi:4*, (Derleyen: Sina Akşin), (4. Basım), Cem Yayınevi, İstanbul Ekim 1995.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10Kasım 1938 – 14 Mayıs1950)*, 4. Kitap, I.Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
- Turhan, Mümtaz, *Siyasal Elitler*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991.
- Üstel, Aziz 'Öküz Anadolulu sen nerden benim efendim oluyorsun!', Star, 5 Ocak 2012
- Yeşilkaya, Neşe, *İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Yetim, Fahri, *Ulus ve Zafer Gazetelerinin Karşılaştırmalı İncelemesi(1957–1960)*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara 2006.
- Yılmaz, Ensar, *Dp'nin İktidara Geliş Süreci (1945-1950)*, (Doktora Tezi) , Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Zafer, 1 Mayıs 1960.
- Zürcher, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

DİNİ YÜKLEME ÖLÇEĞİNİN PSİKO- METRİK ÖZELLİKLERİ

THE PSYCHOMETRIC PROPERTIES OF THE SCALE OF RELIGIOUS LOADING

*Doç. Dr. Adem ŞAHİN**

*Yrd. Doç Dr. Kasım TATLILIOĞLU***

*İsmail KÜÇÜKKÖSE****

ÖZET

Bu çalışmada dini yükleme ölçeği, geçerlik ve güvenirlik açısından sınanmıştır. Çalışmaya Konya il merkezinden 385 kişi katılmıştır. Ölçeğin geçerliğine ilişkin bulgular, toplam puan ile alt ölçekler ve alt ölçekler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkaran Pearson çarpım momentler korelasyon katsayısı; kapsam, yapı, halihazır ve ayırtedicilik geçerlikleri ile sağlanmıştır. Ölçeğin 6 temel faktör çerçevesinde yapılandırıldığı ve geçerli olduğu ortaya çıkmıştır. Ölçeğin güvenirliğine ilişkin bulgular, Cronbach alfa, test-tekrar test güvenirliği, Spearman Brown iki yarı test korelasyonu teknikleri ile sağlanmıştır. Bulgular ölçeğin güvenirlik katsayılarının yeterli olduğunu ortaya koymuştur. Madde analizi kapsamında ise madde-toplam korelasyonu ve madde ayırtedicilik geçerliği teknikleri kullanılmıştır. Ölçek maddelerinin benzer özellikleri ölçebildiği ve dini yükleme yapanlarla yapmayanları ayırt edebildiği bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Dini Yükleme Ölçeği; geçerlik; güvenirlik; tutarlılık; faktör analizi.

Çalışmanın Türü: Araştırma makalesi

ABSTRACT

In this study, the scale of religious loading has been tested in respect with validity and reliability. This study included 385 people from Konya city center. Findings concerning the validity of the scale were provided with a total score that revealed the relationship between sub-scales and sub-scales Pearson product moment corre-

* Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikoloji Bilim Dalı Öğretim Üyesi

** Yrd. Doç.Dr. Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölüm Başkanı. kasimtatili@hotmail.com.

*** Selçuk Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

lation coefficient, scope, structure, current and distinctive validities. It has been found out that the scale was structured under 6 main factors and that it was valid. The findings concerning the reliability of the scale were provided with Cronbach's alpha, test-retest reliability; Spearman Brown split half correlation techniques. Results showed that the reliability coefficients of the scale were adequate. In the scopes of item analysis, the item-total correlation and item distinctive validity techniques were used. It appeared the findings that the scale items were able to measure similar properties and were able to distinguish those who made religious loading and those who did not.

Key Words: *Religious Load Scale; validity; reliability; consistency; factor analysis.*

The type of research: *Research article.*

1. GİRİŞ

Yükleme kavramı, meydana gelen olayların, durumların ve davranışların nedenleri hakkında kişinin yaptığı çıkarsamalar olarak tanımlanmaktadır. Bu çıkarsamalar, olası nedensel etkenler, meydana gelen olay ve durumlar hakkında bilgi edinmeyi ve bu bilginin işlenmesini gerektirmektedir (Tankişi, 2007).

Bilindiği gibi birey, yaşadığı tecrübeleri ve gözlemlediği hadiseleri anlama ve açıklama ihtiyacı içerisinde. Böyle bir ihtiyaç ile güdülenen kişi büyük ölçüde kendisini tatmin edecek bir takım açıklamaları arama, bulma ve bunları sınamayla meşguldür. Çünkü o, gerek fiziksel gerekse sosyal çevresinde olup bitenlere bir anlam vermek zorundadır. Esasen kişi bu şekilde çevresine uyum göstererek çeşitli davranışlarda bulunabilir. Aksi takdirde o, kendisini psikolojik bir boşlukta hissederek ruhsal ve zihinsel bir takım rahatsızlıkla karşı karşıya kalabilir. Kuşkusuz bu da insanın fiziksel ve sosyal çevresiyle olan ahenkli ilişkilerini alt-üst eden bir durumdur. Bundan dolayı bireyler hem fiziksel dünyada cereyan eden olayları, hem de kişileri, grupları ve sosyal hayatta meydana gelen hadiseleri kendileri için anlamlı kılacak açıklamalara ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaç ise, onları harekete geçirerek çeşitli nedensel atıflar yapmaya, yani “bunun sebebi nedir?” sorusunu sorarak buna cevap aramaya götürmektedir (Deschamps, 1990; Spilka ve ark., 2001; Küçükcan ve Köse, 2000'den nakl. Yapıcı, 2003, s.128).

Çeşitli olayların nedenleri çoğunlukla doğrudan doğruya gözlenebilen şeyler değildir. Bu olayları algılayan birey birtakım nedensellik bağları kurarak bunlara çeşitli nedenler yüklemektedir (Onaran, 1981, s.219). Bu konuda, Rotter (1966) bireyleri içsel ve dışsal yükleme yapanlar şeklinde sınıflandırmaktadır. İçsel yükleme yapanların, davranışları ve bunları izleyen sonuçlar arasında güçlü bir bağ kurmasına karşın; dışsal yükleme yapanlar davra-

nışları ve bunları izleyen sonuçlar arasında güçlü bir bağ kuramazlar (Ahles, 2004). Yani içsel yükleme yapanlar, olayların nedeni olarak kendilerini görürken, dışsal yükleme yapanlar olayların nedenini kendisinin dışında yer alan faktörlerde ararlar.

Dışsal yüklemeler; genel çevre, davranışlar için ödül ve cezalar, şans, işin doğası ve benzeri şeylerken, içsel yüklemeler; kişisel özellikler, güdüler, heyecanlar, tutumlar, yetenek, çaba ve kişiye ait benzer şeyler olabilmektedir (Freedman, Sears ve Carlsmith, 2003). Jones ve Davis'e (1965) göre, bir davranışın içsel nedenlerden mi yoksa dışsal nedenlerden mi kaynaklandığına ilişkin çıkarsamada bulunabilmek için o davranışın toplumsal açıdan onaylanabilirliğine bakmak gerekmektedir. Eğer davranışın toplumsal açıdan onaylanabilirliği düşük (kınanan, normal dışı, kurallara uymayan) ise, bu durumda insanlar çevresel etmenlerin davranışın nedeni olabilecek kadar güçlü olmadığını, dolayısıyla davranışın nedeninin içsel olduğunu varsayarak kişilik özelliklerine yüklemeye bulunurlar (İşinsu Halat, 2009).

Gredler'e (1992) göre, yüklemeler bireyde çeşitli duyguların yaşanmasına yol açmaktadır. Sonuçları pozitif, içsel, kontrol edilebilir ve kararlı nedensel yüklemeler bireyde gurur duygusunun yaşanmasını ve özgüven duygusunun güçlenmesini sağlarken; sonuçları negatif, içsel, kontrol edilebilir ve kararlı nedensel yüklemeler utanma ve suçluluk duygularının yaşanmasına neden olmaktadır. Ayrıca sonuçları pozitif, kontrol edilemez ve dışsal nedensel yüklemeler, bireyde minnettarlık duygularına yol açarken; sonuçları negatif, kontrol edilemez ve dışsal nedensel yüklemeler kızgınlık duygularının yaşanmasına neden olmaktadır (Sucuoğlu, 2003).

İnsanlar farklı olay ve davranışlara yönelik açıklamalarda bulunurken geçmiş deneyimlerini ve son zamanlardaki beklentilerini göz önünde bulundurarak benzer açıklamalar yapmaya çalışırlar (Volpe ve Levin, 1998'den nakl. Piri ve Kabakçı, 2007, s.199). Bu noktada din, geçmiş deneyimlerin bir parçası olarak hem beklentilerin hem de meydana gelen olayların, durumların ve davranışların nedenleri hakkında bireyin yaptığı çıkarsamaların bir şekillendiricisi olarak devreye girebilmektedir. Bu nedenle din psikologları, yükleme davranışı ile dindarlık arasındaki ilişkiyi analiz etmeye yönelik araştırmalarını Proudfoot ve Shaver'in, yükleme teori ve kavramlarını ilk defa din psikolojisi araştırma alanına taşıdıkları 1975 tarihinden sonra yapmaya başlamışlardır (Spilka ve Schmidt, 1983, s.326).

Dini ve dini olmayan açıklamaları kullanma konusunda bireysel farklılıklar söz konusudur. Dini ve dini olmayan anlam ve inanç sistemlerinin bireyden bireye farklılaşan kullanımı; terbiye, eğitim vb. sosyal etkilerin bir işlevi olarak ortaya çıkmaktadır. Dini ve dini olmayan anlam ve inanç sistemleri,

bireysel farklılıklara bağlı olarak gücü ve çeşitliliği heterojenlik arz etmektedir. Tanrı'ya yakınlık ve fundamentalizm açısından ortaya çıkan bireysel farklılıklar, Tanrı'ya yapılan yüklemeleri etkileyebilmektedir.

Olumlu benlik bilinci oluşturma ve koruma sürecinde önem derecesi bireyden bireye farklılaşan dini ve dini olmayan etkenler, bireylerin dini ve dini olmayan yükleme eğilimlerini etkilemektedir (Spilka ve ark., 1985). Konuyu biraz daha açacak olursak, bir kimsenin özsaygısı, Tanrı tarafından sevilmesi veya kişinin dini anlamda gerçekten ahlaki değerlere sahip birisi olduğuna inanması gibi dini inanışlara bağlı olabilir. Bununla birlikte, bir başkasının özsaygısı diğer insanlar tarafından sevilme, başarılı olmak veya toplumun kabul ettiği ahlaki değerlere sahip olma gibi dini olmayan faktörlerden beslenebilir. Başka bir deyişle kişiliği ve özsaygısı dini kaynaklara bağlı olanlar dini atıfları kabule daha yakındırlar. Ancak burada şu ayrımı da yapmakta fayda vardır: İçe dönük yapıya sahip kişiler Tanrı'yı iyiliksever, tolerans sahibi ve ihtiyaç duyduklarında ihtiyaçlarını karşılıyor olarak görürler. Bunun tersine, daha sert ve katı bir Tanrı tasavvuruna sahip olan dışa dönük dindarlar, çoğu zaman tehdit edildikleri duygusuna kapılabilirler, bu da onların özsaygılarının düşüş göstermesine neden olabilir. Dolayısıyla bu tür kişiler Tanrı'ya daha ziyade şartlı atıf yaparlar. Mesala, "Tanrı'nın yardımı istenildiği zaman değil de sadece kriz zamanında yetişir" düşüncesi bu tür şartlı atıflara örnek olarak verilebilir (Batman, 2008, s.8).

Yapılan atfın dinî mi yoksa din dışı sebeplerden mi beslendiği hususunda bir karara varabilmek için atfedenin özellikleri, atfedenin içinde bulunduğu durum, olayın özellikleri ve olayın cereyan ettiği ortam olmak üzere dört temel faktöre dikkat edilmesi meseleyi anlamada yeterli olabilir. Başka bir deyişle, atfedenin dini, Tanrıyı ve sosyal hayatı algılama ve değerlendirmesi, dindar bir kişi olup olmaması, dinî tutumlarının kuvvetli ya da zayıf olması, içe ya da dışa dönük dindarlık eğilimi göstermesi, dinî dogmatizm, dinî fanatizm ve kişisel özsaygı düzeylerinin yüksek veya düşük olması atfedenin özelliklerinden hareketle atfın dinî ya da seküler bir içeriğe sahip olup olmadığını anlamaya imkân vermektedir. Atfedenin grup baskısı altında bulunup bulunmaması, konu hakkında yeterli derecede nesnel bilgiye sahip olup olmaması, o andaki dinî uyarıcıları algılama düzeyi, mutlu-mutsuz, sevinçli-öfkeli olması vs. atfın muhtevasını belirlemeye hizmet etmektedir. Olayın beklenen ya da beklenmeyen, hızlı ya da yavaş bir şekilde gelişmesi, yaşanan tecrübelerin kişiyi doğrudan ilgilendirip ilgilendirmemesi kısaca olayın özellikleri de bu hususta belirleyici bir role sahiptir. Nihayet olayın kutsal kabul edilen bir zamanda ya da mekânda gerçekleşmesi veya dua ve sadaka başta olmak üzere ibadetlerin ifasından sonra meydana gelmesi de atfın içeriğinin dinî

olup olmamasını etkileyen faktörlerdendir (Spilka ve ark., 2001; Küçükcan ve Köse, 2000'den nakl. Yapıcı, 2003, s.148).

İnsanların, yaşantılarını ve olayları belli bir takım sebeplere yükleyerek açıklamaya çalışmalarının gerisinde dünyadaki olayları anlamlı olarak algılama, tahmin ve kontrol etme ihtiyacı ile özsaygı ve özbenliklerini güçlendirme ve koruma dürtüsü bulunmaktadır.

Dini inançların, önemli bir özelliği inananlarına bir bakış ve yaklaşım tarzı kazandırmasıdır. İnanan insan, bu bakış ve yaklaşım tarzından hareketle meydana gelen olayların meydana geliş şekli, kaynağı ve arka plandaki güç hakkında yaptığı açıklamalarını anlamlı kılan dini içerikli kavramlar kullanmaya başlar. Bu açıdan dini semboller ile inanç sistemleri birer anlam kaynağıdır.

Bütün dinler, belirli davranış kalıplarına uyulması, emredilen ibadet ve ritüellerin yerine getirilmesi suretiyle Tanrı'nın kontrolü vasıtasıyla her şeyin iyi olacağı şeklinde sundukları bir mekanizma ile insanların gelecekteki sonuçları tahmin ve kontrol etme ihtiyacını doyurmaktadırlar (Spilka ve ark., 1985).

Thompson'a göre dini inançlar, trajik olayların yaşandığı durumlarda anlam sisteminin devamlılığının sağlanabilmesi için; gelecekteki olayların tahammül edilebilir olduğuna dair teminatı verme, olayın olumsuz sonuçları ile bir arada bulunan olumlu sonuçları belirleme ve olayın bir rastlantı olmayıp, bir planın parçası olduğunu tespit etmek suretiyle, inanan insanın olayı açıklamasını kolaylaştırmakta böylece benliğin korunmasını sağlamaktadır (Yaparel, 1994).

Bu araştırmada, sosyal psikolojinin önemli konularından olan ve yukarıda kuramsal çerçevesi oluşturulan yükleme ve dini yükleme konularının kuramsal çerçevesi dâhilinde bir dini yükleme ölçeği oluşturulmuş olup, geçerlik ve güvenilirliği sınanmaya çalışılmıştır.

2. METOD

Ölçeğin geçerlik ve güvenirliliğinin sağlanabilmesi amacıyla geçerlik kapsamında kapsam geçerliği, yapı geçerliği, halihazır geçerliği, ayırtedicilik geçerliği, toplam puan ile alt ölçekler ve alt ölçekler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkaran Pearson çarpım momentler korelasyon katsayısı; güvenirlilik kapsamında Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı, test-tekrar test güvenirliliği (McIntire ve Miller, 2000), Spearman Brown iki yarı test korelasyonu; madde analizi kapsamında ise madde-toplam korelasyonu (Şahin, 2006) ve madde ayırtedicilik geçerliği yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. Veriler SPSS 17 paket programı ile analiz edilmiştir.

2.1. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Konya İli, çalışma evrenini ise Konya İl Merkezi oluşturmaktadır (Karasar, 2006). Konya İl Merkezi'nde bulunan Selçuklu, Meram ve Karatay İlçe Nüfus Müdürlüklerinin web sitelerinden alınan 2007 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçlarına göre Konya İl Merkezinde 1 milyon 19 bin 755 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun 466 bin 233'ü Selçuklu İlçesinde, 304 bin 696'sı Meram İlçesinde, 248 bin 826'sı ise Karatay İlçesinde yaşamaktadır.

Sekaran'a (1992) göre, nüfusu 100 bin ile 10 milyon arasında değişen evrenden alınacak örneklemin nüfusu 384 olmalıdır. Olasılığa dayalı örnekleme yöntemlerinden tabakalı örnekleme ile Konya İl Merkezinde bulunan her bir ilçenin örnekleme temsiline sağlanabilmesi için örneklemin büyüklüğü, her bir ilçenin nüfus sayısına bağlı olarak oranlanmıştır. Bu oranlanma neticesinde Selçuklu İlçesi'nden 176 kişi, Meram İlçesi'nden 115 kişi ve Karatay İlçesi'nden 94 kişinin katıldığı bir örneklem oluşturulmuştur. Örnekleme alınan kişiler her bir ilçenin nüfus sayısına bağlı olarak basit tesadüfi örnekleme ile seçilmişlerdir (Altunışık ve diğ., 2007).

Örnekleme alınan kişilerin yüzde 54,5'i (210) bay; yüzde 45,5'i (175) ise bayandır. Yaşları 18 ile 70 arasında değişmektedir.

3. BULGULAR

3.1. Ölçeğin Geçerliğine İlişkin Bulgular

Geçerlik kapsamında yapılan kapsam, yapı, ayırtedicilik ve halihazır geçerliklerine; toplam puan ile alt ölçekler ve alt ölçekler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkaran Pearson çarpım momentler korelasyon katsayısına ilişkin bulgular aşağıda yer almaktadır.

3.2. Ölçeğin Kapsam Geçerliğine İlişkin Bulgular

Ölçeğin geliştirilmesi ile kapsam geçerliği, Lester ve Bishop'un (2000) altı aşamadan oluşan ölçek geliştirme ve kapsam geçerliği oluşturma süreci izlenerek sağlanmıştır. Bu süreçte, ilk adım olarak dini yüklemeler konusu ile ilgili literatür taranmış ve Konya İl Merkezi'nde bulunan her üç ilçeden tesadüfi olarak seçilmiş toplam 90 kişiye "Kişisel olarak yaşadığınız problemlerin nedenlerini Din'le ilişkilendirir misiniz? Cevabınız evet ise nasıl ilişkilendirdiğinizi bizimle paylaşır mısınız? şeklinde açık uçlu bir soru yöneltilmiştir. Açık uçlu soruyu yanıtlayan 60 kişiden alınan cevaplar ve literatürden elde edilen bilgiler doğrultusunda 40 maddelik bir havuz oluşturulmuştur. 40 madde üzerinde yapılan incelemeler neticesinde aynı amaca hizmet ettiği ve anlaşılmasında zorluk yaşanabileceği düşünülen 3 madde çıkarılmıştır. Geri-

ye kalan 37 maddeden oluşan ölçek formu, maddelerinin anlaşılır olup olmadığının tespiti amacıyla Konya İl Merkezinde tesadüfi olarak seçilmiş 80 kişiye mülakat yoluyla uygulanmıştır. Alınan geribildirimler neticesinde bazı maddeler düzeltilmiş, bazı maddelerin ise aynı amaca hizmet ettiği neticesine varıldığından ölçekten çıkarılmıştır. Geriye kalan 32 maddeden oluşan ölçek formu, 5'i İlahiyat, 5'i ise Rehberlik ve Psikolojik Danışma bölümü mezunu olmak üzere toplam 10 kişinin görüş ve önerilerine sunulmak suretiyle uzman görüşlerine dayalı kapsam geçerliği sağlanmaya çalışılmıştır. 3 maddenin dini yüklemeler konusu ile ilgili olmadığı gerekçesi ile; 2 maddenin ise ölçekte aynı amaca hizmet eden başka 2 madde bulunduğu gerekçesi ile ölçekten çıkarılması önerilmiştir. Ayrıca dini yüklemeler konusu ile ilgili olduğunu düşündükleri 1 madde eklenmesi istenmiştir. Böylece uzman görüşlerine dayalı olarak kapsam geçerliği sağlanan ve son şekli verilen 28 maddelik bir dini yükleme ölçeği oluşturulmuştur. Oluşturulan dini yükleme ölçeğinin niceliksel olarak da geçerlik ve güvenilirliğinin tespit edilebilmesi amacıyla aşağıda bulgularına yer verilen geçerlik ve güvenilirlik yöntem ve teknikleri de uygulanmıştır.

3.3. Ölçeğin Yapı Geçerliğine İlişkin Bulgular

Kapsam geçerliği yapılan dini yükleme ölçeğinin, yapı geçerliğinin sağlanabilmesi için örneklemden elde edilen verilerin, açımlayıcı faktör analizine tabi tutulup tutulamayacağına tespiti amacıyla Bartlett Küresellik Testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlik testi yapılmıştır.

Bartlett Küresellik Testi, her biri değişken olarak kabul edilen ölçek maddeleri arasındaki korelasyonların yani ilişki katsayılarının genel olarak anlamlı olup olmadığını tespit etmek amacıyla uygulanan bir testtir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlik testi ise adından da anlaşılacağı üzere örneklemden elde edilen verilerden yola çıkarak örneklemin yeterli olup olmadığının tespitini sağlayan bir testtir.

Pallant'a (2001) göre, elde edilen verilere faktör analizinin uygulanabilmesi için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlik ölçüsünün 0.60 ve üzerinde olması; Bartlett Küresellik Testinin ise anlamlı çıkması gerekir. Verilere ilişkin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlik ölçüsü ve Bartlett Küresellik Testinin sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterlik Ölçüsü ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterlik Ölçüsü		0,804
Bartlett Küresellik Testi	Approx. Chi-Square	12980,700
	Serbestlik Derecesi	351
	Anlamlılık	0,000**

**P< 0,01

Tablo 1 incelendiğinde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlik ölçüsünün, aranan ölçüt olan 0,60 değerinden yüksek olduğu; Bartlett Küresellik Testi sonucunun ise 0,01 manidarlık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir [$\chi^2_{(351)}=12980,700$, $p<0,01$].

Bu sonuçlar, faktör analizinin yapılabilmesi için gerekli ön şartların yeterli olduğunu göstermektedir. Böylece ölçeğin faktör yapısının belirlenebilmesi yani temel boyutlarının ortaya çıkarılabilmesi amacıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi, değişkenler yani ölçek maddeleri arasındaki ilişkiye dayanarak ölçeğin temel boyutlarının belirlenmesine imkân tanıyan bir yöntemdir (Kline, 2000). Açımlayıcı faktör analizi kapsamında öncelikli olarak temel bileşenler analizi yapılmıştır. Temel bileşenler analizinde, özdeğeri 1'den büyük olan faktörler dikkate alınmıştır. Böylece ulaşılan döndürülmemiş faktör analizi çözümü yani başlangıç faktör analizi çözümü incelendiğinde ölçeğin, özdeğeri 1 ve yukarısında olan 6 temel faktör ve özdeğeri 1'den küçük olan 21 faktör olmak üzere toplam 27 faktöre sahip olduğu görülmektedir. Bu faktörlerin özdeğerine, açıkladığı varyansa ve açıklanan kümülâtif (toplam) varyansa ilişkin bilgiler tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Döndürülmemiş Faktör Analizi Çözümü Sonuçları.

Faktörler	Özdeğeri	Açıkladığı Varyans %	Açıklanan Kümülatif Varyans %
1	13,753	50,939	50,939
2	2,536	9,391	60,330
3	1,636	6,059	66,389
4	1,493	5,529	71,919
5	1,161	4,298	76,217
6	1,117	4,138	80,355
7	0,807	2,990	83,345
8	0,661	2,446	85,792
9	0,646	2,394	88,186
10	0,475	1,759	89,945
11	0,394	1,460	91,405
12	0,361	1,335	92,740
13	0,311	1,151	93,891
14	0,254	0,940	94,831
15	0,238	0,880	95,711
16	0,221	0,817	96,528
17	0,195	0,723	97,250
18	0,172	0,638	97,889
19	0,135	0,498	98,387
20	0,115	0,424	98,811
21	0,085	0,316	99,127
22	0,065	0,241	99,368
23	0,057	0,210	99,578
24	0,037	0,139	99,717
25	0,036	0,135	99,851
26	0,026	0,097	99,949
27	0,014	0,051	100,000

Tablo 2'deki sonuçlar incelendiğinde ölçeğin, özdeğeri 1 ve yukarısında olan toplam 6 temel faktöre sahip olduğu ve bu 6 temel faktörün toplam varyansın % 80,355'ini açıkladığı görülmektedir. Bu sonuç ve Scree Plot grafiği incelendiğinde, ölçeğin 6 temel faktör çerçevesinde yapılandırılması gerektiği sonucuna varılmaktadır. Çünkü Scree Plot grafiğinde 6'ncı temel faktörden sonraki faktörlerin özdeğerlerinde hızlı bir düşüş olduğu, özdeğerlerin

1'den küçük ve birbirlerine yakın sonuçlar verdiği görülmektedir. Varılan bu netice, Tablo 2'deki değerlerle de tutarlılık göstermektedir.

Başlangıç faktör analizi çözümü ile ulaşılan Faktör (Component) Matrisi incelendiğinde, 24. madde hariç ölçeğin diğer bütün maddelerinin en az herhangi bir faktör kapsamında 0,30 ve yukarısında bir faktör yüküne sahip olduğu görülmektedir. Merenda'ya (1997) göre, bir ölçeğin faktör eksen döndürme yöntemlerine tabi tutulabilmesi için maddelerinin faktör yüklerinin en az herhangi bir faktör kapsamında 0,30 ve yukarısında bir faktör yüküne sahip olması gerekmektedir. Bu nedenden dolayı 24. madde, 0,30 ve yukarısında herhangi bir faktör yüküne sahip olmadığı tespit edildiğinden ölçekten çıkarılmıştır.

Başlangıç faktör analizi çözümü ile ulaşılan Faktör (Component) Matrisinde yer alan ve özdeğeri 1'den büyük olan 6 temel faktörün her birinde, birbirinden farklı faktör yüküne sahip ölçek maddelerinin belli faktörlerde yüksek yüklemeler ancak diğerlerinde ise düşük yüklemeler yapmasını sağlamak suretiyle faktörlerin isimlendirilmesinin ve yorumlanmasının kolaylaştırılması amacıyla 24. madde hariç ölçeğin her bir maddesinden elde edilen verilere faktör eksen döndürme yöntemi olan Ortogonal (Dikey) eksen döndürme yöntemi; bu kapsamda ise Varimax uygulanmıştır (Altunışık ve diğ., 2007). Ortogonal (Dikey) eksen döndürme yöntemi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Ortogonal (Dikey) Eksen Döndürme Yöntemi Sonuçları

Faktörler ve Kapsamındaki Maddeler	Varimax Faktör Yüğü	Açıkladığı Varyans %	Açıklanan Kümülatif Varyans %
Yaşadığım ya da yaşamakta olduğum problem/problemler; ...			
I. Faktör (Karakter Zaafiyetiyle İlgili Dini Yüklemeler) Özdeğeri: 5,302			
1.insanlara karşı kolaylaştırıcı olmayışından kaynaklanmaktadır.	0,820	19,638	19,638
2.insanlara karşı hoşgörülü olmayışından kaynaklanmaktadır.	0,820		
3.öfkeli olmamdan kaynaklanmaktadır.	0,757		
4.insanlara karşı kin ve düşmanlık duygusu-	0,647		

ları içinde olmamdan kaynaklanmaktadır.			
5.kibirli olmamdan kaynaklanmaktadır.	0,610		
6.yardımsaver olmayışından kaynaklanmaktadır.	0,594		
7.hırs ve ihtiras içinde olmamdan kaynaklanmaktadır.	0,585		
8.hased (bir kimsenin bir şeye sahip olmasını istememekle beraber sahip olduğu için kıskanmak) içinde olmamdan kaynaklanmaktadır.	0,571		
9.dürüst olmayışından kaynaklanmaktadır.	0,560		
II. Faktör (Sosyal Sorumluluklarla İlgili Dini Yüklemeler) Özdeğeri: 5,060	Varimax Faktör Yüğü	Açıkladığı Varyans %	Açıklanan Kümülatif Varyans %
10.aileme karşı dinin emrettiği sorumlulukları yerine getirmeyişimden kaynaklanmaktadır.	0,787		
11.dul, yetim ve düşkünlere karşı dinin emrettiği sorumlulukları yerine getirmeyişimden kaynaklanmaktadır.	0,755		
12.kul hakkına özen göstermeyişimden kaynaklanmaktadır.	0,736	18,740	38,379
13.Allah'ın emrettiği yoldan rızkımı kazanmamaktan kaynaklanmaktadır.	0,726		
14.dinle ilgili kutsal değerlere saygı göstermeyişimden kaynaklanmaktadır.	0,720		
15.doğru sözlü olmayışından kaynaklanmaktadır.	0,677		

III. Faktör (İbadetsizlik ve Allahın Muamelesi ile İlgili Dini Yüklemeler) Özdeğeri: 4,041	Varimax Faktör Yükü	Açıkladığı Varyans %	Açıklanan Kümülatif Varyans %
16.emrettiği gibi yaşamadığım için Allah'ın bana verdiği bir cezadır.	0,772	14,966	53,344
17.Kur'ân-ı Kerim'e göre yaşamadığım için Allah'ın bana bir uyarısıdır.	0,738		
18.Allah'ın bana yönelik bir takdiridir.	0,720		
19.ibadetlerimi yapmayışımdan kaynaklanmaktadır.	0,711		
20.Allah yolunda gitmeyişımdan kaynaklanmaktadır.	0,680		
IV. Faktör (Kader ve İmtihan ile İlgili Dini Yüklemeler) Özdeğeri: 2,764	Varimax Faktör Yükü	Açıkladığı Varyans %	Açıklanan Kümülatif Varyans %
21.Allah'ın beni sınadığı (denediği) bir imtihandır.	0,831	10,239	63,583
22.kaderimin bir parçasıdır.	0,810		
23.Allah'ın bana bir iyiliğidir.	0,775		
V. Faktör (Ahlaki Çöküntü ile İlgili Dini Yüklemeler) Özdeğeri: 2,398	Varimax Faktör Yükü	Açıkladığı Varyans %	Açıklanan Kümülatif Varyans %
24.içinde bulunduğum ahlaki çöküntünün bir sonucudur.	0,865	8,883	72,466
25.dinimizin yasaklamasına karşın nikâhsız birlikteliğimden kaynaklanmaktadır.	0,807		

VI. Faktör (Allah'a Muhalefet ve Allah'ı İnkâr ile İlgili Dini Yüklemeler) Özdeğeri: 2,130	Varimax Faktör Yüğü	Açıkladığı Varyans %	Açıklanan Kümülatif Varyans %
26.Allah'ın varlığını inkâr etmemden kaynaklanmaktadır.	0,792	7,889	80,355
27.Allah'a isyanımdan kaynaklanmaktadır.	0,710		

Tablo 3 incelendiğinde, ölçeğin 6 temel faktör çerçevesinde yapılandırıldığı, her bir faktörün özdeğerinin aranan ölçüt olarak 1'den büyük olduğu, birinci faktörün toplam varyansın % 19,638'ini; ikinci faktörün toplam varyansın % 18,740'ını; üçüncü faktörün toplam varyansın % 14,966'sını; dördüncü faktörün toplam varyansın % 10,239'unu; beşinci faktörün toplam varyansın % 8,883'ünü; altıncı faktörün toplam varyansın % 7,889'unu; faktörlerin tamamının ise kümülâtif (toplamlı) olarak toplam varyansın % 80,355'ini açıkladığı ayrıca her bir maddenin varimax faktör yükünün Merenda'nın (1997) önerdiği gibi 0.30 ve yukarısında olduğu görülmektedir.

3.4. Ölçeğin Ayırtedicilik Geçerliğine İlişkin Bulgular

Ölçeğin, yaşanmış ya da yaşanmakta olan problemlerle ilgili olarak dini yüklemelere başvuranlarla başvurmayanları birbirinden ayırt edebilme gücünü taşıyıp taşımadığının tespit edilmesi amacıyla örneklemdaki toplam 385 kişinin ölçekten ve ölçeğin her bir alt boyutundan aldıkları puanlar en küçükten en büyüğe doğru sıralanmış olup, ölçekten ve ölçeğin her bir alt boyutundan en düşük puan alan bireylerin % 27'si ile en yüksek puan alan bireylerin % 27'sinin puanları ilişkisiz örneklemler için T-Testi (Independent Samples T-Test) ile karşılaştırılmıştır. Aralarında anlamlı bir fark olup olmadığı test edilmiştir. İlişkisiz örneklemler için T-Testi sonuçları Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4. İlişkiz Örnekler İçin T-Testi Sonuçları

Grup Kaynağı	Gruplar	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Ölçek Puanı	Üst % 27	104	69,625	7,056	206	42,912	0,000**
	Alt % 27		18,721	9,826			
I. Alt Boyut Puanı	Üst % 27	104	23,509	3,486	206	35,772	0,000**
	Alt % 27		4,019	4,326			
II. Alt Boyut Puanı	Üst % 27	104	15,711	3,064	206	31,048	0,000**
	Alt % 27		2,750	2,955			
III. Alt Boyut Puanı	Üst % 27	104	13,653	1,934	206	22,021	0,000**
	Alt % 27		4,932	3,545			
IV. Alt Boyut Puanı	Üst % 27	104	7,721	1,579	206	10,985	0,000**
	Alt % 27		4,144	2,921			
V. Alt Boyut Puanı	Üst % 27	104	5,144	1,210	206	14,110	0,000**
	Alt % 27		2,086	1,849			
VI. Alt Boyut Puanı	Üst % 27	104	3,884	2,006	206	13,946	0,000**
	Alt % 27		0,788	1,049			

**P < 0,01

Tablo 4 incelendiğinde ölçekten ve ölçeğin her bir alt boyutundan en yüksek puan alan bireylerin % 27'si ile en düşük puan alan bireylerin % 27'sinin puanları arasında 0,01 manidarlık düzeyinde anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Bu anlamlı farklılık, ölçeğin ve ölçeğin her bir alt boyutunun yaşanmış ya da yaşanmakta olan problemlerle ilgili olarak dini yüklemelere başvuranlarla başvurmayanları birbirinden ayırt edebilme gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Kaner ve Kesiktas, 2008).

3.5. Ölçeğin Hâlihazır Geçerliğine İlişkin Bulgular

Ölçeğin, yaşanmış ya da yaşanmakta olan problemlerle ilgili olarak bireylerin dini yüklemelere başvurma düzeylerini ölçebilme amacına hizmet edip edemediğini tespit etmek amacıyla, ölçeğin uygulanması aşamasında bireylere yaşadığınız ya da şu anda yaşamakta olduğunuz problem ya da problemlerin neden veya nedenlerini Din'le ilişkilendirme düzeyleri sorulmuştur. Bireylerden, Problemlerimin Nedenlerini Din'le Hiç İlişkilendirmem (0), Problemlerimin Nedenlerini Din'le Kısmen İlişkilendiririm (1), Problemlerimin Nedenlerini Din'le İlişkilendiririm (2) ve Problemlerimin Nedenlerini Din'le Tamamen İlişkilendiririm (3) seçeneklerinden birini işaretlemeleri

istenmiştir. Bireylerin işaretledikleri seçenekler doğrultusunda 0-1-2-3 dereceleri ile ölçekten alınan puanlar arasındaki ilişki Pearson çarpım momentler korelasyon katsayısı ile incelenmiştir. Pearson çarpım momentler korelasyon katsayısına ilişkin sonuçlar Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5. Pearson Çarpım Momentler Korelasyon Katsayısına İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	N	r	p
Ölçek Puanları	385	0,926	0,000**
Derecelendirme Seviyeleri			

**P< 0,01

Tablo 5 incelendiğinde, ölçekten alınan puanlar ile bireylerin kendilerini temsil ettikleri dereceler arasında 0,01 manidarlık düzeyinde anlamlı, pozitif yönde ve yüksek düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir [$r_{(385)}=0,926$, $p<0,01$]. Bu ilişki düzeyi, yönü ve anlamlılığı ölçeğin, yaşanmış ya da yaşamakta olan problemlerle ilgili olarak bireylerin dini yüklemelere başvurma düzeylerini ölçebilme amacına hizmet edebildiğini göstermektedir (Spiegel ve Stephens, 1999).

3.6. Toplam Puan ile Alt Ölçekler ve Alt Ölçekler Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Ölçeğin geçerliğe sahip olup olmadığının belirlenmesine yönelik bir diğer uygulamada, toplam puan ile alt ölçekler ve alt ölçekler arasındaki ilişkinin düzeyini, yönünü ve anlamlılığını ortaya çıkaran Pearson çarpım momentler korelasyon katsayısının hesaplanmasıdır (Erdoğan, 2006). Ölçeğin toplam puanı ile alt ölçekler ve alt ölçekler arasındaki ilişkiye ilişkin Pearson çarpım momentler korelasyon katsayısı sonuçları Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6. Ölçeğin Toplam Puanı ile Alt Ölçekler ve Alt Ölçekler Arasındaki İlişkiye İlişkin Pearson Çarpım Momentler Korelasyon Katsayısı Sonuçları

Değişkenler	N	r	P
Toplam Puan	385	0,93	0,000**
I. Alt Ölçek Puanı			
Toplam Puan	385	0,89	0,000**
II. Alt Ölçek Puanı			
Toplam Puan	385	0,79	0,000**
III. Alt Ölçek Puanı			
Toplam Puan	385	0,56	0,000**
IV. Alt Ölçek Puanı			
Toplam Puan	385	0,63	0,000**
V. Alt Ölçek Puanı			

Toplam Puan			
VI. Alt Ölçek Puanı	385	0,69	0,000**
I. Alt Ölçek Puanı			
II. Alt Ölçek Puanı	385	0,82	0,000**
I. Alt Ölçek Puanı			
III. Alt Ölçek Puanı	385	0,63	0,000**
I. Alt Ölçek Puanı			
IV. Alt Ölçek Puanı	385	0,40	0,000**
I. Alt Ölçek Puanı			
V. Alt Ölçek Puanı	385	0,46	0,000**
I. Alt Ölçek Puanı			
VI. Alt Ölçek Puanı	385	0,62	0,000**
II. Alt Ölçek Puanı			
III. Alt Ölçek Puanı	385	0,59	0,000**
II. Alt Ölçek Puanı			
IV. Alt Ölçek Puanı	385	0,35	0,000**
II. Alt Ölçek Puanı			
V. Alt Ölçek Puanı	385	0,49	0,000**
II. Alt Ölçek Puanı			
VI. Alt Ölçek Puanı	385	0,59	0,000**
III. Alt Ölçek Puanı			
IV. Alt Ölçek Puanı	385	0,45	0,000**
III. Alt Ölçek Puanı			
V. Alt Ölçek Puanı	385	0,52	0,000**
III. Alt Ölçek Puanı			
VI. Alt Ölçek Puanı	385	0,50	0,000**
IV. Alt Ölçek Puanı			
V. Alt Ölçek Puanı	385	0,45	0,000**
IV. Alt Ölçek Puanı			
VI. Alt Ölçek Puanı	385	0,30	0,000**
V. Alt Ölçek Puanı			
VI. Alt Ölçek Puanı	385	0,41	0,000**

**P < 0,01

Tablo 6 incelendiğinde, toplam puan ile alt ölçekler ve alt ölçekler arasında 0,01 manidarlık düzeyinde anlamlı, pozitif yönde ve orta ile yüksek düzey arasında (0,30-0,93) değişen bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu ilişki düzeyi, yönü ve anlamlılığı ölçeğin, geçerliğe sahip olduğunu göstermektedir.

3.7. Ölçeğin Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Zamana bağlı olarak ne derece kararlı ölçüm yapabildiğini tespit edebilmek amacıyla ölçek, 60 kişilik bir gruba 4 hafta arayla iki kez uygulanmış olup, her iki ölçüm arasındaki ilişki düzeyi, yönü ve anlamlılığı Pearson çarpım momentler korelasyon katsayısı ile tespit edilmiştir. Pearson çarpım mo-

mentler korelasyon katsayısına ilişkin sonuçlar yani ölçek ve ölçeğin alt boyutlarına ilişkin test-tekrar test güvenilirliği sonuçları Tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7. Ölçek ve Ölçeğin Alt Boyutlarına İlişkin Test-Tekrar Test Güvenirliği Sonuçları

Ölçüm Kaynağı	Değişkenler	N	r	p
Ölçek Puanı	İlk Ölçüm	60	0,87	0,000**
	İkinci Ölçüm			
I. Alt Boyut Puanı	İlk Ölçüm	60	0,92	0,000**
	İkinci Ölçüm			
II. Alt Boyut Puanı	İlk Ölçüm	60	0,84	0,000**
	İkinci Ölçüm			
III. Alt Boyut Puanı	İlk Ölçüm	60	0,82	0,000**
	İkinci Ölçüm			
IV. Alt Boyut Puanı	İlk Ölçüm	60	0,89	0,000**
	İkinci Ölçüm			
V. Alt Boyut Puanı	İlk Ölçüm	60	0,84	0,000**
	İkinci Ölçüm			
VI. Alt Boyut Puanı	İlk Ölçüm	60	0,87	0,000**
	İkinci Ölçüm			

**P< 0,01

Tablo 7 incelendiğinde, ölçek ve ölçek alt boyutları ile 4 hafta arayla yapılan ilk ve ikinci ölçümler arasında 0,01 manidarlık düzeyinde anlamlı, pozitif yönde ve yüksek düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu ilişki düzeyi, yönü ve anlamlılığı ölçeğin test-tekrar test güvenilirliğinin yeterli olduğunu göstermektedir.

Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı, I. Faktör için 0,94; II. Faktör için 0,94; III. Faktör için 0,88; IV. Faktör için 0,81; V. Faktör için 0,93; VI. Faktör için 0,82 ve ölçeğin tamamı için 0,96 olarak hesaplanmıştır.

Spearman Brown iki yarı test korelasyonu ise, I. Faktör için 0,92; II. Faktör için 0,91; III. Faktör için 0,82; IV. Faktör için 0,75; V. Faktör için 0,93; VI. Faktör için 0,82 ve ölçeğin tamamı için 0,92 olarak hesaplanmıştır.

Özgüven (2000), bir ölçeğin güvenilirlik açısından yeterli sayılabilmesi için güvenilirlik katsayısının 0,70 ile 0,80 arasında olması gerektiği şeklinde literatürde bilgi yer aldığını ifade etmektedir. Bu ölçüt açısından ölçeğin güvenilirliğinin yeterli olduğu görülmektedir.

3.8. Ölçeğin Madde Analizine İlişkin Bulgular

Ölçek maddelerinin benzer özellikleri ölçüp ölçmediğinin belirlenmesi amacıyla her bir maddenin, ölçek toplam puanı ve kapsamında bulunduğu faktör toplam puanı ile arasındaki ilişki düzeyi, yönü ve anlamlılığı Pearson çarpım momentler korelasyon katsayısı ile belirlenmiş olup, sonuçlar Tablo 8'de görülmektedir.

Tablo 8. Madde-Ölçek Toplam Puanı ve Madde-Faktör Toplam Puanı Arasındaki İlişkiye İlişkin Pearson Çarpım Momentler Korelasyon Katsayısı Sonuçları

Madde	Madde— Ölçek Toplam Puanı		Madde— I.Faktör Toplam Puanı		Madde— II.Faktör Toplam Puanı		Madde— III.Faktör Toplam Puanı	
	r	p	r	p	r	p	r	p
1	0,46	0,000**	0,89	0,000**				
2	0,44	0,000**	0,85	0,000**				
3	0,54	0,000**	0,81	0,000**				
4	0,64	0,000**	0,76	0,000**				
5	0,60	0,000**	0,81	0,000**				
6	0,68	0,000**	0,87	0,000**				
7	0,69	0,000**	0,80	0,000**				
8	0,74	0,000**	0,85	0,000**				
9	0,61	0,000**	0,85	0,000**				
10	0,63	0,000**			0,90	0,000**		
11	0,75	0,000**			0,88	0,000**		
12	0,72	0,000**			0,90	0,000**		
13	0,59	0,000**			0,87	0,000**		
14	0,70	0,000**			0,88	0,000**		
15	0,83	0,000**			0,82	0,000**		
16	0,85	0,000**					0,85	0,000**
17	0,78	0,000**					0,86	0,000**
18	0,86	0,000**					0,79	0,000**
19	0,81	0,000**					0,80	0,000**
20	0,72	0,000**					0,83	0,000**

Tablo 8.'in Devamı

Madde	Madde— Ölçek Toplam Puanı		Madde— IV.Faktör Toplam Pua- nı		Madde— V.Faktör Toplam Puanı		Madde— VI.Faktör Toplam Pua- nı	
	r	p	r	p	r	p	r	p
21	0,70	0,000**	0,87	0,000**				
22	0,79	0,000**	0,84	0,000**				
23	0,79	0,000**	0,83	0,000**				
24	0,81	0,000**			0,97	0,000**		
25	0,79	0,000**			0,96	0,000**		
26	0,77	0,000**					0,91	0,000**
27	0,61	0,000**					0,92	0,000**

**P< 0,01

Tablo 8 incelendiğinde, maddeler ile ölçek ve faktör toplam puanları arasında 0,01 manidarlık düzeyinde anlamlı, pozitif yönde ve yüksek düzeyde (0,44-0,97) bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu ilişki düzeyi, yönü ve anlamlılığı ölçek maddelerinin, benzer özellikleri ölçebilme yeterliğine sahip olduğunu göstermektedir. Çünkü Büyüköztürk'e (2003) göre madde-toplam korelasyonu için aranan ölçüt, 0,30 ve daha yüksek olan korelasyon katsayısıdır.

Ölçeğin her bir maddesinin ölçtüğü özellik açısından, yaşanmış ya da yaşanmakta olan problemlerle ilgili olarak dini yüklemelere başvuranlarla başvurmayanları birbirinden ayırt edebilme gücünü taşıyıp taşımadığının tespit edilebilmesi amacıyla, örneklemdaki toplam 385 kişinin ölçekten aldıkları toplam puanları en küçükten en büyüğe doğru sıralanmış olup, en düşük puan alan bireylerin % 27'si ile en yüksek puan alan bireylerin % 27'sinin madde ortalama puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı ilişkisiz örneklem T-Testi (Independent Samples T-Test) ile test edilmiştir (Baykul, 2000). İlişkisiz örneklem T-Testi sonuçları Tablo 9'da görülmektedir.

Tablo 9. Madde Ortalama Puanları Arasındaki Farka İlişkin İlişkisiz Örneklem T-Testi Sonuçları

M	Gruplar	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
1	Üst % 27	104	2,663	0,795	206	9,325	0,000**
	Alt % 27		1,471	1,033			
2	Üst % 27	104	2,326	1,144	206	6,695	0,000**
	Alt % 27		1,269	1,134			
3	Üst % 27	104	2,730	0,578	206	11,464	0,000**
	Alt % 27		1,403	1,028			
4	Üst % 27	104	2,615	0,596	206	14,659	0,000**

	Alt % 27		0,932	1,007			
5	Üst % 27	104	1,740	1,132	206	11,755	0,000**
	Alt % 27		0,326	0,471			
6	Üst % 27	104	2,144	1,027	206	13,102	0,000**
	Alt % 27		0,461	0,811			
7	Üst % 27	104	2,750	0,553	206	18,300	0,000**
	Alt % 27		0,865	0,892			
8	Üst % 27	104	2,875	0,332	206	21,441	0,000**
	Alt % 27		0,932	0,861			
9	Üst % 27	104	2,471	0,812	206	12,606	0,000**
	Alt % 27		0,942	0,932			
10	Üst % 27	104	3,000	0,000	206	17,527	0,000**
	Alt % 27		1,269	1,007			
11	Üst % 27	104	2,807	0,396	206	20,818	0,000**
	Alt % 27		0,730	0,937			
12	Üst % 27	104	2,605	0,805	206	21,486	0,000**
	Alt % 27		0,461	0,621			
13	Üst % 27	104	2,413	0,705	206	12,872	0,000**
	Alt % 27		0,932	0,937			
14	Üst % 27	104	2,278	0,674	206	17,558	0,000**
	Alt % 27		0,461	0,811			
15	Üst % 27	104	2,673	0,598	206	26,130	0,000**
	Alt % 27		0,461	0,621			
16	Üst % 27	104	2,538	0,723	206	26,130	0,000**
	Alt % 27		0,326	0,471			
17	Üst % 27	104	2,471	0,891	206	18,849	0,000**
	Alt % 27		0,461	0,621			
18	Üst % 27	104	2,807	0,396	206	41,094	0,000**
	Alt % 27		0,326	0,471			
19	Üst % 27	104	2,798	0,546	206	29,823	0,000**
	Alt % 27		0,394	0,614			
20	Üst % 27	104	2,596	0,806	206	18,442	0,000**
	Alt % 27		0,576	0,771			
21	Üst % 27	104	2,326	1,018	206	18,996	0,000**
	Alt % 27		0,259	0,440			
22	Üst % 27	104	3,000	0,000	206	34,833	0,000**
	Alt % 27		0,528	0,723			
23	Üst % 27	104	2,528	0,812	206	18,363	0,000**
	Alt % 27		0,461	0,811			
24	Üst % 27	104	2,596	0,717	206	22,924	0,000**
	Alt % 27		0,461	0,621			
25	Üst % 27	104	2,528	0,723	206	22,940	0,000**
	Alt % 27		0,394	0,614			
26	Üst % 27	104	2,663	0,474	206	23,881	0,000**

	Alt % 27		0,461	0,811			
27	Üst % 27	104	2,673	0,598	206	13,787	0,000**
	Alt % 27		1,144	0,959			

**P< 0,01

Tablo 9 incelendiğinde ölçekten en yüksek puan alan bireylerin % 27'si ile en düşük puan alan bireylerin % 27'sinin madde ortalama puanları arasında 0,01 manidarlık düzeyinde anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Bu anlamlı farklılık, ölçeğin her bir maddesinin ölçtüğü özellik açısından, yaşanmış ya da yaşamakta olan problemlerle ilgili olarak dini yüklemelere başvuranlarla başvurmayanları birbirinden ayırt edebilme gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2003).

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Geçmişte yaşadıkları ya da şu anda yaşamakta oldukları problem ya da problemlerin neden veya nedenlerine ilişkin olarak bireylerin, din çerçevesinde ne düzeyde yüklemelerde bulduklarını belirlemek amacıyla hazırlanan dini yüklemeler ölçeğinde 6 temel boyut belirlenmiştir. Bunlar sırasıyla; karakter zaafiyetiyle ilgili dini yüklemeler, sosyal sorumluluklarla ilgili dini yüklemeler, ibadetsizlik ve Allahın muamelesi ile ilgili dini yüklemeler, kader ve imtihan ile ilgili dini yüklemeler, ahlaki çöküntü ile ilgili dini yüklemeler, Allah'a muhalefet ve Allah'ı inkâr ile ilgili dini yüklemelerdir.

Kapsam geçerliği, literatüre ve uzman görüşlerine dayalı olarak sağlanmıştır.

Yapı geçerliği, açımlayıcı faktör analizi uygulanarak sağlanmıştır. Başlangıç faktör analizi çözümü ile ulaşılan Faktör (Component) Matrisinde yer alan ve özdeğeri 1'den büyük olan 6 temel faktörün her birinde, birbirinden farklı faktör yüküne sahip ölçek maddelerinin belli faktörlerde yüksek yüklemeler ancak diğerlerinde ise düşük yüklemeler yapmasını sağlamak suretiyle faktörlerin isimlendirilmesinin ve yorumlanmasının kolaylaştırılması amacıyla 24. madde hariç ölçeğin her bir maddesinden elde edilen verilere faktör eksen döndürme yöntemi olan Ortogonal (Dikey) eksen döndürme yöntemi; bu kapsamda ise Varimax uygulanmıştır. Bu çalışmalar neticesinde belirlenen 6 temel boyutun, toplam varyansın % 80,355'ini açıkladığı, ölçek maddelerinin faktör yükünün 0,30 ve yukarısında olduğu, bu değerlerin ise öngörülen 0,30 faktör yükü alt ölçütünü karşıladığı sonucuna varılmıştır (Merenda, 1997).

Ölçeğin halihazır geçerliği, dini yüklemeye ilgili bir ölçüt ile bireylerin ölçekten aldıkları toplam puan arasındaki ilişki düzeyi, yönü ve anlamlılığının Pearson çarpım momentler korelasyon katsayısı ile hesaplanması suretiyle-

le belirlenmiştir. Bulunan ilişki düzeyinin yüksek ve anlamlı; yönünün ise pozitif olması ölçeğin halihazır geçerliğine sahip olduğunu göstermektedir.

Ölçeğin ayırtedicilik geçerliği, ölçekten ve ölçeğin her bir alt boyutundan en düşük puan alan bireylerin % 27'si ile en yüksek puan alan bireylerin % 27'sinin puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığının ilişkisiz örneklemeler için T-Testi (Independent Samples T-Test) ile test edilmesi suretiyle belirlenmiştir. Ölçekten ve ölçeğin her bir alt boyutundan en yüksek puan alan bireylerin % 27'si ile en düşük puan alan bireylerin % 27'sinin puanları arasında 0,01 manidarlık düzeyinde anlamlı bir fark olması, ölçeğin ve ölçeğin her bir alt boyutunun yaşanmış ya da yaşanmakta olan problemlerle ilgili olarak dini yüklemelere başvuranlarla başvurmayanları birbirinden ayırt edebilme gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

Ölçeğin geçerliğe sahip olup olmadığının belirlenmesine yönelik bir diğer uygulama olarak da, toplam puan ile alt ölçekler ve alt ölçekler arasındaki ilişkinin düzeyini, yönünü ve anlamlılığını ortaya çıkarmak için Pearson çarpım momentler korelasyon katsayısı hesaplanmıştır (Erdoğan, 2006). Toplam puan ile alt ölçekler ve alt ölçekler arasında 0,01 manidarlık düzeyinde anlamlı, pozitif yönde ve orta ile yüksek düzey arasında (0,30-0,93) değişen bir ilişki olması, ölçeğin geçerliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Cronbach alfa, test-tekrar test güvenilirliği, Spearman Brown iki yarı test korelasyonu yöntemleri ile hesaplanan güvenilirlik katsayıları, ölçek ve alt ölçekler için 0,75 ile 0,96 arasında değişmektedir. Araştırmalarda kullanılacak ölçme araçları için öngörülen güvenilirlik katsayısının 0,70 olduğu (Özgenç, 2000) dikkate alınır, ölçeğin ve alt ölçeklerine ilişkin güvenilirlik düzeyinin yeterli olduğu görülmektedir.

Madde analizi kapsamında, ölçek maddelerinin benzer özellikleri ölçüp ölçmediğinin belirlenmesi amacıyla her bir maddenin, ölçek toplam puanı ve kapsamında bulunduğu faktör toplam puanı ile arasındaki ilişki düzeyi, yönü ve anlamlılığı Pearson çarpım momentler korelasyon katsayısı ile belirlenmiştir. Maddeler ile ölçek ve faktör toplam puanları arasında 0,01 manidarlık düzeyinde anlamlı, pozitif yönde ve yüksek düzeyde (0,44-0,97) bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu ilişki düzeyi, yönü ve anlamlılığı ölçek maddelerinin, benzer özellikleri ölçebilme yeterliğine sahip olduğunu göstermektedir. Çünkü Büyüköztürk'e (2003) göre madde-toplam korelasyonu için aranan ölçüt, 0,30 ve daha yüksek olan korelasyon katsayısıdır.

Ayrıca, madde analizi kapsamında bir diğer uygulama olarak, ölçeğin her bir maddesinin ölçtüğü özellik açısından, yaşanmış ya da yaşanmakta olan problemlerle ilgili olarak dini yüklemelere başvuranlarla başvurmayanları birbirinden ayırt edebilme gücünü taşıyıp taşımadığının tespit edilebilmesi ama-

cıyla, ölçekten en düşük puan alan bireylerin % 27'si ile en yüksek puan alan bireylerin % 27'sinin madde ortalama puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı ilişkisiz örneklem T-Testi (Independent Samples T-Test) ile test edilmiştir. Ölçekten en yüksek puan alan bireylerin % 27'si ile en düşük puan alan bireylerin % 27'sinin madde ortalama puanları arasında 0,01 manidarlık düzeyinde anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Bu anlamlı farklılık, ölçeğin her bir maddesinin ölçtüğü özellik açısından, yaşanmış ya da yaşamakta olan problemlerle ilgili olarak dini yüklemelere başvuranlarla başvurmayanları birbirinden ayırt edebilme gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2003).

Özetle 27 maddelik dinî yükleme ölçeği, geçerli ve güvenilir bir ölçektir. Ölçeğin farklı örneklem üzerinde geçerlik ve güvenilirliğinin sınanması önerilmektedir.

Ölçek, yükleme ve dinî yükleme konularının kuramsal çerçevesi dâhilinde geliştirilen Likert tipi bir ölçektir. Bireylerden, ölçekte yer alan her bir durumun kendilerine uyma derecesini 0 ile 3 arasında belirtmeleri istenmektedir. Maddelere verilen cevaplar 0 = Hiç Uygun Değil, 1 = Kısmen Uygun, 2 = Uygun, 3 = Tamamen Uygun şeklinde derecelendirilmektedir. Ölçekte ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçekten, ölçek toplam puanı ve 6 alt ölçek puanı alınmaktadır. Ölçekten alınabilecek toplam puan 0 ile 81 arasında değişmektedir. Ölçekten ve alt ölçeklerden alınan puanların yüksekliği, bireylerin geçmişte yaşadıkları ya da şu anda yaşamakta oldukları problem ya da problemlerin neden veya nedenlerine ilişkin olarak dinî yüklemelerde bulduklarını ifade etmektedir. Ölçek hem bireysel hem de grup olarak uygulanabilmektedir.

KAYNAKÇA

- AHLES, P., M. (2004). Attribution Theory in A Cooperative Learning Situation: Can it explain helping behavior, Unpublished Doctoral Dissertation, Arizona State University, Arizona.
- ALTUNIŞIK, R., COŞKUN, R., BAYRAKTAROĞLU, S., YILDIRIM, E. (2007). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, Sakarya Yayıncılık, Adapazarı.
- BATMAN, E. (2008). Yaşamın Zorluklarıyla Başa Çıkmada Kader İnancının Rolü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- BAYKUL, Y. (2000). Eğitimde ve Psikolojide Ölçme: Klasik Test Teorisi ve Uygulaması, Ösym Yayınları, Ankara.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2003). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- ERDOĞDU, M., Y. (2006). Yaratıcılık Değerlendirme Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 7 (12), s.61-79.
- FREEDMAN, J., L., SEARS, D., O., CARLSMITH, J., M. (2003). Sosyal Psikoloji, (Çev. A. Dönmez), İmge Yayıncılık, Ankara.
- IŞINSU H. M. (2009). Yatırım Kuramı Bağlamında Evli Çiftlerde Uyum, Nedensel ve Sorumluluk Yüklemeleri ile Yalnızlık Arasındaki Bağlantılar, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KANER, S., KESİKTAS, A., D. (2008). Ders Çalışma Becerileri Ölçeği Ana-Baba, Öğretmen ve Öğrenci Formlarının Psikometrik Özellikleri, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 41 (2), s.293-321.
- KARASAR, N. (2006). Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- KLİNE, P. (2000). An Easy Guide to Factor Analysis, Routledge, New York.
- LESTER, P., E., BİSHOP, L., K. (2000). Handbook of Tests and Measurement in Education and the Social Sciences, Scarecrow Press, Maryland.
- MCINTİRE, S., A., MİLLER, L., A. (2000). Foundations of Psychological Testing, McGraw-Hill, Boston.
- MERENDA, P., F. (1997). A Guide to the Proper Use of Factor Analysis in the Conduct and Reporting of Research: Pitfalls to Avoid, Measurement & Evaluation in Counseling & Development, 30 (3), s.156-164.

- ONARAN, O. (1981). Çalışma Yaşamında Güdüleme Kuramları, Sevinç Matbaası, Ankara.
- ÖZGÜVEN, İ., E. (2000). Psikolojik Testler, Pdrem Yayınları, Ankara.
- PALLANT, J. (2001). SPSS Survival Manuel A Step-By-Step Guide to Data Analysis Using Spss for Windows, Open University Press, Philadelphia.
- PİRİ, S., KABAĞCI, E. (2007). Düşünce-Eylem Kaynaşması, Yükleme Biçimleri, Depresif ve Obsesif-Kompulsif Belirtiler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi, Türk Psikiyatri Dergisi, 18 (3), s.197-206.
- SPIEGEL, M., R., STEPHENS, L., J. (1999). İstatistik, (Çev. Edit. A. Esin ve S. Çelebioğlu), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- SPİLKA, B., SCHMİDT, G. (1983). A General Attribution Theory for the Psychology of Religion: The Influence of Event-Character on Attributions to God, Journal for the Scientific Study of Religion, 22 (4), s. 326-339.
- SPİLKA, B., SHAVER, P., KİRKPATRİCK, L., A. (1985). A General Attribution Theory for the Psychology of Religion, Journal for the Scientific Study of Religion, 24 (1), s.1-118.
- SUCUOĞLU, H. (2003). İşbirlikli Öğrenmenin Öğrencilerin Yükleme, Edim ve Strateji Kullanımı Üzerindeki Etkileri ve İşbirlikli Öğrenme Gruplarındaki Etkileşim Örüntüleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- ŞAHİN, A. (2006). Din Kaynaklı Stres Üzerine Bir Araştırma, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21, s.147-180.
- TANKIŞI, D. (2007). Kanserli Hastalarda Hastalığa Bağlı Atıflar ve Alternatif Tedaviler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- YAPAREL, R. (1994). Depresyon ve Dini İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8, 278.
- YAPICI, A. (2003). Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinin Rolü, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3 (1), 127-166.

EKLER:**ÖLÇEK****Değerli Katılımcı,**

Bu ölçek, geçmişte yaşadığınız ya da şu anda yaşamakta olduğunuz problem ya da problemlerin neden veya nedenlerini, ne düzeyde din çerçevesinde yorumlamaya çalıştığınızı belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Ölçekte ifade edilen her bir durum karşısında yer alan 0-1-2-3 numaralarından her bir numaranın anlamı aşağıda yer almaktadır. Kendinizi, numaraların temsil ettiği anlamlar doğrultusunda 0 ile 3 numaraları arasında ilgili numaranın üzerine X işareti atmak suretiyle dereceleyiniz.

0 = Hiç Uygun Değil 1 = Kısmen Uygun 2 = Uygun 3 = Tamamen Uygun

Ölçekten elde edilen veriler, bilimsel bir çalışma için değerlendirilecek olup, başka herhangi bir amaçla kullanılmayacaktır. Ölçek formuna isminizi yazmanız **gerekmemektedir**. Bilimsel çalışmamızın başarısı, sizlerin vereceği samimi cevaplara bağlıdır. Katkılarınızdan dolayı şimdiden teşekkür ederiz.

Yaşadığım ya da yaşamakta olduğum problem/problemler; ...	Derece			
1.insanlara karşı kolaylaştırıcı olmayışından kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
2.insanlara karşı hoşgörülü olmayışından kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
3.öfkeli olmamdan kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
4.insanlara karşı kin ve düşmanlık duyguları içinde olmamdan kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
5.kibirli olmamdan kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
6.yardımsaver olmayışından kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
7.hırs ve ihtiras içinde olmamdan kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
8.hased (bir kimsenin bir şeye sahip olmasını istememekle beraber sahip olduğu için kıskanmak) içinde olmamdan kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
9.dürüst olmayışından kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
10.aileme karşı dinin emrettiği sorumlulukları yerine getirmeyişimden kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
11.dul, yetim ve düşkünlere karşı dinin emrettiği sorumlulukları yerine getirmeyişimden kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
12.kul hakkına özen göstermeyişimden kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3

13.Allah'ın emrettiği yoldan rızkımı kazanmamaktan kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
14.dinle ilgili kutsal değerlere saygı göstermeyişişimden kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
15.doğru sözlü olmayışışimden kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
16.emrettiği gibi yaşamadığıim için Allah'ın bana verdiği bir cezadır.	0	1	2	3
17.Kur'ân-ı Kerim'e göre yaşamadığıim için Allah'ın bana bir uyarısıdır.	0	1	2	3
18.Allah'ın bana yönelik bir takdiridir.	0	1	2	3
19.ibadetlerimi yapmayışışimden kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
20.Allah yolunda gitmeyişişimden kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
21.Allah'ın beni sınadığı (denediği) bir imtihandır.	0	1	2	3
22.kaderimin bir parçasıdır.	0	1	2	3
23.Allah'ın bana bir iyiliğidir.	0	1	2	3
24.içinde bulunduğum ahlaki çöküntünün bir sonucudur.	0	1	2	3
25.dinimizin yasaklamasına karşın nikâhsız birlikteliğimden kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
26.Allah'ın varlığını inkâr etmemden kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3
27.Allah'a isyanımdan kaynaklanmaktadır.	0	1	2	3

İSLÂM CEZA HUKUKU'NDA HAKSIZ TAHRİKİN CEZA İNDİRİMİNE ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

THE ASSESMENT OF THE EFFECTS OF UNJUST PROVOCATION ON EXTRA GOOD TIME IN ISLAMIC CRIMINAL-LAW

Yrd. Doç. Dr: Hadi SAĞLAM*

Mehmet ÇOLAK **

Sema GÖKBAYIR***

ÖZET

Devletler, toplumsal barışı kurmak, insanların huzur ve güvenini sağlamak amacıyla hukuk kuralları tesis ederler. Bu hukuk kurullarının konulmasında, uygulanmasında ve devamlılığında ceza hukuku önemli bir yer tutar. Diğer hukuk branşları suçu esas alıp ona yoğunlaşmışken ceza hukuku suçluya odaklanmıştır. Hemen her hukuk sisteminde suçlunun psikolojisi ve onu suç işlemeye iten saikler önem arz etmektedir. İslâm ceza hukukunda da etkenlerde, suç kadar; suçlunun psikolojisi, suçun işlenme şekli de dikkate alınmaktadır.

*Modern ceza muhakeme hukuku sadece işlenen suçu değil, suçun işlenmesine etki eden nedenleri, failin kişiliğini ve fiilin işleniş biçimini de göz önünde bulundurarak cezalandırma yoluna giderken; İslâm ceza muhakeme hukuku bu konuda modern hukuktan farklı mı düşünmektedir? İslâm ceza muhakeme hukuku suçlunun suçu işlerken ki psikolojisi ve onu suç işlemeye iten sebepler üzerinde durmakta ve buna göre suçluya cezaî müeyyide uygulandığı da bilinmektedir. İslâm ceza hukukunda özellikle had ve ta'zir cezalarında faile verilecek cezada haksız tahrikin etkisi araştırılmaya değerdir. Bu bağlamda İslâm ceza hukuku'nda haksız tahrikin yeri ve önemi konusunda müstakil bir çalışmanın olmaması bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir. Bu çalışmamızda günümüz modern ceza hukukunda yerini almış olan **haksız tahrik** kavramını ve İslâm ceza muhakeme hukuku açısından **haksız tahrik olgusunun** cezalara etkisini incelemeye çalışacağız.*

* Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi hadisaglam1964@hotmail.com, Danışmanı olduğum Yüksek Lisans öğrencileri ile ekip halinde hazırlanmış bir makaledir.

** Erzincan Kız Meslek Lisesi Öğretmen fcolak_24@hotmail.com.

*** Diyanet İşleri Başkanlığı Kuran Kursu Öğreticisi Sema Gökbayır sgokbayir34@hotmail.com.

Anahtar Kelimeler: Haksız Tahrik, Suç ve Ceza, Meşru Müdafaa, İhkak-ı Hak

ABSTRACT

States establish legislative laws in order to ensure social peace and to provide confidence and of safety people. The criminal laws takes an important place on stating, implementation and continuity of this rules. The criminal law focus on criminal while other law branches takes the crime as a base and focus on it. Almost in every law systems the psychology of the criminal on the items that push him into crime is very important. The psychology of the criminal and the style of committing crime is also considered by "Islamic Criminal Law".

While Modern Criminal Law of Judgement follow the way of punishing on not only the crime but also the reasons beyond it, the personality of the criminal and the type of crime; does Islamic Penalty and Judgement Law think different from the modern law? It is known that Islamic Penalty and Judgement Law consider the psychological situation of the criminal while committing crime and thinks the reasons that push him into crime. It is worth to search the effects of unjust provocation over punishing the guilty especially in terms of theological and humanic penalties. Thus, the fact that there isn't a search on the effects of unjust provocation in Islamic law pushes us to do this study. We will try to examine the effects of unjust provocation on punishing in terms of "Islamic law."

Key words: Unjustprovocation, crimeandpunishment, therights of legitimate Defense, İhkak-ı Hak

GİRİŞ

Cezayı sorumluluğu daraltan / düşüren ya da suçun niteliğini ortadan kaldıran etmenlerin cezalandırmaya etkisi hukuk sistemlerinde hep tartışılmıştır. Bu tartışmaların sebebi, hemen her hukuk sisteminde cezalarla hedeflenen gayeye ulaşmada genel ve özel normların belirleyici rol oynamasında ve bu normların yorumlanış biçimlerinde yatmaktadır. Bu durum, İslâm hukuk sisteminde de aynıdır. Bu bağlamda suç ve cezanın unsurları ve cezalandırma ilkeleriyle ilgili İslâm hukuku ile diğer hukuk sistemleri arasında ortak yönlerin bulunması da tabidir.¹ Bu konuda İslâm'ın modern ceza hukukuna birçok yönden katkı sağladığı inkâr edilemez bir gerçektir. Bununla birlikte İslâm ceza hukuku, gerek kaynak gerekse öngörülen ceza ve nitelikleri açısından diğer hukuk sistemlerinden ayrılır. Bu ayrılığın sebebi ise İslâm ceza

¹ Avcı, Mustafa, *İslâm'ın Ceza Hukuku'na Katkısı*, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sy,8, Konya 2006, s. 113-148.

hukukunda genel ve özel normların yapısı, ceza hukukundaki gelişmeler karşısında bu normların yorumlanış biçimi pek çok tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

İslâm ceza hukukunda cezalar özelliklerine göre “*kıyas, had ve ta’zir*” şeklinde bir tasnife tabi tutulmuştur. Bu bağlamda İslâm ceza hukukundaki kıyas ve had cezalarında suç ve cezaların şekli ve sınırları kanunilik ilkesi gereği Şârî tarafından belirlenmiş olup hâkime takdir yetkisi bırakılmamıştır. Bu manada kıyas ve had cezaları, beşeri ceza hukuk sistemlerinden tamamen farklıdır. Bu cezalar tek seçimlik cezalar olup suçun ispatı ve şüphe durumuna göre hâkim sadece cezayı uygulayacak ya da düşürecektir. Bu cezalarda herhangi bir ceza indirimini söz konusu olmayacaktır. Ancak haksız tahrikle işlenen suçlara uygulanacak olan cezai müeyyidede meşru müdafaa ve/veya haksız tahrik kavramları acaba had cezalarını düşürmeye etki edecek midir? Bu bağlamda haksız tahrikin İslâm ceza hukukuna etkisinin araştırılması önem arz etmektedir. Keza ta’zir cezalarında failin durumu suç, çevre ve zamansal şartlar esas alınmış, bu cezaların takdiri dönemin siyasi otoritesine ve yargıya bırakılmıştır. Ta’zir cezalarının kapsamı –nitelik ve nicelik olarak- tamamen çağın gelişim ve değişim sürecine göre belirlendiğinden bu cezalar sınırlandırılmaz. Ancak tazir suçlarının cezalandırılmasında kanunilik ilkesi gereği hâkimin keyfine de bırakılmaz. Konumuza göre haksız tahrikin tazir cezalarında cezayı daraltan veya düşüren etmenlerin veya cezanın alt ve üst sınırlarının belirlenmesi hâkime geniş bir takdir yetkisi sağlamaktadır. Bu bağlamda haksız tahrik daha çok tazir suçlarında önem taşımaktadır.²

Türk ceza kanununda haksız tahrik şu şekilde yer almıştır: “*Haksız bir filin meydana getirdiği hiddet veya şiddetli elemin etkisi altında suç işleyen kimseye, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası yerine on sekiz yıldan yirmi dört yıla ve müebbet hapis cezası yerine on iki yıldan on sekiz yıla kadar hapis cezası verilir. Diğer hâllerde verilecek cezanın dörtte birinden dörtte üçüne kadarı indirilir*”³ denmektedir. Aynı kanunun 61 maddesinde ise, ‘*Hâkim, somut olayda; Suçun işleniş biçimini, suçun işlenmesinde kullanılan araç-*

² Bilindiği üzere asıl unsur kasıt olmakla birlikte failin suçun sonuçlarını ne derece üstleneceği ve onun bu sonuçları ne derece kastettiği ve idrak ettiği açısından bakılması gerekecektir. Belki de suçlu ikrahi mülcü ile zorlanan kişi örneğinde olduğu gibi bu sonuçları hiç istememiş olabilir. Bu suçu zorlayan kişi bu suçu asıl kasteden kişidir. Zira neticeleri ortaya çıkaran odur. Bkz. Ebu Zehra, Muhammed, **İslâm Hukukunda Suç ve Ceza** (Çev: İbrahim Tüfekçi), Kitapevi Yayınları, İstanbul 1994, s. 391.

³ 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu, md. 29.

ları, suçun işlendiği zaman ve yeri, suçun konusunun önem ve değerini, meydana gelen zarar veya tehlikenin ağırlığını, failin kast veya taksire dayalı kusurunun ağırlığını, failin güttüğü amaç ve saiki; göz önünde bulundurarak, işlenen suçun kanunî tanımında öngörülen cezanın alt ve üst sınırı arasında temel cezayı belirler” denmektedir.⁴ Keza haksız tahrik kavramı eski ceza kanununda ise şu şekilde tanımlanmıştır: “Mağdurdan faile yönelik gerçekleşen haksız tahrik sonucu mağdurda elem, öfke ve acı meydana gelmesi ve bu duyguların tesiriyle **tepkî suçu** işlemesi” şeklinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda fail adı geçen bu fiili kendisine yönelen haksız tahrik sonucunda işlediğinden cezasında da bir miktar düşüş olması kabul edilmiştir.

İslâm ceza hukukunda haksız tahrikle işlenen suçlara ne tür cezai müeyyide uygulanacağı ve cezada indirimde gidilip gidilmeyeceği konusu önem arz etmektedir. Zira insan, toplum içinde yaşayan bir varlıktır. Toplu halde yaşayan insanların, **hak ve sorumluluklarını** bilmeleri ve bunun gereğini yerine getirmeleri gerekir. Bu bağlamda naslar; bireysel ve toplumsal sorumluluk bilincinin oluşturulmasını hedeflemiştir.⁵ İslâm, **sorumluluk** dinidir.⁶

⁴ TCK madde 61.

⁵ Ahzab, 33/72.

⁶ Bu sorumluluk, ehliyet açısından kişinin mükellef olup olmamasına göre değişmektedir. Mükellef ve ehliyet sahibi olan kişiler, **kanunen** veya **irâdeten sorumluluk** taşıyabilirler. İslâm ceza hukukunda, **hukûkî ve maddî bir sebep** bulunmasından dolayı **ehliyetsiz veya eksik ehliyetli** muhtaç kişiler ile suç işlemeye yönelen hukuka uygunluk sebepleri pek çok açıdan değerlendirmeye tabi tutulması kaçınılmazdır. Klasik İslâm fıkıh usulü kitaplarında bireylerin sorumluluklarını daraltan veya ortadan kaldıran arızalar geniş bir şekilde ele alınmıştır. Klasik usul kitaplarında bu ehliyetin mahiyeti vücûb ve eda ehliyeti diye ikiye ayrılır. Vücûb ehliyeti, kişinin, haklara ve borçlara ehil kılınmasıdır. Günümüz hukukunda buna kanunî kişilik denilmektedir. Eda ehliyeti ise bu kişinin medeni hakları kullanması ehliyeti olup bu ehliyeti daraltan semavî ve müktesep kısıtlamalar da mevcuttur. Vücûb ve edâ ehliyeti ve bu ehliyeti daraltan arızalar Bu arızalar; *çocukluk, delilik (cünun/akıl hastalığı), bunaklık (ateh/akıl zayıflığı), uyku ve baygınlık, unutma, kadınlık halleri (hayız-nifas), ölüm hastalığı, kölelik gibi semâvî arızalar ise cehâlet, sarhoşluk, şaka (hezl), ikrah, hata, sefeh ve yolculuk (sefer) gibi müktesep arızalar sayılmıştır. Vücûb ve edâ ehliyeti ve bu ehliyeti daraltan arızalar hkz. Bkz. Şa'bân, , Zekiyuddin, **Usulu'l-Fıkhi'l-İslâmî**, el-Mettebetü'l-Hanefiyye, Bingâzi trs, s. 278-279; Zeydan, Abdülkerim, **el- Vecîz fi Usulu'l Fıkhi**, Dirâsâtü'l-İslâmiyye, Bağdat 1973, 77-118; Ebu Zehra, Muhâmmmed, **Usulu'l-Fıkhi**, Dâru't-Tebliğ, İstanbul 1957, s. 329-363. Bkz. Şa'bân, Zekiyuddin, **Usulu'l-Fıkhi'l-İslâmî**, el-Mettebetü'l-Hanefiyye, Bingâzitr, s. 278-279; Zeydan, Abdülkerim, **el- Vecîz fi Usulu'l Fıkhi**, Dirâsâtü'l-İslâmiyye, Bağdat 1973; 77-118; Ebu Zehra, Muhâmmmed, **Usulu'l-Fıkhi**, Dâru't-Tebliğ, İstanbul 1957, s.329-363. **Pezdevî**, Ali b. Muhâmmmed b. Fahrul-İslâm, **Usulu'l-Pezdevî**, (Keşfü'l-Pezdevî), IV, s. 393; **Serahsî**, Ebu Bekr Semsu'l-Eimme Muhâmmmed b. Ahmed b. Sehl, **Usulu's-Serahsî**, I, Daru'l-*

Sorumluluğu daraltan veya kaldıran sebeplerin İslâm ceza hukukuna etkileri üzerinde durulması gerekmektedir. Öte yandan hemen bütün hukuk sistemlerinde cezayı sorumluluğu azaltan veya tamamen ortadan kaldıran etkenler bulunmaktadır. Meşru müdafaa ve haksız tahrik bunların en önemlilerindedir. Meşru müdafaa işlenen fiili suç olmaktan çıkarıp faile bir ceza vermemektedir. Ancak haksız tahrik ile failin işlediği suç (fiil) suç olmaktan çıkarılmayıp sadece faile uğradığı haksız tahrikten dolayı ceza indirimini getirilmiştir.

Bilindiği gibi diğer hukuk branşları suçu esas alıp ona yoğunlaşmışken ceza hukuku suçluya odaklanmıştır.⁷ Ceza hukukunda suç kadar suçlunun psikolojisi, suçun işlenme şekli vs. etkenlerde önem arz eder. Gerek modern hukukta gerekse İslâm Hukuku'nda suçlunun psikolojisi ve onu suç işlemeye iten amiller dikkatle incelenmesi gereken bir durum arz eder. Modern ceza hukuku sadece işlenen suçu değil, suçun işlenmesine etki eden nedenleri, failin kişiliğini ve fiilin işleniş biçimini de göz önünde bulundurarak cezalandırmak yoluna gitmektedir.⁸ Konu hakkında İslâm ceza hukukunun modern hukuktan farkı nedir? Keza İslâm ceza hukukunda da suçlunun suçu işlerken psikolojisi ve onu suç işlemeye iten sebepler üzerinde durmakta ve buna göre ceza vermekte olduğu da bilinmektedir. Biz bu çalışmamızda günümüz modern hukukunda ve Türk ceza kanununda⁹ yerini almış olan ‘**haksız tahrikin**’ İslâm ceza hukuku açısından cezaya etkisini incelemeye çalışacağız.

I. HAKSIZ TAHİRİKİN TANIMI, ŞARTLARI ve MAHİYETİ

Haksız tahrik kavramının cezaya olan etkisini incelemeden önce haksız tahrik kavramının ne olduğu, bununla neyin kastedilmek istendiği ve şartları üzerinde durmak gerekmektedir.

1. Haksız Tahrikin Tanımı

Köken itibarıyla Arapça bir kelime olan tahrik; “*kımlatma, kımladama, oynatma, yola çıkartma, hareket ettirme, bir kimseyi kötü bir iş yapması için*

Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan 2005, II, s. 340; Bardakoğlu, Ali, “*Ehliyet Md*”, **DVİA**, İstanbul 1994, X, s. 534.

⁷ Devrim, Aydın, “**Yeni Türk Ceza Kanunu'nda Haksız Tahrik**”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2005, s. 228.

⁸ Devrim, s. 228.

⁹ 5237 Sayılı TCK, Madde 29.

ileri sürme, kıskırtma, etki yapma, körükleme” anlamlarına gelir.¹⁰ Yargıtay *tahrik* yerine *kışkırtma* kelimesini de kullanmıştır.¹¹ Dolayısıyla haksız tahrik; failde “*acı, elem, keder*” meydana getiren ve onu suç işlemeye sevk eden (saiktir) fiildir. Tahrik kavramını açıklarken fail kadar mağdurun durumu da göz önünde bulundurulur. Mağdur suç işlenirken sarf ettiği sözler, mağdurun psikolojisi ve davranışları suçun anlaşılması için son derece önem arz etmektedir. Tahrikin söz konusu olabilmesi için mağdurdan kaynaklanan haksız hareketler nedeniyle failin öfke veya üzüntüye kapılması ve tepki olarak bir suç işlemiş olması gerekir.

Tahrik kavramı suçun ana unsurlarından olmayıp suçu ortadan kaldıran bir sebepte değildir. En yalın tabiriyle haksız tahrik mağdurdan faile yönelik gerçekleşen haksız tahrik sonucu mağdurda *elem, öfke ve aci* meydana gelmesi ve bu duyguların tesiriyle “*tepkî suçu*” işlemesidir. Fail adı geçen bu fiili kendisine yönelen haksız tahrik sonucunda işlediğinden cezasında bir indirim olacaktır.¹² Haksız tahrik asla işlenmiş olan fiili suç olmaktan çıkarılan bir etken olmayıp sadece cezanın miktarını belirleyen bir etkidir.

İslâm hukukunda modern hukuk gibi failin psikolojisi üzerinde durmuş ve onu suç işlemeye götüren sebepleri göz önünde bulundurmuştur. İbn Kayyım¹³ ehliyet arızalarını sayarken *unutma, korku, hata, cinnet, hüzn, öfke* durumlarını zikretmiş ve bu durumlarda kişinin suç işleme ehliyetinin tam olmayacağını belirtmiştir. Aynı şekilde İbn Âbidin¹⁴ de “*öfke halinde sorumluluk olmaz*”¹⁵ diyerek öfkeyi sorumluluğu kaldıran veya azaltan bir sebep olarak zikretmiştir. Hanefiler ve Hanbelîlerin büyük bir kısmı cinnet

¹⁰ Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara,1984 s.150.

¹¹ YCGK 16. 5. 1977 t. E. 156, K. 209 ve YCGK 20. 3. 1989 t. E. 1/155, K. 113; 4. CD 17. 4. 1996 t. E. 1985, K. 3547.

¹² 5237 Sayılı TCK Madde 29.

¹³ İbn Kayyım, *el-Cezviyye; İğâsetü'l-Lefhan fi Hükmi Talaki'l-Gadban*, (çev. Mehmet Ali Danışman), İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, sayı9,Yıl 2007. Bir risale şeklinde ele alınan eserin özgün adı “*İğâsetü'l-lehfân fi Talâkı'l-Gadbân*” olup orijinali 48 sayfadan oluşmaktadır. Bkz. Serkis, *Mu'cemu'l-Matbuâti'l-Arabiyye*, s. 223. Eser Muhamed Afifi tarafından tahkik edilmiş, hadisler tahric edilmiş yeri geldiğinde gerekli açıklamalar yapılmıştır. 1408/1988'de neşredilmiş olan eser tahkikli haliyle fihrist dışında 75 sayfadan oluşmaktadır (el-Mektebetü'l İslâmi-Mektebetü Ferkad el-Hani, Beyrut-Riyad).

¹⁴ İbn Abidin, Muhammed Emin; *Reddul Muhtar*, İstanbul 1984, I V, s. 95.

¹⁵ İbn Abidin, IV, s. 95.

haline dönmüş öfke halinde gerçekleşen talakın geçersiz olacağını belirtmişlerdir.¹⁶

2. Haksız Tahrikin Şartları ve Mahiyeti

Hukukta tahrik fiilinin haksız sayılması ve hukuka aykırı olan fiilden dolayı cezaya çarptırılırken bu haksız tahrik sebebiyle ceza indirimi alabilmesi için bir takım şartlar gereklidir. Bu şartları şöyle sıralayabiliriz.

2.1. Ortada Tahrik Edici Bir Fiilin Olması Gerekmemektedir

Haksız tahrikten söz edebilmek için ortada faille yöneltilmiş haksız bir hareketin varlığı şarttır. Fail işlemiş olduğu fiili bir elem, acı ve öfke neticesinde işlemelidir. Bu acı ve öfke failin kendi ihtiras ve duygularından kaynaklanmamalıdır. Burada adı geçen tahrik failin hayatına, saygınlığına, psikolojisine yönelik olabilir. Önemli olan husus ortada haksız bir tahrik fiilinin olmasıdır. Tahrik failin bizzat kendine yönelik olabileceği gibi sevdiklerine, malına, değer yargılarına, inançlarına yönelik olabilir. Yargıtay vermiş olduğu kararlarında failin bizzat kendisine veya yakınlarına yapılan hareketleri indirim sebebi saymıştır.¹⁷ Ayrıca tahrikin failin bizzat huzurunda işlenmesine de gerek yoktur. Failin bunu duyması ve öğrenmesi de yeterlidir.

Tahrik fiilinde aranan şartlardan biri de hukuka, ahlaka, toplumun değer yargılarına aykırı olmasıdır. Mağdurun tahrik gayesi güdüp gütmediğine ise itibar edilmez.¹⁸ Hayvanlardan kaynaklanan hareketler ise tahrik sebebi olmaz. Ancak bir insanın yönlendirmesi veya kışkırtması ile hayvanlardan meydana gelen hareketler tahrik sebebi sayılmıştır. Sonuçta haksız tahrikten söz edebilmek için tahrik edici bir fiilin olması gerekmekte olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Tahrik Edici Bu Fiilin Hukuka Aykırı Olması Gerekmemektedir

Tahrikin failde ceza indirimine neden olması için tahrik edici bu fiilin hukuka aykırı ve haksız olması şartı aranmaktadır. Bu durumda tahrikin yoğunluğuna bakılmaksızın sadece hukuka aykırılığıyla failde yarattığı acı ve elem göz önünde bulundurulur. Burada bahsedilen tahrik fiilinin suç olması gerekmez. Hukuka aykırı olması yeterlidir.

¹⁶ Erturhan Sabri, "İslâm Hukuku Açısından Öfkeli Şahsın Talakı", C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1999, s. 212.

¹⁷ YCGK, 22. 5. 1989 t. E.133, K. 192.

¹⁸ Devrim, s. 25.

TCK 29. Madenin gerekçesinde hiddet ve şiddetli elem haksız bir fiil sonucu ortaya çıkması gerekir, denmektedir. Maddeye bunun yazılmasıyla özellikle ülkemizde “*töre ve namus cinayetlerinde*” ceza indiriminin önüne geçmesi hedeflenmiştir.

Tahrik hukuka aykırı olabileceği gibi örf ve adetlere de aykırı olabilir. Ancak hukuka uygun olmayan veya hukukla çatışan örf ve adetler haksız tahrik kapsamına girmezler. Özetle; haksız tahrik fiilinin ceza indirimi sebebi sayılabilmesi için hukuka, toplumun değer yargılarına, örf ve adetlere aykırı olması gerekmektedir.

2.3. Tahrik Fiili, Failde Elem ve Acı Meydana Getirmelidir

Haksız tahrik indirimden bahsedebilmek için ortada sadece haksız bir fiilin olması yetmemektedir. Aynı zamanda bu haksız fiilin failde şiddetli elem ve acıya neden olması gerekmektedir. Fail kendisine yöneltilen bu haksız fiili karşısında şiddetli elem, acı ve öfkeye kapılmakta ve duygularını kontrol edememektedir. Failde ki duygular elem ve acı olmalıdır. Ancak failini kıskançlığı, kompleksleri, intikam duyguları haksız tahrik sebebi olamaz.

2.4. Fail Suçu Bu Tahrik Sonucunda İşlemiş Olmalıdır

Haksız bir tahrikten söz edebilmek için yani tahrik kurumunun işletilebilmesi için ortada haksız bir fiilin olması, bu fiilin mağdurdan faile yönelik olması ve bu haksız fiilin failde elem ve acıya neden olması yetmediğini yukarıda ifade etmiştik. Bütün bunların yanında suçun bu tahrik sonucunda işlenmiş olması gerekmektedir. Yani failin *tepki suçu* işlemiş olması şartı aranır. Şunu hemen belirtelim ki haksız tahrik ancak bir indirim sebebi sayılabılır. Yoksa haksız tahrik neticesi işlenmiş suç asla meşrulaştırılmaz.¹⁹

Haksız tahrikte tepki suçundan bahsedebilmek için suçun tahrik edilenden tahrik eden yönelik gerçekleşmiş olması şartı aranır. Yani fail kendisine tahrik edene karşı tepki suçu işlemektedir. Nedensellik bağından söz edebilmek için tepki suçunun tahrik edilenden tahrik edene yönelik olması şartı aranır.²⁰ Tepki suçu tahrik edene değil de üçüncü şahıslara yönelik olmuşsa burada nedensellik bağından söz edilemez. Bu durumda olayla alakası olmayan bir kişinin zarar görmesi söz konusu olur ki bu da asla hukuka uygun düşmez.

¹⁹ Toroslu, Nevzat, **Ceza Hukuku**, Savaş Yay. Ankara, 2005, s. 105.

²⁰ Eren, Fikret, **Borçlar Hukuku**, Genel Hükümler; Gözden Geçirilmiş 4. B., Beta Yay., İstanbul, 1994, s. 643.

Haksız tahrik fiilinde zaman şartı da aranmaz. Mesela meşru müdafaa da fiile yöneltilen saldırının o an defedilmesi şartı aranırken tahrikte bu şart aranmaz. Şayet haksız tahrikin etkisiyle failde oluşan elem ve acı devam ediyorsa haksız tahrik indiriminden faydalanılabilir. Tepki suçunun faildeki hiddet veya elem halinin etkisi devam ettiği müddetçe işlenmesi gerekir, tepkinin tahrik fiilinden hemen sonra gösterilmesi şart değildir.²¹ Failin kapıldığı öfke veya üzüntü belli bir zaman devam edebilir, gizli kalabilir hatta sakinleşen fail bir süre sonra yeniden aynı duygulara kapılabilir. Bu durum haksız tahriki meşru müdafaa dan ayırmaktadır. Fail haksız tahrik neticesinde işlenen bir suç olması gerekmektedir.

II. HAKSIZ TAHRİKİN CEZAYI ETKİLEYEN DİĞER KAVRAMLARLA KARŞILAŞTIRILMASI

Gerek modern hukukta gerekse İslâm ceza hukukunda cezayı etkileyen bir takım kavramlar vardır. Bunlardan bir kısmı hukuka uygunluk sebebi sayılırken bir kısmı da haksız fiili suç olmaktan çıkarmamakta sadece ceza indirimini sağlamaktadır. Birbirine çok benzeyen ve çoğu zaman birbirine karıştırılan bu kavramları açıklamak ve aralarında ki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymak yerinde olacaktır.

1. Haksız Tahrik ve Meşru Müdafaa İlişkisi ve Mahiyeti

Birbirine en çok karıştırılan kavramlar arasında tahrik ile meşru müdafaaı sayabiliriz. Her iki kavramda ceza hukukunun konusudur ve her iki kavramda cezayı etkilemektedir. Bu iki kavramın benzeyen yönleri olduğu gibi ayrı yönleri de vardır. Haksız tahrik kavramını doğru anlayabilmek için meşru müdafaa kavramını doğru tanımlayabilmemiz yerinde olacaktır. Özellikle kan davalarında insanlar işlemiş oldukları cürümü meşrulaştırmak ve ceza almamak için meşru müdafaa yaptıklarını iddia etmektedirler. Bu bölümde modern hukukta özellikle çalışmamızın konusu olan İslâm Ceza Hukuku'nda meşru müdafaa kavramını açıklamaya çalışacağız.

1.1. Modern Hukukta Meşru Müdafaa

Meşru müdafaa, çok eski zamanlardan beri hemen hemen bütün hukuk sistemlerinde kabul edilen bir hukuka uygunluk nedenidir. Roma Hukuku'nda, Cermen Hukuku'nda, İslâm Hukuku'nda değişik düzenlemelerle meşru savunma hakkı düzenlenmiştir. Meşru müdafaa kanunda belirtilmiş bir suçun suç olmaktan çıkmasına sebep olur. Hukuk literatüründe "*hukuka uygunluk*

²¹ Toroslu, s. 179.

nedenleri” ya da suçu ortadan kaldıran objektif nedenler olarak nitelenen durumlarda ceza hukuku açısından suç olarak tanımlanan bir hareket suç olmaktan çıkar.²²

5237 Sayılı TCK’nin meşru savunma hakkı ve zorunluluk halini düzenleyen 25. maddesi meşru müdafaayı şöyle özetlemektedir: *”Gerek kendisine ve gerek başkasına ait bir hakka yönelmiş, gerçekleşen, gerçekleşmesi veya tekrarı muhakkak olan haksız bir saldırıyı o anda hâl ve koşullara göre saldırı ile orantılı biçimde defetmek zorunluluğu ile işlenen fiillerden dolayı faile ceza verilmez.”*²³ Burada dikkat çeken hususlardan biriside Türk Ceza Hukuku’nun malı korumak için yapılan müdafaayı meşru müdafaaya saymamasıdır. Bu da hukuk çevreleri tarafından tenkit edilmektedir.²⁴ Adı geçen kanunun 1. bendinde meşru savunma tanımlandıktan sonra 2. bendinde şartları zikredilmektedir. *”Gerek kendisine gerek başkasına ait bir hakka yönelik olup, bilerek neden olmadığı ve başka suretle korunmak olanağı bulunmayan ağır ve muhakkak bir tehlikeden kurtulmak veya başkasını kurtarmak zorunluluğu ile ve tehlikenin ağırlığı ile konu ve kullanılan vasıta arasında orantı bulunmak koşulu ile işlenen fiillerden dolayı faile ceza verilmez.”*²⁵ Bu durum meşru müdafaanın hemen tüm hukuk sistemlerinde mevcudiyetinin bir göstergesi olsa gerektir.

Meşru müdafaaya tanımına dikkat edildiği zaman görülecektir ki kişinin kendisinin veya bir başkasının bir hakkına yönelik devam eden bir saldırıyı defetmek maksadıyla müdafaaya yapan kişiye ceza verilmeyecektir. Bu tanımda meşru müdafaanın şartları ile ilgili bazı durumlar ortaya çıkmaktadır. Meşru müdafaada *devam eden bir saldırının olması gerekmektedir. Saldırının fil hal (o anda) defedilmeye çalışılması gerekmektedir. Saldırımı defetmek için başkaca bir yolun olmaması, saldırıyı defetme vasıtası ile saldırı arasında belli bir orantının olması da gerekmektedir. Meşru müdafaaya sırasında sınırı aşmamak da önem arz etmektedir.*

Burada dikkat edilecek bir diğer husus ise şudur: Meşru müdafaada kişinin bir hakkına yönelik bir saldırı olmaktadır. Dikkat edilirse meşru müdafaaya kurumunun içinde tahrik hali de bulunmaktadır. Meşru müdafaanın içerisinde

²² Toroslu, s. 71–98; Gözler, Kemal, **Hukukun Temel Kavramları**, Ekin Yayınları, Bursa 2012, s. 164.

²³ 5237 Sayılı TCK 25/1.

²⁴ Dönmezer, Sulhi – Erman, Sahir, **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, İ.Akgün Matbaası, Ankara, 1965, II, s. 24–107.

²⁵ 5237 Sayılı TCK 25/2.

yer alan “*saldırı fiili*” tahrikte de vardır. Ancak meşru müdafanın içinde tahrik fiili erimektedir. Çünkü meşru müdafaa ile ceza almayan kişi için artık tahrikten dolayı bir ceza indiriminden söz edilemez. Meşru müdafaa bir hak olarak görülürken; haksız tahrik sadece cezai indirime neden olmaktadır.

1.2. İslâm Hukuku’nda Meşru Müdafaa

Bütün hukuk sistemlerinde yerini bulmuş olan meşru müdafaa hakkına İslâm hukuku da kayıtsız kalmamıştır. İslâm Hukuku belli şartlar dâhilinde kişinin müdafaa yapabileceğini ve bu müdafaa sırasında yaptıklarından sorumlu tutulamayacağını karara bağlamıştır. İslâm Hukuku’na göre Müslüman’ın **ırzı, canı, malı** İslâm Hukuku’nun himayesi altındadır. Bu konuda zimmîde Müslüman gibidir. Hz. Ali’nin: *‘Onlar, malları bizim malımız gibi, canları da bizim canımız gibi olsun diye zimmet akdini yapmışlardır’* sözü bunu ifade etmektedir.²⁶

Bir kimsenin canını, malını veya namusunu kastederek tecavüze yeltenen kimseye karşı tecavüze uğrayanın müdafaa ve tecavüzü önleme hakkı vardır. Her çareye başvurarak ve başka çare yoksa mütecavizi öldürerek bu hakkını kullanabilir. Çünkü tecavüze uğrayan meşru müdafaa hakkını kullanmaktadır, bu hal zaruret halidir, amme otoritesiyle değil, kendi gücüyle tecavüzü önlemek mecburiyetindedir.²⁷ Ancak bu önleme bir zaruret hali olup asla cezalandırma değildir. Bu durum hukuki yaptırımın ve hukuk düzeninin varlığı ile ilgili olsa gerektir.

a) İslâm Hukuku’nda Meşru Müdafanın Şartları

Öldürme pahasına da olsa tecavüz ve saldırıyı önlemeyi mubah kılan ve meşru müdafanın oluşmasını sağlayan bazı şartlar vardır. Bu şartları şöyle sıralayabiliriz.

1. İslâm Hukuku’nun himayesine almış olduğu ve dokunulmaz addettiği **can, mal ve namusa** yönelik bir saldırı olması durumunda meşru müdafaa-
dan bahsedilir.

2. Saldırıya uğrayanın devlete ve emniyet güçlerine sığınma imkânının bulunmaması gerekmektedir.

²⁶ İbn Kudame, Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah, **el-Muğni**, IV, Beyrut, 1992, VIII, s. 445.

²⁷ <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0177b.htm>

3. Bu tecavüzü önlemek için başkaca bir çaresinin bulunmaması yani meşru müdafaa'nın son çare olması halinde söz konusudur.²⁸

b) Meşru Müdafaa Hakkı'nın Hukuki Dayanağı

İslâm hukuku kişinin canına, malına ve namusuna dokunulmazlık tanımış ve bunlara saygı gösterilmesini istemiştir. Müslüman İslâm Hukuku'nun himayesi altındadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi İslâm ülkesinde yaşayan zımnide bu konuda Müslüman gibidir.²⁹

Hakkı korumak ve gerektiğinde yapılan bir saldırıyı önlemek devletin asli vazifesidir. Bu vazifeyi onun ifâ etmesi esastır; fakat zarûret halinde, tecavüze uğrayanın devlet kuvvetlerine sığınma imkânına mâlik olmadığı hallerde İslâm hukuku, tecavüze uğrayan kimseye, öldürme pahasına da olsa kendini koruma izni vermiştir. Şu Hadisi Şerif bu hükmün en güzel açıklayıcısıdır: "Ya'lâ b. Ümeyye bir adamla kavga etti, biri diğerinin elini ısırды, ısırılan elini çekince ısırmanın ön dişi düştü, Resulüllah'a (sav) başvurarak dava açtılar, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Azgın hayvan gibi ısırıyor musunuz? Buna tazminat yoktur."³⁰ Resulüllah (sav) başka bir hadisinde şöyle buyuruyor: "Hayatı uğrunda öldürülen şehittir, ailesi uğrunda öldürülen şehittir, malı uğrunda öldürülen şehittir."³¹ Klasik dönemde ve hemen her dinde de olduğu gibi can, mal, namus gibi ulvi kavramların korunmasında ne kadar titiz davranıldığı ve bu konulardaki meşru müdafaa hakkının mevcudiyeti her daim söz konusu olmuştur.

c) Başkalarının Hakkı İçin Meşru Müdafaa'nın Hukuki Dayanağı

İslâm Hukuku'na göre meşru müdafaa hakkı sadece kişinin kendi haklarına yönelik saldırıları korumaya mahsus olmayıp başkalarına yapılan tecavüzleri de korumak için meşru müdafaa yapmayı ve bu uğurda karşı tarafa gerektiğinde zarar vermeyi mubah saymıştır. Yani bir kimse başkalarının canına, malına ve namusuna yönelmiş bir tecavüzü önlemek için meşru müdafaa yapma hakkına sahiptir. El-Muğni'de şu ifadeler yer almıştır: "Bir kimsenin mal veya canına yahut da bir kadının namusuna tecavüze yeltenen kimseyi defetme ve tecavüzünü önleme mevzuunda başkaları da mağdura yardım

²⁸ Muhammed b.Abdurrahim el-Mevlani, **Şerh'ül-Müğni**, Şifa Yay. İstanbul 1980, VIII, s. 330.

²⁹ El-Muğni, VIII, s.445.

³⁰ Müslim, **Sahih, Terceme**, (çev. Mehmet Sofuoğlu,) İrfan Yayınevi, 1988, c.1, s.312.

³¹ eş-Şeybani, El-İmam Muhammed b. Hasan, **Camii's-Sağir**, (çev. Dr. Mehmet Boynukalın), Ocak Yayıncılık, İstanbul 1981, II, s. 544.

edebilir.”³² Aynı doğrultuda Remli'nin ‘*Nihâyetü'l-Muhtaç*’ isimli eserinde de şu ibare vardır: “*Kendisi için bir tehlike bahis mevzuu olmadığı zaman başkalarına vaki tecavüzü önlemenin caiz veya farz olması hükmünde kişi, tecavüz kendisine vaki olmuş gibidir.*”³³

Müslüman her hal ve durumda zulüm ve haksızlığa uğramış kardeşinin yardımına koşmalıdır. Hatta din kardeşine yapılmış olan tecavüzü kendi nefesine yapılmış saymalıdır. Resulullah (sav)’in şu hadisi bu söylediklerimizi en güzel şekilde özetlemektedir. “*Sizden biriniz bir münkeri gördüğü zaman onu eliyle düzeltsin, buna gücü yetmeyen diliyle ikaz etsin, buna da gücü yetmeyen kalbiyle o kötülüğe buğz etsin ki bu imanın en alt seviyesidir.*” İslâm hukukunda bir kötülük görünce eliyle müdahale edilmesinin gerektiğini şayet eli ile müdahale yapma durumu söz konusu olamazsa dili ile müdahale ederek o kötülüğü engellemesi gerektiği bir hadisle rivayet edilmiştir. Şayet bunlarla da bu kötülüğün önüne geçilememesi durumunda en son çare olarak da kalbiyle buğz etmesi ve ona karşı sosyal bir siyaset izlemesi gerektiği önemle vurgulanmıştır.

1. 3. Haksız Tahrik Kavramının Değerlendirme

İslâm Hukuku’nda hukuka aykırı olarak icra edilen her türlü tecavüzden korunmak ve onu gidermek için insanın kendisinin veya başkasının canını korumak görevi, kendisinin veya başkasının malını korumak ise hakkıdır. Meşru müdafaa bu tecavüzleri korumak üzere yerine getirildiğinde ceza terettüp etmez.³⁴ Kur’ân-ı Kerim ‘*Her kim size saldırırsa sizde ona yaptığı saldırının aynıyle saldırında ileri gitmeye Allah’tan korkun ...*’³⁵ buyurarak kişiye meşru müdafaa hakkı vermiştir. Aynı şekilde Resulullah (sav), ‘*Kim haksız yere elinden alınmış olan malını geri ister, bu uğurda kavga eder ve öldürülürse o şehittir.*’³⁶ buyurarak malın muhafazası uğrunda yapılan müdafaanın kutsiyetine dikkat çekmiştir.

Müslüman gerek kendisinin gerekse başkasının canına, malına ve namusuna yönelik yapılan saldırıyı defetmek için meşru savunma yapma hakkına sahiptir. Böyle bir durumda “hukuk düzeni kendisiyle çelişkiye düşmez” ilkesi

³² El-Muğni, VIII, s. 332.

³³ Remlî, *Nihâyet'l-muhtâc*, Mısır, trs, VIII, s. 23.

³⁴ Udeh Abdulkadir, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Ankara, 1990, II, s. 85.

³⁵ Bakara, 2/194.

³⁶ Buhârî, Diyat, 15–23.

gereğince fiil suç olmaktan çıkar.³⁷ Haksız tahrik ise işlenmiş olan fiili suç olmaktan çıkarmaz ve meşrulaştırmaz. Sadece fail bu suçu tahrik altında işlediğinden ceza indirimini istihkak sağlamaktadır.

2. Haksız Tahrik-İhkakı Hak (Haklıya Hakkını Vermek) İlişkisi

İslâm Hukuku'na göre kamu düzenini sağlamak, fertler arasında ki anlaşmazlıkları hukuk kuralları dâhilinde çözmek ve haksızlığa uğrayanların hakkını almak devletin asli görevidir. Bu sebeple herhangi bir haksızlığa uğrayan birisi devlet otoritesine başvurarak hakkını alma yoluna gitmelidir. Genel kural böyle olmakla birlikte, devlet otoritesinin yeterli olmadığı, idari ve adli mekanizmanın iyi çalışmadığı, delillerin failer tarafından karartılıp hakların ispat edilemeyeceği gibi gerekçelerle bir takım kişiler haklarını bizzat kendileri alma yoluna gidebilirler. Aslen hukuka aykırı olan bir eylemin hakkını almak gibi bir mazeretle hukuka uygun hale gelmesi İslâm Hukuku açısından mümkün müdür? İhkak-ı hakkın şartları ve sınırları nelerdir? Bu bölümde İslâm Hukuku açısından ihkak-ı hakkın caiz olup olmadığını ve esasen hukuka aykırı olan bir eylemin hukuka uygunluk sebebi olup olamayacağını tartışacağız.

Hukuk literatüründe ihkak-ı hak; ‘devlet güçlerinin zamanında işe el koymasının sağlanamadığı, hakkın yitirilmesi veya kullanılmasının pek çok güçleşmesine engel olmak için başka bir yolun kalmadığında, sahibi tarafından hakkın bizzat alınması’ olarak tanımlanmaktadır.³⁸ İslâm Hukuku'nda ‘*zufrubi'l-hak*’ veya sadece ‘*zufr*’ olarak ifade edilen³⁹ *ihkak-ı hak* terimi yerine ‘*kendiliğinden hak alma*’ veya ‘*hakkın istifası*’⁴⁰ gibi kavramlarda kullanılmaktadır. İhkak; mazlumun hakkını zalimden almak, hakkı yerine getirmek, hak ile hasmına galip olmak gibi manalara geldiği gibi ihkak-ı hak ise, haklıya hakkına vermek, hakkı usulü dairesinde yerine getirmek olarak tanımlanmaktadır.⁴¹

İslâm Hukuku'nda kişilerin canları, malları ve namusları dokunulmaz kabul edilmiştir.⁴² Bunlara yönelik her türlü tecavüz yasaklanmış ve ihlallere karşı

³⁷ Toroslu, s. 98.

³⁸ Özcan, Hüseyin, *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, 6. Baskı, Ankara 1990, s.185, 345.

³⁹ Sanâni, *Sübülüs Selam*, Kahire, 1971, III, s. 900.

⁴⁰ Kaya Ali, ‘İslâm Hukuku'na Göre Hukuka Uygunluk Nedeni Olarak İhkak-ı Hak’, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 2007, s. 15.

⁴¹ Heyet, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedi Büyük Lügat*, İstanbul 1990, s. 431.

⁴² Buhârî, *Hudud*, 9.

cezai müeyyideler getirilmiştir. Daha geniş bir ifade ile anlaşmazlıkların meşru yollardan, hukuka bağlı kalarak çözülmesi esastır. İhtilafların çözülmesinde şahısların kendi güçlerine başvurmasına asla izin verilmez. Çünkü bu tür davranışlar devlet otoritesini zayıflatır, toplumda kargaşa ve anarşinin yayılmasına sebep olur. Bu yüzden hemen hemen bütün hukuk sistemlerinde anlaşmazlıkların giderilmesi ve hakların alınmasında hukuk yolunun seçilmesi temel ilke olarak kabul edilmiştir.⁴³

İslâm Hukuku başkasının zilyet ve zimmetine geçmiş olan bir malın veya hakkın alınmasında temel kural olarak, kamu otoritesine başvurmayı ve onu ancak devlet eliyle almayı esas almıştır. Bu temel hükmün temel dayanağı Kur'ân-ı Kerim'dir. Yüce Allah Kur'ân'da "*Rabbine andolsun ki, aralarında çekiştikleri hususta seni hakem tayin edip, sonrada senin verdiği hükme karşı içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş sayılmazlar*"⁴⁴ buyurarak anlaşmazlıkların çözümünde Allah Resulü'ne gitmeyi ve O'nun vereceği hükme razı olmayı vurgulamaktadır.

İslâm Hukuku'nun ikinci hüküm kaynağı olan sünnet ise '*İslâm'da zarara zararlar karşılık vermek yoktur*'⁴⁵ hadis şerifi gereğince bir zarara zararlar karşılık vermeyi yasaklamıştır. '*Zarara zararlar mukabele yoktur*'⁴⁶ şeklinde genel hüküm haline getirilmiş bu beyan gereğince başkasının zilyet ve zimmetine geçmiş ve üzerinde hak iddia edilen bir malı alırken çoğu kez haksızlığa düşüleceğinden kendi gücüyle hak almanın caiz olmayacağı belirtilmiştir.⁴⁷ Dolayısıyla başkasının zimmetine geçmiş bir malı veya hakkı olan kişi bunu ihkak-ı hak yoluyla alamayacaktır. Zira Kur'ân-ı Kerim '*Haksızlık etmezsiniz, haksızlığa da uğramazsınız*'⁴⁸ buyurarak bir haksızlığa da uğramış olsa kişinin haksızlık yapma hakkının olamayacağını belirtmektedir.

Binaenaleyh; bütün hukuk sistemleri gibi İslâm hukuku da herhangi bir hakkın alınması ya da haksızlıkların giderilmesinde genel kural olarak devlet otoritesine başvurmayı esas almıştır. Kişilerin kendi güç ve imkânlarıyla haklarını almaya çalışmaları toplumda kargaşa ve karışıklığa neden olacak; hakkını almaya çalışan kişi çoğu kez sınırı aşarak suç işleyecektir. Yeri gel-

⁴³ Kaya, s.12.

⁴⁴ Nisa, 4/65.

⁴⁵ İbn Mâce, **Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2011, Ahkâm, 17.

⁴⁶ Mecelle, Md 19.

⁴⁷ Mecelle, Md 921.

⁴⁸ Bakara, 2/279.

mişken şunu da söylemek gerekir ki; ihkak-ı hak Türk Ceza Kanunu'na göre suç sayılmaktadır.⁴⁹

3. Haklıya Hakkını Vermenin (İhkak-ı Hakkın) Meşru Sayılacağı Durumlar
Başkasının zilyet ve zimmetinde alacağı bulunan birinin borcunu ödemeyen kişiden hakkını alabilmek için devlet otoritesine başvurması gerektiğini ve bunun genel kural olduğunu belirtmiştik. Ancak bazı durumlarda kişiler adalet sisteminin yeterli düzeyde çalışmadığı ya da devlet otoritesinin devreye sokulmasının zorluğundan dolayı kendi haklarını bizzat almak zorunda kaldıklarını iddia edebilirler. İşte İslâm Hukuku bazı durumlarda genel kuralın bir istisnası olarak şahısların haklarını alabilmek için böyle bir yola başvurmalarının meşru saymış ve ihkak-ı hakkı hukuka uygunluk sebepleri arasında zikretmiştir.⁵⁰ İslâm Hukuku '*zaruretler memnuatları mubah kılar*'⁵¹ kaidesi çerçevesinde zorunluluk durumunda kendiliğinden hak alma yoluna başvurmayı mubah saymıştır.

Gerek Kur'ân-ı Kerim'de gerekse Resulü Allah'ın sünnetinde ihkak-ı hakkın meşruluğuna delil getirilebilecek örnekler çoktur. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerimde '*Bir kötülüğün karşılığı gene ona denk bir kötülüktür*'.⁵² '*Eğer ceza vermek isterseniz size yapılanın aynısıyla mukabele edin*'.⁵³ '*Zulüm gördükten sonra hakkını alan kimsenin bundan dolayı mesul tutulmasına gerekli bir yok yoktur*'.⁵⁴ '*Hürmetler karşılıklıdır, öyleyse sizde size tecavüz edene, size tecavüz ettikleri gibi tecavüz edin*'⁵⁵ gibi ayetlerde zulme uğrayanların haklarını alabilmek için meşru dairede haklarını alabileceğini, kendisine yapılan haksızlığa misliyle karşılık verilebileceği vurgulanmaktadır.

İslâm Hukuku'nun ikinci hüküm kaynağı olan sünnette de bu yönde deliller mevcuttur. Resulü Allah'ın Ebu Süfyan'ın karısı Hind'in sorusuna verdiği cevap bu konu için en güzel örnektir. Hind '*Kocam cimri bir adamdır, verdikleri bana ve çocuğuma yetmemektedir, onun malından nafakamızı alabilir miyim?*' diye sorması üzerine Allah Resulü '*Örfe uygun olarak sana ve*

⁴⁹ TCK Md.308,

⁵⁰ Karahasan, Mustafa Reşit, **Sorumluluk ve Tazminat Hukuku**, Beta Yayınları, Ankara, 1981, c.1, s.151.

⁵¹ Suyûfî, s. 84.

⁵² Eş-Şurâ, 42/40.

⁵³ En-Nahl, 16/126.

⁵⁴ Eş-Şurâ, 42/41

⁵⁵ El-Bakara,2/194.

*çocuğuna yetecek kadar al'*⁵⁶ buyurmuştur. Aynı şekilde Buhâri'de geçen bir Hadis-i Şerif'te '*Bir kimsenin malında malının ayısının bulan kimse o mala daha çok hak sahibidir*'⁵⁷ diye buyurmaktadır.

Yukarıda saydığımız deliller doğrultusunda İslâm Hukukçuları İhkak-ı hakkı bazı şartlarda bir hak alma yöntemi olarak görmüşler ve bu durumu hukuka uygunluk sebebi saymışlardır. Ancak İhkak-ı hak genel bir kural değil istisnai bir durumdur. Aşağıda sayacağımız durumlarda ihkak-ı hak caiz görülmüştür.

4. İhkak-ı Hakkın Şartları

Başkasının eline geçmiş olan bir malın ya da hakkın ihkak-ı hak yoluyla alınabilmesi ve bunun meşru sayılabilmemesinin bazı şartları vardır. Çünkü toplumda düzenin sağlanması, hakların alınması ve sahibine iadesi devletin asli görevidir. Ancak istisnai bir izin olarak ihkak-ı hak meşru sayılmıştır. İhkak-ı hakkın hukuka uygun bir eylem sayılabilmemesinin ilk şartı bu hakkın devlet eliyle alınamamış olmasıdır. İkinci olarak ise ihkak-ı hakkın yeni bir haksızlığa yol açmaması için başvuru olan eylemde haddi aşmamaktır. Üçüncü ve son şart ise ihkak-ı hak olarak alınacak hakkın sabit ve belirli olması gerekmektedir. Şimdi ihkak-ı hakkın şartı olarak zikrettiğimiz bu üç maddeyi sırasıyla açıklayalım.

a) Hakkın Devlet Eliyle Alınamamış Olması Gerekmemektedir

Yukarıda defalarca zikrettiğimiz gibi hukuk sistemlerinde temel kural hakların alınmasında devlet organlarının devreye sokulmasıdır. İhkak-ı hakka istisnai bir izin verilebilmesi için kişinin hakkını alabilmek için mahkemeye başvuramamış olması ya da devlet unsurlarının yerinde zamanında olaya müdahale dememesi ya da hakkı alabilmek için yetersiz kalmasıyla mümkündür. Borcunu ödemekten kaçınan kişinin malına el koyabilmek için olayın mahkemeye taşınmasının mümkün olmaması⁵⁸ Ya da birinin evine düşen bir malını izinsiz olarak eve girip alabilmek için ev sahibinin delilleri yok etme ya da evine düşen malı inkâr etme endişesinin bulunması, gerekir.⁵⁹

Ancak adliye teşkilatının olaya müdahale etmesinin mümkün olduğu durumlarda kendiliğinden hak alma hukuka uygunluk vasfını kaybeder ve suç

⁵⁶ Buhâri, Buyu, 95.

⁵⁷ Buhâri, İstikraz, 14.

⁵⁸ İbn Abidin, IV, s. 95.

⁵⁹ İbn Nuceym, s. 88.

olur.’’Bir özür ile caiz olan, o özürün kalkmasıyla batıl olur’’⁶⁰ genel kaidesi mucibince istisnai durumlarda ruhsat verilen hükümler şartların değişmesiyle ruhsatlık vasfını kaybeder. Bu durumda istisnai duruma göre değil genel kurala göre hüküm verilir.

b) İhkak-ı Hakta Haddi Aşmamak Gerekmemektedir

Her ne kadar ihkak-ı hak yoluyla alınacak malın kişinin kendi malı olsa da burada kişi ve mal dokunulmazlığı ihlal edilebilir ve yeni hukuksuzluklara sebep olunabilir. Bu yüzden haksızlığı ortadan kaldırmayı ve hakkını almayı amaçlayan eylem yeni haksızlıklara yol açabilir ve toplum düzenini bozabilir. Bu mahsurun ortadan kaldırılabilmesi için hak almak için başvuru yolu ve kullanılan kuvvetin amaçlanan hedefle sınırlı olması gerekir. Çünkü ihkak-ı hak genel bir hüküm olmayıp zaruret durumunda meşru sayılmıştır. Dolayısıyla zaruret durumuyla sınırlıdır.⁶¹Kamu düzeninin bozulması, başvuru eyleminin suç vasfı kazanması ve failin ağır itham altında kalması gibi durumlarda İslâm Hukukçuları sınırın aşılmış sayılacağına hükmetmişlerdir. Bu durumlarda ihkak-ı hak sonuçları itibariyle yeni mağduriyetlere yol açacak ve hukuka uygunluk vasfını yitirecektir.

Yukarıda sayılan sakıncalardan toplumsal düzenin bozulması tehlikesi baş gösterdiğinde kendiliğinden hak alma eylemi, daha ağır sonuçlara yol açacağı için bu durum hukuka aykırı sayılmıştır. Hanefî hukukçular fitneye yol açma tehlikesi bulunan durumlarda mahkemeye başvurmayı zorunlu görmüşlerdir.⁶²Aynı şekilde hak alma yoluyla başvuru eyleminin suç vasfı kazanması ihtimali varsa gene ihkakı hak meşru sayılmaz. Örneğin ispatı mümkün olmayan durumlarda kendi malını aldığını iddia eden kişi hırsızlıkla suçlanabilir ve cezai müeyyideye uğrayabilir. Bu gibi bir durumda da gene mahkemeye başvurmak gerekli görülmüştür. Son olarak failin ağır bir ithamla karşı karşıya kalacağı bir durumda gene kendiliğinden hak alma eylemi meşru görülmemiştir. Mesela kendisine emanet olarak bırakılan bir malı o malda hakkı olduğu gerekçesiyle el koyan kişi emanete ihanetle suçlanabilir. Çünkü o kişi malını faile güvenerek bırakmıştır. Her ne kadar malda hakkı olsa da bu durumda emanete ihanet etmiş gibi görünecektir. İşte bu durumda da ihkak-ı hak meşru sayılmış devlet otoritesine başvurmak şartı getirilmiştir.

⁶⁰ Mecelle, Md. 25.

⁶¹ İbn Nuceym, s. 86.

⁶² Kârâfî, *el-Furuk*, IV, Beyrut, trs, s. 77.

Kamu düzenini bozulacağı, daha büyük kayıpların yaşanacağı durumlarda kişi mahkemeye başvurmak zorundadır. İhkak-ı hak belli şartlar dâhilinde mala ilişkin haklarda meşru sayılıyorken *kişinin can ve bedenine yönelik haklarda asla ruhsat verilmemektedir*.⁶³ Çünkü burada toplumsal düzenin bozulması, kişilerin can kayıplarına neden olacağı aşikârdır. Bu yüzden bir yakını kasten öldürülen kişi failin kisasını isteyebilir ancak faili kendisi infaz etme hakkını isteyemez.⁶⁴ Çünkü bu gibi durumlarda toplum düzenini bozulması, topluma karışıklık ve anarşinin hâkim olması kaçınılmazdır.

Görüldüğü gibi ihkak-ı hakkın hukuka uygun bir eylem olarak görülebilmesi için hak almak için başvuru eylemin amaçla sınırlı tutulması gerekir. Sınır aşıldığı zaman hukuka uygunluk ortadan kalkar. Burada bir kere daha söylemek gerekir ki ihkak-ı hakka konu olan şey bir mal olmalıdır. Kişinin canı ve bedeni asla ihkak-ı hakkın konusu olamaz.⁶⁵

c. Hakkın Sabit ve Belirli Olması Gereklidir

İhkak-ı hakkın hukuka uygun bir eylem olarak kabul edilebilmesi için hakkın belli şartları taşıması şartı aranır. Kendiliğinden hak almanın meşru sayılması için hakkın belirli, sabit ve aynı cinsten olması gerekir. Kendiliğinden hak almanın hukuka uygun olmasını sağlayan bu şartlar aynı zamanda yeni bir haksızlığın meydana gelmesine de engel olmaktadır.

i. Bir Hakkın Sabit Olması Gerekmetedir

Üzerinde hak iddia edilen bir mal veya hakkın kendiliğinden alınabilmesi için bahse konu olan malın öncelikle sabit olması gerekmektedir.⁶⁶ Ancak bu şartları taşıyan bir hak yetkili makamlara başvurmadan kendiliğinden alınabilir. İslâm hukukçuları bir hakkın sabit olmasını bazı şartlara bakarak belirlemeye çalışmışlardır. Örneğin Maliki hukukçularından Kârâfi'ye göre bir hakkın sabit olabilmesi için o hakkın bütün İslâm hukukçuları tarafından tanınan bir hak olmasını şart koşmuştur.⁶⁷ Örneğin hacr altına alınmadan önce iflas eden kişinin malından alacaklıların haklarını almaları İslâm hukukçuları arasında ihtilaf konusu olmuştur. Örneğin İmam Şâfi böyle bir hakkı kabul etmemektedir.⁶⁸ Böylece hakkın sabit olması şartı gerçekleşme-

⁶³ İbn Hacer, **Fethul Bari** XII, s. 190.

⁶⁴ Muhammed Ali, **Tehzibu'l-Furuk**, Beyrut, trs, IV, s. 123.

⁶⁵ Kaya, s. 22.

⁶⁶ Kaya, s. 23.

⁶⁷ Kârâfi, IV, s. 76.

⁶⁸ Şâfiî, Muhammed b. İdris, **el-Umm**, III, Beyrut ty, s. 189.

diğinden ihkak-ı hak geçerli olmaz. Aynı şekilde kendisine yapılan hibeyi kabul etmeyen kişinin daha sonra bu hibeye dayanarak o malı kuvvet kullanarak almaya çalışması da böyledir.

Günümüz hukukçularından Zerka ise, hukuki sebebi güçlü olan hakların sabit sayılacağını belirtmektedir. Zerka bu şartları taşıyan hakların mahkeme kararı olmadan alınabileceğini savunmaktadır.⁶⁹ İslâm hukukçuları sabit olan bir hakkın ihkak-ı hak yoluyla alınabileceği konusunda fikir birliği etmişlerdir.

ii. Hakkın Belirli Olması Gerekmemektedir

İhkak-ı hakkın hukuka uygun bir eylem olarak görülebilmesi için aranan şartlardan biride üzerinde hak iddia edilen hakkın belirli olmasıdır. Ancak böyle bir hak mahkeme kararı olmadan bizatihi alınabilir. Belirli olmaktan kasıtsa hakkın araştırmaya ihtiyaç bırakmadan miktarının ve vasfının belli olmasıdır. Mesela kendisinin veya çocuklarının nafakası ödenmeyen bir kadının zengin olan kocasının malından hakkını alabilmesi için kocanın zengin olması yanında nafaka miktarının örfen belli olması şarttır. Nafaka miktarının belli olmaması veya kocanın fakir olması gibi bir durumda mahkeme kararı şart koşulmuş ve ihkak-ı hak meşru sayılmamıştır.⁷⁰

Hakkın belirli olmasının ihkak-ı hakka konu olan malın *misli* veya *kıyemi* olması ile yakından ilgilidir. Zira misli mallar ölçü veya tartı ile değiştirildiği için bunların belirlenmesi kolaydır ve hâkim kararı olmadan alınabilir. Oysaki kıyemi mallar böyle değildir. Bu malların değeri ölçü ve tartı ile belirlenmeyip değişkenlik arz etmektedir. O yüzden kıyemi malların ihkak-ı hak yoluyla alınması caiz görülmemiştir. Çünkü bu malların değerinin belirlenmesi için özel bir gayret gerekmektedir.

iii. Hakkın Aynı Cins Olması Gerekmemektedir

İslâm hukukçularının ihkak-ı hak tartışmasında en çok üzerinde durdukları konu, doğal yollardan alınamayan mal ile ona karşılık olarak ihkak-ı hak yoluyla alınacak olan malın aynı cinsten olup olmaması meselesidir. İslâm hukuku ile ilgili kaynaklara baktığımızda konunun daha çok bu noktada yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak bu husus ihkak-ı hakka konu olan hakkın aynıyle mevcut olmadığı durumlarda önem kazanmaktadır. Zira eğer ihkak-ı hakka konu olan mal mevcutsa artık onun yerine başka bir malın ya da hakkın alınması mümkün olmayacaktır. Buna göre başkasının zilyet ve zimme-

⁶⁹ Zerka, *Şerhül Kavâid*, s. 466.

⁷⁰ Kârâfâ, IV, s. 76.

tinde bulunan hakkının aynısını bulan kimse hâkim kararı olmadan o hakkı alabilecek ve böyle bir durumda hukuka aykırılık iddiasında bulunulamayacaktır. Örneğin iflas eden müşterinin elinde bulunan bedeli ödenmemiş malını bulan satıcı o malı hâkim kararı olmadan alabilecektir.⁷¹

Yukarıda da belirtildiği gibi mal veya hakkın aynı ile mevcut olmadığı durumlarda cins birliği konusu önem kazanmaktadır. Şafiler ‘*Bir kötülüğün karşılığı gene ona denk bir kötülüktür*’⁷², ve ‘*Eğer ceza verecek iseniz size verilen cezanın misliyle cezalandırın*’⁷³ ayetlerini delil göstererek cins birliğini belirleyici yapmamakta, asıl hak yerine onun değerinde başka bir hakkın ya da malın alınabileceğine hükmetmektedirler.⁷⁴ Hanefilere göre ise yukarıda geçen Nahl suresi delil göstererek misli ile mukabeleyi şart koşmuşlardır. Hanefilere göre aynı cinsten olan bir hakkın aynı cinsten olması durumunda caiz görmekte, farklı cinsten bir hakkın alınmasını ise caiz görmemektedirler.⁷⁵

Maliki hukukçuları ise bu konuda birbirinden farklı görüşler sergilemektedir. Örneğin el-Huraşi Hanefilerle aynı görüşü paylaşırken Karafî aynı ya da farklı cinsten bir malın kendiliğinden alınmasını caiz görmemektedir.⁷⁶ Mâlikilerde yaygın olan görüşe göre mahkemeye başvurmadan herhangi bir hakkın bizzat alınması caiz görülmemektedir.

Hanbelîlere göre ise her hal ve durumda kendiliğinden hal alma caiz olmaz. Çünkü böyle bir durum insanlar arasında ihtilafa ve karışıklığa yol açacaktır. Hanbelîler, ‘*emaneti sana güven verene bırak, sana ihanet edene sen ihanet etme*’⁷⁷ hadisini delil göstererek ihkak-ı hakkı caiz görmemektedirler. Bütün bu bilgiler ışığında ihkak-ı hakkın hukuka aykırı bir fiil olduğu görülmektedir. Bugün yürürlükte olan Türk hukuk sistemi de bunu meşru görmemektedir. Ancak İslâm hukuku zaruret durumunda ve bazı şartların oluşması şartıyla ihkak-ı hakkı caiz görmektedir. Ancak kuvvet kullanmayı gerektirecek hakkın bulunması, hükümet güçlerinden yardım alınamaması, bizzat alınmadığı takdirde hakkın tamamen yitirilecek olması gibi durumlarda İslâm hukuku ihkak-ı hakkı caiz görmektedir.

⁷¹ Şâfiî, III, s. 199.

⁷² Eş-Şurâ, 42/40.

⁷³ En-Nahl, 16/126.

⁷⁴ Ensari, **Fethu'l-Vehhab**, II, s. 160.

⁷⁵ Serahsi, XI, s. 128.

⁷⁶ Kârâfî, **el-Füruk**, IV, s. 76-77.

⁷⁷ Ebu Davut, Büyü, 79.

5. İhkak-ı Hakk Anlayışının Değerlendirmesi

İslâm hukukunun genel prensipleri itibariyle, başkasının zilyet ve zimmetinde bulunan ve geri verilmesi gereken bir hakkın iadesi devlet otoritesi eliyle sağlanmalıdır. Temel kural hak sahibinin öncelikle mahkemeye başvurması ve hakkını bu yolla almasıdır. Yargı yoluna başvurmadan hakkını bizzat almaya çalışmak toplumda ihtilaf ve kargaşaya neden olacak ve bir hak yerine getirilmeye çalışılırken daha büyük zararlara yol açacaktır. Dolayısıyla böyle bir eylem hukuka aykırı olarak kabul edilir ve İslâm hukuku kendiliğinden hak almayı meşru görmez. Böylece ihkak-ı hak genel prensip olarak hukuka aykırı fiillerden kabul edilmektedir.

Bununla birlikte hak kaybına uğrayan kişi, hakkını hukuk yoluyla alamadığı veya alamayacağı kesin olarak ortaya çıktığı zaman ihkak-ı hak yoluyla hakkını bizzat almaya kalkabilir. İslâm hukuku belli şartların oluşması şartıyla böyle bir teşebbüsü caiz görmüş ve ihkak-ı hakkı hukuka uygunluk sebeplerinden saymıştır. Hakkın devlet gücüyle alınamamış olması, eylemin amacı aşmaması, eylemin yeni bir haksızlığa yol açmaması ve hakkın aynı cinsten olması gibi şartların meydana gelmesiyle ihkak-ı hak hukuka uygunluk nedenlerinden sayılır. İhkak-ı hakkı meşrulaştıran şartlardan birinin ortadan kalkması eylemin eski hüviyetine dönmesine ve hukuka aykırı bir fiil halini almasına sebep olur.

Asıl itibariyle güç kullanmak yasaklanmışken ancak zaruret halinde ve zaruret miktarını aşmamak şartıyla caiz görülmüştür. Bu hak ise yalnızca hak sahibine tanınmış, onun yerine başka birinin bu hakkı kullanmasına müsaade edilmemiştir. Dolayısıyla ihkakı hak gelişigüzel bir güç kullanma asla değildir. Tam tersi caiz olması birçok şarta ve zaruret durumuna bağlanmış ve bu fiilin toplumda daha büyük zararlara ve kargaşaya yol açmasına engel olunmaya çalışılmıştır.

III- İSLÂM CEZA HUKUKU'NDA HAKSIZ TAHRİK

İslâm ceza hukukunda cezalar bedeni cezalar, nefsi (psikolojik cezalar, *mali cezalar*, *had cezaları*, *kıyas ve diyet cezaları*, *kefaret cezaları*, *ta'zir cezaları*, *hâkimin takdir yetkisinin bulunduğu cezalar* ve *hâkimin takdir yetkisinin bulunmadığı cezalar* şeklinde birçok değişik taksimat yapılmıştır.⁷⁸ Ancak genel olarak fıkıh bilginleri cezaları ikiye ayırırlar. Bunlardan birincisi kitapta ve sünnette herhangi bir nasla belirlenmiş olan cezalardır. İçki içme, zina

⁷⁸ Udeh, Abdulkadir, **Mukâyeseli İslâm Hukuku Ve Beşeri Hukuk**, Rehber Yayınları, Ankara, 1985, II, s.209.

etme, dinden dönme suçlarının cezaları ve kısas cezalarıdır ki bu cezalara **had** cezaları denir. İkincisi ise naslarla belirlenmemiş olan cezalardır ki bunlara da kısaca **ta'zir** cezaları diyoruz.⁷⁹ İslâm ceza hukukunda haksız tahrik kavramının cezaya etkisini incelerken konuyu had cezalarında haksız tahrikin cezaya etkisi ve ta'zir cezalarında tahrikin cezaya etkisi şeklinde incelemeye çalışacağız.

1. Had Cezalarında Haksız Tahrikin Durumu

Had kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup çoğulu hududdur. İnsanların içeriye girmesine engel olduğu için kapıcıya *haddad* denilmiştir. Sözlükte men etmek, engel olmak, sınır gibi manalara gelir. İslâm Hukuku'nda ise Allah haklarına tecavüzün söz konusu olduğu suçlarla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de ya da Hazreti Peygamber'in hadisiyle miktarları belli edilmiş olan cezalardır.⁸⁰

İslâm hukukunda bir kısım cezalara hudud ya da hududullah denmiştir. Bu cezalar zararlı ve fena şeylerden insanları menederler. Hiçbir insan ya da millet sınırlarının çiğnenmesine müsaade etmez. Hatta devletler sınırlarını korumak için çok sıkı tedbirler alırlar, gerekirse savaşa dahi girebilirler.⁸¹ Allah Teâlâ'da haramların, günahların, suçların hududlarını tayin etmiş ve çeşitli gayeleri gözeterek bu suçları işleyenlere verilecek cezaları belirlemiştir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de '*Bu hükümler Allah'ın sınırlarıdır. Sakın onlara yaklaşmayın. İşte Allah ayetlerini böylece insanlara açıklar. Ta ki korunsunlar*'⁸² buyurarak koyduğu sınırlardan insanları uzak tutmaya ve o sınırların aşılmasına engel olmaya çalışmıştır. Aynı şekilde gene Bakara suresinde '*Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Onları çiğneyip geçmeyin. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerin ta kendileridir*'⁸³ buyurarak sınırlarını aşanları zalimlikle itham etmiştir. Şu ayette ise Yüce Allah hukukullahı koruyanları methetmekte ve cennetle müjdelemektedir. '*Tövbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, seyahat edenler, rükû edenler, secde edenler, insanlara iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışanlar ve Allah'ın hududu koruyanlar yok mu? İşte onlar cennet ehlidirler. (Habibim) Sen o müminleri cennetle müjdele.*'⁸⁴ Hudutlara riayet ve onları aşmamak konu-

⁷⁹ Ebu Zehra Muhammed, **İslâm'da Suç ve Ceza**, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 1994, II, s. 60.

⁸⁰ Ebu Zehra, .III, s.79.

⁸¹ Mevsilî, IV, .s. 17.

⁸² Bakara, 2/187.

⁸³ Bakara, 2/229.

⁸⁴ Tevbe, 9/112.

sunda pek çok ayet vardır. Bunlar bize Allah'ın çizdiği sınırlardır ve bu sınırların aşılmasını yasaklamaktadır.

Birçok Hanefi fıkıh bilgini ve onlar dışında ki bilginlerin çoğunluğuna göre had kelimesi sadece içinde Allah hakkı olan ya da içinde Allah hakkının baskın olduğu suçlar için kullanılırlar.⁸⁵Bu bilginlere göre terim olarak had kelimesi sırf Allah hakkı olarak belirlenmiş olan cezalardır. Buna göre mesele kısasa had denmemiştir. Çünkü kısasta kul hakkı mevcuttur. Aynı şekilde ta'zir cezalarına da had denmemiştir. Çünkü ta'zir cezalarının sınırını ve miktarını Şârî belirlememiştir. Buna göre bir suçun had cezalarıyla isimlendirilebilmesi için bazı şartlar gerekmektedir.

Bu temel niteliklerden ön önemlisi had kavramına giren suçlarda saldırı Allah hakkına yönelik işlenmiş olmalıdır. Çünkü bu gibi suçlarda işlenen suç Yüce Allah'ın çizdiği ve fazileti koruma altına almak ve toplumu korumak için inananların işlemesini yasakladığı hadlerden birisini zikretmektedir.

Nelerin Allah hakkı nelerin kul hakkı olduğu konusunda çeşitli görüşler olmakla birlikte genelde toplumu ilgilendiren haklar Allah hakkı olarak belirlenmiş, kişiye yönelik olarak işlenmiş suçlar ise had kapsamına alınmamıştır.

İslâm hukukunda sınırları Şârî (Allah-Peygamber)tarafından belirlenmiş sabit cezai müeyyidelere *hukukullah* ya da *hududullah*⁸⁶ da denir. Sınırları ve miktarı Allah ve Resulü tarafından belirlenmiş olan bu cezalar İslâm hukuku kaynaklarında ve hadis kitaplarının hudud bölümlerinde şöyle sıralanmaktadır: 1-Haddi Sirkat. (Hırsızlık) 2-Haddi Sekr. (Sarhoşluk) 3-Haddi Hamr. (Şarab) 4-Haddi Kazf. (İftira Atma) 5-Haddi zina. 6-Haddi Kat'u Tarik (Yol Kesicilik). Had suçlarına konulan cezalar üç vasıfla bilinir:⁸⁷

1- Her ne kadar cezalar üst ve alt sınır olarak belirlense de had cezalarının şekli, miktarı, sınırı Şârî tarafından belirlenmiştir. Bu cezaların sınırı ve miktarı bağlayıcıdır. Hâkim bu cezalar yerine başka bir ceza veremeyeceği gibi miktarını da artırıp azaltamaz.

2- Bu cezalar suçluyu cezalandırmak, onun ve başkalarının suç işlemesine engel olmak için konulmuştur. Had tatbik edilirken suçlunun şahsiyetini nazari dikkate almaya imkân yoktur.

⁸⁵ Ebu Zehra, II, s. .61.

⁸⁶ Erturhan Sabri, **İslâm Hukuku Etrafındaki Tartışmalar**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2008, s. 80.

⁸⁷ Udeh, II, s. 210.

3- Bütün bu cezalar suça teşvik eden sebeplerle ve saiklerle mücadele için konulmuştur. Amaç insan psikolojisi üzerinde etki yaratarak suç işlenmesini engellemektir. Yani temel gaye insanları cezalandırmak değil suç işlenmesini önlemektir.

Hanefî ulemasının çoğunluğu ve daha birçok fıkıh bilginine göre had kelimesi içinde sadece Allah hakkı olan ya da Allah hakkı baskın gelen suçlar için kullanılır.⁸⁸ Buna göre mesela kısas için had kelimesi kullanılmamıştır. Çünkü kısas içinde kul hakkının baskın olduğu bir cezadır. Yine bunun gibi tanzir cezalarına da had denmez. Çünkü ta'zir cezalarında cezaların şekli, miktarı Şârii tarafından belirlenmemiştir. Buna göre had cezalarının iki temel özelliği dikkat çekmektedir.

1-Had kavramına giren suçlarda saldırı Allah hakkına yönelik olarak işlenmiş olmalıdır. Çünkü bu gibi suçlarda işlenen suç Yüce Allah'ın çizdiği ve faziletini koruma altına aldığı hadlerden birisine zedelemiştir. Genel olarak Allah hakkı topluma yönelik işlenen suçları kapsamaktadır. Günümüz modern hukukunda kamu davası terimi ile de bu ifade edilmektedir.

2-Allah hakkı olarak isimlendirilen had cezalarının ikinci özelliği ise Yüce Allah'ın hadler için üst limit değeri takdir etmiş ve bu işi devlet başkanına ya da hâkime bırakmamıştır. Çünkü had cezaları asli itibariyle Şâri'nin takdirindedir.

Bu iki maddede de görüleceği gibi had cezaları kamuya taalluk eden cezaları kapsamaktadır ve kanun koyucu cezanın miktarını belirtmiş ve bu görevi zamanın yöneticilerine bırakmamıştır. Üstelik bu hadlerin uygulanmasını en büyük ibadet ve görev olarak nitelemiştir. Zira Allah Resulü(sav) *''Bir ülkede Allah'ın bir haddinin uygulanması, o yöre halkı için otuz sabah yağmur yağmasından daha hayırlıdır''*⁸⁹ buyurarak bu duruma işaret etmiştir.

Sonuç olarak şunu söylememiz yerinde olacaktır. Had cezalarının şekli, miktarı, şartları kanun koyucu (Allah-Peygamber) tarafından belirlenmiş ve bu konuda hâkime bir söz hakkı bırakılmamıştır. Örneğin İslâm hukukunda zina eden bekâr Müslüman 100 değnek (celd) cezasıyla cezalandırılır. Çünkü zina eden bekâr Müslüman'ın cezasını Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de şu ayette belirlemiştir. *''Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız bunlara cezayı tatbik hususunda acımayın. Müminlerden bir zümre de bunların cezasına şahitlik*

⁸⁸ Udeh, II, s. 61.

⁸⁹ Erturhan, s. 81.

etsin.'⁹⁰ Ayette de görüleceği üzere Yüce Allah burada zinanın cezasını belirlemiştir. Artık hâkim zina eden Müslüman'a bunu altında ya da üstünde bir ceza veremez. Zira 'yüz' ile tehdit edilip neden daha eksik ya da daha fazla olamayacağı aklın idraki dışındadır. Bu tür hükümler, reyle içtihad; kıyas, istihsân ve ıstıslâh ile istidlale kapalıdır. Yani kıyasla kapsamalarının genişletilmesi, bu hükümlerin taabbudilik müdahale edilmesi, değiştirilmeleri mümkün değildir.⁹¹ Aynı şekilde kazf (iffete iftira) suçunun cezası Kur'ân-ı Kerim'de "seksen" değnek olarak belirlenmiştir.⁹² Hırsızlık suçu işleyenler için ise Yüce Allah tek ceza çeşidi emretmektedir ki o da hırsızlık eden erkek ve kadının ellerinin kesilmesidir.⁹³ Diğer bütün had suçlarına verilecek cezalar Allah tarafından ya da Resulullah tarafından belirlenmiştir.

Günümüz modern hukukunda kişi eğer işlemiş olduğu suçu kendisine yöneltilmiş olan haksız tahrik sonucu işlemişse cezasında bir miktar indirim yapılacaktır.⁹⁴ Buna göre haksız tahrik suçun ana unsurlarından olmayıp haksız olan fiili hukuka uygun haleden getirmemektedir.⁹⁵ Haksız tahrik sadece ceza indirimine sebep olmaktadır. Oysaki İslâm ceza hukukunda had cezaları için herhangi bir ceza indiriminin yapılması söz konusu olmamaktadır. Yukarıda da açıklamaya çalıştığımız gibi had cezalarının miktarı Şârii tarafından belirlenmiştir. Hâkim bu cezanın altını ya da üstünü verme hakkına sahip değildir. Ya bu cezayı verecek ya da vermeyecektir. Mesela hâkimin zina eden Müslüman'a 150 değnek ya da 50 değnek vurma yetkisine sahip değildir.

1.1. Kan Davalarında Haksız Tahrik Durumu

Günümüzde özellikle ülkemizin bazı bölgelerinde kan davaları adı verilen cinayetler devam etmekte, insanlar bu vahşeti töre savunmasıyla masumlaştırmaya çalışmaktadırlar. Diğer bir yanlış anlama ise sanki İslâm hukukunun bu tür cinayetlere izin verdiğidir. Dinimizce suçsuz bir insanın hayatına kasten ve haksız yere son vermek en büyük suç ve günah sayılmıştır. *Yüce Allah insanı en güzel şekilde yaratmış,*⁹⁶ *ona kendi ruhundan üflemiş*⁹⁷ *ve yeryü-*

⁹⁰ Nur, 24/2.

⁹¹ Erturhan, s. 86.

⁹² Nur, 24/19.

⁹³ Mâide, 5/38-39

⁹⁴ 5237 Sayılı TCK, Madde 29.

⁹⁵ Devrim, s. 230.

⁹⁶ Tin, 95/4.

⁹⁷ Hicr, 15/29.

*zünde kendisinin halifesi yapmıştır.*⁹⁸ Bu denli değerli ve aziz bir varlığın hayat hakkı o denli kutsal ve dokunulmaz sayılmıştır ki ona yapılacak saldırılar suçların en büyüğü olarak görülmüştür.⁹⁹

İslâm hukuku insanın canını dokunulmaz ve kutsal olarak görmüş ve ona yapılacak saldırıları yasaklamıştır. İnsanın masumiyeti ve kanının dokunulmazlığı kutsaldır. Ancak belli şartlar altında bu masumiyet ve dokunulmazlık kalkar. Öldürülmesi serbest olanlar ya da *'ihdar'* kelimesi ile ifade edilen bu masumiyeti kalkanlar sıralanırken haksız yere bir insanın canına kıyanlarda zikredilmekte ve bu kişilerin kanlarının akıtılmasının mubah olduğu vurgulanmaktadır.¹⁰⁰ İslâm hukukuna göre kasten ve haksız yere bir insanı öldüren kısasen öldürülür. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de şu şekilde geçmektedir: *"Ey iman edenler öldürülenler hakkında size kısas farz kıldı. Hüre hür, köleye köle, kadına karşı kadın (öldürülür)."*¹⁰¹ Kısas bütün peygamberlerin şeriatında var olan bir cezadır.¹⁰²

Çalışmamızın başında günümüz Türk Ceza Kanunları'nda kan davalarında ve namus cinayetlerinde haksız tahrikin uygulanmadığını belirtmiştik. Peki, İslâm hukukuna göre öldürülmesi mubah sayılan katilin maktulün yakınları tarafından öldürülmesi halinde ne olacaktır? Kısas olarak öldürülecek olan katili hükümden veya infaz zamanından önce kendi başına öldüren bu kişi hakkında nasıl bir hüküm verilecektir?

İslâm hukukuna göre kısasın yerine getirilebilmesi ancak devlet otoritesini temsil eden kişinin huzurunda olur. Bundan amaç suçlu kısas edilirken herhangi bir tecavüz olayına meydan vermemektir.¹⁰³ *"Bir kimse zulmen öldürülürse velisine hakkını alma yetkisi verdik ancak o velide kısasta ileri gitmesin,"*¹⁰⁴ ayetinden de anlaşılacağı üzere velinin kısası isteme hakkı vardır. Ancak bu hakkında aşırıya gitmemelidir. Maktulün yakınları kanun koyucunun kendilerine tanıdığı bu meşru haklarını infaz vaktinden önce uyguladıklarında devlet otoritesini sarstıklarından cezalandırılırlar. Devlet otoritesi, bu

⁹⁸ Bakara,2/30.

⁹⁹ Erturhan, s. 225.

¹⁰⁰ Udeh, s. 128.

¹⁰¹ Bakara, 2/178–179.

¹⁰² Mâide, 5/32.

¹⁰³ Ebu Zehra, s. 393.

¹⁰⁴ İsrâ, 17/33.

itaatsizlik üzerine uygun bulacağı bir ceza ile (Ta'zir Cezası) kısası tatbik edeni ta'ziren cezalandırır.¹⁰⁵

İmam Şafiî'ye göre devlet otoritesini temsil eden yetkili bulunmadıkça kısası yerine getirmek asla caiz olmaz. Çünkü kısasın uygulanması sırasında özel bir çaba gösterilmesi ve yeni bir haksızlığa fırsat verilmemesi gerekir. Ancak burada veliye kısas cezası verilmez. Çünkü öldürülen masum ve kanı dokunulmaz değildir. Ve velinin kanı heder etme hakkı vardır. Ancak veli devlet otoritesini sarstığı için ta'ziren cezalandırılır. Fıkıh bilginlerine göre katili bizzat kısas eden kişinin ta'ziren cezalandırmanın vacip olduğu konusunda fikir birliği etmişlerdir.¹⁰⁶

Sonuç olarak her ne kadar farklı görüşler varsa da cumhura göre herhangi bir kısasın sabit olması, şartların tahakkuk etmesi, kısası düşürecek herhangi bir sebebin olup olmadığının anlaşılması için mutlaka mahkemenin bu konuda hüküm vermesi gerekmektedir. Hükümden sonra da kısasın yerine getirilmesi "**veliyül emirin**" (devlet görevlisi) huzuru ve kontrolünde olması gerekmektedir.

1.2. Namus Cinayetlerinde Haksız Tahrik Durumu

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi hiç şüphesiz kanı heder edileceklerden birisi de evliyken zina eden kişidir. Ancak kişiler bu cezayı kendileri uygulayabilir mi? Eğer zina eden kişinin herhangi bir yakını namusunu temizlemek iddiasıyla zina edenlerden birini ya da her ikisini öldürürse onun hakkında nasıl bir hüküm verilir?

Kaynaklarımıza baktığımızda bu konuda tam bir görüş birliğinin olmadığını görmekteyiz. Resulullah döneminde kazf ayetleri¹⁰⁷ gelince birçok kimsenin aklında soru işaretleri oluşmuş bunu gelip Resulullah'a da açmışlardır. Bu cümleden olarak Sa'd b. Übade "*Ya Resülallah, karımla bir erkeği yakaladığımda dört şahit bulacağım diye onları bırakır mıyım? Vallahi sorgusuz sualsiz kafasını uçururum*" demiş ve şu cevabı almıştır; "*Sa'd'in kıskançlığı ve namusuna düşkünlüğü sizi şaşırtmasın. Ben ondan daha kıskancım, Allah'sa benden de kıskançtır.*"¹⁰⁸ Bu konuyla ilgili başka bir örneğe şöyledir: Hilal b.Ümeyye Peygamber Efendimiz'e gelerek Şerik isimli birisiyle karısının zina ettiğini iddia etmiş, O' da dört şahit getirmese kendisine kazf

¹⁰⁵ Udeh, II, s. 145.

¹⁰⁶ Ebu Zehra, s. 394.

¹⁰⁷ Nur, 24/4.

¹⁰⁸ Buhârî, Nikâh, 107.

cezası uygulayacağını söylemiştir. Hilal ‘*‘Ey Allah’ın Elçisi bir kimse karısını üzerinde bir erkek görürse şahit arar mı?’*” diye kendisini savunmuşsa da Resulullah ya şahit ya da sopa diyerek ısrar etmiştir. Hilal doğru söylediğini ifade ederek işi Allah’a bırakmış ve durumun vahiyle düzeltileceğini umduğunu belirtmiştir. İşte bu olayın ardından ‘*‘müla’ane’’* (lanetleşme) ayetleri gelmiştir.¹⁰⁹ Bu hadisin hükmü şudur: Hiç kimse kendini hâkim yerine koyarak hüküm veremez ve bu hükmü uygulayamaz. Karısını zina ederken yakalayan birisi ya dört şahitle bunu ispat edecek ya da kendisine iftirdan dolayı kazf cezası verilecektir.¹¹⁰ Zira ayetler çok açıktır. Yüce Allah Nur Suresi’nde ‘*Eşlerine zina isnat edipte kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği; kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah’a yemin ederek şahitlik etmesidir.*¹¹¹ *Beşinci defa ise eğer yalan söyleyenlerden ise Allah’ın lanetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir.(İşte bu)Kendisinden (kazf cezasını) cezayı kaldırır.*’ buyurarak konuyu açıklamıştır. Bu ayette de görüleceği üzere karısını zina ederken yakalayan kişi ya dört şahit getirecek ya da taraflar lanetleşerek boşanmış olacaklardır. Ayette kesinlikle bunlar haricinde bir şeye müsaade edilmemiştir.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi suçu ne olursa olsun cezayı uygulamak devlet başkanının görevidir. Kişilerin kendi başlarına ceza uygulamaya çalışmaları toplumda karışıklığa neden olacaktır. Böyle bir şeye başvuran kişi ise devlet otoritesini sarstığı için ta’ziren cezalandırılacaktır.¹¹² Ancak burada zina eden yakını öldüren veliye kısas cezası verilmez. Öldürülen kişinin zina etmesi dolayısıyla masumiyetini ve dokunulmazlığını kaybetmesi dolayısıyla kısas düşer. Böylece katil haksız tahrik dolayısıyla kısas cezasından kurtulmuş ancak devlet otoritesini sarstığı içinde ta’ziren cezalandırılmış olur.

2. Ta’zir Cezalarında Haksız Tahrikin Yeri

Ta’zir suçları, Şâri’nin hakkında Kur’ân ayeti ile ya da peygamberin hadisi ile muayyen bir ceza tayin etmediği, ancak yeryüzünde doğrudan fesat çıkardığı ya da fesada yol açtığı için Şârii tarafından hakkında yasaklama olan suçlardır. Şâri bu suçların cezalarını koyma görevini devlet başkanına ve

¹⁰⁹ Ebu Davut, Talak / Lian, 37.

¹¹⁰ <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0055.htm>.

¹¹¹ Nur, 24/6–7.

¹¹² Ebu Zehra, s. 394.

hâkimlere bırakmıştır. Ta'zir suçları o kadar çoktur ki saymakla bitmez. İbn Teymiyye ta'zir suçlarını şöyle sıralamaktadır. ''*Hakkında belirlenmiş bir ceza olmayan suçlar çoktur. Şehvetle bir çocuğu ya da yabancı bir kadını öpmek, kan ve ölü eti yemek, insanlara zina dışında iftira atmak, koruma altında olmayan malları çalmak, az bir malı çalmak, emanete ihanet etmek, insanları aldatma, rüşvet almak, yönettiği halka zulmetmek vs.*''¹¹³ Ta'zirler tespit ve takdir edilmemiş cezalardan müteşekkildir. Nasihatte bulunmak gibi cezaların en hafifi ile başlar, hapis ve dövme gibi ağır cezalarla devam eder. Suça, suçlunun durumuna, ruhi haline göre cezanın seçilmesinde hâkim serbesttir.¹¹⁴

Had, kısas ve diyet suçlarında cezalar mukadder ve belirlenmiştir. Bu cezalar bağlayıcı cezalar olup, hâkimin başka bir ceza verme ya da cezayı artırıp azaltma şansı yoktur. Ta'zir cezalarında ise cezanın miktarını belirleme hâkime bırakmıştır. Hâkim alt ve üst sınırı belirlenmiş olan cezadan uygun olanını seçer.

Menfi bir fiili maruz kalan kişinin öfke ve şiddetli bir elemin etkisi altında kalarak bir suçu icra etmesi halinde haksız tahrik söz konusu olmaktadır. Burada haksız tahrik kavramıyla kişi psikolojisini ters yönde etkileyen ve dolayısıyla sağlıklı düşünülmesine mani olabilecek öfkeye, hiddete sebebiyet veren söz ve davranış anlaşılır. Elbette bir suçun böyle bir tahrik sonrasında işlenmesi ile herhangi bir tahrik bulunmaksızın işlenmesi aynı değildir.¹¹⁵ Hiddet ve heyecanla ortaya konulan davranışın ceza hukuku açısından farklı ele alınması zarurettir. Şiddetli öfke halinde kişi yapmayacağı şeyleri yapacak, söylemeyeceği şeyleri söyleyecektir.¹¹⁶ Zira öfke halinde insan aklının normal çalışmadığı dolayısıyla bu sırada yapılan davranışların, söylenen sözlerin kabul edilmeyeceği ilk dönemden beri kabul edilmiştir. Hanefi fakihleri ile Hanbelîlerin önemli bir kısmı öfke halinde yapılan talakı geçersiz saymışlardır.¹¹⁷ Talakın geçersiz sayılmasına sebep olan öfkenin cezaya da etki etmesi kaçınılmazdır. Failde hiddet ve eleme neden olan fiilin haksızlığı,

¹¹³ İbn Teymiyye, *es-siyasetü's-Şer'iyye*, (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul 1985, s.120

¹¹⁴ Udeh, II, s. 255.

¹¹⁵ Doğan, Hasan, ''İslâm Hukukunda İftira Suçu ve Cezası'', **Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara 2008, s. 184.

¹¹⁶ Erturhan, Sabri, ''İslâm Hukuku Açısından Öfkeli Şahsın Talakı'', **C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sivas 1999, s. 209.

¹¹⁷ Erturhan, s. 211.

toplumun değer yargılarını göz ardı etmeyen yargıcın karar sürecinde dikkate alacağı kesindir.¹¹⁸

‘‘Allah bir haksızlığın ondan zarar gören tarafından söylenmesi dışında, açıkça zikredilmesini sevmez’’¹¹⁹ mealinde ki ayetin haksız tahrike işaret ettiği düşünülmektedir. Buna göre İslâm hukukçularının çoğu, kendisi hakaret gören şahsın yalan beyanda bulunmamak iftira ve kazf atmamak şartıyla kendisine yöneltilen hakaret nispetinde mukabelede bulunmasını cevaz vermişlerdir.¹²⁰ Aynı şekilde kavga ve benzeri bir durumda birinin karşısındakinin şeref ve haysiyetine yönelik saldırısına diğerinin saldırı nispetinde karşılık vermesi caiz görülmüştür.

Kaynaklarımızda her ne kadar ‘‘haksız tahrik’’ kavramı müstakil olarak geçmiyorsa da öfke ve elem verici davranışların sonucunda yapılan davranışların ve söylenen sözlerin normal zamanda yapılmış davranışlarla ve söylenmiş sözlerle bir tutulmayacağı aşikârdır. İbn Kayyim ‘‘İğasetü'l-Lehfan’’ adlı eserinde ehliyet arızalarını sayarken ‘‘Unutma, öfke, korku, cinnet, unutma, hüzn, gafllet, korku...’’ diye sıralamakta ve haksız tahrikin en büyük unsurlarından birisi olan hüzn ve öfkeyi de saymaktadır.

Klasik kaynaklarımızda ceza ehliyetlerini düşüren ya da azaltan sebepler sıralanırken müstakil bir başlık olarak ‘‘haksız tahrik’’ kavramın rastlanılmaktadır. Zaten kavram olarak haksız tahrik XIX. yy. hukuk literatürüne girmiş ve 1926 tarihli 765 Türk Ceza Kanunu’nda ilk defa yerini almıştır. Ancak eskiden beri İslâm hukuku kaynaklarında hâkimin ceza verirken kişinin suç işlerken içinde bulunduğu ruh halini, suçlunun durumunu göz önünde bulundurduğunu görmekteyiz.¹²¹ İslâm hukuku ta’zir cezalarında hâkime ceza miktarını belirleme hakkı vermiştir. Hâkimde karar verirken işlemiş olduğu suçu tahrik altında işlemiş olan kişiye kendisine yöneltilmiş olan bu haksız tahrik sebebiyle ceza indirimi yapacaktır.

SONUÇ

Hukuk sistemleri, failin suç işlerken içinde bulunduğu ruh halini, onu suç işlemeye iten saikleri, suç işlemedeki kastını, mağdurdan faile yönelik herhangi bir hareketin olup olmadığını ceza verirken göz önünde bulundurmak

¹¹⁸ İbn Kayyim el-Cezviyye, İğasetü'l-Lehfan fi Hükmi Talaki'l-Gadban, (çev. Mehmet Ali Danışman,) **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı 9, Yıl Konya 2007, s. 25.

¹¹⁹ Nisa, 4/148.

¹²⁰ Doğan, s.186,

¹²¹ Udeh, .II, s. 255.

zorundadır. Şöyle ki öfke, üzüntü, elem altında işlenmiş bir suçun normal şartlarda işlenmiş suçla bir olmayacağı kanaatine varılmıştır.

1926 yılında düzenlenen 765 sayılı TCK' da haksız tahrik kavramı da yerini almış; bu kanunda 2005 yılında yapılan değişikliklerde haksız tahrik kavramı 5237 sayılı yeni TCK' nın 29. madde de yeniden düzenlenmiştir. Adı geçen kanunda tahrik kavramı ele alınırken failin durumu kadar mağdurun hareketleri de incelenmiştir. Zira tahrik fiiline mağdurun söz ve hareketleri sebep olmuştur. Bu yüzden 5237 sayılı TCK' da *mağdurdan faile yönelik olarak gelişen hukuka aykırı bir fiilden dolayı failin elem, acı ve öfke duyması ve bu duygular sonucunda da mağdura yönelik bir suç işlemesi* haksız tahrik kapsamına alınmıştır. Ancak haksız tahrik bir hukuka uygunluk nedeni olmayıp failin işlediği suçu da suç olmaktan çıkarmamaktadır. Sadece fail, cezaya konu suçu bu tahrik sonucunda işlemiş olduğundan kendisine yöneltilen haksız tahrik oranında ceza indirimini almaktadır. Hâkimin bu yasa gereği tahrikin ağırlığı oranında ceza indirimini yapmak zorunda olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm ceza hukukunda haksız tahrikin ceza indirimine etkisini incelerken karşımıza cezayla ilgili iki durum çıkmaktadır. Birincisi Şârî'nin miktarını, şeklini belirlediği '*had cezaları*'dır. İkincisi ise Şârî'nin cezanın şeklini, miktarını belirlemeyip bunu belirleme yetkisini zamanın yetkililerine bıraktığı '*ta'zir cezaları*' olduğunu görmekteyiz.

Hadler Kur'ân ve Sünnetle belirlenmiş olan cezalardır. Hukukullah ya da hududullah denilen bu cezalar Şârî tarafından belirlenmiş olup hâkime herhangi bir takdir yetkisi bırakmamış olan cezalardır. Dolayısıyla hâkim önüne gelen had cezasında herhangi bir artırma ya da azaltma yoluna gidemez. Bu cezayı ya onaylayacak ya da reddedecektir. Mesela Allah(c.c) Kur'ân-ı Kerim'de namusa iftira (kazf) suçunun cezası olarak Nur Suresi'nin 4. ayetinde seksen sopa vurulmasını emretmiştir. Bu seksen lafzı haas (özel) bir lafız olduğundan katiyet ifade eder. Dolayısıyla hâkim kanunilik ilkesi gereği bu seksen sopayı artırma ya da azaltma yoluna gidemez. Ya bu cezayı verecek ya da reddedecektir.. Aynı şekilde hırsızlık cezası için Kur'ân'ın öngördüğü ceza el kesmedir. Bu cezanın artırılması ya da azaltılması söz konusu olmaz. O zaman had cezaları, miktarları kesin ve tek olan cezalar olup bunlarda herhangi bir indirim olamaz diyebiliriz. Binaenaleyh; haksız tahrikin had cezalarında ceza indirimine etkisi yoktur. Ancak failin suçu içinde bulunduğu tahrik sonucunda işlediği belirlenirse bu şüphe sonucunda had cezası düşecek ve hâkim zanlıya başkaca bir ta'zir cezası verebilecektir. Örneğin hakkında kısasen öldürülme kararı verilmiş olan kişi cezanın infazından önce maktulün yakınları tarafından öldürülürse bu kişilere had cezası verilemez. Zira öldürülen kişi öldürülmesi mubah sayılan, dokunulmazlığı kalkmış biri-

sidir. Bu şüphe ile had cezası düşecektir. Ancak hükmün ifasından önce acele edip kendi başlarına zanlıyı öldürenler devlet otoritesini sarstıkları için ta'ziren cezalandırılacaklardır. Çünkü İslâm Ceza Hukuku'na göre cezalar ancak devlet eliyle yerine getirilir.

Öte yandan ta'zir cezaları Şâri'nin suç saydığı ancak verilecek cezayı belirleme yetkisini devlet başkanına ya da onun temsilcisine bıraktığı cezalardır. Hâkim bu cezaları uygularken elbette şartları göz önünde bulunduracak ve faile en uygun cezayı verecektir. Ta'zir cezalarında hâkimin cezayı artırmak ya da azaltmak yetkisi vardır. Hâkim karar verirken failin durumunu göz önünde bulundurmak zorundadır. Had cezalarının uygulanamadığı ya da düştüğü durumlar da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Her ne kadar klasik fıkıh kaynaklarımızda müstakil bir başlık olarak haksız tahrik kavramı geçmese de cezayı sorumluluğu azaltan sebepler arasında haksız tahrik kavramının ana unsurlarından olan *öfke, elem, acı* kavramları zikredilmektedir. İslâm Hukukçuları ehliyet arızalarını sayarken *öfkeyi* de ehliyet arızalarından saymış; öfkeli iken suç işleyen birinin ehliyetinin eksik olduğunu belirtmiştir. Özellikle Hanefî ve Hanbelî fakihleri öfkeli şahsın talakının geçersiz sayılacağı üzerinde fikir birliği etmişlerdir. Dolayısıyla hâkim karar verirken failin içinde bulunduğu ruh halini dikkate alacak; eğer işlemiş olduğu suçu kendisine yöneltilen hukuksuz bir saldırı sonucunda işlemişse kendisine ceza indirimi uygulayacaktır. Zira kaynaklarımızda kendisine küfür ve hakaret eden birine haddi aşmamak kaydıyla yapılan saldırıya misliyle karşılık verme durumu mazur sayılmış ve bu kişinin haksız tahrikten dolayı ceza almayacağı belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

- ADAL**, Erhan, **Hukukun Temel İlkeleri**, 2. baskı, İstanbul 1988.
- AKŞİT**, M. Cevat, **İslâm Ceza Hukuku**, yy. trs.
- ATAR**, Fahrettin, **İslâm Adliye Teşkilatı**, Ankara trs.
- AVCI**, Mustafa, *İslâm'ın Ceza Hukuku'na Katkısı*, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sy, 8, Konya 2006.
- AYDIN**, Devrim, "Yeni Türk Ceza Kanunu'nda Haksız Tahrik", **Ankara Üniversitesi Hukuk fakültesi Dergisi**, 2005.
- BAKTIR**, Mustafa, **İslâm Hukukunda Zaruret Hali**, Ankara trs.
- BARDAKOĞLU**, Ali, "Ehliyet Md", **DVİA**, İstanbul 1994.
- BUHÂRİ**, **Sahih**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004.
- DEVELLİOĞLU**, Ferit; **Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat**; 12. B. Aydın Kitabevi, Ankara, 1984.
- DOĞAN**, Hasan, **İslâm Hukuku'nda İftira Suçu ve Cezası**, Ankara Üniversitesi, 2008.
- DÖNMEZER**, Sulhi; Erman, Sahir; **Tatbiki ve ceza hukuku**, 2, 24, İ. Akgün Matbaası, Ankara, 1965.
- EBU ZEHRÂ**, Muhammed, **İslâm Hukuku'nda Suç Ve Ceza**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1994.
- EŞ-ŞEYBANİ**, El-İmam Muhammed, İbn Hasan **Cami'u'us-sağir**, (çev. Dr. Mehmet Boynukalın), Ocak Yayıncılık, İstanbul 1988.
- el-MAVSİLİ**, **El-İhtiyar**, IV, Pamuk Yayınları, İstanbul 1985.
- EREN**, Fikre, **Borçlar Hukuku, Genel Hükümler**; Gözden Geçirilmiş 4. B., Beta Yay., İstanbul, 1994.
- ERTURHAN**, Sabri; **İslâm Hukuku açısından Öfkeli Şahsın Talakı**, C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas, 1999.
- _____, **İslâm Hukuku Etrafındaki Tartışmalar**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2008.
- GÜNAY**, Erhan; **Kusurluluğu Azaltan Bir Sebep Olarak Haksız Tahrik**, 2009.
- GÖZLER**, Kemal, **Hukukun Temel Kavramları**, Ekin Yayınları, Bursa 2012
- HEYET**, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedi Büyük Lügat**, İstanbul 1990.
<http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00176.htm>
- İBN ABİDİN**, Muhammed Emin, **Reddul Muhtâr**, IV, İstanbul 1984.

- İBN KAYYIM**, el-Cezviyye, iğasetü'l-Lefhan fi Hükmi Talaki'l Gadban, (çev. Mehmet Ali Danişman), **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı 9, Yıl 2007.
- İBN KUDÂME**, Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah, **el-Muğni**, IV, Beyrut 1992.
- İBN MACE**, **Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2011.
- İBN TEYMİYYE**, **es-siyasetü's-Şeriyeye**, (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul, 1985.
- KARAHASAN**, Mustafa Reşit, **Sorumluluk Hukuku**; Beta Yay., Ankara, 1995.
- KAYA, Ali**, "İslâm Hukuku'na Göre Hukuka Uygunluk Nedeni olarak İh-kak-ı Hak'", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sivas 2007.
- KOPARAN**, Mehmet Reşat, **Ceza Sorumluluğunu Kaldıran ve Azaltan Sebepler**, Kayseri, Ağır Ceza Hâkimi, Kayseri, 1998.
- MUHAMMED**, İbn Abdurrahim el-Mevlani, **Şerhü'l-Müğni**, Şifa Yay. İstanbul trs.
- MUHAMMED, ALİ**; **Tehzibul Furuk**, I-IV, Beyrut, trs.
- MÜSLİM**, **Sahih, Terceme**, (çev. Mehmet Sofuoğlu), İrfan Yayınevi, İstanbul 1988.
- ÖZCAN**, Hüseyin, **Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü**, 6.Baskı, Ankara trs.
- REMLÎ**, **Nihâyet'l-muhtâc**, Mısır, trs.
- SANANİ**, **Sübülü's-Selam**, III, Kahire 1985.
- SERAHSÎ**, Ebu Bekr Semsu'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, **Usulu's-Serahsî**, I Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2005.
- ŞA'BÂN**, Zekiyuddin, **Usulu'İfiki'l-İslâmî**, **el-Mettebetü'l-Hanefiyye**, Bingâzi trs.
- ŞÂFİÎ**, Muhammed b.İdris, **el-Umm**, I-VIII, Beyrut trs.
- TOROSLU**, Nevzat, **Ceza Hukuku**; Savaş Yay., Ankara 2005.
- TUTUMLU**, Mehmet Âkif, **Türk Ceza Hukukunda Haksız Tahrik**; Adil Yay., Ankara, 1999.
- UDEH**, Abdulkadir, **Mukâyeseli İslâm Hukuku ve Beşeri Hukuk**, Rehber Yayınları, Ankara 1990.
- ZEHRA**, Muhammed, **Usulu'l-Fıkh**, Dâru't-Tebliğ, İstanbul 1957.
- ZEYDAN**, Abdülkerim, **el- Vecîz fi Usulu'l Fıkhî**, Dirâsâtü'l-İslâmiyye, Bağdat 1973.
- ZİHNİ**, Mehmet, **Nimetü'l İslâm**, İstanbul 2008.

- BAYINDIR**, Abdülaziz, **İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)**, İstanbul 1986.
- BİLGE**, Necip, **Hukuk Başlangıcı**, Ankara 1986.
- BİLMEN**, Ömer Nasûhi, **Hukûkî İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul 1985.
- DÖNMEZER**, Sulhi- Erman, Erman, Sahir, **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, İstanbul 1973.
- KUNTER**, Nurullah, **Ceza Hukukunda Zamanaşımı**, Doçentlik tezi yy. trs.
- _____, Nurullah, **Ceza Muhakeme Hukuku**, İstanbul 1989.
- SAVÂ**, Paşa, **İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd**, Ankara 1955.
- ŞAFAK**, Ali, **Mezheplerarası Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku**, Erzurum 1977.

HADİSLER IŞIĞINDA MUTLULUĞU KAZANDIRAN DURUMLARDAN BAZI- LARI

SOME OF THE ASPECTS GETING HAPPİNESS IN THE LIGHT OF HADITHS

*Adem DÖLEK**

ÖZET

Tarih boyunca insanoğlunun huzur ve mutluluğu için rehber olarak birçok peygamber gönderilmiştir. Bu peygamberlerin sonuncusu da Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir.

Bütün insanlığa müjdecî ve uyarıcı olarak gönderilen son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, yirmi üç yıllık peygamberlik döneminde, bütün insanların dünyevî ve uhrevî mutluluğu için çalıştığı ve bu uğurda gayret sarf ettiği bilinmektedir. Hz. Peygamber'in bu konudaki hadisleri araştırıldığında insana mutluluk kazandıracak ve evrensel nitelik taşıyan çok önemli tavsiyelerinin bulunduğu açıkça görülmektedir.

Bu makalede, hadisler ışığında insana mutluluk kazandıran durumlardan güzel ahlâk, uygun ve uyumlu bir eş, uygun binek, uygun bir çevre, çocukların güzel ahlâkta ve karakterde babalarına benzemesi, dünyevî işlerde sebeplere müracaat ederek netice için Allah'a tevekkül etmek, kısmetine razı olmak, hayırlı uzun ömür, büyüklerin ve öncükilerin tecrübelerinden ders almak, kederlendirecek durumlardan uzak durmaya çalışmak gibi konular ele alınmıştır.

***Anahtar kelime:** Hadîs, mutluluk, Peygamber.*

ABSTRACT

Throughout history, many prophets were sent to mankind as "guides" for peace and happiness of human being. Also the last of the prophets is Muhammad (PBUH).

It is known that the last Prophet, Muhammad (PBUH), who was sent as a good tidings and a warner to all humanity, in His twenty-three-year period of prophecy, strove for the humanity's worldly and otherworldly happiness. In this respect, when the hadiths of the Prophet on this subject are studied, there appears that He has given some urgent advices that gives human happiness, bearing universality.

* * Prof. Dr.; Erzincan Üniv. İlahiyat Fak., adem_dolek@hotmail.com

In this article, we dealt with the subject matters such as good moral, appropriate and harmonious spouse, suitable home, proper carriage, an appropriate environment, children resembling their parents in their good moral teachings and characters, rendering to the reasons trusting in Allah, being pleasant with destiny, gaining good long life, taking lesson from experiences of elders and predecessors in the light of hadiths.

Keywords: Hadith, happiness, Prophet.

I- GİRİŞ

Mutluluk; Arapça'da "سعادة/saâdet" kelimesi ile ifade edilmektedir. Saâdet; mutluluk, mübâreklik, bahtiyarlık mânâlarına gelmektedir¹. Bir diğer tarife göre saâdet, hayra ulaşmada İlâhî işlerin insana yardım etmesidir². "Saâdet" in zıddı da bedbaht anlamına gelen "şakâvet" tir³. İngilizce'de mutluluk, "happiness" kelimesiyle ifade edilmektedir.

Allah'ın yardım edip mutlu kıldığı kişiye mesûd denilir⁴. Saîd kelimesi de "Mesûd" mânâsındadır. Saîd/Mesûd; hayırlı ve güzel haller ile muttasıf olan kişi, şakî de kötü hallerle muttasıf olan kişidir⁵.

Kur'ân-ı Kerîm'de hem bedbaht kişi anlamına gelen "şakî" kelimesi, hem de bahtiyar kişi anlamına gelen "saîd" kelimesi peş peşe kullanılmakta ve şöyle denilmektedir: "Gelecek olan o gün, Allah'ın izni olmadan hiçbir kimse konuşmaz. Nitekim onlardan bazıları şakîdir, bazıları da saîddir. Bedbaht kılınanlara (şakû) gelince artık onlar ateştedir, onlar için orada ıstıraplı ses alıp verme vardır. Gökler ve yer durdukça onlar orada ebedî olarak kalıcıdır... ve bahtiyar kılınanlara (südü) gelince onlar da cennettedirler, onlar da orada gökleri ve yer durdukça ebedî olarak kalıcıdır... " buyrulmaktadır⁶.

Mutluluğu kazanmak veya kaybetmek, insanın iradesini iyiye veya kötüye kullanmakla doğrudan alakalı olan bir meseledir. Bu sebeptendir ki, gerek

¹ Şemseddin Sâmî, *el-Mucemu't-Türki*, Beyrut, 1989, s.723.

² İsfahânî, el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğib, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kurân*, Beyrut, ts., s. 232.

³ İbnu Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, ts., III, 213; Cevherî, İsmail b. Hammâd, *Tâcu'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arabiyye* (tahk: Ahmed Abdulgafûr Attâr), Beyrut, 1984, VI, 487.

⁴ İbnu Manzûr, III, 213; Cevherî, VI, 487.

⁵ İbnu Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, 1984, XII, 164.

⁶ Hûd, 11/105-108.

Kur'ân-ı Kerim'de gerekse hadîslerde insanın hem dünyada, hem de âhirette mutluluğunu kazanmasının yolları ve yöntemleri gösterilmiş, diğer bir ifadeyle iradesini iyi yönde kullanması ve bu uğurda hareket etmesi istenmiştir. Bu bağlamda hadîsler incelendiğinde Hz. Peygamber'in, insana mutluluk kazandıran durumlardan bazılarını müstakil olarak zikrettiği görülmektedir. Bu çalışmada hadîslerde belirtilen bu durumlardan tespit edebildiklerimizi ele almaya çalışacağız.

II- MUTLULUĞU KAZANDIRAN DURUMLARDAN BAZILARI

1-Güzel Ahlâk

İnsanoğlunun bütün çabaları, mutlu yaşamak içindir. Peygamberlerin gönderiliş sebebi de, insanların dünyevî ve uhrevî mutluluklarını kazanmalarını temin olduğu gibi, tarih boyunca felseficilerin temel uğraş alanlarından biri de mutluluk olmuştur⁷.

Hiç şüphesiz insanı mutlu eden birçok durum vardır. Bu durumlardan insanın davranışları ile ilgili olanlarını “Güzel ahlâk/husnû'l-huluk” kavramı ihtivâ etmektedir. *Güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilen Hz. Peygamber (s.a.v.)*⁸, kişiye mutluluk kazandıran durumlardan birinin, güzel ahlâkın olduğunu beyan ederek “*Güzel ahlâk (husnû'l-huluk), kişinin saadetindedir.*” buyurmuştur⁹.

Gerek fizikî, gerekse ahlâkî bakımından insanların en güzeli olan Hz. Peygamber (s.a.v.)¹⁰, “*Allah'ım! Yaratılışımı/fizikî varlığımı güzelleştirdiğin gibi ahlâkımı da güzelleştir.*”¹¹ diye de duâ etmiştir. “*İnsanlara güzel ahlâkla muâmele et.*”¹² tavsiyesinde bulunan Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Sizin en hayır-*

⁷ Bkz. Yetim, Ünsal, *Toplumdan Bireye Mutluluk Resimleri*, İst., 2001, s. 133.

⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, İst., 1992, Husnû'l-Huluk, 8. Bazı rivâyetlerde “*انما بعثت لأتمم*” şeklinde nakledilmiştir. Bkz. Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn, *Şuabu'l-İmân*, Beyrut, 1990, VI, 231; Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Câmiu'l-Ehâdis el-Camis's-Sağîr ve Zevâidühü ve'l-Câmiu'l-Kebîr* (Cem ve tertip: Abbas Ahmed Sakar-Ahmed Abdulcevad), Daru'l-Fikr, ts., II, 423; “*ان الله بعثني بتمام مكارم الأخلاق وكمال محاسن الأفعال*” Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, (Tahk: Târik b. Ivazullah), Kahire, h.1415, VII, 87; Beyhakî, VI, 231; Sehâvî, Muhammed Abdurrahman, *el-Makâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesirin mine'l-Ehâdisi'l-Müştehireti alâ'l-Elsine*, Beyrut, 1985, I, 180.

⁹ Kuzâî, Muhammed b. Selâme, *Şihâbu'l-Ahbâr* (Terc: Ali Yardım), İst, 1999, s. 81.

¹⁰ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, İst., 1992, Menâkıb, 23.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İst., 1992, I, 403; VI, 68, 155.

¹² Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *Sünen*, İst., 1992, Birr, 55.

lınız ahlâkı en güzel olanınızdır.”¹³ buyurarak insanların her zaman güzel ahlâka sahip olmaları gerektiğini vurgulamıştır.

Kişi, ahlâkının güzelliği ile dünya ve âhiret hayırlarına nâil olur¹⁴, toplum tarafından sevilir, hüsn-i kabul görür ve sayede Allah’a yakınlaşır. Bu bakımdan Hz. Peygamber (s.a.v.), müminin, diğer bir ifadeyle *güzel ahlâk sahibinin, bu ahlâkı sayesinde devamlı nâfile namaz kılan ve oruç tutan bir âbidin makâmına ulaşabileceğini* bildirmiştir¹⁵. Fakat kişi, kötü ahlâkı ile Allah’tan uzaklaşır, cehenneme yakınlaşır, başkaları tarafından da sevilmez. Kötü ahlâk; insana hem dünya, hem de âhiret mutluluğunu kaybettirir. Meselâ, güzel ahlâkın özelliklerinden olan cömertlik ile kötü ahlâkın özelliklerinden olan cimriliğin insana nasıl bir durum kazandırdığını Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle anlatmıştır: “*Cömert olan kişi, Allah’a yakındır, insanlara yakındır, Cennet’e yakındır, Cehennem’den uzaktır. Cimri olan kişi de, Allah’tan uzaktır, insanlara uzaktır, Cennet’e uzaktır, Cehennem’e yakındır. Cömert olan bir câhil, cimri olan bir âbiden Allah’a daha çok sevimlidir*”¹⁶

Görüldüğü gibi Allah’a, insanlara, Cennet’e yakın ve Cehennem’den de uzak olmanın sebeplerinden birinin “cömertlik”; Allah’tan, insanlardan, Cennet’ten uzak ve Cehennem’e yakın olmanın sebeplerinden birinin de “cimrilik” olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Cömert insan, başkalarına ikramda bulunmakla ve ikramda bulunduğu insanları sevindirmekle mutlu olur, zevk ve lezzet alır. Yaptığı iyiliği, özellikle Allah’ın rızâsını, Cennet’e nâil olmayı ve Cehennem’den uzaklaşmayı kazandırdığı şuuruyla yapmışsa daha fazla lezzet duyar. Bu da kendisine en güzel mutluluğu verir.

Cömertlik gibi güzel ahlâkın diğer bütün özelliklerini de hayâta geçirmek insana dost kazandırır. Kişi, dostlarının çokluğu nispetinde de mutlu olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Kişi, kardeşleri ile çoktur.*”¹⁷ buyurmuştur. Yani bir insanın ne kadar fazla seveni, dostu, imân kardeşi, nesebî kardeşi varsa o kişi, o kadar mânen çok ve itibarlı olur. Fakat dostu olmayan insan

¹³ Buhârî, Edeb, 38.

¹⁴ Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feyzu’l-Kadîr*, Beyrut, ts. VI, 14.

¹⁵ Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş’as, *Sünen*, İst., 1992, Edeb, 7; Tirmizî, Birr, 62; Mâlik, *Husnû’l-Huluk*, 6.

¹⁶ Tirmizî, Birr, 40; Beyhakî, VII, 428.

¹⁷ Kuzâî, s. 61.

ise sıkıntı ve stres içinde kalır ve huzursuz olur. Bu bakımdan dost kazanmanın, huzurlu ve mutlu olmanın, insanlarla sosyal iletişim kurmanın sebeplerinden en önemlisi güzel ahlâka sahip olmak ve gereklerini yerine getirmektir.

Bu anlatılanlar göstermektedir ki, güzel ahlâk, kimde ve nerede olursa olsun, ferdin ve toplumun mutlu olmalarının yegâne sebeplerinden biri olmaktadır. Onun için bütün peygamberlerin gönderiliş gayesi güzel ahlâkı tesis etmek olduğu gibi *güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilen*¹⁸ Peygamberimiz de bizâtihi güzel ahlâkı yaşayarak ümmetine örnek ve model olmuştur.

2-Uygun ve Uyumlu (sâlih/sâliha) Eş

İnsan bedeninin sukûn bulması, rûhunun rahatlaması, neslinin meşru olarak devam edebilmesi, sevgi ve muhabbetlerini, üzüntü ve kederlerini paylaşabilmesi için kişinin uygun bir eşe ihtiyacı vardır. Nitekim bir âyette “*İçinizden kendileriyle huzur bulacağınız eşler yaratıp, aranızda muhabbet ve şefkat var etmesi, Allah’ın varlığının delillerindendir. Bunda düşünen bir millet için dersler vardır.*”¹⁹ buyurulmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v.), kişinin mutlu olmasının sebeplerinden birinin sâliha yani uygun, uyumlu, itaatli bir eş olduğunu bildirerek “*Sâliha kadın, kişinin saadetindedir.*”²⁰ buyurmuş ve “*Sâliha kadının, dünya nimetlerinin en üstünü, en hayırlısı olduğu*”nu bildirmiştir²¹. Bir başka hadîste de Rasûlullah (s.a.v.), sâliha kadını, “*Kişinin sahip olduğu en hayırlı hazine*” olarak da tavsif eder ve şöyle buyurur: “*Kişinin sahip olduğu en hayırlı hazinenin ne olduğunu size haber vereyim mi? Sâliha olan kadındır ki, kocası ona baktığında gönlünü hoş eder/sevindirir, eşi ondan bir şey istediğinde ona itaat eder, kocası yanında olmadığı zaman da onun haklarını korur.*”²². Hadîs, bir rivâyette de “*İnsanın Allah’a karşı takvâli olmasından sonra en hayırlı olarak faydalandığı şey, sâliha bir eşidir. ...*” şeklinde başlamaktadır²³.

¹⁸ Mâlik, Hüsnü’l-Huluk, 8.

¹⁹ Rûm, 30/21.

²⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 168.

²¹ Müslim b. el-Haccâc, *Sahih*, İst., 1992, Radâ‘, 64; İbnu Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünen*, İst., 1992, Nikah, 8; Nesâî, Ebû Abdirrahman b. Şuayb, *Sünen*, İst., 1992, Nikâh 15; Ahmed b. Hanbel, II, 168.

²² Ebû Dâvud, Zekât, 32; Nesâî, Nikâh, 14; Hâkim, Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbüri, *el-Müstedrek alâ’s-Sahîhayn*, Beyrut, 1990, I, 409.

²³ İbnu Mâce, Nikah, 8; Münzirî, Zekiyyuddin, *et-Terğib ve’t-Terhib*, Mektebetü Pamuk, ts., III, 324.

Hız. Peygamber (s.a.v.), insanın mutlu ve bereketli bir hayât geçirmesinin en önemli sebeplerinden biri olarak dindâr, ahlâkı güzel olan bir eşin tercih edilmesini tavsiye etmiş ve şöyle buyurmuştur: “*Kadın dört özelliğinden dolayı nikâhlanır: Mâli, soyu, fizikî güzelliği ve dindârlığı* (yani mânevî ve ahlâkî güzelliği); *sen dindâr olanı tercih et ki ellerin bereketlensin/mutlu olasın.*”²⁴. Hadîste geçen “**dindâr/zâtu’-d-dîn**” ifadesi; dînin hükümlerine hakkıyla riâyet eden, dinin emirlerine ve yasaklarına tâbi olan, mütedeyyin kişi demektir²⁵. Yoksa farz veya vacip olmayan nâfile ibadetlerden bazılarını yapıp, gerek hukûkullah olan farzları ve vacipleri yerine getirmeyen, gerekse hukûku’l-ibâd olan kul hakkına riâyet etmeyen, özellikle de eşine karşı vazifelerini ihmal eden nâşize kadın olmasa gerektir. Çünkü gerçek dindârlık, gücünün yettiği nispette dînin icaplarını hayâtın her yönüyle yansıtabilme-
tir²⁶.

Sâliha bir eşin, kişinin saadetinden olduğunu bildiren Hız. Peygamber (s.a.v.), bir hadîsinde “Sâliha bir eş, uygun bir ev, uygun bir binek kişinin saadetindedir. Kötü (ahlâklı) kadın, kötü ev ve kötü binek de kişinin şekâvetindedir.” buyurmuştur²⁷. Bununla birlikte kadının sâliha olmasının yanında da erkeğin de salih olmasına işaret edilerek “*Allah, kimi sâliha bir kadınla rızıklandırmış ise Allah o kişinin dininin yarısına yardım etmiştir. Diğer yarısı hususunda da Allah’a karşı saygılı, takvâli olsun.*” buyurulmuştur²⁸.

Sâliha eşin, kişinin dîninin yarısı, hazinesi, en hayırlı rızık, dünya nimetlerinin en üstünü, evin bereketi olduğu bildirilirken öte yandan da sâliha olmayan eşin de, kocası için mezkûr güzelliklerin tam tersine kişinin mutsuzluklarının en önemli sebeplerinden olduğu belirtilmektedir. Nitekim Esmâ bintu Umeyy’sin naklettiği bir hadîste Rasûlullah (s.a.v.) “*Üç şey, kişinin dünyadaki bedbahtlığının/mutsuzluğunun sebeplerindedir. Bunlar; kötü ev, kötü ahlâklı kadın ve kötü binektir.*” buyurmuştur. Bunun üzerine Esmâ: “Ey Al-

²⁴ Buhârî, Nikâh, 15; Ebû Dâvud, Nikâh, 2; Nesâî, Nikâh, 13; Tirmizî, Nikâh, 4; İbnu Mâce, Nikâh, 6; Dârimî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdîrrahman, *Sünen*, İst., 1992, Nikâh, 4.

²⁵ Şemseddin Samî, s. 644.

²⁶ Dölek, Adem, “*Aile ve Hadîs*”, Atatürk Üniv. AÖF. ders kitabında ünite olarak yayınlanacak. Ayrıca bkz. Yatkın, Nihat, “İslâm’da Evlilik ve Eş Seçiminde Dindarlığın Tercih Edilmesi”, *AÜİF Dergisi*, Sayı: 33, Erzurum, 2010, s. 47-61.

²⁷ Ahmed b. Hanbel, III, 407; Taberânî, *M. Kebîr*, I, 146; *Evsat*, III, 337; Ayrıca bkz. Hâkim, IV, 281; Hâkim’in rivâyetinde hadîs, “*Dünyada müslüman kişinin saadetindedir.*” şeklinde başlamaktadır.

²⁸ Taberânî, *Evsat*, I, 260; Münzirî, III, 325.

lah'ın Rasûlü! Evin kötülüğü nedir?" diye sorunca Rasûlüllah (s.a.v.) de: "*Sahasının kötü olması ve komşularının kötü olmasıdır.*" cevabını verir. "Bineğin kötü olması nedir?" diye sorulunca da "*Hayvanın, sırtına bindirmemesi ve huyunun kötü olmasıdır.*" cevabını vermiştir. "Kadının kötü olması nedir?" denilince de: "*Kadının doğurgan olmaması ve ahlâkının kötü olmasıdır.*" cevabını vermiştir²⁹.

Böylece Hz. Peygamber (s.a.v.), evliliğin en önemli gayesinin, kişinin duygularını ve düşüncelerini paylaşabileceği, iffetini muhafaza edebileceği ve meşru olarak neslini devam ettirebileceği bir eşe sahip olmak olduğuna işaret etmiştir. Bu hususlar kişinin mutlu olmasının en önemli sebeplerindendir. Onun için Hz. Peygamber (s.a.v.), *vedûd ve velûd kadının tercih edilmesini tavsiye etmektedir*³⁰. Kadının vedûd olması, ahlâkının güzelliğinden dolayı sevimli ve kocasını seven, velûd de doğurgan olmasıdır³¹. Bu bakımlardan sâliha hanım, kocasının mutlu olması ve mutlu bir aile yuvasının kurulması için en önemli âmillerden biridir.

Şunu da hemen ifade edelim ki, mutluluk; erkekler için önemli olduğu kadar, bayanlar için de o kadar önemlidir. Zira aileyi oluşturan eşlerden birinin mutlu olmasıyla diğer eşin de mutlu olduğu söylenemez. Onun için eşlerden birinin mutsuz olması, her iki eşi de mutsuz eder. Hatta ailenin bütün fertlerini mutsuz edebilir. Ailenin temelini oluşturan eşlerin birbirlerinden memnun ve mutlu olmaları, ailenin diğer fertlerinin mutlu olmasının da temelini oluşturmaktadır. Bu bakımdan bir kadının sâliha olması, erkek için ne ölçüde mutluluk sebebi ise kocanın da sâlih, uygun ve uyumlu, güzel huylu ve güzel ahlâklı bir eş olması, kadın için o derece önemlidir ve mutluluk sebebidir. Böylece bir ailenin mutluluğu ve huzuru için, sadece kadının sâliha olması yetmemektedir. Kadının sâliha olmasının yanında, erkeğin de sâlih kişi olması gerekir. Çünkü kadın sâliha olur, erkek sâlih olmazsa mutluluk yerine huzursuzluk ortaya çıkar. Her iki tarafta salâhat olmadığı takdirde veya tek taraflı olduğunda geçim zorlaşır, özellikle de tek taraflı olduğunda eşler, hayal kırıklığına düşerler.

Üzülerek ifade edilmesi gerekirse, bugün toplumumuzda birçok ailede, yuva kuracak olan çocukların bu konuda ihmal edildiği görülmektedir. Nitekim

²⁹ Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekir, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Beyrut, ts., V, 105.

³⁰ Ebû Dâvud, Nikâh, 3; Nesâî, Nikâh, 11; Ahmed b. Hanbel, III, 158, 245.

³¹ Azimâbâdî, Muhammed Şemsüddin, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*, Medine, 1968, VI, 47.

evlendirilecek aday için sâlih ve uygun bir eş aranırken kendi çocuğunun ne derece sâlih olduğu, aranılan adaya ne derece uyumlu olduğu göz ardı edilmektedir. Ya da kendi çocuğu sâlih/sâliha olmasına rağmen karşı tarafın salâhatini dikkate almadan onun sadece dünyevî makâm ve mevkiine, mâlîna ve servetine ya da kariyerine bakarak salâhatin ikinci sıraya hatta en son sıraya bırakıldığı görülmektedir. Hâlbuki hadislerde dindârlığın ve salâhatin ön planda tutulması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Yukarıda da temas edildiği gibi bir hadiste sâlih erkeklerin sâliha kadınlarla evlendirilmesi istenmekte ve “*Sâlih olan erkekleri, sâliha olan kadınlarla evlendirin.*” buyrulmaktadır³². Bir başka hadiste de “*Dünya bir geçimlidir (metâ’dır), Bu geçimliliğin çoğu da sâlih bir eştir/kocadır.*” buyurulmuştur³³. Zira her iki eşte salâhat olmadığı takdirde veya tek taraflı olduğunda geçim zorlaşabilir, özellikle de tek taraflı olduğunda eşler, hayal kırıklığı yaşayabilirler³⁴.

Hadislerde de görüldüğü üzere Hz. Peygamber (s.a.v.); eşlerin, öncelikli olarak birbirlerinin dindârlığını ve ahlâkî güzelliğini esas alarak tercihte bulunmalarını tavsiye etmektedir. Zira “*Dindârlık; bütün beşerî ve dünyevî özellik ve niteliklerin özünde ve ötesinde, her türlü şart altında faydası görülecek ve kendisiyle mutlu olunabilecek bir vasıftır.*”³⁵.

3-Uygun Ev

Bir insanın barınması ve barınabileceği eve sahip olması, yemesi, içmesi kadar önemli ve aslî ihtiyacıdır. Özellikle evlenecek kişi için daha da zarûrdür. Bu sebeple hadiste kişinin, uygun, sâlih bir eve sahip olmasının, mutlu olmasında etkin âmillerden biri olduğu vurgulanmakta ve “*Sâlih bir mesken, kişinin saadetindedir.*”³⁶ buyrulmaktadır. Evin sâlih olmasından maksat, kişinin rahat ve huzur içerisinde yaşayabileceği; yaşama şartlarına ve aile fertlerinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde planlanmış geniş ve uygun, temiz, düzenli, tertipli ve yeterli müstemilatı olan, iyi bir ortamda ve çevrede bulunan evdir. Ev ne kadar güzel ve uygun şartlarda olursa olsun şayet evin bulunduğu çevre ve komşular arzu edilen durumlarda değilse yine istenilen mutluluğa sahip olunamaz. Onun için evin bulunduğu çevre de ev

³² Dârimî, Nikâh, 10.

³³ Tabrânî, *M. Kebir*, XIII, 16.

³⁴ Dölek, *Aile ve Hadis*.

³⁵ Çakan, İsmail Lütfî, *Hadislerle Gerçekler*, İst., 2003, s. 470.

³⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 168.

kadar önemlidir³⁷. Uygun/sâlih evden maksadın, “*Uyumlu/sâlih komşu, iyi binek ve geniş ev kişinin saadetindedir.*”³⁸ rivâyetinde görüldüğü üzere, aile fertlerinin ihtiyacına cevap verebilecek geniş bir evin kastedildiği anlaşılmaktadır.

4-Uygun Binek

Yukarıda zikredilen hadîste de görüldüğü gibi insanın mutlu olmasının sebeplerinden birinin de kişinin, ekonomik durumuna göre (aşırı lükse kaçmadan) işini görebileceği, eşini ve çocuklarını taşıyabileceği uygun bir vasıtaya sahip olmasıdır. Böyle bir vasıta da, kişinin aslî ihtiyaçları arasındadır. Eski dönemlerde bu vasıta, deve, katır, merkep, at gibi hayvanlar iken günümüzde bu hayvanların yerini genellikle mekanik vasıtalar almıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), *uygun/sâlih bir bineğin olmasını, kişinin mutlu olabileceği sebeplerden birisi* olarak saymıştır³⁹.

5- İyi Komşu

İyi bir eş ve iyi bir ev kadar, iyi/sâlih bir komşuya sahip olmak da insanı mutlu eden sebeplerden biridir. Bu sebeple Hz. Peygamber, *iyi komşunun, kişinin mutluluğunu kazandıran sebeplerden birinin olduğunu* bildirmiştir⁴⁰. İnsan, kendi mutluluğu için iyi komşusunun olmasını isterken, kendinin de başkası için iyi komşu olmasına dikkat etmek zorundadır. Bu bakımdan hadîslerde komşu hakkına riâyet edilmesi hususunda çokça tahşidatta bulunulmuştur. Nitekim Aişe (r.anhâ)’nin naklettiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.): “*Cibril (a.s.) bana komşu hakkında tavsiyede bulunmaya öyle devam etti ki, neredeyse onu vâris kılacağını zannettim.*”⁴¹ buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) komşu hakkını şöyle açıklar: “*Namusuna ve mâlına gelecek kötülük korkusundan dolayı kişinin kapısını kendisine kapalı tuttuğu komşu, gerçek mümin değildir. Yine şerrinden emin olunmayan komşu da gerçek mümin değildir. Komşu hakkının ne olduğunu biliyor musun? Senden yardım dilediğinde yardım etmen, borç istediğinde vermen, muhtaç olduğunda ihtiyacını görmen, fakirleştiğinde yardım etmen, bir hayra kavuştuğunda tebrik etmen, musîbete uğradığında taziyede bulunman, öldüğünde cenazesi-*

³⁷ Mesken konusunda geniş bilgi için bkz. Canan, *İbrahim, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara, 1998, III, 179-216.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, III, 407; Ayrıca bkz. Hâkim, IV, 281.

³⁹ Ahmed b. Hanbel, I, 168; III, 407.

⁴⁰ Balaban, *el-İhsan*, IV, 135.

⁴¹ Buhârî, Edeb, Müslim, Lukata, 14-16.

*ne katılman, izni olmadıkça binanı onun binasından daha yüksek yapıp havasına mâni olmaman, çorbandan az da olsa ona da göndermek suretiyle tencerenin kokusuyla onu rahatsız etmemendir. Bir meyve satın aldığında ona da hediye et, eğer bunu yapamazsan meyveyi evine (komşuna göstermeden) gizlice taşı. Onu çocuğun da dışarı götürüp, komşunun çocuğunu umdurmasın.*⁴². Görüldüğü gibi bu hadîste, komşu hakkının gözetilmesi en güzel şekilde anlatılmıştır. Bu da İslâm'ın komşuluğa verdiği değeri ortaya koymaktadır.

Hadîslerden de anlaşıldığı üzere uygun ve uyumlu kadının, geniş ve uygun bir evin, iyi bir bineğin ve iyi komşunun kişiye mutluluk kazandıran sebeplerden olduğunu bildiren Hz. Peygamber (s.a.v.), aynı şekilde sâliha olmayan kadının, kötü, dar ve müstemilatı yetersiz meskenin, kötü bineğin ve kötü komşunun, insanın mutsuzluğunun sebeplerinden olduğunu bildirmiştir⁴³.

6-Kişinin Babasına Benzemesi

Bir hadîste “*Kişinin babasına benzemesi, kişinin saadetindedir.*”⁴⁴ buyurularak çocuğun babasına benzemesi, gerek çocuğa gerekse babaya mutluluk kazandıran sebeplerden birisi olduğu vurgulanmıştır.

Hadîsin vürûd sebebi, bir keresinde Hz. Peygamber (s.a.v.), Saib Abd-i Yezid'e uğramıştı, yanında oğlu da bulunmaktaydı. Hz. Peygamber onlara bakar ve bu hadîsi irâd eder⁴⁵. Burada kastedilen mutluluk, dünyevî mutluluk ve psikolojik rahatlama değildir. Yoksa çocuğun sadece fizikî olarak babasına benzemesinin âhiret mutluluğunu kazandırması ile ilgisi yoktur. Çocuğun, fizikî olarak babasına benzemenin yanında güzel ahlâkta da benzemesi babayı daha da mutlu edeceği muhakkaktır.

Rasûlullah (s.a.v.), oğlu İbrahim'i, Hz. Aişe'ye gösterir ve “*Bana benzeyişine bak.*” der. Hz. Aişe de “Onun sana benzediğini göremiyorum” der. Hz. Peygamber (s.a.v.) de: “Onun cildinin beyazlığını ve dolgunluğunu görmüyor musun?” deyince Hz. Aişe de “Deve sütü içenin, elbette cildi beyaz, eti dolgun olur.” der⁴⁶.

⁴² Beyhakî, *Şuab*, VII, 83; Ayrıca bkz. Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân* (tahk: Abdullah b. Abdilmühsin), Beyrut, 2006, V, 120-123

⁴³ Ahmed b. Hanbel, I, 168.

⁴⁴ Kuzâî, s. 81.

⁴⁵ Münâvî, VI, 14

⁴⁶ İbnu Sa'd, I, 114.

7-Kısa Sakal

İslâm'a göre erkeklerin sakal bırakması sünnettir. Aynı zamanda sakal, erkekler için bir ziynet ve süs kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadîste “*Sakalın hafifliğinin (kısalığının), kişinin saadetinden olduğu*”⁴⁷ ifade edilmiştir. Münâvî, bu hadîsi şerh ederken; uzun sakalın, sahibini kibre ve kendini beğenmeye sevk edeceğinden dolayı helâkına sebep olacağını, bu bakımdan da sakalın kısa olmasının gerekliliğine dikkati çeker. Her süslenmede orta yolun olması gerektiği gibi erkekler için bir ziynet olan sakalın da kısa bırakılmasını ve bu hususta da orta yolun tercih edilmesi gerektiğini vurgular. Onun için sakalı kısa bırakmanın, gösterişten ve kendini beğenmişlikten koruması sebebiyle kişiye mânen mutluluk kazandırmış olacağı şeklinde yorumlanmaktadır⁴⁸. Şunu da ifade edelim ki, buradaki “sakal” mânâsını ifade eden kelimedenden maksadın saç olduğu da söylenmektedir. Bu anlamda da saçın uzun olması, erkeğe kendini beğenmişlik verecekse helâk kapısını açabilir, onun için burada da saçın kısa olmasına işaret edilmiş olmaktadır⁴⁹.

8- İstihâre Yapmak

İstihâre, kelime olarak; bir şeyin hayırlı olmasını istemektir⁵⁰. Terim olarak da; yapılması istenilen mubah bir işin, hakkında hayırlı olup olmadığı hususunda akşam yatmadan önce iki rekât namaz kılarak Cenâb-ı Hakk'a duâ edip düşündüğü işin kendisine hayırlı ve faydalı kılmasını Allah'tan istemektir⁵¹. İstihârenin yapılması için istenilen şeyin, yapılması mubah ve mendub olan bir işin olması şarttır. Yapılması haram olan bir iş için istihâre yapıl-

⁴⁷ Taberânî, *M. Kebir*, XII, 163.

⁴⁸ Münâvî, VI, 14.

⁴⁹ Münâvî, VI, 14.

⁵⁰ İbnu Manzûr, IV, 266-267; Münâvî, VI, 14.

⁵¹ Hz. Peygamber'in ashabına öğretmiş olduğu istihâre duâsı şöyledir: “*عن عبد الله بن عمر قال: قال رسول الله الاستخارة فقال: يقول أحدكم: اللهم إني أستخيرك بعلمك وأستقدرك بقدرتك وأسألك من فضلك فإنك تقدر ولا أقدر وتعلم ولا أعلم وأنت علام الغيوب فإن كان كذا وكذا بسمى الأمر باسمه خيرا لي في ديني وفي معيشتي وخيرا لي في عاقبة أمري وخيرا لي في الأمور كلها فاقدره لي وبارك لي فيه وإن كان غير ذلك خيرا لي فاقدري لي الخير حيث كان* (Taberânî, *Evsat*, I, 251; IV, 32; VII, 211). Mânâsı: “Allah'ım! Sen bildiğin için Senden hakkımda hayırlısını bana bildirmeni istiyorum. Kudretin yettiği için Senden kuvvet ve kudret istiyorum ve Senin fazlından niyaz ediyorum. Çünkü Sen her şeye güç yetirensin, ben ise güç yetiremem, Sen her şeyi bilensin, ben ise bilemem ve Sen gaipleri en iyi bilensin. Allah'ım, şu şu iş, eğer dinim, yaşayışım, işlerimin âkıbeti ve bütün işlerim için hayırlı ise bunu bana nasip et ve bunu benim için bereketli eyle. Eğer bundan başkası benim için hayırlı ise, hayırlı olanı nerede ise onu bana nasip et ve beni bu hayırlı olana râzı eyle.”

maz. Diğer bir ifadeyle istihâre, helâl ve mubah olan bir işin yapılmasının kişinin kendisi için hayırlı olup olmadığı hususunda ikilemde ve tereddütte kalındığında yapılır⁵².

Bir hadîste istihârede bulunmanın, kişinin mutlu olmasının sebeplerinden birisi olduğu belirtilerek: “*Kişinin, Allah’a istihârede bulunması, âdemoğlunun saadetindedir. Kişinin, Allah’a istihârede bulunmayı terk etmesi de mutsuz olmasının sebeplerinden biridir.*” buyurulmuştur⁵³. Bir başka hadîste de “*İstihâre eden kimse hüsrana uğramaz, istiâre eden de pişmanlığa düşmez.*” buyurulmaktadır⁵⁴.

İstihârede bulunan birey, yapmak istediği meşrû bir iş hususunda Allah’a tevekkül ederek istediğinde kendisini en azından psikolojik olarak rahat hissedecek ve olumlu veya olumsuz duruma râzı olacaktır. Aksi halde “Keşke yapsaydım!” veya “Keşke yapmasaydım!” gibi psikolojik rahatsızlıklar hissedecektir. Bu durumlar nazara alındığında istihârede bulunmanın kişiyi mutlu edecek sebeplerden olduğu anlaşılabilir. Çünkü istihârede, hakkında hayırlı olup olmadığı bilinmeyen bir iş için, Allah’tan hayırlı olanını nasip etmesini istemek ve bu konuda Allah’a tevekkül etmek olduğundan işaretin olumlu ya da olumsuz olarak neticelenmesinde Allah’ın rızâsına itimat olduğundan istihârede bulunan kişinin “Hakkımda hayırlı olanı bu imiş” diyerek gönlünde dinginlik ve huzur oluşacaktır.

9-Kısmetine Râzı Olmak

Bir hadîste “*Allah’ın takdir ettiği şeye rızâ göstermenin, kişinin mutlu olmasının sebeplerinden birisi olduğu, Allah’ın takdir ettiğine râzı olmamanın da mutsuzluğunun sebebi olduğu*”⁵⁵ belirtilerek, Allah’ın kendisine verdiği şeylere rızâ ile mukâbele etmesi kişiye huzur ve mutluluk kazandırdığı vurgulanmıştır.

Kur’ân’da “*Rabbinin rahmetini onlar mı taksim edip paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında Biz taksim ettik, birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derecelerle üstün kıldık, Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha üstündür.*”⁵⁶ buyurulmaktadır. Bu bakımdan kişi, kendisine verilmesini istediği üstünlüklerin, hakkında hayırlı

⁵² Ebû Cemre, Abdullah el-Endelûsî, *Behcetü'n-Nüfûs*, Beyrut, 2004, II, 87.

⁵³ Tirmizî, Kader, 15; Hâkim, I, 706; Suyutî, *el-Câmi*, hadîs no: 8252.

⁵⁴ Taberânî, *Evsat*, VII, 7.

⁵⁵ Tirmizî, Kader, 15; Suyutî, *el-Cami*, hadîs no: 8252.

⁵⁶ Zuhurf, 43/32.

olup olmadığını bilemez. Fakat Allah, kulunun faydasına olanı bilmekte ve ona göre takdir ve taksim yapmaktadır. Çoğu kez, fazla mal, kişinin dünyası ve dîni hususunda huzursuzluğa sebep olabilmektedir. Onun için Hasan el-Basrî (v.110/728): “Falanın, falanın malının aynısının sende de olmasını temenni etme, ola ki, senin helâkin o mal ile olabilir.” der. Bu bakımdan kişi, Allah’ın, kulunun hayrına olanı takdir ettiğini ve ona göre taksim yaptığını iyi bilmeli ve buna kesin olarak inanmalıdır. Kişinin, temenni etmesi gereken fazlalığın, uhrevî amelinde olmalı, dünyevî olan şeylerde de hakkında hayırlı olanı istemeli ve şöyle duâ etmelidir: “*Allah’ım! Dünyam ve âhiretim için bana faydalı olanı ihsan et.*”⁵⁷.

Kişi, dünyevî ve maddî olan hususlarda sürekli kendisinden aşağıda olana, mânevî yönden de kendisinden yukarıda bulunana bakmalı, kendisi de mâneviyatta terakki etmeye çalışmalıdır. Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Biriniz, mal ve yaratılışça kendisinden üstün olana bakınca, nazarını bir de kendisinden aşağıda olana çevirsin. Böyle yapmak, Allah’ın üzerinizdeki nimetini küçük görmemeniz için gereklidir.*”⁵⁸, “*İki haslet vardır ki, bunlar kimde bulunursa Allah o kişiyi şükredici ve sabredici yazar, bunlar kimde bulunmazsa Allah o kişiyi şükredici ve sabredici yazmaz: Kim dîni hususlarda kendinden üstün olana bakar da bu konuda ona uyarsa, dünya işlerinde de durumu kendisinden düşük olana bakar ve kendisindeki ona olan üstünlük sebebiyle Allah’a hamd ederse, Allah o kişiyi şükredici ve sabredici yazar. Kim de dîni hususlarda kendinden aşağı olana, dünya işlerinde de durumu kendisinden yukarıda olana bakar da kendisinde olmayan şeylerden dolayı üzülsün, Allah o kişiyi şükredici ve sabredici yazmaz.*”⁵⁹. Tîbî (v.743/1342), bu hadîs ile ilgili şöyle der: “Bu, her türlü hayrı ihtivâ eden şümüllü bir hadîstir. Çünkü insan dünyalık konusunda kendinden üstün olanı gördüğünde nefsi, onun gibi olmak ya da ona yakın olmak ister. Bu sebeple de Allah’ın kendisine ihsan ettiği nimetleri küçük görür, dünyalığının artmasına hırs gösterir. Fakat dünyalık konusunda kendinden aşağı olana bakınca Allah’ın kendisine verdiği nimetlere şükreder, mütevâzî olur ve hayırlı işlerde bulunur.”⁶⁰.

⁵⁷ Hâzin, I, 349.

⁵⁸ Buhârî, Rikak, 30; Müslim, Zühd, 8; Tirmizî, Kıyâmet, 59; Beğavî, el-Huseyin b. Mes’ûd, *Şerhu’s-Sünne*, Beyrut, 1983, XIV, 291-292.

⁵⁹ Tirmizî, Kıyâmet, 58; Beğavî, XIV, 293; Suyûtî, *el-Câmi*, h.no: 3918.

⁶⁰ Münâvî, III, 442.

İnsan, yaratılışı itibariyle haset etmeye meyyal olduğu gibi Allah'ın başkalarına ihsan ettiği üstünlükler, kişide haset etmeye sebep olmaktadır. Bu bakımdan başkalarındaki üstünlükleri gören kişi, kendisinde olan nimetleri küçük görür ve onlara nankörlük eder, kıskançlık meydana gelir⁶¹. Bu da onu huzursuzluğa götürür.

Şunu hemen belirtelim ki; bu açıklamalardan İslâm'da zenginliğin ve zenginlerin kötülendiği mânâsı anlaşılmalıdır. Burada, zenginlerin malına veya başkalarında bulunan üstünlüklere bakarak onlara haset edilmemesi ve kişinin kendisine verilen nimetleri görebilmesi için kendisinden daha az nimet verilenlere bakarak elindeki nimetlere şükretmesi, az nimet verilmiş ise sabretmesi istenmektedir.

Her insan kendisine bahşedilen nimetlerden mesûldür, başkasının elinde bulunanlardan sorumlu değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de "*Elbette o gün naîmden sorulacaksınız*"⁶² buyrulmaktadır. Naîm; kendisiyle lezzet duyulan; hayat, sıhhat, âfiyet, yenilen, içilen şeyler vs. ihtivâ temektedir. Bu âyet nazil olduğu zaman Zübeyr İbnu Avvam (r.a.) "Ey Allah'ın Rasûlü! Biz hangi nimetlerden hesaba çekileceğiz?" diye sormuş. Rasûlüllah da: "*İki kara; hurma ve su. Haberiniz olsun ki, bu olacak.*"⁶³ diye cevap vermiştir. Bir başka hadîste de "*Kıyamette nimetlerden kişiye sorulacak ilk sorunun 'Vücuduna sıhhat vermedim mi? Sana soğuk su içirmedim mi?' denmesi.*"⁶⁴ olacağı bildirilmiştir.

Böylece insan içtiği soğuk sudan bile -şükürünü edâ etmezse- sorguya çekileceği anlatılmaktadır. Bu bakımdan bir insanın ilk önce üzerinde durması gereken husus; "Bana verilen meziyetleri, ne kadar değerlendirebildim ve şükürünü ne derece ifâ edebildim." şeklinde düşünmesi ve kendisini kontrol etmesidir. Böylece insan "Onda var, ben de neden yok!" şeklinde düşünmek yerine "Buna da şükür" diyecek ve psikolojik olarak rahatlayacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de "*Mal ve çocukların dünya hayatının süsü; sâlih ve hayırlı işlerin ise sevap bakımından Allah'ın katında daha hayırlı ve ümit bağlamaya daha layık şeyler olduğu*"⁶⁵ bildirilmekte ve "*Herkes fânidir, Bâkî olan*

⁶¹ Münâvî, II, 73.

⁶² Tekâsür, 102/8.

⁶³ Tirmizî, Tefsir, 102/3.

⁶⁴ Tirmizî, Tefsir, 102/5.

⁶⁵ İsrâ, 17/46.

ise yalnız Rabbindir.”⁶⁶, “Her şey helâk olup gidicidir, yalnız Allah’ın Zâtı hariç.”⁶⁷ buyurulmaktadır. Bu âyetler de göstermektedir ki, dünyaya ait olan her şey fâni ve geçicidir, Allah’ın rızası için yapılan işler ise bâkileşmektedir. O bakımdan dünyevî varlıkların ve güzelliklerin geçici ve fâni olduğunu, çok nimetin çok zahmetinin ve külfetinin bulunduğunu, ihsan edilen nimetin çokluğu nispetinde hesabının da büyüklüğünü, haset ettiği üstünlüklerin kendisinde olduğunda hakkında hayırlı olup olmadığını bilmediğini, dolayısıyla hakkında böyle olmasının daha hayırlı olduğunu düşünmekle rahatlayacak ve huzur bulacaktır. Konumuz açısından Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şu hadîsi dikkat çekicidir: “*Dünyasını (âhiretinden) fazla seven âhiretine zarar verir, âhiretini (dünyasından) fazla seven de dünyasına zarar verir; siz bâkî olanı, fâni olana tercih ediniz.*”⁶⁸.

10-Güvenilir Olmak

Güvenilir (emin) olmak, müslümanın en temel özelliklerinden biridir. Bunun için müslümanın bir vasfı da “mümin”dir. Mümin, Allah’a ve imanın diğer şartlarına inanan kişi mânâsına gelmekle birlikte kendisine güvenilen ve başkasına güven telkin eden, mânâlarına gelmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.): “*Müslüman, dilinden ve elinden müslümanların selâmette olduğu kişidir. Mümin de insanların mâlları ve canları hususunda kendisine güvendiği/emniyet ettiği kişidir.*”⁶⁹ buyurmuştur⁷⁰. Aynı zamanda “Mümin” ismi, Allah’ın, Kur’ân’da ve hadîslerde zikredilen güzel isimlerinden de biridir⁷¹.

Bir hadîste “*Kişinin, dini ve dünyası hususunda güvenilir olması ona mutluluk olarak yeter.*”⁷² buyrulur. Bu hadîste iki hususa dikkat çekilmektedir. Biri; kişinin dinî işlerinde; diğeri de dünyevî işlerinde güvenilir olmasıdır. Her iki husus, gerçekten insanı mutlu eden en önemli durumlardandır. Birey, dininin gereklerini yerine getirmesiyle Allah’a ve Rasûlüne karşı vazifelerini yerine getirmiş olacak, dünyevî işlerini dürüst ve sağlam yapmasıyla, sosyal

⁶⁶ Rahmân, 55/26-27.

⁶⁷ Kasas, 28/88.

⁶⁸ Hâkim, IV, 343, 354.

⁶⁹ Tirmizî, İmân, 12; İbnü Mâce, Fiten, 2; Nesâî, İmân, 8; İbnü Mâce, Fiten, 2.

⁷⁰ Bir rivâyette de “Müminlerin emin olduğu” lafzı kullanılarak “... Mümin, müminlerin canları ve malları hususunda kendisinden emniyette olduğu kimsedir ...” şeklinde nakledilmektedir (Ahmed b. Hanbel, II, 206).

⁷¹ Bkz. Haşr, 59/23; Tirmizî, Daavât, 82.

⁷² Kuzâî, s. 252.

münasebetlerinde samimi olmasıyla da başkalarının kendisinden memnun olması ve hoşnut kalınması kendisini memnun edecek ve mutlu olacaktır⁷³.

11-Başkalarından İbret Almak

Hız. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde “*Mutlu kişi, başkalarından nasihat alandır. Şakî de anasının karnında şakî olandır.*”⁷⁴ buyurur. Yani, başkalarından nasihat alan kişi, mutlu olur. Kendini beğenen, başkasından nasihat alma ihtiyaç hissetmez, her şeyi kendisinin bildiğini, kendisinin her şeyi daha iyi yapabileceğini düşünür. Dolayısıyla hedefine ulaşmakta zorluklarla karşı karşıya kalabilir ve daha çok hata yapabilir. Fakat kişi, başkalarının tecrübelerinden, başlarına gelen musibetlerden ibret alarak bir iş yapmak istediğinde işin uzmanlarıyla istişâre ederse hedefine daha kolay ulaşır ve işini daha sağlam yapmış olur. Böylece hem kibirden de hem de danışmaktan gelen sıkıntılardan kurtulmuş olur.

12-Hayırlı Uzun Ömür

Bir hadîste “*Büsbütün mutluluk (gerçek mutluluk), Allah Teâlâ’ya itaatle geçen uzun ömürdür.*” buyurulmaktadır⁷⁵. Bir rivâyette de “*Muhakkak ki, kulun ömrünün uzun olup da o kulu Allah’ın kedisine yönelmekle rızıklandırması, kişinin mutluluğundandır.*”⁷⁶ şeklinde nakledilmektedir. Hadîste, ömrün sadece uzun olması değil de Allah’ın rızâsı doğrultusunda geçen bir ömrün insana mutluluk verdiğinin vurgulanmış olması dikkat çekicidir. Bu bakımdan Allah’tan uzun ömür istenirken hayırlı, O’nun rızâsı doğrultusunda değerlendirilebilen bir ömür istenmelidir. Nitekim Hız. Peygamber (s.a.v.), ömrün kötü geçmesinden Allah’a sığınmış⁷⁷ ve zaman zaman “*Allah’ım! Beni müslüman olarak yaşat ve Beni müslüman olarak öldür.*” diye duâ etmiştir⁷⁸.

Ebû Ümâme naklediyor: Rasûlullah (s.a.v.)’in yanına oturduk, bize bazı hatırlatmalarda bulundu, Sa’d b. Ebî Vakkas ağladıkça ağladı ve ‘Keşki ölsem’ dedi, bu sözünü üç kere tekrarladı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) “*Ey Sa’d! Eğer Cennet için yaratılmış isen ömrünün uzun ve amelinin güzel*

⁷³ Güvenilirlik konusunda geniş bilgi için bkz. Dölek, *Hadisler Işığında Güvenli Yarınlar*, İst. 2003.

⁷⁴ Müslim, Kader, 3; İbnu Mâce, Mukaddime, 7; Kuzâî, s. 45.

⁷⁵ Kuzâî, s. 83.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, III, 32; Hâkim, , IV, 268.

⁷⁷ Nesâî, İstîâze, 6.

⁷⁸ Taberânî, VII, 258.

olması senin için daha hayırlıdır, şayet Cehennem için yaratılmış isen acele ettiğin ne de kötüdür.” buyurdu.”⁷⁹.

Bir başka hadîste de Hz. Peygamber (s.a.v.) hangi insanın daha hayırlı olduğu sorulduğunda “*Ömrü uzun ve ameli güzel olan kimsedir.*” diye cevap vermiştir⁸⁰. “Hangi insan daha şerlidir?” sorusuna da “*Ömrü uzun olup da ameli kötü olan kimsedir.*” demiştir.⁸¹

13-Dünyevî Üzüntülerden Uzak Durmaya Çalışmak

Bir hadîste “*Dünya üzüntülerinden vazgeçin.*”⁸² buyurulmaktadır. Yani mümkün mertebe dünyevî durumlardan kaynaklanan üzüntüleri bırakmaya çalışın, demektir. İnsan, dünyevî kaygılardan uzak durduğu oranda stresten de uzak olacak ve psikolojik olarak rahatlayacaktır. Böylesi kaygılardan uzak durabilmek için de dünyanın bütün meselelerinin geçici olduğunu düşünüp, sabrını, geçmişe ve geleceğe dağıtmayarak içinde bulunduğu zamana yoğunlaştırmakla olabilir. İnsan kendisine düşen vazifeyi yaptıktan sonra Allah’a tevekkül etmekle bu durumu yakalayabilir. Aksi halde dünyanın bütün yükünü omzunda taşıyan bir kişinin, dünyanın üzüntülerinden uzak durması beklenemez. Dolayısıyla da sıkıntılardan uzak kalamaz, mutluluğu da yakalayamaz.

SONUÇ

İnsanoğlunun bütün çabaları mutlu bir yaşamı elde etmek olduğu gibi, tarih boyunca birer rehber olarak gönderilen peygamberlerin gönderilişinin temel gayesi de insanın dünyevî ve uhrevî mutluluklarını kazanmalarındır. Bununla birlikte felsefecilerin temel uğraş alanlarından biri de insanların mutluluklarını kazanması olmuştur.

Bu bağlamda son olarak bütün insanlara müjdecî ve uyarıcı gönderilen Hz. Muhammed (s.a.v.), yirmi üç yıllık peygamberlik döneminde bütün insanların dünyevî ve uhrevî mutluluğunu kazanması için çalışmış ve bu uğurda gayret sarf etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu hususta yaşayışıyla bütün insanlara örnek olduğu gibi sözleri ve tavsiyeleri ile de yol gösterici olmuştur.

Hz. Peygamber’in bu konudaki hadisleri araştırıldığında insana mutluluk kazandıracak ve evrensel nitelik taşıyan çok önemli tavsiyelerinin bulunduğu

⁷⁹ Taberânî, VIII, 217, Ahmed b. Hanbel, V, 267.

⁸⁰ Tirmizî, Zühd, 21,22.

⁸¹ Tirmizî, Zühd, 22.

⁸² Kuzâî, s.141.

açıkça görülmektedir. Bu tavsiyelerden bazılarını; özellikle güzel ahlâk, uygun ve uyumlu bir eş, uygun ev, uygun binek vasıtası, uygun bir çevre, çocukların güzel ahlâkta ve karakterde babalarına benzemesi, dünyevî işlerde sebeplere müracaat ederek neticesi için Allah'a tevekkül etmek, kısmetine razı olmak, hayırlı uzun ömür, büyüklerin ve öncekilerin tecrübelerinden ders almak, kederlendirecek durumlardan uzak durmaya çalışmak gibi birçok meseleleri zikrettiği dikkati çekmektedir.

Çağımızda bütün uğraşı ve çalışmalara, yoğun mesaiye rağmen toplumda huzurun kaybolmaya ramak kaldığı bir zamanda, bütün insanlığa rehber ve güzel örnek olarak gönderilen Hz. Peygamber'in bu tür tavsiyelerine uyararak gereğinin yerine getirilmesi neticesinde her insanın, içinde bulunduğu şartlara ve imkânlara göre mutluluğa kavuşabileceği kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel (v.241/855), *Müsned* (I-VI), İst., 1992.
- Azimâbâdî, Muhammed Şemsüddin, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*, Medine, 1968.
- Balaban, *el-İhsan fî Takrîbi Sahih-i İbn-i Hıbbân*. Hicrî, 1406-1407.
- Beğavî, el-Huseyin b. Mes'ûd (v.516/1122), *Şerhu's-Sünne* (I-XVI), Beyrut, 1983.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn (v.458/1066), *Şuabu'l-İmân* (I-VII), Beyrut, 1990.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (v.256/870), *Sahih* (I-VIII), İst., 1992.
- Canan, İbrahim, *Kütüb- i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (I-XVIII), Ankara, 1998.
- Cevherî, İsmail b. Hamâd (v.1005), *Tâcu'l-Lügat ve Sıhahu'l-Arabiyye* (tahk: Ahmed Abdulgafûr Attâr), (I-VII), Beyrut, 1984.
- Çakan, İsmail Lütfî, *Hadislerle Gerçekler*, İst., 2003.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdirrahmân (v.255/868), *Sünen* (I-II), İst. 1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as (v.278/888), *Sünen* (I-V), İst., 1992.
- Dölek, Adem, *Hadisler Işığında Güvenli Yarınlar*, İst., 2003.
- Dölek, "Aile ve Hadis" (Atatürk Üniv. AÖF ders kitabında ünite olarak yayınlanacak).
- Hâkim, Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbûrî (v.405/1014), *el-Müstedrek alâ's-Sahihayn* (I-V), Beyrut, 1990.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekir (v.807/1404), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid* (I-X), Beyrut, ts.
- İbnu Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, 1984.
- İbnu Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid (v.273/886), *Sünen* (I-II), İst. 1992.
- İbnu Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem (v.711/1311), *Lisanu'l-Arab* (I-XV), Beyrut, ts.
- İbnu Sa'd, Muhammed (v.230/844), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ* (tahk: Ali Muhammed Ömer), (I-XI), Kahire, ts.
- İsfahânî, el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğıb (v.502/), *el-Müfredât fî Garibi'l-Kurân*, Beyrut, ts.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (v.671/1272), *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an* (tahk: Abdullah b. Abdilmuhsin), (I-XXIV), Beyrut, 2006.
- Kuzâî, Muhammed b. Selâme (v.454/1062), *Şihâbu'l-Ahbâr* (Terc: Ali Yardım), İst, 1999.

-
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, İst., 1992,
 - Müslim b. el-Haccâc (v.261/874), *Sahih* (I-III), İst., 1992.
 - Münâvî, Muhammed Abdür-rauf (v. 1031/1622), *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi's-Sağîr*, (I-VI), Beyrut, ts.
 - Münzirî, Zekiyyuddin (v. 656/1258), *et-Terğîb ve't-Terhib* (I-V), Mektebetü Pamuk, ts.
 - Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (v.303/915), *Sünen* (I-VIII), İst., 1992.
 - Sehâvî, Muhammed Abdurrahman, el-Makâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesirîn mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehireti alâ'l-Elsine, Beyrut, 1985.
 - Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir (v.911/1503), *Câmiu'l-Ehâdis el-Camis's-Sağîr ve Zevâidühû ve'l-Câmiu'l-Kebîr* (Cem ve tertip: Abbas Ahmed Sakar-Ahmed Abdulcevad), (I-XXI), Daru'l-Fikr, ts.
 - Sami, Şemseddin (v.1904), *Kâmûs-i Türkî*, Lübnan, 1989.
 - Taberânî, Süleyman b. Ahmed (v.360/970), *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (tahk: Hamdi Abdulmecid es-Selefi), (I-XII), Kahire, ts.
 - Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat* (I- IX), (Tahk: Tarık b. Ivazullah), Kahire, 1415 h.
 - Tirmizî, Muhammed b. İsâ (v.279/892), *Sünen* (I-V), İst., 1992.
 - Yatkın, Nihat, "İslâm'da Evlilik ve Eş Seçiminde Dindarlığın Tercih Edilmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 33, Erzurum, 2010.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN İKİNCİ DÖNEMİNDE BİR SEÇİM OLAYI

BALLOT EVENT OF TURKISH GRAND NATIONAL AS- SEMBLY IN THE SECOND PERIOD

*Prof. Dr. N. Fahri TAŞ**

ÖZET

Demokrasi, yönetim anlayışları içerisinde en çok tercih edilen ve bu alanda sıkça kullanılan bir kavramdır. Demokrasinin vazgeçilmez eylemlerinden biri de halkın (yönetilen) yönetimde söz sahibi olmasıdır. Bu eylemin fiiliyata geçmesi seçimle sağlanır. Ne var ki demokrasi adına yapılan seçimlerin de demokratik olması gerekir. Fakat demokratik olması gereken seçimin, her zaman bu çerçevede kalmadığına da şahit olunmuştur.

TBMM İkinci dönem seçimleri sırasında Bursa mebusluğu için aday olan Nurettin Paşa'nın mebus adaylığı ile mebusluğu arasında geçen dönemde yaşanan olaylar bu konuda örnek teşkil edecek mahiyettedir.

Nurettin Paşa'nın bu dönemde yaşadıkları, bir yandan demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesi adına yapılan bir dizi düzenlemelere hayat vermek adına yapılırken, diğer yandan demokratik olmayan metotların icra edilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Nurettin Paşa, Milletvekili Seçimi, TBMM ikinci dönem seçimi

ABSTRACT

Among all regimes, democracy is the mostly preferred one and is commonly used within this area. One indispensable side of democracy is that public (the ruled) has the right to say over government. This is done via ballot. However, ballot done in association with democracy has to be democratic, but it has been witnessed that ballot to be democratic has not been always within this frame.

Nurettin Pasha was a candidate for Bursa deputy during the Turkish National Assembly (TNA) second period ballot. The duration between his candidacy for deputy and his deputy serves an example for the aforementioned matter.

* Erzurum Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

While all experiences of Nurettin Pasha at that time were about vitalizing regulations both to place democracy and to improve it, some antidemocratic ways were carried out during this period.

Key Words: *Nurettin Pasha, Bursa, Deputy ballot, TNA second period ballot*

TBMM İkinci dönem seçimlerinin kısa hukukî geçmişine bakıldığında, seçim ile ilgili ilk hukukî düzenlemenin 23 Aralık 1876 tarihinde yürürlüğe giren Kanûn-i Esasi'de yer aldığı görülür¹. Kanûn-i Esasi'nin 65-80 arasındaki maddelerinde mebusların müntehipler arasından seçilmesi esası getirilmiştir². Bu müntehiplerin seçilme esasları için "Meclis-i Umuminin Sûret-i İntihabına ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate" Yedi madde olarak hazırlanmıştır. Bu Talimat-ı Muvakkate 10 Şevval 1293 (29 Ekim 1876) tarihinde "İrade-i Seniyye" ile onaylanmış ve 6 Kasım 1876 günü ilan edilmiştir³. İntihab-ı muvakkate'nin 1908 değişikliğinin Cumhuriyet dönemi seçimlerinde de uygulandığı görülür. BMM seçimleri yapılırken, 19 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına seçimlerin 1908 yılında uygulanan İntihab-ı Mebusan Kanûn-ı Muvakkatı esaslarına göre yapılmasını istedi. İntihab-ı Mebusan Kanûn-ı Muvakkatı esaslarına göre askerlik ile mebusluğun bir arada olmayacağı hükmü olmasına rağmen birçok asker ve general mebus seçilmiştir. Bu hukuk dışı uygulamanın düzeltilmesi için 5 Eylül 1920 tarihinde 18 sayılı Nisab-ı Müzakere Kanûnu çıkarılmıştır⁴. Böylece bu hukukî yanlışlık düzeltilmeğe çalışılmıştır.

TBMM İkinci dönem seçimlerinin yapılması kararı alındıktan sonra 3 Nisan 1923 tarihinde 320 Nolu İntihab-ı Mebusan Kanûn-ı Muvakkatı yürürlüğe konmuştur. Bu kanûna göre Ordu ve birlik komutanları görev yaptıkları bölgenin dışında olması şartıyla her yerden aday olup Mebus seçilebilecekleri hükmü getirilmiştir⁵.

Birinci dönem TBMM 1 Nisan 1923 günü seçimlerin yenileceği kararını alıp çalışmalarını 16 Nisan 1923 günü tamamlamıştır. İkinci dönem milletvekili

¹ Selda Kılıç, "1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları", OTAM, S. 30, 2011, s. 28.

² Ayhan Döner, "Geçmişten Günümüze Türk Hukukunda Kamu Görevlilerinin Seçimlerde Adaylığı" Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 58, S. 4, 2009, s.740.

³ Selda Kılıç, agm. s. 28.

⁴ Oya Çitçi, Ordu Siyaset İlişkileri: 1920-1930, Amme İdaresi Dergisi, C. 39, S.4, Aralık 2006, s.25.

⁵ O. Çitçi, agm. s. 25. A. Döner, agm. s. 744.

seçimleri Haziran-Temmuz 1923 günlerinde yapılmıştır⁶. İkinci dönem seçimlerinde Bursa'dan Ali Hikmet Paşa, Refet Bey, Osman Nuri Bey, Mustafa Fehmi Efendi ve Necati Bey milletvekili seçilmiştir⁷. Bu beş milletvekilinin mazbataları İkinci Şube Encümenine gönderilerek tetkik ettirilmiş, İkinci Şube Encümeni⁸ 12. 08. 1339 tarih ve Üç numaralı mazbatası ile Heyet-i Umumiyece tasdik olunmak üzere 12.08. 1339 tarihinde Riyaset-i Celile'ye takdim edilmiştir⁹. Aynı oturumda Milletvekillerinin ismi birbirinden ayrı okunarak oylanmış ve milletvekillikleri kabul edilmiştir¹⁰.

19 Aralık 1923 tarihinde Mebus askerler için yeni bir düzenleme getirilmiştir. 385 sayılı bu kanûna göre;

“Türkiye Büyük Millet Meclisine İntihab Edilen Ve Edilecek Olan Bilumum Mensubin-i Askeriyenin Tâbi Olacakları Şerait Hakkında Kanûn

Madde 1. Berrî ve bahrî ve jandarma sunûf-u muhtelif erkân, ümera ve zâbitan ve bil-umûm mensubin-i askeriye hak-ı istifayı haiz olmayanlarla istifa ve tekaüt hakkını haiz olup İntihab-ı umumiyenin ilânından itibaren nihayet on gün zarfında usulen istifa ve tekaütlüklerini talep etmeyenler Türkiye Büyük Millet Meclisi azalığına İntihab olunamazlar. Aksi takdirde intihap keenlemyekûn addolunur.

Madde 2. Birinci ve İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde a'zâ bulunmuş olan ve bulunan bil-umûm erkân, ümera, zâbitan ve mensubin-i askeriye hukuk-u müktesebe-i askeriye ve kıdemleri mebusluk müddetine dahi mahfûz olup devre-i intihabiyenin hitamında veyahut devre-i iltihabiye esnasında mebusluktan istifaları halinde mebus olmazdan evvelki sicillerine göre muamele görürler.

Madde 3. Nisab-ı müzakere Kanunu'nun dördüncü maddesi şümulü dâhilindeki asker mebuslar vazifeleri uhdelerinde tamamen kavanîn ve nizâmat-ı

⁶ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2012, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2012, s. IX.

⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.1, 11. 08. 1339, s. 7. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 20 Zilkade 1341- 5 Temmuz 1339-1923, s. 1.

⁸ İkinci Şube Encümeni, Eskişehir Milletvekili Abdullah Azmi Reis, Bozok (Yozgat) milletvekili Süleyman Sırrı kâtip üyelerinden teşekkül ettirilmiştir.

⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, İçtima 2, C. 1, 12. 08 1339, s.19.

¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, agy.

askeriye ahkâmına tâbi bulunurlar. Ve Meclis müzâkerâtına iştirak edemezler.

Madde 4. İşbu kanûna mugayir olan ahkâm'ül mülgadır.

Madde 5. İşbu kanûnun icrasına Müdafaa-i Milliye ve Dâhiliye Vekilleri memurdur¹¹.”

Bu kanûnda dikkati çeken en önemli noktalar şunlardır.

- Milletvekilliği göreviyle birlikte askerî vazifesi devam edenlerden, emekli olma durumunda olup da emekli olmayanlar,
- Seçim tarihi ilan edildiği günden itibaren on gün içinde emekliye ayrılmayanlar veya askerî görevlerini bırakmayanlar seçimlere giremezler. Bu durumda olanlar seçimlere girseler bile seçilmemiş sayılırlar.
- Birinci ve İkinci TBMM’nde milletvekilliği yapan askerlerin milletvekilliği süresindeki hizmetleri saklı tutulup, seçim devresi sonunda veya milletvekilliğinden istifa ettikleri gün milletvekili olmadan önceki sicillerine göre işlem görürler.
- Asker milletvekilleri, askerî nizamına tabi olup, Komutanlık görevlerini uhdelinde buldukları sürece meclis çalışmalarına katılamazlar.

Millî Mücadelenin ön saflarında yer alan ve Birinci TBMM’nde olduğu gibi, İkinci TBMM’nde de birçok komutan Mebus seçilip Meclise girmiştir. Bu kanûn ile birçok komutanın ordudan veya Meclisten uzaklaştırılmaya çalışılmış olduğu düşünülebilir. Ancak kanûnun kabul edilmesinden bir gün sonra yani 20. 12. 1339 (1923) günü bu kanûn tekrar değiştirilmiştir. 385 sayılı kanûndaki bu değişiklik yalnızca Üçüncü madde üzerinde yapılmıştır. Bu son duruma göre, “Ordu müfettişi ve kolordu kumandanlığı memuriyetlerinde bulunan ve nisab-ı müzakere kanûnunun 4. Maddesi mucibince bu memuriyetlerinin mebusluklarıyla telifi için Meclisin muvâfakat ve inzîmam-ı reyî lazım olan zevata mezuniyet itasına dair tavrî ele alınmıştır. Bu duruma göre (I. Ordu müfettişi) İstanbul Mebusu Kâzım Karabekir, (II. Ordu müfettişi) Ankara Mebusu Ali Fuat ve (III. Ordu müfettişi) Elazığ Mebusu Cevat Paşalardan, Kolordu Kumandanı Kırkkilise Mebusu Şükrü Naili, Sinop Mebusu Kemalettin Sami, Bursa Mebusu Ali Hikmet, Edirne Mebusu Cafer Tayyar, Aydın Mebusu İzzettin ve İzmir Mebusu Fahrettin Paşaların

¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 19. 12. 1339, C: 2, s.322

mebusluklarıyla beraber aynı zamanda vazife-i askeriyelerinde bulunmalarına Meclisin rey ve muvâfakatı inzıam etmiştir”¹².

Bu dönemde Ordunun siyasetten arındırılması ve askerlik ile diğer sivil memurluğun aynı anda icra edilmemesi yönünde yapılan çalışmalar yoğunluk kazandı. Bu hususta Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin ön saflarında yer almış olan komutanların kendisine karşı bir komplo içinde olduklarını düşünmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'yı bu düşünceye, Kâzım Karabekir'in 26 Teşrin-i evvel (Ekim 1924) 1340 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na verdiği dilekçe ile Birinci Ordu Müfettişliğinden istifa etmesi, Ali Fuat Paşa'nın 30. 10. 1924 tarihinde İkinci Ordu Müfettişliğinden ayrılması sevk etmiştir. Ayrıca M. Kemal Paşa'nın Karadeniz gezisinden 18 Ekim 1924 günü Ankara'ya döndüğünde kendisini karşılamaya gelenlerin içinde Rauf ve Adnan beylerin Ankara'da olmalarına rağmen bu karşılamaya gelmemeleri, Rauf Bey, Refet Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşaların kendisine karşı bir ittifak içinde oldukları kanaatini doğurmuştur¹³.

Mustafa Kemal Paşa, komutanların bu komplosuna karşı 30. 10. 1924 günü Fevzi Paşa'nın milletvekilliğinden ayrılmasını istemiş ve bu talep Müşir Fevzi Paşa'nın TBMM'ne verdiği şu dilekçe ile yerine getirilmiştir.

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Hal-i sulhun avdet etmesi hasebiyle orduda siyasetle alâkadar anasırın tamamen bertaraf edilmesi için İstanbul Mebusluğundan istifa eylediğimi arz eylerim.

31 Teşrin-i evvel 1340 (31 Ekim 1924)

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi

Müşir Fevzi”¹⁴.

Aynı gün 3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa, I. Kolordu Komutanı İzzettin Paşa, 2. Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa, 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa, 5. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa ve Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'nın milletvekilliği görevinden ayrılmaları istenmiştir¹⁵. Cevat Paşa ve Cafer Tayyar Paşa 31. 10. 1924 günü askeri görevlerinden istifa ederek, milletvekilliğini tercih etmişlerdir¹⁶. I. Kolordu Komutanı İzzettin Paşa Ay-

¹² TBMM Zabıt Ceridesi, 20. 12. 1339, C: 2, s.330

¹³ Nutuk, II, TTK. 1989, s. 1134-1137.

¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.10, 01.11. 1340, s. 5-6.

¹⁵ Nutuk, II, TTK. 1989, s. 1140-1141.

¹⁶ Nutuk, II, TTK. 1989, s. 1144-1145.

dın Mebusluğundan, 2. Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa Bursa Mebusluğundan, 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa Kırkkilise Mebusluğundan, 5. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa İzmir Mebusluğundan 31. 10. 1924 tarihli dilekçeleri ile ayrılarak askerî görevlerine devam etme kararı almışlardır. Komutanların bu kararları TBMM'nin 05.11.1924 tarihli oturumunda kabul edilmiştir¹⁷.

İsmet Paşa, komutanların görevlerinden alınmasıyla ilgili olarak meclise şu tezkereyi vermiştir.

“Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

31.10.1340 (31 Ekim 1924)

Birinci Ordu müfettişi ve İstanbul Mebusu Kâzım Karabekir Paşa ile İkinci Ordu müfettişi ve Ankara Mebusu Ali Fuat Paşa hazeratı uhdelerinde bulunan müfettişlik vezaifinden istifa etmişlerdir. Üçüncü Ordu müfettişi ve Elaziz Mebusu Cevat Paşa ile Yedinci Kolordu Kumandanı ve Edirne Mebusu Cafer Tayyar Paşa hazeratının da vezaif-i askeriyelerine hitam verilmiştir...”¹⁸

Komutanların mebusluk görevlerinden ayrılmaları mecliste eksik milletvekili olmasına sebep olmuştur. Meclisteki bu eksik milletvekilinin tamamlanması için 1 Kasım 1924 günü ara seçim yapılması kararlaştırıldı. Nurettin Paşa bu ara seçimlerinde Halk Fırkası adayı Dr. Emin Bey'e karşı Türkiye genelinde tek bağımsız aday olarak seçimi kazandı. Seçimi kazandığına dair şu mazbata tanzim edildi¹⁹.

¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.10, 05.11. 1340, s. 15. Nutuk, II, TTK. 1989, s. 1146-1147.

¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.10, 01.11. 1340, s. 6.

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.12, 12.01. 1340, s. 94

Mebus namzedinin ismi	Memuriyet veya sanati	Tarih ve Mahall veldeti	Nüfustaki mahall kayd	Her kazadan aldığı rey miktarı								Evvelki devre intihabiyede Mebusluğa intihap olunup olunmadığı, olunmuş ise hangi tarihte intihap olunduğu.	Türkiye Büyük Millet Meclisi Azalığına intihabına mani ahvalı bulunup bulunmadığı ve bulunduğu takdirde tasrihi.	Mülâhaza
				Merkez kazası	Orhanlı kazası	Mustafa Kemal Paşa kazası	Karacabey kazası	Müdanya kazası	Gemlik kazası	Orhangazi kazası	Mecmuan aldığı rey miktarı			
Nurettin Paşa	Ferik	1289 Bursa	Bursa	134	8	64	1	0	23	6	236	İntihap olunmadığı	Yoktur.	

İkinci Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşanın; istifasıyla inhilal eden Bursa Sancağı Mebusluğu için mülhak kazalarla merkez kazasında İntihabı Mebusan Kanununun tayin ettiği usul ve şeraiti kanuniye dairesinde icra kılınan intihabat neticesini mübeyyin saliffüzükir kazalar, heyeti teftişyelerinden mübir eden muzabıtta münderic âra ledettasrif Faik Nurettin Paşanın iki yüz otuz altı rey ile ihrazı ekseriyet eylediği tahakkuk etmiş olmakla Bursa Mebusluğuna intihap olunduğunu mübeyyin işbu mazbata bittanzim bir nüshası Hüdavendigâr Vilâyeti aliyesine tevdi kıldı. 17 Kânunuevvel 1340 .

Heyeti Teftişye Azasından
Süleyman

Tevfik Kemal

Mehmet Murat

Ali

İsmail Hakkı

Salim Hasan

Hasan Tahsin

Hasan Sabri

Ethem Hasan

Adil

Heyeti Teftişye ve Belediye Reisi: İbrahim Ethem

Hüdavendigâr Meclisi İdarei Vilâyeti

17 Kânûn-u evvel 1340 (17 Aralık 1924) tarihli bu seçim mazbatasında görüldüğü üzere, Nurettin Paşa'nın mebus olması noktasında bir engel görülmemiştir. Ancak bilinmeyen bir sebeple söz konusu bu mazbata üç gün sonra değiştirilmiştir. Değiştirilen mazbatayı imzalama durumunda bulunan On iki kişiden Üç a'zâ, Ziraat Mühendisi, Defterdar Vekili mazbatayı imzalamamış, bir a'zâ mazbatayı daha önce kabul yönünde imzaladığı için şimdi fikrini değiştirmeyeceğini beyan ederek şerh koymuştur. Önceki mazbatada yer almayan Müftü ise kanaat belirtmeyip konunun Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğunu belirterek çekimser kalmıştır²⁰. Bu duruma göre, mazbata değişikliğini Beş kişi imzalamıştır. Bu sonuç, daha önce olumlu yönde imzalanan mazbatanın olumsuz olarak değiştirilmesi yönünde zorlanıldığını göstermektedir. 17 Kânûn-u evvel 1340 (17 Aralık 1924) tarihli mazbatanın yerine 20 Kânûn-u evvel 1340 (20 Aralık 1924) tarihli seçim mazbatasını tetkik edilmek üzere Büyük Millet Meclisi'ne gönderilmiştir.

İkinci Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşadan inhilal eden Bursa Mebusluğu için icra kılınan intihabat neticesinde Şurayı Askerî azasından Ferik Nurettin Paşanın ihraz ettiği ekseriyeti âra Heyeti Teftişyenin balâdaki mazbatasında gösterilmiştir. Ancak 19 Kânunuevvel 1339 tarihli kanunun birinci ve ikinci maddelerindeki sarahate tevfikan müşarinileyhin askerlikten istifa ve tekaüdünü talep ettiği vilâyetçe meçhul bulunduğundan namzetliğinin ve mebusluğunun kanunî olup olmadığının Büyük Millet Meclisince tetkiki iktiza edeceği mütalâasıyla işbu zeyli mazbata tanzim kıldı. 20 Kânunuevvel 1340.

Bursa Valisi Kemal	Müftü Bu hususta söz Büyük Millet Meclisinin olduğu kanaatindeyim. Ahmet Fahri	Defterdar Vekili	Tahrirat Müdürü Mehmet	Maarif Müdürü Ali Haydar	Ser Mühendis M. Şefik
Ziraat Müdürü	Sihhiye Müdürü Kemal	Aza Heyeti Teftişyede tasdik eylemiş olduğundan burada tasdikinde mazurum. Salim	Aza	Aza	Aza

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.12, 12.01. 1340, s. 95

Nurettin Paşa, seçim mazbatasının 20 Aralık 1924 tarihinde değiştirilip olumsuz hale getirildiğini öğrenince, bir gün sonra gelişmelere itiraz edip Meclise bir dilekçe göndermiştir. Bu dilekçe aynen şöyledir.

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Bursa

21 Kânûn-u evvel 1340 (21 Aralık 1924)

Bursa Mebusluğuna intihap edildiğine dair olan mazbata, Meclis-i Âlice muamele-i tasdikiyesi ikmal ve ifa ve neticesi taraf-ı acizaneme tebliğ ve inba buyurulmak mariziyle leffen takdim kılınmıştır. Mütেকaddim mazbata salâhiyettar Heyet-i Teftişiyeye bilâkayıt ve şart musaddak bulunmasına ve Meclis İdare-i Vilâyette muhterem ahalinin intihap gerdesi bulunan a’zâların da Heyet-i Teftişiyeye ile aynı kanaatte olmalarına nazaran Meclisi İdare-i Vilâyetin memur a’zâsından beş zat tarafından dermeyan edilen mütalâa münasebetiyle maruzat-ı atiyede bulunmaklığım müsaade-i riyaset penahilerini rica ederim;

1 — Mebuslukla memurluk içtima edemeyeceğinden Meclis-i Âlice mazbatanın muamele-i tasdikiyesi icra buyurduktan sonra Şûrâ-yı Askeri A’zâlığı’ndan istifa edeceğim tabiidir.

2 — Meclisi İdare-i Vilâyetteki memurlar tarafından mevzu’-i bahs edilen 19 Kânunuevvel 1339 tarihli kanûnun birinci maddesindeki «intihabat-ı umumiye» kaydı sarihine ve ikinci maddesinde şimdiki ikinci Büyük Millet Meclisinde bulunacak mensubin-i askeriye vaziyetlerinin vazih olmasına nazaran ve aynı devre-i intihabiye dâhilinde ve aynı mecliste mebusluk eden askerlerin başka başka ve ayrı ayrı şeraite tabi tutulmaları varit olamayacağı ve bilâkis müstebat ve müstehîl olacağı kanaatinde bulunduğuma binaen Büyük Millet Meclisinin ikinci devre-i intihabiyesi cümlesinden olan ve onun mütemmimi ve mabadı bulunan intihabında, başkaca bir muamele ifasına lüzum-u kanûnî görülmemiş olduğunu ve maa-hazâ Meclis-i Âlinin emir ve kararına ittiba tabî bulunduğunu maal-ihiram arz eylerim efendim.

Ferik Nurettin İbrahim²¹

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.12, 12.01. 1341, s. 92-93.

Nurettin Paşa, mebus seçilmesine yapılan engellemeyi dilekçesinde açıkça belirtmiştir. Öne sürülen hukukî mazerete de cevap vermiştir. Mebus seçilmesine Askerî Şûrâ Üyesi olması engel oluyor ise askerlikten ayrılması gerektiğini de beyan etmiştir. Ancak kendisine askerlikten ayrılması halinde mebusluğunun kabul edileceği belirtilmeden veya bu hususta kesin bir duruş sergilenmeden mebusluk tartışması sürdürülmüştür. Gerek seçim mazbatasını imzalama durumunda bulunan a'zâlar ve gerekse Encümen ve İkinci şube üyelerinin hazırladıkları raporları imzalayan kişilerin bu durum karşısında tarafsız kalmaları veya bir kısmının Mebusluğun kabulü yönünde oy kullanmaları konuyu daha da zor duruma sokmuştur.

Nurettin Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'ne gönderilen yukarıdaki değiştirilmiş seçim mazbatasını, Meclisin 27. İçtimasının yapıldığı 27. 12. 1340 (27 Aralık 1924) günü gündeme alınmış ve tetkik edilmek üzere 2. Şube'ye sevk edilmiştir²². Ancak bu mazbata 2. Şube'den önce Nizamnâme-i Dâhili'nin madde-i mahsusanın 27. maddesi gereğince, Niğde mebusu Galip Bey, Dersim mebusu Feridun Fikri, Kastamonu mebusu Ali Rıza, Adana mebusu Mehmet Kemal ve İzmir mebusu İbrahim Süreyya'dan oluşan bir tetkik komisyonuna incelettirilmişdir. Komisyon, 4 Kânun-u Sâni 1341 (4 Ocak 1925) tarihinde aldığı kararında "Nurettin Paşa'nın... elyevm Şûrâ-yı Askerî A'zâlığı'nı muhafaza ettiği" anlaşıldığından, "17 Kânûn-u evvel 1339 tarihli kanûnda mensubin-i askeriyeden mebus olmak isteyenler hakkındaki mevad-ı mahsusasının tetkikinin encümenimizce ifası ve adem-i ifasında tesâvî ve mamafih mazbatanın muallel olduğunda ekseriyet hasıl olmuş olmakla şube-ye arz olunur."²³ Raporunu vermiştir.

Komisyon a'zâsı Dersim Mebusu Feridun Fikri "Mazbatanın muallel olmadığı fikrindeyim ve mebusluğu muvafık-ı kanûn olduğu mütalaasındayım" diyerek mazbatanın kabulü yönünde oy kullanmıştır.

Kastamonu Mebusu Ali Rıza, Adana Mebusu Mehmet Kemal, İzmit Mebusu İbrahim Süreyya mazbata aleyhinde oy kullanmıştır. Niğde Mebusu oturuma katılmamıştır.

Nurettin Paşa'nın seçim mazbatasını 2. Şube değerlendirerek, Meclisin 12. 01. 1341 (12 Ocak 1925) günü yapılan 35. İçtimasında görüşmeye açılmış-

²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.11, 27.12. 1340, s. 248

²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.12, 12.01. 1341, s. 91.

tır²⁴. Meclis Reisi Kâzım Paşa 2. Şube'nin 08. 01. 1341 (8 Ocak 1925) tarih ve 9 Nolu karar raporunu okutur. Karar özetle şöyledir.

“Riyaset-i Celileye

İkinci Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa'nın vuku-u istifasıyla inhilal eden Bursa Vilayeti Mebusluğu için Ferik Nurettin Paşa'nın intihap edildiğini...

Bu hale göre Nurettin Paşa'nın intihabında kanûna muvafakat ve âdem-i muvafakat olup olmadığını tayin için cereyan eden müzakeratta muvafakati ni iddia eden muhtelif a'zâ meda-ı talîl olan 19 Kânûn-u evvel 1339 tarihli kanûnun 1. “Berrî ve bahrî ve Jandarma sunûf-u muhtelif erkân, ümera ve zabitan ve bil'umum mensubin-i askeriyeden hakk-ı istifayı haiz olmıyanlarla istifa ve tekaüt hakkını haiz olup, intihabat-ı umumiyenin ilanından itibaren nihayet on gün zarfında usulen istifa ve tekaütlüklerini talep etmeyenler TBMM Azalığına intihap olunamazlar. Aksi takdirde bu intihap keenlemeykûn addolunur.”... Nurettin Paşa'ya ait mazbatanın reddine taraftar olmaları ile kifayeti müzakere takriri üzerine reye vaz olunan mazbata-yı mezkûre sekiz kabul reyine karşı on rey ile reddedilmiş ve bu hususta karar-ı kati itası Heyet-i Celileye ait bulunmuş olmakla arz olunur efendim.

İkinci Şube Reisi İzmit Mebusu Ahmet Şükrü

Kâtip Konya Mebusu Tevfik Fikret²⁵

Nurettin Paşa'nın mebus seçilmesi gerek Ankara ve gerekse İstanbul ve İzmir gazetelerinde geniş yankı bulmuştur. Gazetelerin ortak yorumu; mecliste tek bağımsız aday olma durumunda olan Nurettin Paşa'nın Halk Fırkası'na karşı Bursa'da seçimi kazanması, Halk Fırkası'nın mağlubiyeti olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca mebusluğun kabul edilmemesinin sekize On oy gibi kritik bir sayı ile gerçekleşmesi²⁶, seçim mazbatasının önce kabul yönünde hazırlanıp daha sonra değiştirilmesi, mazbatayı imzalama durumundaki kişilerin çoğunluğunun bu karara katılmamaları, Meclisteki encümen raporunda olumlu reylerin kullanılması bu tartışmaları körüklemiştir.

Siirt Mebusu Mahmut'un “Yine Nurettin Paşa'nın Mazbatası Münasebetiyle” başlıklı yazısında, “Nurettin Paşa'nın mazbatasının Mecliste bir gün bo-

²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.12, 12.01. 1341, s. 90-91.

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.12, 12.01. 1341, s. 92.

²⁶ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 09 Cemaziy'el-âhir 1343- 5 Kânûn-u sâni 1341-05 Ocak 1925, s. 1.

yunca görüşüldüğünü, ona güven duyan ve kahraman ilan eden kişilerin tek başına bir şey yapamayacağını görünce hayal kırıklığına uğrayacaklarını, ya bir köşede oturup kalacağı veya ara sıra bir faaliyette bulunur ise buna mecliste imkân verilmeyeceğini” belirtmektedir²⁷.

Yakup Kadri'nin “İzmir İntihâbatı Münasebetiyle” başlıklı yazısında, Nurettin Paşa'nın mebus seçilmesine de yer vermekte, Nurettin Paşa'nın bu seçimi “manevi kuvvetlerinden istifade ederek” kazandığını, Halk Fırkası'nın henüz kendisini toparlayamadığı için bu sonuç yaşanmıştır... Fikirlerine yer vermektedir²⁸.

Meclisteki mazbata görüşmelerinde lehte ve aleyhte birçok konuşma yapıldıktan sonra 2. Şube'den gelen mazbatanın geldiği şekilde oylaması 17 Ocak 1925 günü yapılır. Oylamaya 188 Mebus katılır. Bu mebuslardan 130'u Kabul, 56'sı Kabul etmeyen, 2'si çekimser yönünde oy kullanır²⁹. Bu oylamaya göre Nurettin Paşa'nın Bursa'dan bağımsız aday seçilmesine rağmen Mebus olması meclis tarafından kabul edilmez. Nurettin Paşa'nın Mebusluğunun reddedilmesinin Meclis tarafından yapıldığını, CHF'nin bu hususta vebalinin bulunmadığını bu günlerde kaleme alanların haklılık tarafının olmadığı açıktır. Zira Meclisteki Milletvekillerinin tamamı CHF'nin milletvekilidir.

Bu tartışmalar sırasında Nurettin Paşa'nın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası tarafından desteklendiği hatta bu fırkanın mensubu olduğu yönündeki varsayımlar da doğru değildir. Bu hususta Ali Fuat Paşa (Cebesoy), “Nurettin Paşa ve Raif Hoca'yı muhafazakâr gördükleri için fırkaya üye yapmadıklarını” belirtmektedir³⁰. Bursa'daki bu sonuç, Nurettin Paşa'nın Bursalılar üzerindeki önemli nüfuzu olmasının yanında, CHF'na olan tepkinin Nurettin Paşa üzerinde birleşmesi de olabilir.

Nurettin Paşa'nın dışında diğer illerden toplam yedi milletvekili eksikliği için 05 Şubat 1925 tarihinde ikinci bir ara seçimi daha yapılmasına karar verildi. Bu defa Nurettin Paşa 18 Ocak 1925 tarihinde askerlikten emekliye ayrılarak yeniden seçimlere girdi. İkinci ara seçimde 296 oy ile (diğer aday-

²⁷ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 27 Cemaziy'el-âhir 1343- 23 Kânûn-u sâni 1341-23 Ocak 1925, s. 1.

²⁸ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 05 Cemaziy'el-âhir 1343- 1 Kânûn-u sâni 1341-01 Ocak 1925, s. 1.

²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.12, 17.01. 1341, s. 153-154.

³⁰ Cengiz Şavklı, Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938) , Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2011, s. 83.

lara ancak birer oy çıkmıştır.) adeta seçimdeki bütün oyları alarak yeniden Bursa'dan milletvekili seçildi³¹. Nurettin Paşa'nın mazbatası 2. Şube'de incelendikten sonra 10 Mart 1925 günü Mebusluğu kabul edildi³².

SONUÇ

Nurettin Paşa'nın milletvekili seçilme serüveni, TBMM'nin I. Ve II. Dönemlerindeki yapısı hakkında bilgi sunması açısından önem arz etmektedir. Bu olay o günün meclis yapısında kanunların genellilik taşıması gerektiğinin özümsemediği, hukukun üstünlüğü esasının tam olarak oturtulmadığı gerçeğini somut olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Hukukun hâkimiyeti esas olması gerekirken, meclis atmosferinin durumuna göre hukukun bu atmosfere uyarlanması ayrıca dikkatleri çeken bir başka husustur. Kanunlar, kişilerin arzu ve talepleri doğrultusunda değiştirilebilmektedir. Hukukun yetersiz kaldığı noktalarda ise resen işlem yapılabilir. Bu son husus, demokratik olmayan bir yönetimden yeni çıkmış olmanın bir sonucu olarak değerlendirilmesi söz konusu olabilir.

³¹ N. Fahri Taş, Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler, İstanbul 1997, s. 191.

³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.15, 10.03. 1341, s. 316.

KAYNAKLAR

Ayhan Döner, “Geçmişten Günümüze Türk Hukukunda Kamu Görevlilerinin Seçimlerde Adaylığı” Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 58, S. 4, 2009.

Cengiz Şavklı, Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938) , Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2011.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 20 Zilkade 1341- 5 Temmuz 1339-1923

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 09 Cemaziy’el-âhir 1343- 5 Kânûn-u sâni 1341-05 Ocak 1925.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 27 Cemaziy’el-âhir 1343- 23 Kânûn-u sâni 1341-23 Ocak 1925.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 05 Cemaziy’el-âhir 1343- 1 Kânûn-u sâni 1341-01 Ocak 1925.

Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2012, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2012

N. Fahri Taş, Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler, İstanbul 1997.

Nutuk, II, TTK. 1989.

Oya Çitçi, Ordu Siyaset İlişkileri: 1920-1930, Amme İdaresi Dergisi, C. 39, S.4, Aralık 2006.

Selda Kılıç, “1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları”, OTAM, S. 30, 2011.

TBMM Zabıt Ceridesi, İçtima 2, C. 1, 12. 08 1339.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.1, 11. 08. 1339.

TBMM Zabıt Ceridesi, C: 2., 19. 12. 1339.

TBMM Zabıt Ceridesi, C: 2., 20. 12. 1339.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.10, 01.11. 1340.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.10, 05.11. 1340.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.12, 12.01. 1340.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.11, 27.12. 1340.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.12, 12.01. 1341.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.12, 17.01. 1341

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.15, 10.03. 1341.

YAYIN İLKELERİ

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi hakemli bir dergidir. Her akademik yılın Güz ve Bahar Dönemlerinde, en az iki sayı yayımlanır.

Derginin asli yayın dili Türkçedir. Bununla beraber İngilizce ve Almanca hazırlanmış yazılar da yayımlanabilir.

Dergiye basılmak üzere gönderilen çalışmalar daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.

Dergide yayınlanacak yazılar yazım ve dilbilgisi kurallarına uygun olmalıdır.

Bu kurallara uygun olan yazılar hakem(ler) tarafından değerlendirilir. Yazıların yayımlanması için hakemlerin olumlu görüş bildirmesi şarttır. Hakem görüşü doğrultusunda yazarlardan kısaltma ve/veya düzeltme yapmaları istenebilir. Yazılar, olumlu hakem görüşleri alındıktan sonra geliş tarihine göre sıraya konularak yayımlanır. Dergide yayımlanan yazılar ayrıca elektronik ortamda aşağıdaki adreste de yayımlanır.

<http://sosyalbilimler.erzincan.edu.tr>

Dergide yayımlanan yazıların telif hakları yazarı veya yazarları tarafından karşılıksız olarak Erzincan Üniversitesine devredilir. Yazarların ***Makale Sunum Formu***'nu doldurarak imzalaması gereklidir.

Dergiye basılmak üzere gönderilen yazılar, disketler ve CD'ler yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazar/yazarlara aittir.

Dergide yayımlanacak çeviri yazılarda çevirmen, eserin yazarından ve/veya yayın hakkına sahip kişi veya kurumdan yazılı yayım izni almak ve bu izin belgesini yayın kuruluna iletmek zorundadır.

Derginin bir sayısında bir yazarın birden fazla yazısı yayımlanmaz. Ancak ortak çalışma ürünü olan ve birden çok yazarlı çalışmalarda ikinci çalışmanın yayımına izin verilebilir.

YAYIN KOŞULLARI

1. Çalışmalar, Microsoft Word veya buna uyumlu bir kelime işlem programı formatında teslim edilmelidir. Editör, yayımlanacak çalışmalarda kelime sayısı sınırlaması getirebilir.

- Özetler Türkçe eserlerde İngilizce; İngilizce veya Almanca eserlerde kendi dilinde yazılmış olarak toplam en fazla 100-150 kelime olabilir.
- Çalışma ile ilgili anahtar kelimeler (keywords) belirtilmelidir.
- Çalışmanın İngilizce başlığı eklenmelidir.

2. Giriş ve Sonuç kısımları da dahil olmak üzere eserin bütün bölümleri ve başlıkları numaralandırılmalı ve koyu yazılmalıdır. Başlıklar arasındaki hiyerarşik numaralama sistemi aşağıdaki gibi olmalıdır:

I. BAŞLIK

A. BAŞLIK

1. Başlık

a) Başlık

(1) Başlık

(a) Başlık

(i) Başlık

3. Tablo içermeyen bütün görüntüler (fotoğraf, çizim, diyagram, grafik, harita vb.) “Şekil” olarak adlandırılmalıdır.

Tablo ve şekillere başlık (sıra numarası ve ad) verilmelidir.

Tablolarda başlıklar üstte, şekillerde ise başlık altta yazılmalıdır.

Tablo veya şekillere ilişkin olası kaynak bilgileri de tablo veya şeklin altında gösterilmelidir.

Denklemlerde verilecek sıra numaraları parantez içinde ve sağ tarafta yer almalıdır.

4. Ayrı bir içindekiler ve kısaltmalar dizini yer almamalıdır. Kısaltmalar hakkında Türk Dil Kurumu'nun belirlediği esaslara uyulmalıdır. Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı listede yer almayan kısaltmalar için Türk Dil Kurumu'nun benimsediği esaslara göre kısaltma yapılmalıdır. Editör, gerek gördüğünde Enstitü'nün hazırladığı bir kısaltmalar dizinine uyulmasını isteyebilir.

5. Atıf yapılırken Enstitü Tez Yazma Kılavuzundaki esaslara uyulmalı; kaynakça ayrı olarak gösterilmelidir. Dipnotlar sayfa altında yer almalıdır.

6. Dergimize yayımlanmak üzere makale gönderecek yazarların bu gösterilen Enstitü Tez Yazma Kılavuzundaki yazım kurallarına uymaları zorunludur.

7. Çalışmanın başında yazar ya da yazarların e-posta adresleri eklenmelidir. Yazarlar kendilerine ait haberleşme adreslerini veya diğer iletişim bilgilerini yayın kuruluna bildirmelidir.

